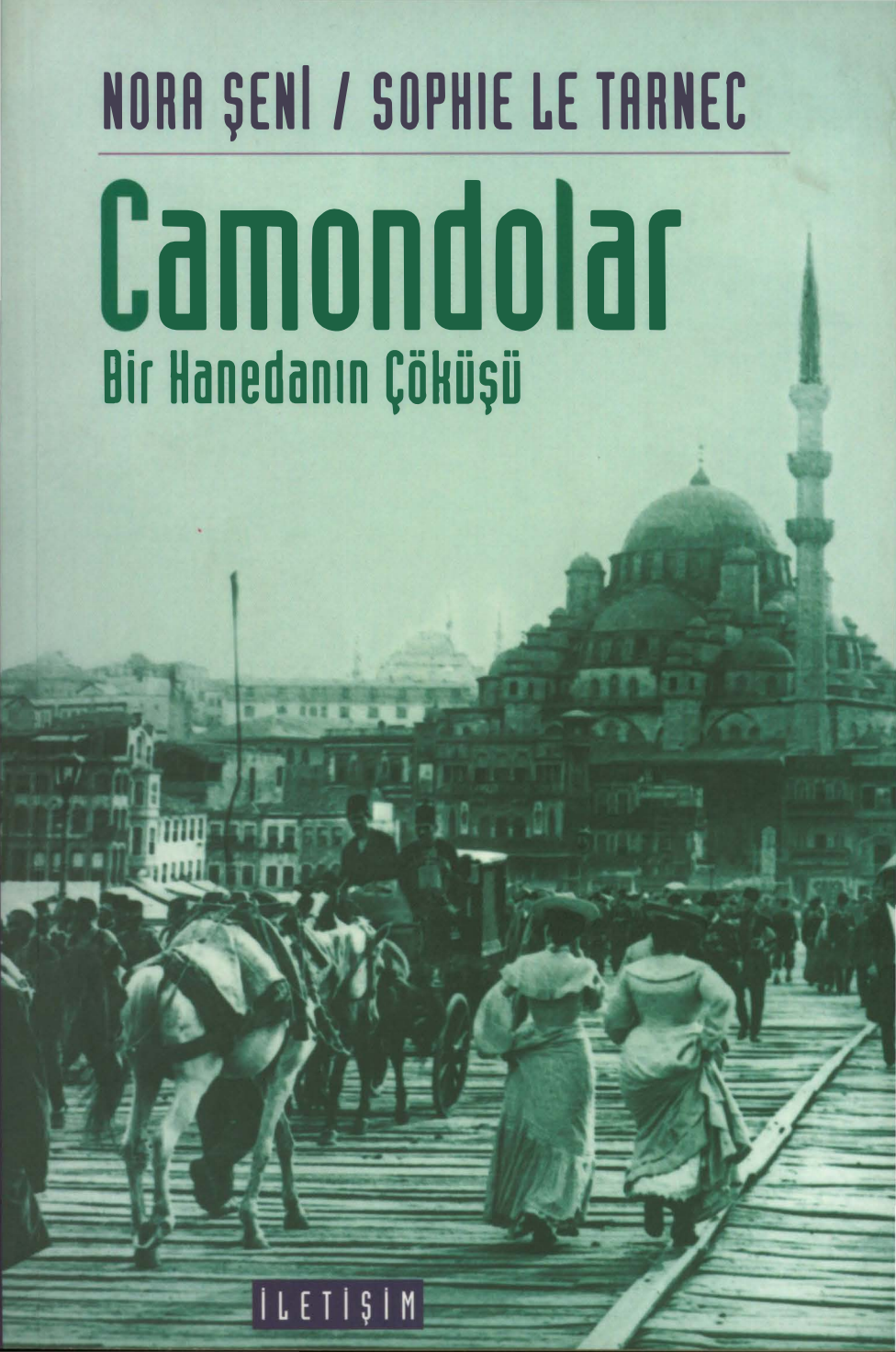
NORA ŞENİ / SOPHIE LE TARNEC

Camondolar

Bir Hanedanın Çöküşü

İLETİŞİM

NORA ŞENİ İstanbul'da doğdu. Lise öğrenimini Notre Dame de Sion'da bitirdikten sonra Fransa'da iktisat okudu. Doktorasını aldığında Paris VIII Üniversitesi Şehircilik Bölümü'nde öğretim üyesi oldu. Doktora tezi, *Emperyalist Sistemde Kontrol Sanayii* başlığıyla çevrildi ve Birikim Yayınları'ndan çıktı (1978). Tarih, kent tarihi ve antropolojisi konularında araştırmalar yaptı. *Marie ve Marie Konstantiniye'de Bir Mevsim 1856-1858* (İletişim, 1999) adlı kitabının yanısıra, çoğunluğu Fransızca olarak bilimsel dergilerde yayımlanmış çok sayıda makalesi vardır. Nora Şeni belgesel film yapımcılığını da sürdürmektedir.

SOPHIE LE TARNEC Nissim-de-Camondo Müzesi'nde arşiv görevlisidir.

Les Camondo ou l'éclipse d'une fortune
© 1997 Actes Sud

İletişim Yayınları 609 • Tarih Dizisi 5
ISBN 975-470-787-1
© 2000 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2000, İstanbul (1000 adet)

EDİTÖRLER Bahar Siber - Rıfat N. Bali
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Fatoş Gencosman
KAPAK RESMİ 1800'lerin sonlarında
Galata Köprüsü ve Yeni Cami
UYGULAMA Suat Aysu
DÜZELTİ Asena Günal
MONTAJ Şahin Eyilmez
KAPAK BASKISI Sena Ofset
İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

NORA ŞENİ / SOPHIE LE TARNEC

Camondolar

Bir Hanedanın Çöküşü

Les Camondo
ou l'éclipse d'une fortune

ÇEVİREN *Yaman Aksu*

iletişim

Dekoratif Sanatlar Merkez Birliği'ne; Nissim-de-Camondo Müzesi müdürü Marie-Noëlle de Gary'ye ve Dekoratif Sanatlar ve Nissim-de-Camondo Müzeleri eski müdürü Nadine Gasc'a; verdikleri değerli bilgiler için France Dubonnet ve Nadine Gaisenband'a; Marie-Pierre d'Aigneaux'ya teşekkür ederiz.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
KONSTANTİNİYE 11
Çöküş 15
Abraham - Salomon 21
Paranın Gizemleri 32
Banka 39
İstanbul'a Vurulan Damga 42

İKİNCİ BÖLÜM
BİR MİSYON 53
Doğu'nun Rothshildleri 53
Konstantiniye'deki İtalya 67
Alliance 72
Anlaşılmamış Bir Misyon 75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
FATİHLER 83
1868 - Abraham-Béhor 83
1869 - Nissim 96
1869 Yazı - Büyük Sefer 100

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SONRADAN GÖRMELER 123

BEŞİNCİ BÖLÜM
ÇATLAK 149

ALTINCI BÖLÜM
VICTOR 157
Abraham ve Victor 158
Isaac ve Victor 170

YEDİNCİ BÖLÜM
ISAAC 197
Bestekâr 209
"Doğuştan Komanditer" Biri 220
Gabriel Astruc 226
Koleksiyoncu 235
Bağışçı 244

SEKİZİNCİ BÖLÜM
MOÏSE 253
Irène 253
Bir XVIII. Yüzyıl Tutkusu 263
Savaş 284
Hava Pilotu Nissim 303
Kahraman 309
Müze 317
Louis Charnet 327

DOKUZUNCU BÖLÜM
BEATRICE 335

SOYAĞACI 343
KAYNAKÇA 347

KISALTMALAR

NCMA	:	*Nissim-de-Camondo Müzesi Arşivleri*
AIUA	:	*Alliance Israélite Universelle Arşivleri*
MA	:	*Millî Arşivler*
LMA	:	*Louvre Müzesi Arşivleri*
GBA	:	*La Gazette des Beaux-Arts*

BİRİNCİ BÖLÜM

KONSTANTİNİYE

Eflâtun, simli dalgaların oynaştığı deniz yine kızıla dönüşmüş, alev alev yanmaktadır. Batan güneş kubbelerin ardında daha yeni kaybolmuştur. Konstantiniye gecenin derinliğine gömülmeye hazırdır. Sular kararıp gecenin rengine karışmadan önce son demlerini yaşarken, Haliç'in öte yakasında, Topkapı Sarayı'nın karşısında, Galata rıhtımında hareketlenen gölgeler adımlarını sıklaştırır. Tekinsiz liman rıhtımında, uzunlu kısalı en az on kadar insan silueti, dökümlü ve ipeksi kumaştan yapılmış paltolarının altında süzülmektedir. Gölgeler Marsilya'dan gelen Venedik bandıralı *Madonna del Rosario*[1] adlı geminin önünde durur. Geminin güvertesinde, çıplak sırtlarına vurdukları kahve balyalarını taşıyan hamallar gidip gelmektedir. Limana iki gün önce giren Kaptan Mickaël Antonio Frankoviç daha navlununu boşaltamamıştır. Oysa bu gece yola çıkması gerekmektedir. Bugün çıkagelen gergin ve kararlı bir adamla yapılan pazarlık 6.567 kuruşa[2] bağlanmış, Frankoviç, kaçak bir

1 O.Jamgocyan, *Les Finances de l'Empire ottoman et les finances de Constantinople, 1732-1853*, c. II, s. 501-505

2 Devrin 800 İngiliz lirasına tekabül eder.

aileyi Trieste'ye götürmeye razı olmuştur. Karşılığında aldığı para tatminkâr, deniz süt liman, hava sakindir. Artık iş, hamalların ambarları boşaltarak, firarî Camondo ailesinin on iki ferdine yer açmasına kalmıştır.

Bu satırlar, Doğu'nun gizemlerini konu alan bir romanda hiç de şaşırtıcı gelmeyebilir. Ama, burada tasvir edilen yaşanmış bir destanın çıkış noktası, Camondo ailesinin geçmişiyle ilgili en eski veridir. Bu ani kaçış ve onu takip eden kopuş, bir ailenin rotasını değiştirecek, yeni bir yazgıya başlangıç olacak ve emsalsiz bir öyküyü başlatacaktır. İşte Camondoların öyküsü böyle başlar. Bir felaketle...

6 Ekim 1782 günü Haim için kötü başlamıştır. Osmanlı mülkünü yirmidört saat içinde terk etme emri bizzat Reis Efendi'nin[3] kendisinden gelmiştir. Haim önce, bu gibi durumlarda, derdine deva olabilecek, yardımına sığınabileceği sayılı birkaç kişiyi bulmak için Pera sokaklarını aşındırır. Yerin, ayaklarının altından kaydığını hissetmektedir. Bâbıâli'deki dostlarının bu kadar ciddi bir vaka karşısında kendilerini tehlikeye atıp müdahale etmelerini beklemek nafiledir. Geriye kala kala yabancı temsilcilikler kalmıştır: İngiltere, Fransa ve Avusturya'dan "beratlı" Haim, kendisini bu ülkelerin tüccarı olarak belgeleyen ve dolayısıyla da, Konstantiniye'deki elçiliklerinin kısmi koruması altına alan belgelere sahiptir. En sonunda, İngiliz elçisi Robert Ainslie, Haim'i başını soktuğu beladan kurtarmak için müdahale eder.[4] Ancak, Bâbıâli'nin ceva-

3 Hariciye Nazırı.

4 Büyük Britanya sefiri Robert Ainslie bu konuda şunları yazmaktadır: "Uzun yıllardan beri çevirdiği entrikalarla tanınan ve hali hazırdaki bağlantıları ve yakın zaman Çelebi Efendi'yle girişimleri nedeniyle bednam salmış olan Camondo adlı şahıs, Bâbıâli nezdindeki itibarımı ve güvenilirliğimi her durumda tehlikeye atacağım biri değildir. Yine de seleflerimden birinin ona tanıdığı ayrıcalığın yüzü suyuna elimdeki fırsatı değerlendirerek arkadaşım olan Vezir'in adamına, bu meselede yardımcı olması için başvurdum. Cevap bana Mr. Pisani tarafından geldi: "Camondo affedilemeyecek kadar suçludur, haşmetli padişahımızın babası bile mezarından çıkıp gelse bu Yahudi'nin affını sağlayamaz. Ayın 6'sında Camondo'nun Kıbrıs'taki Famagusto Kalesi'ne gönderilmesi emri çıkmıştır. Fakat anlaşılan o ki kendisi bunu önceden haber almış, bu felaketten iki

bı kesindir: "Haşmetli padişahımızın babası bile mezarından çıkıp gelse, bu Yahudi'nin affını sağlayamaz!"

Konstantiniye iş aleminin bu tanınmış ismi, Haim Camondo'nun işlediği affedilemez suç nedir peki? Genellikle Fransa'yla çuha, Hindistan'la da baharat ve kıymetli taş ticareti yapmaktadır Haim. İthal ettiği bu çuhaların bir kısmı, için için kaynayan, yozlaşmış Yeniçeri ordusunu giydirmekte kullanılır. Haim'in bu akşam, ailesiyle birlikte *Madonna del Rosario* gemisine binmesinin altında acaba işiyle ilgili çevirdiği bir entrikanın aleyhine dönmesi mi yatmaktadır? Karısı Sinyoru, kızları Rebeka, oğulları Isaac ve kucağında daha memeden kesilmemiş bebekleri Ursula ile Isaac'ın karısı Anna, hepsi rıhtımdadır. İkinci oğlu Abram da bu sınırdışı edilme emrinin kapsamındadır, ancak Reis Efendi'nin tebligatı kendilerine ulaştığında Abram Jassi'de[5] bulunmaktadır. Dolayısıyla *Madonna*'nın güvertesinde ailenin diğer fertlerinin yanında değildir o akşam. Haim'in kardeşi ve ortağı Salomon da bu gece seferîlerinin arasında yoktur, her şeye rağmen İstanbul'da kalmış ve söylentilere göre, bu dramatik olaydan kısa bir süre sonra da vefat etmiştir. Ailenin üzerine balyoz gibi inen bu kararın tek kurbanı o olur.

Camondoların Trieste'ye yerleşmeleri, İtalya serüvenlerinin başladığı o kâbus gibi gecenin aksine, yeni bir refah döneminin başlangıcı olur. Öyle ki, yüzyılın son senelerine gelindiğinde Camondolar yeni şehirlerinde saygın bir yer edinmişlerdir. Daha 1784 yılında, Trieste polis müdürü Baron Pittoni, 21 Ekim tarihli mektubunda, Konstantiniye'den kaçıp şehre yerleşen zengin bir Camondo'dan söz etmektedir.[6] 1789'da, "Si-

---

gün önce sayfiyeye çekilmiş ve beni ne öncesinde ne de sonrasında haberdar etmeksizin, atalarının daha sonra bölünme tehlikesi karşısında Avusturya Hanedanı'na terk ettikleri Polonya'nın bir bölgesinden göç etmiş olmaları dolayısıyla kendisinin imparatorluk tebâsı olduğunu iddia eden Alman makamlarına sığınmıştır." zikreden O. Jamgocyan, *Les Finances de.., age.*, c. II, s. 501.

5 Romanya kenti.

6 *La coscrizione degli ebrei di Trieste nel 1788*, bkz. Loïs Dubin'in Sophie le Tarnec'e mektupları.

gortalar Birliği müdürü"[7] bir Isaac Camondo'nun ismi geçmektedir. Yine belediye kayıtlarında da, Vita Camondo ile iki oğlu Abraham ve Isaac'ın olmak üzere üç hanenin izlerine rastlanmaktadır.

Bu sırada Konstantiniye'de, alışılagelmişin dışında bir uygulamayla, kaçakların malları müsadere edilmez. Acaba aile bundan devrin vakanüvislerinin iddia ettikleri gibi Papa'nın temsilcisi Avusturyalı Baron Herbert Rathkeal'in müdahalesi sayesinde mi kurtulmuştur? Yoksa, Bâbıâli'nin hiddetini yatıştıran, sürgüne yollanan bankacının geçmişte verdiği hizmetler midir? Her halükârda Camondoların dükkanları, Hollanda sefirinin aracılığıyla mühürlenmiştir. Haim, kardeşi Salomon'un miras işlemlerini Ahrens adlı bir Avusturyalı vasıtasıyla gerçekleştirir. Ahrens ailenin mülkünü satmakla görevlendirilmiştir. Tabiî, mal varlığının tasfiyesi sırasında aile önemli kayıplara uğramıştır. Mesela, Fener'de, Haliç sahilinde 70.000 kuruşa aldıkları malikâneleri sadece 20.000 kuruşa alıcı bulur. Borçluları, borçlarını tasfiye etmeye razı olmakla birlikte, ancak borçlarının yarısına kadar varan indirimler elde ettikten sonra ödeme yaparlar.[8] Buna rağmen ailenin mal varlığının 40.000 İngiliz Sterlin'i civarında olduğu tahmin edilmektedir.

1784 yılında, Baron Rathkeal'in çabaları sonucunda, Haim'in oğlu Abram, İstanbul'a dönerek ailenin işinin başına geçme iznini alacaktır.

Camondo ailesinin izini sürerken, ailenin 19. yüzyılın başında Trieste'deki koluyla İstanbul'daki kolu arasındaki bağlantıyı kurmak için gerekli bilgilere sahip değiliz. Camondo Müzesi'nde muhafaza edilen en eski belge Salomon-Jacob Camondo'nun 21 Mart 1806[9] tarihli pasaportudur. Bâbıâli

---

7 C.R. Governo/632/A.J. T Trieste 12 Nisan 1798, zikreden O. Jamgocyan, *Les Finances de..., age.*, s.622, d.n. 72.

8 O. Jamgocyan tezinde, alacaklılar arasında şu kişileri sıralamaktadır: *"49. 325 kuruşa tekabül eden üç tahvil ile Bâbıâli'nin Yeniçeriler tüccarı; 11.926 kuruşa tekabül eden üş tahville eski Konstantiniye Gümrük Defterdarı Halil Ağa; 12.350 kuruşla eski Eflâk Beyi Nikolas Bey." age.*, c. II, s. 506.

9 NCMA, Salomon-Jacob.

nezdinde Ortaelçilik görevini sürdüren Ignazio Lorenzo Stürmer'in imzasını taşıyan bu pasaport, İtalyanca olup hamilinin Avusturya tebâsı (!) olduğunu belgelemektedir. Bu Isaac'ın *Madona del Rosario*'nun kaçaklarıyla ilgisi nedir? Burası hâlâ meşkuk... Salomon-Jacob'un Avusturya yönetimindeki başka bir bölge olan Venedik kökenli olması mümkün müdür?[10]

Kesin olan bir nokta var: o da Camondoların kendi tarihleri ve kimlikleri sözkonusu olduğunda karşımıza, ailenin vurgulamaktan haz duyduğu bir nitelik olarak sürekli İtalya'yla olan bağlarını çıkarıyor olması. Aslında sığınak buldukları bu ülke, aile için efsanevi bir anayurt, seçilmiş bir vatan olacaktır. İtalya'ya duydukları bu sadakat, ailenin Fransa'ya yerleşmesinden sonra da devam edecek ve Fransa'da geçirilen bir yüzyıldan sonra bile, dördüncü nesilden Parisli sanat hamisi Isaac, İtalyan tebâsı olarak ölecektir. Herhalde İtalyan, daha doğrusu Venedik kökenlerine atıfta bulunmak, Sefarad* Yahudi kimliğini ifade etmenin en zarif şekliydi. Disraeli de aynı yola başvurup, kökleri Venedik'e dayanan, şanlı bir geçmiş, itibarlı bir şecere uydurmamış mıydı?[11] Ama Camondoların Venedik'e bağlılığı konaklarının duvarlarını Guardi'nin tablolarıyla süslemekten ibaret değildir. Kimliklerinin güzide bir ayrıntısı olmasının ötesinde, İtalya, ailenin zor günlerinde her zaman misafirperverliğine başvurdukları bir yer olmuştur.

Çöküş

"Bu hükümdar aklından mı malûldür ki mülkümü bu kadar çalışkan insanlarla zenginleştirir!" Bu sözler, Katolik Kraliçe Isabella'nın İspanya'dan kovduğu Yahudileri ülkesine kabul eden II. Beyazıd'a (1481-1512) atfedilir. Bu meşhur cümle Hı-

10 M. Franco, *Essai sur l'histoire des israélites de l'Empire ottoman*, s. 246 ve P. Erlanger'in 5 Ekim 1982 tarihinde J. F. Yavchitz ile görüşmesi, özel arşiv.

(*) İberik Yarımadası'ndaki Yahudi cemaatleri (e.n.).

11 I. Berlin, *Trois essais sur la condition juive*, s. 29.

ristiyan Avrupa'nın Yahudilere uyguladığı baskılarla Osmanlı "hoşgörüsü"nü karşılaştırmak için sık sık zikredilmiştir. Bu kadar kesin yargılı olmamakla birlikte, "öteki"ne karşı bu iki muamele şekli de incelenmelidir. Gérard de Nerval 1843'te "Ne tuhaf bir şehir şu Konstantiniye!" der. "İhtişam ve sefalet, gözyaşı ve sevinç kucak kucağa; her yerdekinden daha belirgin bir keyfî idare ama bunun yanısıra her yerdekinden daha fazla özgürlük; birbirlerinden pek de nefret etmeden yaşayan aynı toprağın evladları, bizde değişik bölgelerden, değişik kesimlerden insanların birbirlerine gösterdiklerinden daha büyük bir tahammül içinde birarada yaşayan dört ayrı halk: Türkler, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler."[12] XVIII. yüzyıl İstanbul Yahudi cemaati dünyanın en kalabalık Yahudi cemaatlerinden biridir ve Sefaradlar da çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Bu devre kadar Yahudiler, Selânik'te olsun, Konstantiniye'de olsun, nispeten huzurlu ve müreffeh bir hayat sürmektedirler...

1683 yılında Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Osmanlı İmparatorluğu için uzun bir çöküş dönemi başlar.[13] Dünyanın en büyük güçlerinden biri yavaş yavaş Avrupa'nın "hasta adamı" olma yoluna girer. Bir yandan İmparatorluk gerilerken, bir taraftan da etnik ve dinî cemaatler arasındaki mesleki rekabetler kızışır. Loncalarda Rumlarla Ermeniler, Yahudilerle Müslümanlar arasında var olan dengeler değişmeye başlar.[14] XVIII. yüzyıla kadar Yahudiler, Bâbı-

---

12 G. de Nerval, *Voyage en Orient*, c. II, s. 159.

13 Kuşatmayı kaldırmalarıyla Türklere karşı bir ittifak oluşur. Avusturyalılar, Lehler ve daha sonra da Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir cephede ittifaka giderler. Onaltı sene sonra, 1699'da Padişah Macaristan'ın neredeyse tamamını Avusturya'ya, Azak şehrini Rusya'ya, Ukrayna'nın bir bölümünü Lehistan'a ve Peleponez'i de Venediklilere bırakır. Avrupa'ya girdiklerinden beri Osmanlılar ilk kez fethettikleri topraklardan geri çekiliyorlardı.

14 Feroz Ahmad Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde Yahudilerle Hıristiyan cemaatler arasındaki güç dengesindeki değişiklikleri şöyle tahlil etmektedir: Yahudilerin güçsüzleştiği yüzyıllar, Yunanların ve Ermenilerin yeniden güç kazandığı yüzyıllardır. Bu iki Hıristiyan millet, birçok ekonomik ve idari makamda Yahudilerin yerlerini almaya başlamıştır. Osmanlı Hıristiyan cemaatleri, Avrupa ticari sermayelerinin Osmanlı ekonomisine girmesinden fayda sağ-

âli'ye borç veren, ülkenin kambiyo işlerini yürüten, bir nevi bankerlik olan, sarraflık mesleğinde önemli bir yere sahiptirler. Bu Yahudilerin durumunu, Fransa'da, hükümdârın işlerini takib eden, ordusu için çuha, ödemeleri için para tedarik eden, Saray Yahudileriyle karşılaştırmak mümkündür. Bu bankerlerin aynı zamanda bir de sosyal görevleri vardır, mensup oldukları cemaatlere karşı manevî borçlarını, yönetici sınıf nezdinde onların lehinde müdahale ederek ödemektedirler. Ayrıca devletle ve dış dünya ile iletişimi sağlayanlar da onlardır. Oysa, XVII. yüzyıl boyunca, Ermeni tefecilerin bu loncada Yahudileri tedricen azınlığa düşürdüğü görülmektedir. Ardından, 1758 yılında da Konstantiniye Darphanesi'nin yönetiminin, bu işi ezelden beri yapmakta olan Yahudilerin elinden alınmasıyla artık dönüşü olmayan bir noktaya gelinecektir. Son Darphane emini Yaco Bonfil, Sultan III. Mustafa'nın (1755-1774) özel bir fermanıyla azledilir. "Darphane yönetimi, Saray'ın Kuyumcubaşılığını almış bir Ermeni banker ailesine, Düzyanlara verilir".[15] Aile bir yüzyılı aşkın bir süre bu müessesenin yönetimini elinde tutacaktır. 1718'den 1852'ye kadar işbaşına gelen yirmidört vezir-i âzâma hizmet eden bankerler arasında sadece tek bir Yahudi, Yesova Soncino bulunmaktadır. Diğerlerinin hepsi Ermeni sarraflardır. Böylece Konstantiniye'de Yahudi cemaati için bir eşraf kıtlığı dönemi başlar.

XVIII. yüzyıl, gümrüklerin idaresinden de uzaklaştırılan Osmanlı Yahudileri için kesat bir dönem olmuştur. 1769'da Mısır gümrük idaresini kaybederler, on yıl sonra da tütün idaresinden uzaklaştırılırlar. Bununla birlikte, bu sorumluluk mevkilerinden uzaklaştırılmaları, sarraf loncasındaki kadar sert bir

lamış, gelişmiştir ve kapitülasyonların gölgesinde daha da güç kazanmıştır. Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında bu cemaatlerin çıkarları Türklerin (ve Yahudilerin) çıkarlarından ayrılmaya başlamıştır. Hıristiyanların refahı ve gücü artık Osmanlı'nın zayıflığının devamına bağlıdır ve Osmanlı'nın gücünü yeniden kazanması en büyük tehlikeyi oluşturmaktadır. B. Braude, B. Lewis (der.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire, 1908-1914*, c. I içinde, Holmes and Meyers Publishers, New York, 1980, s.426.

15 O. Jamgocyan, *Les Finances... age.*, c.I, s. 18.

şekilde gerçekleşmez. 1794'te, Galata'daki Frenk[16] gümrüğünün "tütûn muhamminleri" hâlâ Yahudilerden oluşmaktadır. Yine Doğu'yla ticaret yapan Avrupalıların en yakın yardımcıları da onlardır. "Öyle ki, 1801'de, Osmanlı tebâsı için geçerli gümrük tarifelerini, Konstantiniye Gümrükçübaşısı ile birlikte, birisi meşhur bankacı Fua olmak üzere, iki Yahudi belirlemektedir".[17] Büyük bir ihtimalle, Fualar bu itibarlı görevlerinden Viyana ve Venedik'ten getirdikleri kıymetli taşların ticaretini geliştirmekte de faydalanmışlardır. Bu görevleri sayesinde eşrafa dahil edilmişler ve sosyal yükselişleri Camondo ailesinden bir kız almalarıyla zirveye ulaşmıştır.[18]

Bir sonraki yüzyılda durumun düzeldiği söylenemez. Loncadan uzaklaştırılmakla birlikte, sarraflar Yeniçerilerin ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmekteydiler... ta ki 1826 yılı gelip çatıncaya kadar. O yılın Haziran ayında Sultan II. Mahmut, gericilik ve isyan yuvası olmuş bu küstah ordu birliklerinin kışlalarını topa tutturur. Türk salnameleri bu olaydan "vâka-ı hayriye" diye söz ederler. Yeniçerilerin ortadan kaldırılması, onlarla uzaktan yakından ilgisi olan herkesi, açılan gedikten dolan sel suları gibi, önüne katıp felâkete sürükler. O sıralar Yeniçeri Ocağı'nın tüm ihtiyaçlarını temin eden Yahudi banker Bahor Carmona'dır. Bahor boğdurulur, malları Hazine'ye devrolunur. XVII. yüzyılın ikinci yarısı boyunca aynı görevi üstlenmiş bulunan Zonanalar da sınırdışı edilirler. Böylece, XVII. yüzyılın başında Konstantiniye Yahudi cemaati eşrafından, yöneticiler nezdinde müdahalede bulunabilecek kimse kalmaz. Tecrit edilmiş cemaat içine kapanır, fakirleşir, eski kültürel zenginliğinden geriye bir şey kalmaz.

XIX. yüzyılın ortalarına doğru, Camondo ailesi isminden bahsettirip, aile mensupları servetlerinin ihtişâmı, nüfûzlarının etkinliği ile istisnai iş adamları olarak sivrildiğinde, Yahudi cemaatinin geçmişteki refahından eser kalmamıştır. Huzur

16 Osmanlı İmparatorluğu'nda ikamet eden Avrupalılar.

17 O. Jamgocyan, *Les Finances... age.*, c.I, s. 273.

18 Salomon-Raphaël Camondo, Ester Fua ile evlenir.

ve refah yerini sefâlet ve mutsuzluğa bırakmıştır. Yahudi mahalleleri karanlığa gömülmüştür. Egzotik görüntü arayışındaki gezginler güncelerinde, güneş ışınlarının, yamalı giysiler içinde koşuşturan çocuklara ulaşmasını engelleyen, dar, pis, tozlu sokakları zevkle tasvir etmektedirler.[19]

Bu mahalleler birer varoş değildir. İstanbul'un şehir dokusu cemaat temelinde örgütlenmiştir. Mahalleler aynı etnik kökene, aynı dine mensup insanları barındırmaktadır. Mahalle sakinleri zengin ya da fakir olsunlar, değişik sosyal katmanlardan olsunlar, aynı dinin gereklerinin yerine getirildiği, aynı duaların okunduğu ve aynı dillerin, Türkçe, Ermenice, Rumca ve İspanyolca'nın konuşulduğu birimleri oluştururlar, Konstantiniye çokseslilığini bu özelliğe borçludur. Ancak, ne mahalleleri çevreleyen duvarlar, ne de giriş çıkışın denetlendiği kapılar vardır. Aşağı addedilen herhangi bir cemaatin neden olacağı "kirlenmeyi" önlemek için tecrit eden Roma ya da Frankfurt varoşlarının aksine, buradaki ayrımcılığın amacı, cemaate mensubiyet temelinde oluşturulan belli bir hiyerarşinin Bâbıâli nezdinde açıkça vurgulanmasıdır. Müslümanlar en üst sosyal basamaklarda yer almaktadır. Hıristiyan ve Yahudilerin konumu ise onların altındadır. Bunlar cizye[20] adı verilen bir vergi ödemekle mükelleftirler. Yahudiler, gayrımüslimler arasında en az nüfusa sahip olan cemaati oluşturduklarından, Ermeni ve Rumlar'dan sonra gelmektedirler. Bâbıâli'nin fermanlarıyla saptanan giyim kuşam yönetmelikleri her bir azın-

---

19 Théophile Gautier, 1853 yılında Balat semtinde hakim olan sefaleti tasvir ederken Yahudilere olan kinini kusar: "Para akıllarını öylesine almıştır ki, trahoma, sıraca, uyuz, cüzzam ve Kitab-ı Mukaddes'te bahsi geçen, Musa'dan beri bir türlü temizlenemedikleri bütün bu pisliklere hiçbir tepki vermezler, kendilerini yiyip bitirmelerine müsaade ederler; vebadan ölenlerin esvaplarının ticareti mümkün olsa, bu hastalığı bile mühimsemeyecekler. Bu iğrenç mahallede Aaron'lar, Isaac'lar, Abraham'lar, Jacob'larla karşılaşılır; kimisi milyoner olan bu sefiller, zehirli olduğu için atılan balık kafalarıyla beslenirler ve bu yüzden de bazı hastalıklardan musdariptirler. Bu iğrenç gıda maddesinin onlara göre tek faydası ucuz olmasıdır." *Constantinople et autres textes sur la Turquie* içinde, s. 210.

20 Kelle vergisi.

lık topluluğu için ayrı renklerde başlık ve ayakkabı zorunluluğu getirmektedir. Mesela, Ermeniler'in rengi koyu eflâtun, Rumlar'ınki siyah, Yahudiler'inki ise mavidir. Bu renk yönetmeliği ve giyim kuşamla ilgili diğer kurallar, şehir dokusuna bariz bir saydamlık getirmekte ve kişilerin din mensubiyetinin, ilk bakışta, giyiminden belirlenmesini sağlamaktadır.[21] Her bir cemaatin yeri bu şekilde alenen belirlendikten sonra, "öteki"nin yaşam hakkını kısıtlayacak ek bir sistematik önleme gerek görülmemiştir.

XIX. yüzyılda gayrımüslimlerin büyük çoğunluğu siyah giymekte ve mahallelerin cemaat temelindeki ayrımının yerini yavaş yavaş maddi değerler almaktadır. Seçkin Yahudiler Haliç'te Hasköy ve Balat'ı, Boğaz'da Ortaköy ve Kuzguncuk'u terk ederler. "Zenginler"in kaçışı Rumların yoğun olarak yaşadığı Fener ve Ermeni mahallelerini de etkiler. Geleneksel ortamlarını terk eden bu ekâbir tabakası, Pera ve Galata'daki yabancı temsilciliklerin etrafında oluşan, maddi güçleri ve kültürel etkileri her geçen gün artan topluluğa katılır. Bâbıâli, XIII. yüzyılda bir Ceneviz mahallesi olan bu iskeleyi[22] maslahatgüzârlara, konsoloslara, elçilere ve Hıristiyan Avrupa hesabına çalışan "drogman"lara[23] tahsis etmek üzere kullanmıştır. Semt, XIX. yüzyılda, kalburüstü insanların sosyal konumlarını muhafaza etmek için oturdukları bir mahalle haline gelir. Hatta Padişah bile şehrin Müslüman kesimindeki Topkapı Sarayı'nı terk ederek, Haliç'in karşı yakasına geçer ve Galata rıhtımlarının birkaç adım ötesinde, Beşiktaş'taki yeni sarayına yerleşir.

İstanbul'un Yahudi nüfusunun önemli bir bölümü, uzun bir süredir yabancı maslahatgüzârlıkların bulunduğu bu "gâvur" mahallesinde oturmaktadır. XIX. yüzyılın sonuna doğru, cemaatin seçkinlerinin de akınıyla, Galata İstanbul Yahudile-

---

21 Giyim kuşam mevzuatı ve Osmanlı şehirlerinde kent mekânının şefaflığı için bkz. N. Şeni, "Ville ottomane et représentation du corps féminin", *Les Temps Modernes*, Temmuz-Ağustos 1984.

22 Küçük liman.

23 Tercüman.

ri'nin yarısını barındırır hale gelir.[24] Sarrafların büyük bir kesimi de, rıhtımlara yakın, bu semtte çalışmaktadır. Isaac Camondo'nun oğlu Salomon-Jacob da kendi adını taşıyan bankayı 1802'ye doğru yine bu semtte kuracaktır. Banka başdöndürücü bir hızla gelişir. Isaac 1832 yılında vebadan öldüğünde, arkasında kardeşi Abraham-Salomon'a yaklaşık 25 milyon dolar tutarında bir servet bırakacaktır.[25]

Camondoların namı işte böyle yayılır.

Abraham - Salomon

Abraham-Salomon'un doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir, ancak 1780-1785 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Buna karşın, 25 Mayıs 1804'te, Haim Sabetay Yuda Lévy'nin kızı Clara Lévy'yle evlendiği kesinlikle bilinmektedir. Nikâh sözleşmesi, ketuba,* Yahudi âdetlerine uygun olarak eşlerin taahhütlerini sıralamaktadır. Tozlu raflardan gün ışığına çıkarılan bu sözleşme, nikâh töreninde dizilen, iç gıcıklayıcı renkleriyle badem şekeri dolu cam kavanozların rayihalarını burnumuzda canlandırıyor. Sözleşme, "Burada, Büyük Deniz sahilinde, Konstantiniye yakınlarındaki Peri Paşa'da" aktedilmiştir. Abraham-Salomon "Musa'nın ve İsrail'in şeriatına göre karım ol; ben de, çalışan ve karılarını sayan, rızklarını temin eden ve ihtiyaçlarına cevap veren, onlara bakan ve icab ettiği şekilde giydiren İsrailoğlu kocalarının yaptığı gibi, Tanrı'nın

24 1882 sayımı itibarıyla Galata'daki nüfus dağılımı şöyledir: toplam nüfus: 237.293 (875.000 nüfuslu İstanbul'un dörtte biri); Rum nüfusu: 17.589; Ermeniler: 29.559, Yahudiler: 22.865. Dar-üs Saadet ve Bilad-i Selase Nüfus Sayımı, evrak = 89.946, zikreden S. Rosenthal, "Foreigners and Municipal Reform in İstanbul", *International Journal of Middle East Studies*," II (1980), s. 243.

25 *Revue Encyclopédique juive,* 1969, no 11.

(*) Yahudi dinine göre erkekle kadın arasında yapılan evlilik akdi. Bu akitte kocanın karısına karşı üstlenmiş olduğu mali yükümlülükler yer alır. Ketuba Yahudi kadınını korumak amacıyla yapılmış olup boşanma halinde ketubada yazılı tutar tazminat olarak erkek tarafından kendisine ödenir. Ketuba düğünde haham tarafından okunur ve kadına keslim edilir. (e.n.)

Büyükbaba Abraham Salomon de Camondo (1780-85 - 1873) (Nissim-de-Camondo Müzesi).

yardımıyla, çalışacağım, seni sayacağını, senin rızkını temin edeceğim, ihtiyaçlarına cevap vereceğim, sana bakacağım ve seni giydireceğim. Bekâret tazminatı olarak, şeriata uygun olarak sana hakkın olan ikiyüz *zouz** bekâret tazminatı vereceğim ve âdet veçhiyle giyim, bakım ve müşterek ev temin edeceğim." diye beyan eder. Genç kız beyanı kabul eder ve "Musa'nın ve İsrail'in şeriatına göre" karısı olur. "Ebeveyninin evinden 1.000 kuruş tutarında nakdi drahoma; giysiler, mücevherat ve 4.000 kuruş değerinde bir yatak takımı getirecektir. Erkek tarafı bu ketubaya kızın hesabına 1.500 kuruşluk bir ilave yapmayı kabul etmiştir. Toplam drahoma böylece (...) 6.500 kuruşa tekabül etmektedir (...) Drahomanın tamamı erkek tarafından kabul ve kendisine teslim edilmiştir. Erkek dra-

(*) Eski gümüş para.

homayı bir borç olarak kabul ve devredilmez mallar olarak iktisap eder: eğer drahoma azalırsa bu erkeğin aleyhine, çoğalırsa lehinedir. Ayrıca erkek bize şu beyanda bulunur: "Ben -ve benden sonra mirasçılarım- bu ketubaya, drahomaya ve ilave paraya, bu fanî dünyada sahip olduğum ve olacağım, menkul ya da gayrimenkul, bütün mal ve zenginliklerimi, rehin etmeyi kabul ediyorum (...). Bütün bu mallar ve hatta üstüme giydiğim şu esvap bile, hayatım boyunca ve benden sonra, benim ve mirasçılarımın ödemelerinin teminatıdır." (...) Erkek ayrıca karısı hayatta olduğu müddetçe başka karı almamayı ve boşanma mektubu vermeden karısını boşamamayı taahhüt etmiştir (...).[26]

Bu devirde banker ailelerinin zürriyeti kalabalıktır. Geleneklere çok bağlı olmakla birlikte, bu sakin çift altı yıl boyunca çocuk yapmayarak kurallara istisna oluşturur. Oğulları Raphaël 1810'da dünyaya gelir. Ve tek çocukları olarak kalır. O sırada, Ren Nehri boyunda, Frankfurt'taki Meyer Amschel Rothschild'in beş oğlan çocuğu vardır ve çocuklarının en büyüğü, Manş Denizi'nin öteki yakasına geçip önce Manchester'a (1798) ardından da Londra'ya yerleşmiştir. Raphaël bankerlikle ilgilenmediğinden midir, yoksa babasının kişiliğinin, şöhretinin gölgesinde kaldığından mıdır bilinmez, tarih ondan silik bir şahsiyet olarak bahseder. 1866 yılında öldüğünde ellialtı yaşındadır. Kendisinden "dürüst ve namuslu bir adam" olarak bahseden devrin gazeteleri, cenaze töreninde "cenaze alayı vapur iskelesinden geçerken, limanda demirli tekneler, kendiliklerinden yelkenlerini indirerek, sadece hükümdarları selamlamaya mahsus bu yöntemle, son yolculuğuna uğurladıklarını" yazmaktadır.[27] Raphaël, bankanın gelişmesine büyük bir katkıda bulunmamakla birlikte, Camondoların servetini şahikasına taşıyacak olan Abraham-Béhor ve Nissim'in babası olmuştur. Ailenin servetini geliştirme görevi onların olacaktır, yine Paris'e yerleşenler de onlardır. Büyükbabalarının işine büyük

26 NCMA, Abraham-Salomon.

27 *Archives israélites*, 21 Aralık 1866.

bir tutkuyla bağlanarak, genç yaşlarında bankerliğe soyunurlar. Oğlanlardan büyüğü, Abrahàm-Béhor, kısa zamanda işin başına geçecek ve çoğu zaman, aynı adı taşıdığı büyük babasıyla karıştırılacaktır.

Altmış sene sonra, iş hayatlarının zirvesine tırmandıklarında bile, Abraham-Béhor ve Nissim'in sitayişle anmaya devam ettikleri Abraham-Salomon kuvvetli bir kişiliğe sahiptir. Kararlı, enerjik, her zaman doğru zamanda doğru yerde bulunmasını bilen bir adamdır. XIX. yüzyılın ilk seneleri de harekete geçmek için oldukça müsait şartlar sunmaktadır. Değişmez yapısıyla kemikleşmiş bir ihtişamın içine sıkışmış Osmanlı İmparatorluğu ataletini kırmaya başlamıştır. Türkiye o devre kadar, gelenekleri ve kayıtsız şartsız teokrasisiyle Fransız İhtilali'nin yaydığı modern fikirlerin sınırlarını aşma girişimlerine muhalefet etmiştir. "Sultanların Konstantiniye'deki sarayları ürkek bir yalnızlık içinde yükselmekteydi; devletin birkaç ilerigeleninin ürkerek sarf ettikleri sözler dışında, dışarıda konuşulanlar Saray'ın duvarlarından içeri sızamıyordu, sözkonusu ilerigelenler de fikirlerini cesaretle beyan etmekten uzaktı. Zaten bu kişiler, arada sırada bir kışla ayaklanmasının ya da kazan kaldıran Yeniçerilerin çığlıklarıyla kesilen ezan seslerinden başka pek birşey duymamış oluyorlardı. Devlet-i Âliye'nin sınırlarının ötesinde olup bitenlere ilgisizliği o derecededir ki, devrin büyük ülkeleri nezdinde temsilci bulundurmaya bile tenezzül etmemektedir".[28] Ancak, kaybedilen topraklar, askerî hezimetler Osmanlıları, XIX. yüzyılda bu inziva halinden silkinip, Batı etkisine açılmaya zorlar. Bu açılım bir tesadüf değildir, İmparatorluğun gerilemesinin bir sonucudur. Islahat, çöküşün önüne geçmek için tek çözüm olarak bilinçlere yerleşmiştir. Bir taraftan çöküş ve dağılış, bir taraftan da dışarıya açılış ve Islahat hareketleri, zihniyetleri, gündelik hayatın akışını, kurumları, şehri altüst edecektir.

Bu Islahat hareketinin kurumsal temelini, Devlet'in ilerigelenlerine tebliğ edildiği Topkapı Sarayı'nın bahçelerine izafeten

28 A. du Velay, *Essai sur l'histoire financière de la Turquie*, s. 84.

Gülhane Hatt-ı Şerif'i diye anılan 1839 Şartı oluşturur. Bu metin Tanzimat devrinin başlangıcını oluşturur. Düzenleme anlamına gelen "*tanzim*" kelimesinin çoğulu olan bu kelime, bundan böyle Osmanlı Islahat hareketini simgeleyecektir. Hatt-ı Hümayun, din ve milliyet ayrımı yapmaksızın bütün Osmanlı tebâsının eşitliğini ilan etmektedir. Herkesin adaletten aynı şekilde yararlanacağını ve keyfî tasarrufların ilga edildiğini beyan etmektedir. Tanzimat'tan önce, gayrımüslimler zımmî statüsüne sahip bulunmakta idiler, başka bir deyimle müslüman tebâyla aynı haklara sahip değillerdi. Abraham-Salomon'un eşitliğe doğru atılan bu ilk adımın cazibesine kapılmasını anlamak zor değildir. Avrupalı Yahudiler, bu özgürleşme hareketini Fransız İhtilali geleneği çerçevesinde değerlendiriyorlardı. "Özgürleşme", varoşların kalkması anlamında alınırsa yanılgıya düşülür. Bu terim Osmanlı Islahat hareketi için, ancak vatandaşlık kavramına doğru bir adım anlamında kullanılabilir.

Abraham-Salomon, gemisini bu Islahat akıntısına emanet eder. Onu bu kararı almaya iten sebepler finansal olmaktan çok siyasi ve kültürel kaynaklıdır. Değişim iradesi kendine örnek olarak Avrupa'yı almıştır ve bütün alanlarda, idari merkeziyetçilikte, hukukun birleştirilmesinde, eğitimin laikleşmesinde, ordunun yeniden tanziminde kendini göstermiştir. Artık Türkiye kendine evrensel bir yön tayin etmiştir. Bu seçim ülkeyi bir yüzyıl sonra somutlaşacak laisizmin rayları üzerine oturtmuştur.

Tanzimat'ın mimarı, Reşid, Ali ve Fuad Paşalardır. Önce Abraham-Salomon, ardından da torunları, özel danışmanları, dostları ve bankerleri sıfatıyla paşaların yanında yer alacaklardır. Camondoların İstanbul serüvenleri, Osmanlı Islahat hareketi ve Islahatçıların yolları birbirlerine yakından bağlıdır, bazen karşılaşır, bazen birbirleriyle çakışır, bazen de yekvücud olurlar. Camondoları bu üst düzey Türk bürokratlarına yaklaştıran tek şey finansal nedenler değildir. Bunun yanısıra, bir sır gibi paylaştıkları, dışarıya, Batı'ya duydukları ortak hayranlıkları vardır. Ortak hedefleri, Osmanlı zihniyetinin temelini oluşturan, bid'at, yenilik düşmanlığının üstesinden gelmektir. Gelenekler, ezelden beri var olmak, evveliyatı olmamak, Os-

manlı hukuk söyleminin temel değerlerini oluşturmaktadır. Nitekim, "kadimden ola beri" ibaresiyle biten hukuki belgeler, bu belgelerin içeriğine meşruiyet kazandırmaktadır. Zihniyetlere yuvalanmış, yeniliği hor görme, ona şüpheyle bakma eğilimi İmparatorluğu atalete mahkûm etmiştir. Islahatçı paşalar, toplumun bu kemikleşmesiyle mücadele etmek gibi zor bir göreve talip olurlar. Abraham-Salomon gibi onlar da çağdaşlığın cazibesine kapılmışlardır, bu çağdaşlığı Osmanlı gerçekliğine uygulama projesinin hayalini paylaşmaktadırlar. Aslında, paşaların kendileri bu Islahat hareketinin canlı örnekleridir. Reşid, Ali ve Fuad Paşalar, hariciyedeki kariyerleri boyunca uzun senelerini Paris'te geçirmişlerdir. Dolayısıyla Avrupalı meslektaşlarıyla müzakerelerde dil sorunu gibi bir engelle karşılaşmamaktadırlar. Fransızca'ya hakimiyetleri her zaman muhataplarını şaşkınlığa sevketmiştir.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun öncüsü olan Reşid Paşa (1802-1857), pragmatik bir kişiliğe sahiptir. Tanzimat'ın ilanını kullanarak, Bâbıâli'ye isyan bayrağı açan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya karşı İngiltere'nin desteğini almayı bilmiştir. Reşid Paşa birçok kez sadrazamlık ve Hariciye Nazırlığı'na getirilmiştir. Otuziki yaşında Türkiye'nin Fransa'daki ilk sefiri olarak bu ülkeye gönderilmiştir. Paris'e gelişi büyük bir etki yaratır. "(...) 1802 yılından beri Fransa'nın ağırladığı ilk sefirdi. Büyük Türk'ün temsilcisi hakkındaki önyargılarla çelişki teşkil eden bu genç Hariciyeci, kendine güveni, canlılığı, ince zekâsı, rahat hareketleri ile büyük bir alakaya mazhar oldu. İki kış boyunca bütün ilgilerin odak noktasını oluşturdu. Hiçbir daveti kaçırmadığı gibi, kendisi de dillere destan davetler verdi. Bakanların şatolarda verdikleri hiçbir daveti kaçırmazken, gayrıresmî davetlerin de gözdesi olmuş, tiyatro fuayelerinin aranan siması haline gelmiş, ünlü edebiyatçılarla, gazetecilerle, eleştirmenlerle boy gösterir olmuştu. Bir Fransızca hocası için başvurduğu Jules Janin, kendisine opera çevresinden Matmazel N.'yi tavsiye etmişti".[29] İşte, sefaretin kısır dokunulmaz-

29 M. A. Ubicini, *La Turquie actuelle*, zikreden A. du Velay, *Essai sur... age.*, s. 92.

Ali Paşa (1815-1871), (P. de Gigord koleksiyonu).

lığıyla yetinmeyip, gönderildiği şehrin yaşamında kendini gösteren bir Hariciyecinin portresi böyle çiziliyordu. Birkaç sene sonra Fransızca dili Türk üst düzey memurları arasında öyle bir mesafe kaydeder ki, Konstantiniye'deki Fransız sefiri Edouard Thouvenel'in kuzeni Kontes de Melfort şöyle diyebilmektedir: "Reşid Paşa karşılaştığım ve karşılıklı iltifatlarda bulunma şerefine nail olduğum bütün diğer kibar Türk zevatı gibi, kulak okşayan, ağdalı bir Fransızca'ya malik olmak gibi bir haslete sahiptir ".[30]

Fransızca, XIX. yüzyıl boyunca, Konstantiniye'yi sarsan bütün Islahat hareketlerinin dili olacaktır. Camondolarla Tanzi-

30 D. de Fontmagne, *Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople*, s. 139.

mat'çılar arasındaki iletişime hizmet edecektir.

Abraham-Salomon, ikinci nesil Islahatçılar, Ali ve Fuat Paşalarla da güvene dayalı bir ilişki kurar. Bu paşaları Reşid bizzat kendisi eğitmiştir. Ancak ustayla çıraklarının yolları Kırım Savaşı'ndan sonra ayrılır. Reşid, Konstantiniye'deki mütehakkim ve şiddet yanlısı İngiliz sefiri, Lord Stratford Canning'le yakın ilişkilerini devam ettirirken, Ali ve Fuad Paşalar, Edouard Thouvenel'e yanaşmışlardır. Aslında, 1856 yılında Fransa'nın İstanbul üzerindeki etkisi zirvededir. III. Napoléon, Sivastopol'a İngilizler'in yolladığından üç misli daha fazla asker yollamıştır. Osmanlı ordularının yanında yer alan bu askerler, Rusları hezimete uğratır ve Abdülmecid Fransa'ya olan minnettarlığını alenen ifade etmekten çekinmez. Reşit ise, İngiltere'nin nispeten güç kaybetmesinin ardından, Islahatlarda ikinci plana çekilmiştir. Bayrak artık rakibi haline gelen eski müridlerinin eline geçmiştir.

Bu üç Islahat yanlısı nazırın arasında, Camondoların finansal geleceğini en çok etkileyen kararları alan Ali Paşa'dır (1815-1871). Ali Paşa uzun süre, istikrazların hangi şahıslardan yapılacağı, döviz tahvillerini hangi bankerlerin yapacağı gibi konularda son söze sahip olacaktır. Aklı başında, dengeli kişiliğiyle, hem büyükbaba hem de torun Camondo için güven içinde iletişim kurulan bir istikrar ve tutarlılık abidesi olmuştu. Ali Paşa'nın siyasi yıldızı birden parlamıştır. Yirmialtı yaşında İngiltere'de sefir, ardından Hariciye nazırı olduktan sonra, 1852'de, henüz daha otuzyedi yaşındayken, sadaret makamına ilk adımını atar. Kırım Savaşı'ndan sonra, Avrupa'yı iyi bir şekilde tanıma imkânını bulmuş, Viyana ve Sen Petersburg'da geçirdiği zaman bu bilgisini olgunlaştırmıştır. "O kadar derin ve kapsamlı bir tedrisattan geçmişti ki, kendisinden dünyanın en bilgili Türk'ü diye söz edilirdi ve hatta her konudaki engin bilgisiyle yarışacak bir Avrupalı'ya rastlamanın bile mümkün olmadığı söylenirdi. İlahiyatta piskoposlara taş çıkarır, Musevilik'te Yahudilere".[31] İstanbulllu bir kapıcının oğlu olan Ali'nin, bu

31 D. de Fontmagne, *Un séjour... age.*, s. 42.

mütevazı kökeninin kendinde bıraktığı özgüven zafiyeti Elçi Thouvenel'in gözünden kaçmamıştı: "Bütün meziyetlere sahip, en önemli olan biri hariç, yani etkileyici bir karakter ve başkalarına itimat telkin edebilmek için gerekli olan kendine güven".[32] Ali Paşa bu çabuk yükselişini kişisel yeteneklerine, çalışkanlığına ve Reşid Paşa'nın desteğine borçludur. Kendi kendini yetiştirmiş ağırbaşlı bir adam olan Ali Paşa, gitgide ketumlaşmış ve zaman içinde ince silueti, ruhunu saran melankolinin ağırlığı altında ezilen bir adama dönüşmüştür. Reşid'in aksine herkesin gıpta ettiği bir dürüstlük ve namusluluk timsalidir. Bu da onu dillere destan bir tutarlılıkta ve güvenilir, ama ulaşılması imkânsız bir şahsiyet haline getirmiştir. Halbuki aslında kısa boylu ufak tefek, alçak sesle, mırıldanırmışçasına konuşan narin bir adamdır. Yürüyüşü müstereddit, sürekli etrafı tarayan bakışı canlıdır. Gözlerini batmakta olan Osmanlı kurumlarına dikmiş, İmparatorluğa hizmet vermektedir. Fransa'nın Avusturya sefiri Hübner, 1856'da Paris Kongresi'nde Ali Paşa'yla tanıştıktan sonra "(...) beni en fazla etkileyen kişi Sadrazam Ali Paşa oldu" diyecek ve onu şöyle tasvir edecektir: "ulvî fizyonomisini bazen derin ve bir o kadar da yumuşak melankolisi gölgeliyordu. Karşımızdaki adam, ülkesinin ölmeden önce otopsiye yatırılışını izleyen büyük bir vatanseverdi".[33] Ali'nin konumu kolay değildi. İnançlı bir Islahatçı olmakla beraber, Osmanlı kurumlarına kara çalınmasını, her ne pahasına olursa olsun Devlet ve Padişahın otoritesinin nezdinde muhafaza edilmesinin gereğine kani olduğu kamuoyunun yeterince kaale alınmamasını nefretle karşılıyordu. Ali Paşa için muhafazakâr bir Islahatçı, yavaşça acele eden biri denilebilirdi.

Ali Paşa'nın aksine, Fuad Paşa (1815-1869) İstanbul'un köklü bir ailesine mensuptu. Taşkın, cıvılcıvıl kendinden emin bir adamdı.[34] Camondolar Fuad'ın özel bankerleriydi.

32 MA, Thouvenel fonu, Thouvenel'in Benedetti'ye mektubu, Tarabya, 2 Haziran 1858, zikreden N. Şeni. *Marie et Marie, une saison à Constantinople. 1856-1858.*

33 A. de Hübner, *Neuf ans de souvenirs d'un ambassadeur d'Autriche à Paris sous le Second Empire, 1851-1859, s. 419.*

34 Babası Keçezade İzzet Molla, meşhur bir şairdi.

Her yönleriyle birbirlerinin zıttı olan Ali ve Fuat Paşalar buna rağmen son derece etkin bir ikili oluşturmaktaydı. Kısa boylu narin Ali Paşa'nın yanında Fuad Paşa boylu poslu yakışıklı bir adamdı. Yeniliklere, icatlara olan merakı, kimi zaman düzensiz de olsa atılımcı ruhu, Ali Paşa'nın temkinli ve müteredditkişiliğine denge oluşturmaktaydı. Ali Paşa, latifelerinin İstanbul'u çalkaladığı arkadaşının bu açık, bazen ifrata kaçan mizacına uyum sağlamakta zorlanmaz. Marie de Melfort, Osmanlı Bankası'na yeni atanan bir müdür hakkında söylediklerini Ali Paşa'nın ağzından şöyle aktarır: "J'espère que cela amènera des fonds à mon gouvernement pour établir des routes. Mais où cela nous mènera-t-il? A la banqueroute!"[35] ("Ümit ederim bunlar hükümetime yol yapmak için fon getirirler. Ama bunun sonu nereye varacak? İflasa mı?"; Paşa yol anlamında "route" ile iflas anlamındaki "banqueroute"u kullanarak bir kelime oyunu yapmıştır.) Kaç karısı olduğu konusunda üzerine gelen bir İngiliz kadınına verdiği cevap daha da alaycıydı: "Aynı sizin kocanız gibi Madam, iki karım var. Tek farkımız o bunu gizliyor, ben gizlemiyorum."[36] Aslında Fuad abartmaktadır. Paşa'nın Boğaz'ın serin sahillerindeki yalısına davet ettiği Marie de Melfort bu konuda tereddütsüz. Yasaların çokeşliliğe müsaade etmesine rağmen Fuad Paşa'nın tek bir eşi vardır. Fuad'ın özel hayatı ve yaşam tarzı Ali Paşa'ya nazaran kesinlikle çok daha "Avrupaî"dir. İslamî yasakları hiçe sayıp bahçesini heykellerle bezer. "Kâfir Paşa" lakabı herhalde Ali Paşa'dan çok Fuad Paşa'ya uygun düşmektedir. Fuad da Ali gibi resmî tercüme bürolarında çalışarak başlar memuriyet hayatına. Buradan ayrıldığında Bâbıâli'nin âli tercümanı ünvanını taşımaktadır. Daha önceleri tedrisatın Fransızca yapıldığı tıp öğretiminden geçmiştir. Bu eğitim ona, Londra'da sefaret kâtibi, İspanya ve Sen Petersburg'da Bâbıâli'nin temsilciliği görevlerini deruhte ederken başarıyla faydalandığı bir rahatlık verecektir. İkili yönetim, 1852'de Fu-

35 D. de Fontmagne, *Un séjour... age.*, s. 44.

36 R. Davison, *Reforms in the Ottoman Empire. 1856-1876*, s. 90.

ad'ın Hariciye Nezareti'ne, Ali'nin de sadarete getirilmesiyle başlar. Bu birlikteliklerine ancak ölüm son verecek ve bu zaman zarfında iki adam Osmanlı siyasetine yön verecektir. Tarih onları, her ne kadar ülkeyi köhne yapısından tamamıyla kurtaramamışlarsa da, bile Türkiye'yi "asriliğin" rayına oturtan reformlarda oynadıkları önemli rolle anacaktır.

Tanzimat'ın mimarı bu ikili özellikle Abraham-Salomon ile karşılıklı güven ve minettarlığa dayalı bir ilişki kuracaktır. Büyükbaba Camondo'yu ebedî istirahatgâhına uğurlayan resmî cenaze töreni bunun en belirgin örneğidir. Bir bankerin devlet töreniyle toprağa verildiği bu cenaze, Türk tarihinde emsalsiz bir olaydır.[37] Abraham-Salomon daha hayattayken büyük şereflere gark edilmiştir: Fuad Paşa tarafından kendisine 'Üstad-ı Azam Camondo' unvanı verilmiş, 1849 yılında Nişan-ı İftihar ve Mecidiye nişanı ile taltif edilmiştir. Torunları Abraham-Béhor ve Nissim'in, Ali Paşa'yla ilişkileri daha zor olur. Bâbıâli dış borçlanmaya ağırlık verdikçe, iç kredi kaynaklarını küçümsemeye başlar, yerli bankerler Bâbıâli'nin iltifatına mazhar olabilmek için Avrupalı bankerlerle ortaklık kurmak zorundadır. Abraham-Béhor Devlet'in bu tavrına o kadar alınır ki bütün ailesiyle birlikte 1869'da Fransa'ya göç eder. Bu tarihte, Paris Osmanlı Devleti'yle kredi ve kambiyo işlemlerinin yapıl-

37 Abraham Salomon 1873 yılında Paris'te ölmüştür. Kendisinin de vasiyet ettiği gibi cenazesi Konstantiniye'ye getirilmiştir. Cenaze töreni 14 Nisan 1873 tarihinde yapılmıştır: "O gün Konstantiniye'nin bir matem örtüsüne büründüğü söylenebilir. Bütün başkent kiliseleri ölüm çanları çalıyordu. Borsa, bütün finans kurumları, Galata, İstanbul ve Haliç civarındaki bütün mağazalar kepenklerini indirmişti. Cenaze arabasını tasviri zor bir ahali takip etmekteydi. Biri piyadelerden diğeri bahriyelilerden oluşan iki manga asker, Mızıka-ı Hümayun, Konstantiniye'de bulunan bütün diplomatik ve konsolosluk çalışanları, bütün finans kurumları çalışanları, Ortodoks ve Katolik bütün Hıristiyan ruhanilerinin temsilcileri, kilise koroları, mektep çocukları, Osmanlı nazırlarının büyük bir kısmı, resmî idarelerin bütün Müslüman memurları, başkentin bütün Musevileri, kısaca bütün şehir cenazede hazır ve nazırdı. Yahudiler Türkiye'ye geldiğinden beri, Osmanlı topraklarında geçirdikleri bu on asır boyunca, hiçbir Musevi böyle bir şerefe mazhar olmamıştı. Eğer gelecek nesillere intikal ederse, bu olay onları hayranlığa gark edecektir", M. Franco, *Essai sur l'histoire des israélites de l'Empire ottoman*, *age.*, s. 248.

dığı gözde bir şehir haline gelmiştir. Ve nitekim Camondo ailesi de Paris'e yerleşir. Bâbıâli'yle birçok finans operasyonunu buradan yönetir. Abraham-Béhor bazen Ali Paşa'nın aldığı siyasi ve mesleki kararları kişisel tasarruflar olarak değerlendirme eğilimine kapılır. Bu durumlarda ilişkilerini hayal kırıklıkları gölgeleyecek, yazışmalarına rahatsızlıklar ve karşılıklı yanlış anlaşmaların sıkıntıları hakim olacaktır. Bu samimi ve dostane ilişki, değişik dönemlerde derin bir dostluğun bütün aşamalarından geçecektir. Fuad Nice'te öteki dünyaya sessizce intikal ederken, Nissim ve Abraham-Salomon, Paşa'yı son yolculuğuna, Paris'ten endişeli ve zarif bir ilgiyle uğurlarlar.

Paranın Gizemleri

Bâbıâli, Mısır Valisi'yle askerî sorunlarını halletmek için İngiltere'nin siyasi desteğini istemiş ve bu talebi müzakere konusu olmuştur. Ancak iş finansal işbirliği konusuna gelindiğinde dış yardımı reddetmiştir. Kırım Savaşı'nın sonuna kadar, Bâbıâli, Avrupa fonlarına başvurmadan kendi imkânları ve iç borçlanmayla yaşar. Bu kendi kendine yetme çabası çerçevesinde, hükümet, Osmanlı tarihinde ilk defa 1839 yılında banknot basma fikrini kabul eder, bu ilk kağıt para 'kayme' tedavüle konur. Banknot olağanüstü bir icattır ve paranın bu kadar ucuza basılması Sultan Abdülmecit'in debdebe merakını kamçılar. Fransız Sefiri Thouvenel Saray'daki israf karşısında hayretlere düşmüştür: "Sultan'ın yaşam tarzından bir örnek mi vereyim? Bir hafta önce Sultan'a, Maliye Nazırı tarafından, harcamaları için alınmış borçların vadesi gelmiş faizlerini ödemek üzere yeni bir borçlanma iradesi takdim edilmişti. Majesteleri, bu iradeyi gözünü bile kırpmadan imzaladı ve ardından da, Bâbıâli'ye geçen sene Hanım Sultanların düğünleri münasebetiyle düzenlenen şenliklerin yapıldığı arazinin satın alınması için kendisine derhal 40 milyon kuruş tahsis edilmesi emrini yolladı. Hatta bu örnekten daha abartılısı da vardır: Padişah Konstantin Karateodori'ye, kendisine ver-

miş olduğu birkaç damla kinin karşılığında, mükafatlandırmak amacıyla beşyüzbin kuruş ihsan etmiş, ayrıca ikimilyon kuruşu geçmemek kaydıyla, uygun bulacağı herhangi bir yerden inşaat yapabileceği bir arazi seçmesini istemiştir. Bu arada biri Selamlık'a diğeri de Harem'e olmak üzere iki sepet yerleştirilmiş ve Bâbıâli memurları ve zevceleri Hünkâr'ın hayatını borçlu olduğu şahsa hediyelerini bu sepetlere bırakmaya "davet" edilmişlerdir. Oysa karşımızdaki sadece otuzaltı yaşında bir hükümdardı".[38]

Osmanlı hükümetleri modern finans araçlarını kullanabilecek deneyime sahip değillerdir. Para basmak, istikraz, borçlanma gibi sihirli araçlar devletin harcamalarına sonsuz imkânlar tanımaktadır. Değişik ödeme araçlarını kullanmaktaki güçlük, başkalarının deneyimlerinden faydalanmaya direnmekteki bu ısrar, mesela, elle yazıldığı için kolaylıkla taklit edilebilen kayme'nin çıkarılması gibi telafisi zor hatalara sebebiyet vermiştir. Kayme'nin çıkarılmasını takip eden birkaç ay içinde tedavülde gerçeği kadar sahtesi de dolaşmıştır. Bu paraların piyasadan toplatılmasından sonra, basılı banknotlar piyasaya sürülmüş, ancak bunların da sahtesi yapılmıştır. Bu durum İmparatorluğun ticaret hayatını tehlikeye sokmuştur. Bunun sonucunda, Bâbıâli finansal sistemini baştan aşağı değiştirmeye ve çağdaş bir bankacılık sektörünün gelişmesi için gerekli ortamı yaratmaya karar vermiştir. O zamana kadar ülkede altın karşılığı ödeme sistemi mevcut değildir. "Yurtdışı ödemeleri teminat mektubu vasıtasıyla yapılmakta olup, bu aracı kullananlar, paranın değer kaybıyla orantılı bir fedakârlık göstermek durumunda kalıyorlardı. Tamamıyla sarrafların denetlediği piyasadaki dalgalanmalar, hiç kimse paranın bir gün sonraki değerine güvenemediği için, en sıradan muamelelerin bile yapılmasına imkân tanımıyordu".[39]

Küçük sarrafların bu durumdan sağlayabilecekleri çıkar aşi-

---

38 MA, Thouvenel fonu, 192 Mi. Edouard Thouvenel'den Benedetti'ye, Tarabya (Istanbul), 7 Eylül 1859.

39 A. du Velay, *Essai sur:.. age.*, s. 125.

kardır. Nitekim bu sarraflarla, çıkarları finansal reformun gerçekleşmesine bağlı olan büyük bankerlerin arasındaki çelişki de buradan kaynaklanmaktadır. Doğal olarak Abraham-Salomon da bu bankerlerdendir. Çağdaş bir bankacılık sektörünün doğması için gerekli bütün şartların varolduğunun farkına varır. Bu eğilime önderlik ederek, yeni vefat eden ağabeyi Isaac'ın bıraktığı bankayı geliştirmeye koyulur:

> "Sevgili ağabeyim Isaac'ın bu ayın 5'inde beklenmedik ve zamansız ölümünün acısı teselli bulamamışken, onun ortağı ve tek hukuki varisi olarak, ticari kuruluşumuzun başına geçeceğimi ve aynı alanda işleri yürüteceğimi ve içimdeki acıyı söküp atamadığın için, teselli sağlaması umuduyla kuruluşumuzun gene aynı adla ISAC CAMONDO & Cie. olarak süreceğini sizlere bildirmeyi kendime borç bilirim.
>
> Abramo Camondo
> Camondo & Cie'nin birinci imzası."[40]

Trieste'ye kaçış Camondo ailesinin hikâyesinin başlangıç sahnesi oluşturduğu kadar, Abraham-Salomon'un 17 Eylül 1832'de Bükreşli banker Abram Halfon'a yolladığı bu mektup da bankasının kuruluş senedini oluşturmaktadır. Ağabeyinin ölümünden sonra I. Camondo ve Şürekası şirketinin dümenini eline alan Abraham-Salomon, otuz sene boyunca bu yetkisini kimseyle paylaşmayarak, şirkete muhteşem bir atılım yaşatmış ve ana hedeflerini saptamıştır. Çılgın paşalara açılan kredilerden, Osmanlı Devleti için alınan borçlara, ülkenin en büyük servetlerinden birinin başına geçmiştir.

Açtığı gedikten kendisini Rum ve Galatalı Levanten bankerler izlerler. Finans reformları bankaların kurulmasını teşvik edici bir ortam yaratmıştır. Devlet de 1845 yılında, piyasanın iki önemli kuruluşu Alléon ve Théodore Baltazzilerle ortak olup sektörün ilk modern kuruluşu, Dersaadet Banası'nın

40 NCMA, banka.

(Banque de Constantinople) temellerini atarak bu furyaya katılır. Ancak, İstanbul'da Batılı tarzı bankacılığın gelişmesi için XIX. yüzyılın ikinci yarısını beklemek gerekecektir.

Kırım Savaşı'nın Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olduğu muhakkaktır. Osmanlı tarihini, Fransa ve İngiltere'yle ittifak kurulan, bu iki ülke askerlerinin Konstantiniye'de konuşlandığı, Ruslar'a karşı girişilen bu iki savaştan öncesi ve sonrası diye ikiye ayırıp öyle değerlendirmek gerekir. Yabancı askerlerin gelmesiyle bütün şehir bir askerî karargâha dönüşmüş, yokluklar yaşanmış ve İstanbul köhneliğinin ölçüsünü almıştır. Karadeniz'in diğer yakasında, Sivastopol'da topların dumanları tütmeye devam ederken, yeni bir imtiyaz beratı, 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı, reformlara ve modernleşme hareketlerine başarı yollarını açar. Fermanın ana amacı din ayrımı yapmaksızın Sultan'ın bütün tebâları arasında eşitliğin tesis edilmesi olmakla birlikte, hükümlerinin bir bölümü de yeni ekonomik girişimleri tanımlamaktadır: "Finans ve para sistemlerinde reformların gerçekleştirilmesi amacıyla banka ve benzeri kurumların, Devlet-i Aliye'nin kamusal ve maddi zenginlik kaynaklarını artırmayı hedefleyen fonların kurulmasına çalışılacaktır... Bu hedeflere ulaşabilmek için, Avrupalıların bilim, sanat ve sermayelerinden faydalanılmasının imkânları araştırılacaktır."[41] Bâbıâli'nin amacı apaçık ortadaydı, İmparatorluğun işlenmemiş kaynaklarını değerlendirerek, ülkenin mali durumunu düzeltmek. Bundan da önemlisi, iç pazarın imkânlarının yetersizliği karşısında açıkça yabancı sermayeye başvurmaktan bahsedilmekteydi. "Daha sadece iki sene öncesine kadar, Avrupa sermayesinin katkısını gerektiren her türlü mali reform, işin başından tepki görüyordu... Savaş eski önyargıların direncini kırdı... Düne kadar aciz kalan nazırlar ... bugün, halkı arkalarına alarak Avrupa'dan ithal edilen doktrinleri savunabilecek hale geldiler."[42]

---

41 G. Young, *Corps de droit ottoman*, c. II, s. 9.

42 A. Autheman, *La Banque impériale ottomane*, s. 6.

Kırım Savaşı sadece Osmanlı hükümetinin bu direncini kırmakla kalmamış, aynı zamanda Avrupalıların Türkiye'ye yatırım yapma konusundaki tereddütlerini de bertaraf etmiştir. Zihniyetler Avrupa'nın iki ucunda eşzamanlı olarak değişime uğramıştır. Bankanın Londra ve Paris'te gösterdiği emsalsiz dinamizmini Konstantiniye'ye taşması, enerjisini Galata bankacılığına aşılaması ve onu ilhak etmesi için bütün şartlar artık hazırdır. Kırım Savaşı sırasında varılan ittifak sayesinde Fransa ve İngiltere Türk siyasi ortamıyla yeni ilişki ağları geliştirmiştir. Şimdi ümidedilen, kamu donanımına ve demiryollarına yatırım imkânlarının ve ticari ilişkilerin gelişmesidir. "Türk maliyesinin ne kadar harap bir durumda olduğu bilinmiyor değildi, ama (...) İngiliz ve Fransız hükümetlerinin desteği (...) hükümetin (Osmanlı hükümeti) reform niyetleri, ilişkilerde, birçoklarının sermaye ve becerileriyle katkıda bulunmayı arzu ettikleri bir düzelmeye kapı açıyordu."[43]

Osmanlı payitahtıyla ilk ilgilenen Fransızlar, Rothschildler olur. Daha ikinci reform paketi ilan edilmeden, Islahat Fermanı'ndan sadece birkaç gün önce, Alphonse de Rothschild İstanbul'a gider. Çantasında, babası James'in Bâbıâli'ye sunduğu proje bulunmaktadır. Ünlü ailenin Paris kolu Konstantiniye'de bir banka kurma arzusundadır. Ali ve Fuad Paşalara yakınlığıyla bilinen Edouard Thouvenel'den arabulucuk yapması istenir. Ancak geç kalınmıştır, piyasa çoktan ele geçirilmiştir. İstanbul'u kasırıp kavuran İngiltere-Fransa rekabeti finans alanına da sıçramıştır. Hükümet, 500.000 Sterlin sermayeli, İngiliz şirketi Ottoman Bank'a kuruluş izni vermiştir bile. İngilizler sadece Türkiye'de bir banka kurma izni almakla kalmamışlar, banka yöneticileri daha şimdiden kuruluşlarını Devlet'in merkez bankası haline getirmenin yollarını da araştırmaktadırlar. Alphonse, Paris'e dönüşünde Edouard Thouvenel'e teşekkürlerini iletirken, babasının İngilizlerin kontrolündeki bir merkez bankası projesinden duyduğu tedirginliği de dile getirir. Yine bu vesileyle, niteliksiz kayme ve beş-

43 *age.*, s. 6.

liklerin tedavülden kaldırılmasını öngören para reformunu gerçekleştirme ayrıcalığını alamamaktan duyduğu hayal kırıklığını da ifade etmektedir:

> "Dönmeden önce, Ekselansları Fuad Paşa'yla yapmış olduğum görüşme tasarladığımız projelere köklü değişiklikler gerektirecek nitelikteydi. Konstantiniye'ye gelirken niyetimiz bir banka kurmaktı, oysa şehirden ayrılırken, hükümetin niyetinin, kayme ve beşliklerin tedavülden kaldırılması işinin kimseye bırakılmaması, sadece bu büyük mali operasyonu kendi başına gerçekleştirme imkânı verecek olan bir borçlanmaya gidilmesi olduğu anlaşılıyordu. Ayrıca, Compagnie Layard'ın yaptığı 20 milyon sterlinlik borç teklifi de hükümette bu hissiyatın kuvvetlenmesine sebep olmuştu. Öte yandan, hükümet ısrarla bizi, İngiliz şirketinin bu işte yer almasına büyük bir sembolik önem veren Mösyö Layard'la anlaşmaya teşvik ediyordu. Buraya döndüğümde babamla konuşmam da aynı istikamette oldu ve kendisinin, eğer elinden gelirse, Osmanlı hükümetinin görüşü istikametinde karar almaya hazır olduğunu gözlemledim. Bu arada, Osmanlı hükümetinin bazı çekinceler getirmek suretiyle Mösyö Layard'ın projesine bir nevi onay vermiş olduğunu öğrendik ve Mösyö Landau'yu[44] Konstantiniye'ye, nihai teklifimizle geri yollama kararını vermeden önce, Mösyö Layard'ın bize yapacağı teklifi bekledik.
>
> Compagnie Layard'ın yöneticisi efendiler bizimle bir anlaşma konusunda pek heveslilerdi. Ancak her ne pahasına olursa olsun üzerinde mutabakata varamayacağımız bir husus var, Fransız hükümetinin de bu mesele hakkındaki hissiyatıyla taban tabana zıt bir konu. Bu efendiler (...) kurdukları Osmanlı Bankası'nın Konstantiniye'de banka muamelelerinin yapılacağı tek acenta

44 Rothschildlerin kâtibi ve finans işlerindeki mutemedleri.

olması konusunda ısrarlılar. Münhasır hiçbir ayrıcalığa sahip olmayan sadece özel bir müessese olan bu banka, bu şekilde resmî banka konumuna gelecektir; şu anda eksikliğini duyduğu, ve hem Fransız hükümeti hem de bizim aleyhimize işleyebilecek bir güce ve üstünlüğe sahip olacaktır. Fransız hükümeti haklı olarak Türkiye'deki mali meselenin çözümünde büyük gelecek vaad eden bir menfaat görmektedir. Bu konu ciddi ve etkili bir nüfuzun tesisine temel oluşturabilir ve İngilizler'in Konstantiniye'de tek başlarına müdahaleleri, zat-ı alilerinin herkesten daha iyi tahlil ettikleri gibi, büyük zorluklara sebebiyet verebilir."[45]

Alphonse Rothschild durumu iyi kavramıştır. İngiltere'yle rekabet, Thouvenel'in çok duyarlı olduğu bir husustur. Sefir, tüm zamanını ve enerjisini, İngiliz sefirinin münasebetsiz teşebbüsleri ve istilacı eğilimlerine karşı koymaya vakfetmektedir. Zaten Fransa da, Konstantiniye'ye Thouvenel çapında bir Hariciyeciyi, Lord Stratford Canning'in yadsınamaz karizmasını borçlu olduğu İngiliz nüfuzuna set çekmek amacıyla yollamıştır.[46] Kırım Savaşı sonrasında, Fransa'nın Türkler nezdinde gelişen itibarının sekteye uğramaması için bu çapta bir şahsiyete ihtiyacı vardır -nitekim, Thouvenel İstanbul'daki görevinden sonra Dışişleri Bakanlığı'na getirilir. Ülkelerinin kurdukları ittifaka (Entente Cordiale, Yürekten İttifak - ç.n.) uygun olarak, Stratford ve Thouvenel birbirlerinden "kalpten" nefret etmektedirler. Ancak Thouvenel'in gayretleri Fransızların Osmanlı bankacılığında önceliği kazanmaları için yeterli olmaz. Fransız bankacılarının Konstantiniye'de kendilerini kabul ettirmeleri için Pereire Biraderlerin başarısını ve 1863'te Bank-ı Osmanî-i Şahane'nin kurulmasını beklemek gerekecektir.

---

45 MA, 192 Mi. Alphonse de Rothschild'den E. Thouvenel'e, Paris, 4 Temmuz 1856.

46 Thouvenel Konstantiniye'deki görevini tamamlayıp Paris'e döndükten sonra, 1860'dan 1863'e Dışişleri Bakanlığı'nda bulunmuştur. İki sefir arsındaki rekabet konusunda bkz. N. Şeni, *Marie et Marie... age.*

Bank-ı Osmanî-i Şahane (Osmanlı Bankası), bir anlamda, Emile ve Isaac Pereire'nin "doruk noktasındaki ideallerini" temsil edecektir. Isaac bankanın kuruluş mukavelesini neredeyse tek başına kaleme alır. Bu mukavele bir ilk oluşturacaktır. Bu, eski Saint-Simoncuların elinden çıkma biçilmiş kaftan bir modeldir. Yeni kurum, hem bir merkez bankası, hem bir mevduat bankası görevlerini görecek, aynı zamanda da kredi bankacılığı yapacaktı. Banka "iskonto yapabilecek, mülk edinebilecek, her nevi mal ödemesi yapabilecek, şirketlere iştirak edebilecek ve tabiî para basabilecektir".[47] Abraham-Salomon'un torunlarının kendi aralarında kısaca 'Banka' dedikleri, bu yepyeni, gıcır gıcır mali araç, hemen Ottoman Bank'ın tecrübelerinden faydalanır. Ottoman Bank, kuruluşundan itibaren gelişmesine mani olan iki tür engelle karşılaşmıştır. Öncelikle yerel müşterilerin mevduat yetersizliği bankayı Avrupa piyasalarında kağıt sirkülasyonuna zorlar, zira yurtdışı borçlanması kaynak elde etmenin tek yoludur. Ayrıca Ottoman Bank, daha ilk günden, kendisine karşı cephe almaları için her türlü sebebi olan Galata bankerlerinin husumetiyle karşılaşacaktır. Bankerler için Ottoman Bank davetsiz misafirdir. Banka bankerlerle işbirliği yoluna gitmediği gibi, üstüne üstlük onların çöplüğünde ötmeye çalışmaktadır!

Dersini alan Batılı bankacılar, Konstantiniye'de şube açmadan önce Levanten, Rum, Ermeni ya da Yahudi ortak arayışına girmektedirler. Osmanlı Bankası da bu zımnî kurala uyar ve daha kuruluş aşamasında, Mösyö Alléon ve Mösyö Hanson'la ortaklığa gider. Bu iki şahıs da, Galata'ya komşu, eski Ceneviz yerleşimi Pera'da kök salmış Avrupa kökenli ailelere mensuptur.[48]

47 J. Autin, *Les Frères Pereire*, s. 158.

48 "Kuruluş sözleşmesiyle kısmen teşekkül eden ve bilahare azaların kendi aralarından seçtikleriyle tamamlanan komite şu isimlerden oluşmaktaydı:
- Londra'da, Honourable T.C. Bruce, Sir William Clay, Lord Hobart ile P. du Pré Grenfell, L.M. Rate, W.R. Drake, J. Alexander, J. Anderson, G.T. Clark, J.W. Larking, J. Stewart;

Bunun da ötesinde, Osmanlı Bankası yöneticileri tekellerini muhafaza edemeyeceklerini de kavramışlardır. Faaliyete geçmelerinden tam bir sene sonra, 1864'te, Camondolarla diğer Galatalı bankerlerin kurdukları yeni bir bankanın, Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi'nin (Société Générale de l'Empire Ottoman) kurulmasına muvafakat gösterirler. Madem ki böyle bir şirket olacaktır, o zaman en iyisi yönetimine katılmaktır. Nitekim Osmanlı Bankası yöneticileri Şirket-i Umumiye'nin kuruluşuna ortak olurlar ve Yönetim Kurulu'nda yer alırlar. Osmanlı Bankası'nın Londra'daki başkanı Sir William Clay durumu sermayedarlara şöyle açıklar: "Banka'nın bu projeye iştirak etme fikri Türk maliyesi ve ticaretinde iki ayrı eylem alanı bulunmasından kaynaklanmaktadır. Batı Avrupa ile ilişkiler ve Türk hükümetinin Avrupa'daki borçlanmasıyla ilgili olarak, Osmanlı Bankası en uygun aracıdır. Ancak bunun yanısıra, hükümet, belediyeler ve hatta şahıslarla ilgili bir dizi finansal muamele vardır ki, bu muamelelerde yerli bankerler ve Konstantiniyeli sermaye sahipleri tecrübe, bilgi birikimi ve yerel ilişkileri sebebiyle en uygun aracıdırlar. Dolayısıyla, Banka'nın, genel olarak zengin, güçlü ve deneyimli bu şahıslarla ittifaka gitmesi anlaşılabilmektedir ve idarecilerimizin genel intibaı, bu şahısları karşımıza almaktan ziyade bankamızla işbirliği yapan dostlar olarak yanımıza çekmenin şayan-ı tercih olduğu istikametindedir."[49] O halde, Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi, Konstantiniyeli "zengin, güçlü ve tecrübeli" bankerleri bir çatı altına toplamak ve Os-

---

- Paris'te, Emile ve Isaac Pereire, Ch. Mallet, H. Hottinguer, C. Salvador, A. Fould, Kont Pillet-Will, A.J. Stern, Dük de Galiera, A. André, J. Buffarini, F. Greininger.

- Başkanlık Paris'te Sir William Clay, Paris'te ise M. Charles Mallet tarafından deruhte edilmektedir.

- Bâbıâli'yle mutabakata varıldığı veçhiyle Marki de Plouec genel müdür olarak tayin edilmiştir. (...) Konstantiniye yönetim kurulu, komitenin murahhas azası J. Stewart, mahalli bankerler A. Alléon ve C.S. Hanson'la tamamlanmıştır", A. Autheman, *La Banque... age.*, s. 30-31.

49 *Bankers' Magazine*, XXIV, 1864, s. 580, 652, zikreden Landes, *Banquiers et pachas*, s. 71.

manlı üst düzey yöneticileri ile ilişkilerde aracı olarak kullanmak için kurulmalıdır. Bu yerli bankerler arasında, Camondoların önemli bir yeri vardır. Ancak bu girişimde yalnız değillerdir. Rum bankerlerden Baltazzi, Zoğrafos, Zarifi ve Zafiropulo'nun da finansal etki ve güçleri tartışılmaz. Böylece Osmanlı Bankası, Camondolar ve Rum bankerler yeni Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi'nin önde gelen sermayedarları olurlar.[50]

İstanbul Rum cemaatinin seçkin tabakasını oluşturan bu ailelerin kaderi birçok bakımdan Camondolarla benzerlik göstermektedir. Onlar da Camondolar gibi geleneksel mahalleleri olan Fener'i terk ederek Pera ya da Galata'ya yerleşmişler; yine Camondolar gibi hükümete borç vermekte uzmanlaşmışlardı. Nihayet, bir nesil sonra, Nissim ve Abraham'ın yaptığı gibi, aileden ayrılan bir kol Avrupa'nın önemli bankacılık ve ticaret merkezlerinde kök salacaktır. Baltazziler Viyanaya, Zarifiler Marsilya'ya yerleşeceklerdir. Paris Camondoların saklı bahçesi olarak kalacak ve bu şehirdeki ihtişamlı hayatları Konstantiniyeli rakipleri üzerindeki üstünlüklerini teyid edecektir.

Rakipler miydi yoksa ortak mı? Bu soruya cevap bulmak zor. Aynı şirkette bulunmaları, müşterek menfaatleri, gerçek anlamda ortak olmaları için yeterli olamayacaktır. Şirketin bazı yöneticileri, genellikle ortak kuruluşlarının menfaatleriyle çelişkiye düşme pahasına bile, kendi adlarına işlere girişecekler, müdürler piyasadaki diğer bankalarla gizli anlaşmalar imzalayacaklardır. Şirketin sermayedar grupları arasındaki gerilimi yükselten kutuplaşmalar ortaya çıkacaktır. Acaba Camondoların bazen mağdur kaldıkları dışlama eğilimlerinin altında din, ayrı cemaatlere mensubiyet gibi faktörler mi yatmaktadır? Bundan da emin olmak mümkün gözükmemekte. Abraham-Béhor ve Nissim, Hıristaki Zoğrafos ile en şiddetli sürtüşme anlarında bile yahudi düşmanlığından yakınmamışlardır. Ken-

50 Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi kurucuları şu kurum ve şahıslardan oluşmaktadır: Osmanlı Bankası, Aristide Baltazzi, Hıristaki Zoğrafos, Boghos Mısırlıoğlu, A.A. Ralli, I. Camondo ve Ort., S. Sulzbach, Fruling ve Groscehn, Stern Biraderler, Bischoffsheim ve Goldschmidt.

dileri de -aynı zamanda ortakları olan- rakiplerini suçlarken dinlerini sözkonusu etmezler.

Her halükârda Osmanlı Bankası'ndan bir sene sonra kurulan Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi, 20 sterlin kıymetinde 100.000 hisseden oluşan 2 milyon sterlin[51] sermayeli bir şirkettir. Hisselerin takribi yüzde onu Konstantiniye sermaye piyasasında satışa arzedilmiş, 26.500'ü Londra'daki Osmanlı Bankası vasıtasıyla İngiliz yatırımcılara sunulmuştur. Geriye kalan hisseler ise kuruculara ayrılmıştır.[52] Hisse senetlerinin ihracı muhteşem bir başarı olur. Hisseler çıkar çıkmaz tükenir ve ihraçlarından daha birkaç gün sonra 3 sterlin prim yapar hale gelir. Bu yeni kurumun itibarı o kadar yüksektir ki, Temmuz 1864'de kurulduğu halde, aynı senenin sonunda Osmanlı hükümetine 50 milyon frank borç verebilecek seviyeye gelir. Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi kurucularına çok talı kazançlar sağlamış ve Camondoların servetinin büyümesinde önemli bir unsur olmuştur.

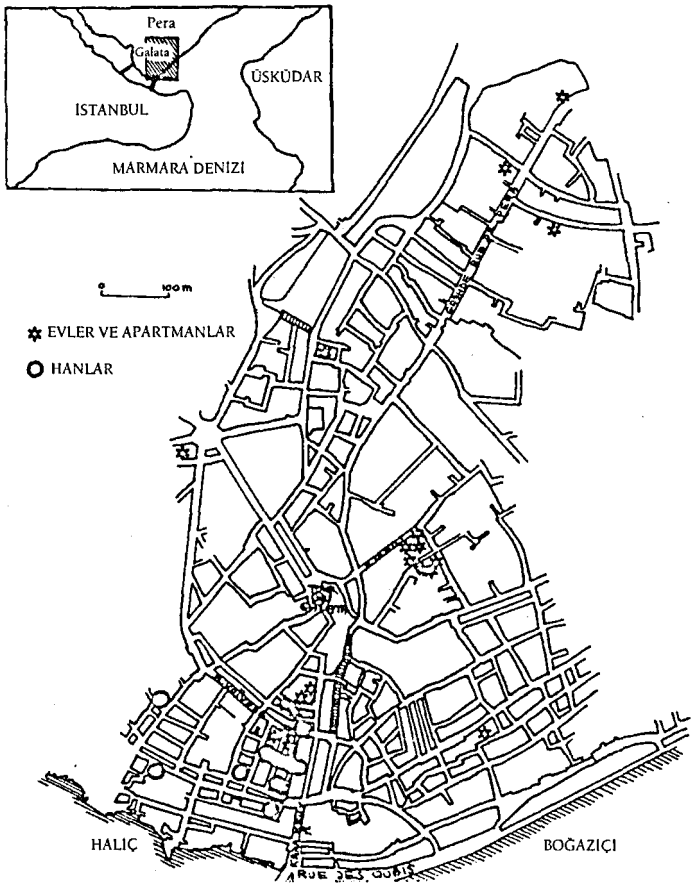
İstanbul'a Vurulan Damga

Abraham-Salomon'un servetinin tek kaynağı banka değildir. Servetin ikinci bir payandasını da gayrimenkulleri oluşturmaktadır.[53] Yabancı ülke tebâası olmasına rağmen, aile sahip olduğu imtiyaz sayesinde arazi ve emlak edinebilmiştir. Bu mal var-

51 1 İngiliz sterlini = 25 frank = 1,1 Türk lirası (110 kuruş)

52 Şirketin amacı "hükümetle, vilayet ve belediye kuruluşlarıyla, yurtdışından aktedilen istikrazların haricinde kısa süreli iç borçlanma mukaveleleri yapmak" olarak belirlenmiştir.

53 Camondoların Türkiye'deki toplam gayrimenkul varlıkları, 1889 itibarıyla şöyledir: on han, dokuz akaret, Galata ve Pera'da beş özel konut; diğerleri de muhtelif arazi, bir tiyatro, Galata ve Üsküdar'da mağazalar, bir fabrika, bir tuğla fabrikası, (Narlı'da) zeytinlikler ve (Çorlu'da) bir çiftlik olmak üzere ceman ellibeş mülktür. *Déclaration du Comte Moïse à l'inventaire A. de Camondo concernant les immeubles*, NCMA, Konstantiniye, 1889. Camondoların gayrimenkul varlıklarıyla ilgili olarak bkz.: N.Şeni, "The Camondos and Their Imprint on 19th Century Istanbul", *International Journal of Middle East Studies*, 26 (1994), s. 663-675.

Camondo'nun Galata'daki gayrimenkullerinin dağılımı.

lığı acaba gayrimenkul imparatorluğu kurmayı hedefleyen bilinçli bir politikanın sonucu mudur, yoksa I. Camondo Bankası'ndan alınan ve ödenmeyen borçların karşılığından ya da ipoteği kaldırılamamış binalardan mı oluşmaktadır?[54] Büyük bir

54 Tarihçi A. Galanté, Abraham-Salomon'a değil de Abraham-Béhor'a mülk edinme hakkı veren iradenin istisnaî tabiatı üzerinde ısrar ederek, şu alıntıyı zikretmektedir: "başkalarına emsal teşkil etmemek kaydıyla, Abraham torunu,

kısmı Pera ve Galata'da, sarraflar semtinde bulunan bu gayrimenkullerin İstanbul içindeki coğrafi dağılımı daha ziyade önceden planlanmış uzun vadeli bir stratejinin varlığını düşündürmekte.

Abraham-Salomon'u müreffeh yarınlara taşıyacak olan reform rüzgârları bir kere daha esmeye başlar. Kırım Savaşı'ndan sonra Türkiye'yi baştan başa kateden değişimler arasında, İstanbul şehrinde gerçekleştirilen belediye reformunun çok özel bir yeri vardır. Sivastopol önlerinde savaş bütün hızıyla devam ederken, muhtelif ülkelerden gelmiş bir seçkinler topluluğu İstanbul sokaklarını doldurmaktadır. Gözlemci sıfatıyla atanan prensler, "Entente Cordiale" ordularını temsilen yollanan yüksek rütbeli subaylar ve gazeteciler, haber ve yenilik peşinde payitaht sokaklarını arşınlamaktadır. Halbuki bütün bu itibarlı misafirleri İstanbul'un müslüman kesiminde ağırlamanın mümkün olmadığı aşikârdır. Hıristiyanların kalabilecekleri Pera ve Galata semtleri müslüman İstanbul'dan, karanın içine bir kol gibi uzanan Haliç ve üç uzun yüzyılla ayrılmaktadır. Ancak 1855 yılında bu "gâvur" mahallelerinde otel namına bir şey yoktur. Yirmi otuz sene sonra, bu İslam kentinin kayıtsız aşığı Pierre Loti'nin şikâyet ettiği "felaket lokantalar" bile daha peydahlanmamıştı. Yazar, gurup vaktiyle birlikte, camilerden yayılan sessizlik ve karanlığa gömülen bu mahallelerin cazibesine kapılmıştı. Eski Ceneviz limanını ziyaret eden birkaç meşhur gezgin ve asilzade, bu mahallenin sakinleri Levantenlerin yüzünü kızartan bir ortamla karşılaşıyorlardı. Geceleri sokaklarda dolaşabilmek için yanlarına almak zorunda oldukları kağıt fenerler, olsa olsa gezginlerin öykülerinde yer aldığında ilginç gelebilirdi. Ayrıca, yollardaki her an ayağın takılabileceği çukurları aydınlatan bu fenerler,

---

Raphaël-Salomon oğlu, Camondo kontu Abraham'a ..... (müsaadesi verilmiştir)". Galanté'nin gönderme yaptığı bu irade geç tarihli bir belge olup Abraham-Salomon'a asalet ünvanının verildiği 1867 tarihinden sonra düzenlenmiştir. Oysa, Camondoların gayrimenkul varlıkları çok daha önce oluşmuştur. Ya daha eski tarihli başka bir irade mevcuttur, ya da sözkonusu mülklerin tapusu, ailenin Osmanlı tebâsı olan yakınlarının (eşleri, damatları, dostları) üstüne alınmıştır.

sokaklarda dolaşan ve ısıracak adam arayan şehrin meşhur başıboş köpeklerini uzaklaştırmaya yetmiyordu. Bütün bunlar Pera ve Galata'nın kozmopolit sakinlerine, hayatlarında ilk defa mahallelerine kendilerini özdeştirdikleri Avrupalıların gözleriyle bakma imkânını tanır. Bu durum karşısında kendilerini aşağılanmış hissederler ve acilen gerekli önlemler almanın gerekliliğine kanaat getirirler.

Avrupa bankacılık ağıyla tedricen bütünleşen Galatalı bankerler de, iş yerlerinin bulunduğu rıhtım civarındaki sokakların çağdaşlıklarını yansıtmasını ve hızla büyüyen Batılılaşmış bu sektörün imgesiyle uyumlu olmasını talep eder olmuşlardır. Frenk ve Levanten tüccarların sanatlarını icra ettikleri bu aşağı mahallenin yenilenmesi artık bir gereklilik haline gelmiştir: "Kentte ticaretin en canlı olduğu yer bu dar ve insan kaynayan sokaklardır. Sizi içine alan insan selinde ne olduğunuzu şaşırırsınız. Adımbaşı, semerlerinin üzerine yığdıkları devasa yükleri taşıyan Bulgar hamallarla tokuşmamak için yol vermeniz gerekir. Her köşebaşında, Rum kahvehanelerinden dumanlar ve şarkı söyleyenlerin sesleri yayılır, saldırmaya hazır sokak köpekleri sizi daha uzaktan görünce hırlamaya başlar, kasapların tezgâhlarının üzerinde uzun zincirlere asılmış et parçaları etrafında sinek bulutları oluşur. Uğultulu kalabalığın arasında, yüklerinin altında ezilmiş, her an ayaklarına takılan tahtalar yüzünden sağa sola yalpalayıp geçenlere çarpan sabırlı, cefakeş, yorulmak bilmez eşekler yollarını bulmaya çalışır."[55]

Gelişmekte olan modern ekonomi sektörünü bu renkli karmaşadan kurtarmanın zamanı gelmiştir. Ve nitekim, bankerlerin ve Pera'nın kozmopolit sakinlerinin baskısı karşısında Bâbıâli bir belediye reformu yapmaya karar verir. Mayıs 1855'te İntizam-ı Şehir Komisyonu kurulur.[56] Komisyon, esas itibariyle mahalle sakinlerinden oluşmaktadır. Abraham-Salomon Ca-

55 Maxime Du Camp, *Souvenirs et paysages d'Orient*, zikreden J.-C. Berchet, *Le voyage en Orient*, s. 475.

56 XIX. yüzyılda İstanbul'daki kentsel ve yerel değişimlerle ilgili olarak bkz. S. Rosenthal, *The Politics of Dependency* ve Z.Çelik, *The Remaking of Istanbul.*

mondo on üyeden biridir. Komisyon ilk müdahale alanı olarak Galata, Pera ve Tophane mahallelerini seçer. Alınan en önemli kararlardan biri hanların inşası olmuştur. Kelime anlamı olarak, hanlar önceleri kervanların ve seyyar tüccarların mallarıyla mola verdikleri konaklama yerleridir. Ancak XIX. yüzyılda bu kelime artık modern çağın tüccar ve bankacılarının şiddetle ihtiyaç duydukları yazıhane binaları anlamında kullanılmaya başlar. Dolayısıyla, belediye reformu komisyonu, ticarethane ve bankaların kullanımına sunulmak üzere birçok binanın inşasına karar verir. Abraham-Salomon inşaatlar için kredi açar. Bu kredilerin bir kısmı faizsizdir. Bir kısmı ise %12 faizle verilir. Baltazzi ve Zarifi aileleri de modern bankacılık, kambiyo ve sigorta sektörlerinin bulunacağını Galata'nın limana bakan tarafı Karaköy'ün yeniden inşasına katkıda bulunur.

Komisyon, kentin altyapısını daha kullanışlı hale sokmayı da görev edinir. Sokaklar onarılır, ışıklandırılır, kaldırımlar yapılır. İstimlakler, yıkımlar ve inşaatlar birbirini takip eder. Komisyon, 1855 yılından 1865 yılına kadar yaptığı çalışmalarla pilot alanına yeni bir çehre kazandırır. 1865 yılından itibaren de, bütün yeni bankalar, Galata'nın güneyinde, Felek ve Kürekçiler sokakları arasındaki alana taşınırlar, Camondoların on hanından dokuzu da burada yer almaktadır.[57] Yeni kurulan altı bankadan dördünün merkezi de bu hanlardadır.[58]

İstanbul'da, Camondoların merkezini oluşturduğu, zenginlik ve asrilik kanıtı bir gösteriş çağına adım atılır. Abraham-Salomon'un torunları, Galata'da, kendi finans kurumlarının bulunduğu hana iki adım uzaklıktaki şaşaalı konaklarına taşınırlar.

Malikânelerinden yeni banka binalarının bulunduğu sokağa inmek için Viyana'nın sert üslubunda yükselerek güneşe set

57 İstanbul'daki Camondo hanları şunlardır: Perşembepazarı sokakta Saatçi Han, Zülfaris sokakta Lacivert Han, Sevud sokakta Latif Han, Karaköy meydanında Dilber Han, Yorgancılar sokakta Camondo Han, Mertebani sokakta Yakut Han, Yorgancılar sokakta Kuyumcular Han, Sirkeci'de Lüleci Han, Billur sokakta Gül Han. UA, Camondo fonu, gayrimenkul idare kayıtları, 1874, 1881, zikreden N. Şeni, "The Camondos and Their Imprint on 19th Century Istanbul", *International Journal of Middle East Studies*, 26 (1994), s. 668.

58 *age.*

çeken bir de merdiven yaptırırlar. "Camondo merdivenleri" adı verilen bu mimari unsur, bugün de hâlâ aşağı mahalle ile yukarı mahalleyi birbirine bağlamakta ve trabzanlarının cömert kıvrımlarıyla bir çağı simgeleyecek olan "art nouveau" akımının öncü bir örneğini teşkil etmekte. Merdivenlerin tepesinde, Camondo sokağı 6 numarada, Nissim'in "limonluk ve onun karşısında ibadethane ile hamamı barındıran bir müştemelata bitişik olan kagir evi" bulunmaktadır.[59] Bu malikânenin tuhaf bir yazgısı vardır. Kaderin kendisine Paris'te bir sanat hamisi hayatı sürmesini uygun gördüğü Nissim'in oğlu Moïse bu evde dünyaya gelir. Ev sonra kuzeni Isaac'a kalır. Ne kadar eğitim davasıyla uzaktan yakından ilgisi olmasa da Isaac, evi "Alliance Israélite Universelle"e* kiralar. Malikâneye yerleşen Galata Alliance erkek okulu Isaac'ı, cüzî bir kira talep etme ve kendine rağmen bu eğitim hayrına katkıda bulunmaya zorlar. Nissim'in komşusu 8 numarada yer alan ve İbranice ilmi eserler yayınlayan Hamzirah yayınevi[60] mahallenin entelektüel havasına son rengini verir.

Hanlar, hamamlar, merdivenler, sokaklar; Galata her tarafında Camondoların izlerini taşımakta. Bütün finans çevreleri ailenin çekirdeğini oluşturduğu bu muzaffer ve müreffeh asrilikten nasibini alabilmek için Camondoların etrafında pervane gibidir. Yeni kurulan bankalar bürolarını hiç tereddütsüz Camondo hanlarına yerleştirirler: Crédit Lyonnais'nin merkezi, Mertebani sokağında Yakut Han'dadır. İstanbullu Rum aile, Evgenidisler, Lafontainelerle birlikte Osmanlı Kambiyo ve Menkul Kıymetler Şirketi'ni kurmuştur. Genel müdürlükleri için seçtikleri yer Sevud sokaktaki Latif Han'dır. Zarifiler ve bankaları Dersaadet Bankası'nın büroları da Lacivert Han'ı

---

59 NCMA, Abraham-Béhor'un vasiyetnamesi.

(*) Evrensel Yahudi Birliği. 1860'ta Paris'te kurulan bu teşkilat Fransız Devrimi'nin fikirleriyle beslenmiş ve baskı altındaki Yahudileri Aydınlanma Çağı'na ulaştırmayı amaçlamıştır. Yakındoğu'daki müslüman ülkelerde yaşayan Yahudi cemaatlerine zanaat öğretmek ve kültür eğitimi vermek için bu ülkelerde Fransızca eğitim veren okullar açmıştır. (e.n.)

60 I. Karmi, *The Jewish Community of Istanbul in the Nineteenth Century.*

kendisine mekân seçer. Tabiî, Abraham-Béhor'un Bank-ı Osmanî ve Rum bankerlerin katılımlarıyla kurduğu Osmanlı İmaparatorluğu Şirket-i Umumiyesi de Camondo Han'da bulunmaktadır. Hatta, 1869'da Nissim ve Abraham-Béhor'la bir İtilaf yaşayan Levanten banker Tubini bile Camondo Han'da yazıhane kiralar.

İstanbul'da Abraham-Salomon'un örneğini verdiği bu şehirleşme hareketi ile banka sektörü arasındaki ilişkiler, XIX. yüzyılın bütün önemli finans merkezlerine mahsus bir özelliktir. Paris'te olsun, Londra'da olsun, bankerlerin iş hacimleri arttıkça şehre vurdukları damga daha da belirginleşir. Bankerin şehre vurduğu damga aşamalı olarak gözlemlenir: önce "muteber ve değerli bir semt seçer". Bu seçim semtin daha da değer kazanmasına sebep olur. Rothschild ailesi bunun iyi bir örneğini oluşturmuştur: Baron James, 1835-1859 yılları arasında, Lafitte sokakta bir zamanlar Kral XV. Louis'nin bankeri Laborde'a ait olan, bitişik nizam bir çok malikâneyi eline geçirir. Böylece banker Jacques Lafitte'e komşu olur. "Hâlâ yakın çevresinde 1789 öncesi emlak spekülasyonlarının izlerini taşıyan bu semt, Rothschild ve Lafitte'lerin varlığıyla "müşerref olurlar" (...)".[61] Frankfurtlu baronun varlığı diğer banka ve finans kurumlarını da çeker. Rothschildlerin başarısı havayı bir parfüm kokusu gibi sarar ve bu rayihalardan nasibini almak isteyenler onlara yakın olmaya can atarlar. Rothschild malikâneleri "merkezinde borsayı barındıran, Banque de France'ın sınırlarına yerleştiği, güney sınırını Louvres Sarayı'nın ve ardından da Opera binasının, kuzey-batı sınırını sakin ve müreffeh mahallelerle bağlantıyı sağlayan ve Paris'in iş merkezine çevre yerleşim birimlerinden akın eden memur taifesini taşıyan Saint Lazarre garının çizdiği, başkentin hassasiyet kazanmış bir bölgesinin yeni misyonunu teyid eder (...) Artık hem nesnel hem de efsanevi bir merkez haline gelen bu semt, Fransızlar için olduğu kadar yabancılar için de bir ilham kaynağı, -lüks mal ticareti, ardından büyük mağazalar ile bankalar, kambiyo kuruluş-

61 L.Bergeron, *Les Rothschild et les autres*.. ., s. 152.

ları, sigorta şirketlerinin merkezlerinin arasında gelişerek çevreye renk katan burjuva eğlence ve zevk mekânlarıyla- maddiyata dayalı itibarın odak noktası haline gelerek önemli bir cazibe merkezine dönüşmüştür".[62]

Aynı günlerde yani 1860'lı yılların sonlarına doğru, İstanbul'da Peralı sosyetenin uğrak yeri Alcazar d'Amérique'dir. Bu ünlü tiyatro, Camondo ailesinin mal varlığının medar-ı iftiharıdır. Avrupaî tarzda zevk ve eğlence merkezi haline gelen bu semtte Camondolar birçok apartman ve mağazanın da sahibidirler. Pera'nın gece yaşantısına hayat gelir. Belediye reformu sayesinde, ışıklandırmadan ilk yararlananlar Pera sokakları olmuştur. "Sokaklar gece yarısına kadar gidip gelen arabalarla doludur. Büyük mağazaların, Paris, Londra ve Viyana'dan esinlenen vasat vitrinleri ışıl ışıl aydınlatılmıştır. Bastıran akşam, günlük hayatın hareketliliğini sakinleştirmek şöyle dursun, gaz lambalarının ışığında daha da canlandırmaktadır. Günlük gezilerinden dönen ve bir an önce, karanlık basmadan, kendilerini emniyette hissedecekleri otellerine ulaşmak için acele eden turistler, İngiliz usulü servis veren lokantalar, insanların kendilerini Avrupa'daymış gibi hissettikleri sokaklar. Geleneksel Rum, Ermeni ya da Yahudi kıyafetleri içinde çok daha güzel olabilecek, çılgın gece elbiseli, ağır makyajlı Levanten kadınları (...). Hemen ayağımın dibinde, aceleci insanların içinde kaybolduğu Galata'da, güneşin batmasıyla birlikte büyük gürültü patırtı, her gece yaşanan büyük sefahat başlayacak."[63]

"Otantik", "el değmemiş" bir Şark'ın ebedî özlemiyle yanıp tutuşan XIX. yüzyıl seyyahları, Batılılaşmanın kirlettiği, yeterince özgün bulamadıkları bu manzara karşısında hayal kırıklığına uğramaktadırlar. Nitekim Pera'nın geçirdiği değişimlere tercüman olurlar: "Peralı aileler, kalabalık gruplar halinde sokak ortasında yiyip içenler arasından kendilerine yol açmaktalar (...); bu insanları zarif Parislilerden ayıran tek şey yenilik-

62 *age.* 153.

63 P. Loti, *Cette éternelle nostalgie, journal intime 1878-1911*, 1997, s. 286.

leri bu kadar göze batıcı şekilde taşımaları; Peralılar modayı takip etmiyorlar, modanın önünde gidiyorlar. Giysilerinin her bir ayrıntısı Richelieu veya La Paix sokağının meşhur mağazalarından birinin imzasını taşıyor: gömlekleri Lami-Housset'den, bastonları Verdier'den, şapkaları Bandoni'den, eldivenleri Jouvin'den; bu arada bazıları, genellikle Ermeniler, siyah ipek püsküllü kırmızı bir takkeyle (fes -ç.n.) dolaşıyorlar, ama bunlar azınlıkta. Bu hercümerç içinde, işlemeli cepkenini sırtına atmış, fanus gibi aşağı doğru genişleyen beyaz fistanını salıyarak geçen bir Rum ya da kendisini takip eden kavası ve nargilecisiyle Ok Meydanı'ndan Konstantiniye'ye gitmek üzere Galata Köprüsü'ne doğru inen atlı bir Türk kapıkulu Şark'ta olduğunuzu hatırlatıyor."[64]

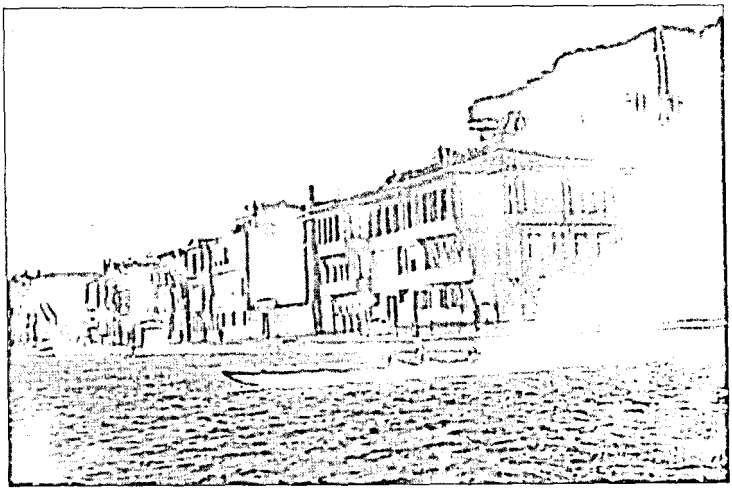
Camondoların Konstantiniye'si Pera'nın sınırlarını aşmıştır. Aile, Asya ile Avrupa arasında, Marmara'dan Karadeniz'e doğru kıvrıla kıvrıla, fütursuzca bir yılan gibi uzanan Boğaz'ın ayaklar altına serildiği Çamlıca sırtlarında hava tebdiline çıkmaktadır. Çamlıca tepesinde Abraham-Salomon'un sayfiye köşkü bulunmaktadır. Reşit ve Fuat Paşaları, siyaset ve finans dünyasının ileri gelenlerini burada ağırlarlar. Osmanlı Devleti'nin alacağı son borcun müzakerelerini yapmak üzere Paris'ten gönderilen Osmanlı Bankası yöneticileri şerefine verilen davetler de burada olur. Bu köşkte yaşanılan hayata herkes gıpta etmektedir. Hatta bir gün Abraham-Salomon, biri Avusturya tebâsı üç Hıristiyandan tehdit mektupları alır. Kendisinden yüksek miktarda bir fidye istemektedirler: tam 100.000 kuruş. Abraham-Salomon adamların mahkûm edilmesini sağlar, Avusturyalı sınırdışı edilir, iki suç ortağı ise yedi sene kürek cezasına çarptırılır.[65]

Torunlar, Abraham-Béhor ve Nissim, yazlarını Çamlıca tepelerinde değil, deniz kıyısında, Boğaz'ın Avrupa yakasında, Yeniköy'de, yanyana oturdukları yalılarında geçirirler. Bahçele-

---

64 T.Gautier, *Constantinople... age.*, s. 99-100

65 B.A. (Başbakanlık Arşivi, İstanbul) irade no 14 036: 14-B-1271/1854, zikreden I. Karmi, *The Jewish... age.*, s. 14.

Boğaziçi'nde bir yalı

rindeki çiçeklerin öylesine haddi hesabı yoktur ki, bahçıvanlar işi çiçek ticaretine dökmüşlerdir. Komşuları yabancı Sefirlerin yazlıkları ve paşaların sayfiye konaklarıdır. Boğaz'da sayfiye mevsimi erken başlar. Mayıs gelince, konsollar, zarif marketörili dolaplarla yüklü hantal mavnalar gidip gelmeye başlar ve mevsimlik bir göçün başlangıç işaretini verirler. Mavnalar, Pera'daki konsolosluk binalarını bir yaz boyu, Tarabya veya Yeniköy'deki yalılara taşırlar. Sefir eşleri kabul salonlarındaki eşyalarının, dalgaların keyfine terkedilmesinden, herkesin gözleri önüne serilmesinden, komşuların merakını kabartmasından infial duyarlar. Sonra kendi kendilerini rahatlatacak bir bahane bulurlar, her şeyden de iki tane alınmaz ya. Bazen neredeyse altı ay boyunca o "feci Pera"nın sıkıntılarından uzaklaşma imkânı veren, bu aydınlık mekânların da yaşanılır hale getirilmesi lazımdır. Ekim ayı geldiğinde, Boğaz'ın sularını karartan poyraz esmeye başlayıp yalıların ahşap gövdesini gacırdatmaya koyulduğunda, aynı mobilyalar yine aynı mavnalara, bu sefer ters yöne doğru yol almak üzere, yüklenir.

Ama Abraham-Salomon'un torunları bu zahmetlerden uzaktırlar. Yaşadıkları mekânlarda mobilya sıkıntısı çekilmez. Ab-

raham'ın "sayfiye evinin" yirmiiki odası piyanolar, bilardolar, çin işi beşikler ve bakır mangallarla donatılmıştır.[63] Bir süredir kendine Paris'i mesken tutmuş olan Nissim ve Abraham-Béhor, Boğaz'ın serin sularına, Contrexéville'in ılıcalarını tercih ettiklerinde, Bâbıâli nazırları, Osmanlı Bankası yöneticileri, asırlık ağaçların gölgesinde yatan, serin esintilerin yaladığı bu yazlıklardan birinde yazı geçirme ayrıcalığını elde edebilmek için birbirleriyle yarışır olmuşlardır.

66 NCMA, Konstantiniye, Victor Mizrahi'nin envanteri, 7 Ekim 1889.

İKİNCİ BÖLÜM

BİR MİSYON

Doğu'nun Rothschildleri!

Bu niteleme sadece bir benzetmeden ibaret değil, dolayısıyla bu konu üzerinde durulmaya değer. Rothschild ve Camondo ailelerinin birçok ortak noktası var. İki aile de sadece banker olup şehirlerine damgalarını vurmakla kalmamışlar, aynı zamanda yeni bir hayır ve cemaatiçi dayanışma kavramına da imzalarını atmışlardır. Paris'te James, Konstantiniye'de Abraham-Salomon'un torunları, Fransa ve Ortadoğu'da tüm XIX. yüzyıl boyunca etkisini gösterecek yeni bir tür hayırseverlik kavramını kurumlaştıracaklardır.

Abraham-Salomon dindar bir adamdır. Yaptığı hayır işleri, Yahudi şeriatının öngördüğü, *tsedaka*ya* uygundur. Sefalete karşı savaş açar, iki düşkünler evi kurar, yoksullar ve kimsesizler için birçok fon oluşturur. Kamu yararına her girişime kucak açar. Boğaz'da, torunlarının sayfiyeye geldikleri Yeniköy yakınlarında, Büyükdere'de bir havra inşa ettirir. Zamanla hayırseverliği İstanbul'un sınırlarını aşar. Rodos'taki cemaat merkezinin hamiliğini yapar; Rodos Adası'ndaki Lindos'ta kendi adıyla anılan "Kadosh Camondo" havrasının ve okulunun ya-

(*) Hayır amacıyla yapılan bağış (e.n.).

pımını üstlenir.[1] Hayır işlerini Yahudi dinine olan bağlılığı yönlendirir. Mesela, Eski Ahit'in cemaate yönelik yorumlarını içeren Mea'm Loez'i[2] yeniden yayınlatır. Koyu bir dindar olan Abraham-Salomon, ruhunun selameti için Konstantiniye'den ayrılmadan hemen önce, 1870'te, öldüğünde ardından dualarını eksik etmeyecek Maghen Abraham Yeşivası'nı* kuracaktır. Hasköy'de kâgir bir binada kurulan okulda altı haham görevlidir ve Abraham-Béhor ölmeden önce kendilerine izlenecek kesin talimatlar bırakmıştır.

Bu arada Paris ve Londra'da da, bankacılık sektörünün Yahudi seçkinleri, aynı Abraham-Salomon gibi cemaate karşı dayanışma görevlerini Yahudi geleneği çerçevesinde yerine getirmektedirler. Cenaze işleri kuruluşu Hevra Kadişa,** bir yardımlaşma ağı olan Hevroth'un*** dayanak noktasını oluşturur. Tsedaka dinî kural olarak yoksullara, hastalara ve yetimlere yardımı emretmektedir.[3] Toplum içinde eşitliğin kazanılması ve Napoléon reformları, Fransız Yahudi cemaatinin ilerigelenlerinin hayır işlerine bakış tarzını değiştirmemiştir. En azından ani bir değişim olmamıştır. Hayır işleri, Fransız Devrimi'nden sonra da Yahudi cemaatinin başta gelen değerleri arasındaki yerini korumuştur. Bununla birlikte, bu hayır işlerinin gönüllüleri arasında, Avrupa'nın her yerinden XIX. yüzyıl başında Paris'e akın eden bankerlerin oluşturduğu yeni para aristokrasisi mensuplarına daha pek rastlanmamaktadır. Hayır cemiyetlerinin faaliyetleri, cemaatin hayır işlerini dine bağlılıklarının doğal bir uzantısı olarak üstlenen "eski kafa Yahudiler" tarafından yürütülmektedir. Diğerleri, Fouldlar, Worms

1 E.Roditi, *Camondo's Way*, s. 212. Okul ve havra Naziler tarafından yıkılmıştır.

2 *age.*

(*) Talmud ve Talmud tefsirleri incelemeleriyle meşgul olan dinî araştırma ve eğitim kuruluşu (e.n.).

(**) "Kutsal cemiyet" anlamını taşır ve definden önce ölülerin yıkanmalarından sorumludur (e.n.).

(***) Cemiyetler (e.n.).

3 M. Graetz, *Les Juifs en France au XIXème siècle. De la Révolution française à l'Alliance israélite universelle*, s. 139.

de Romillyler, Cerfberrler Cemaat Kurulu'nda koltuk sahibi olmakla birlikte en ufak bir gayret göstermemektedir. Hatta yöneticilik görevini bile kendilerine layık görmemektedirler. "Onlar Champ-de-Mars yarışlarını, Carrouselin rövülerini ya da Fas demiryolu inşaatının yeni ihalesinin Borsa'da sebep olduğu heyecanı tercih ederler."[4]

Bu durum ilelebet devam etmeyecektir. Önemi hemen kavranamayan bir olay bu Yahudi eşrafının yaşam tarzını kökünden değiştirecektir: James ve Betty de Rothschild'in çocuklarının özel hocası Albert Cohn 1843'te Hayır Komitesi'ne girer. Cohn, Baron'un hayır işleri konusundaki menfaatlerini ve tercihlerini temsil etmektedir. Bu olayla, Hayır Komitesi'nin faaliyetleri ani bir gelişme gösterir; Komite'ye yeni bir ruh gelmiştir. On sene içinde bütçe üçe katlanır.[5] Yahudi bankacılığının kreması tek bir vücut halinde Rothschild'in yanında, Komite'ye katılır. Artık Perreireler, Miresler, Javaller, Koenigswaterler, Anspachlar, Crémieuxler, Goudchauxlar ve diğerleri Komite üyesidirler. Hep beraber bağışlarda bulunurlar, havralar, hastaneler inşa ettirirler.

Böylece Rothschildler, "toplum içinde itibarlı bir konuma ulaşmak için kendilerini taklit eden ekonomik bir elitin, yükselen Yahudi burjuvazisinin, yaşam düsturlarının kurumlaşmasına" katkıda bulunacaklardır.[6] Bu ilk yol ayrımından sonra, Yahudi hayır kurumları artık okullar ve hastaneler açarak modern anlamda hayırseverlik faaliyetlerinde bulunacaktır. Faaliyet alanları ülkenin sınırlarını aşar. Bütün dünyadaki Yahudilere yardımı, gerileme gösteren Yahudi cemaatlerinin hayat şartlarını düzeltmeyi kendilerine düstur edinirler. Bu cemaatler daha ziyade Doğu'da bulunmaktadır ve onları yeniden eski düzeylerine kavuşturmanın yolu kendilerine Batılı bir eğitim vermek, Batı bilimlerini ayaklarına götürmektir. İşte

---

4 *age.*, 68

5 Bu bütçe 1843'te 50.820 franktan, 1853'te 133.274 franka yükselir. Bkz. M. Graetz, *Les Juifs... age.*, s. 140.

6 M. Graetz, *Les juifs..., age.*

Rothschildlerin yolu Camondolarla bu noktada kesişir.

Albert Cohn'un Yahudilik anlayışı Rothschild ailesinin fikirlerini yansıtmaktadır ve aile Cohn'a genel olarak bütün dünyada, özel olarak da Osmanlı İmparatorluğu topraklarında hayır işlerine girişmesi için vekâletini verir. Ailenin cemaatlere yönelik faaliyetleri, Konstantiniye ve İskenderiye'den geçen ve Roma'dan Kudüs'e kadar uzanan bir eksen üzerinde gelişecektir. Cohn İstanbul'a ilk defa 1854'te gelir. Sadrazam Ali ve o zaman Hariciye Nazırı olan Fuad Paşalar tarafından kabul edilir. Cohn'un Camondolarla teması hemen meyvelerini verir. Aynı zamanda Baron'un temsilcisi olan doğulu banker, Hasköy'de, Abraham-Salomon'un Clara'yı eş olarak kabul ettiği bu Haliç mahallesinde, birlikte bir okul açmaya karar verirler. Okul Cohn'un kiraladığı bir evde açılır ve ilk sene yüzyirmialtı öğrenciye eğitim verir. Cohn, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hareket serbestisi, projelerini gerçekleştirmekteki kolaylıklar karşısında hayretlere düşmüştür. *Lettres de Palestine*'de (Filistin Mektupları, -ç.n.) şöyle yazmaktadır: "Diğer Şark ülkelerinde, Konstantiniye'de, İzmir'de, İskenderiye'de de okullar kurdum ve tahmin ettiğimden çok daha az engelle karşılaştım." Türk yetkililerin bu girişimlere gösterdikleri kolaylıklar, bu projelerin, Bâbıâli'nin, İmparatorluk'ta yer alan cemaatlerin yönetimlerinde reformlara gidilmesi yönündeki iradesiyle çakışmasıyla açıklanabilir. Cohn'un Türkiye ziyareti, Tanzimat hareketinin ikinci aşamasını oluşturan Islahat Fermanı'nın üstüne gelmiştir. Alphonse'un da bu ziyaret vesilesiyle payitahtta bir banka kurmayı amaçlayan babasının teklifini getirdiğini görmüştük. Yeni ferman bir kere daha Rotschildlerin işini görecektir. Cohn, Yahudi, Rum ve Ermeni milletlerinin idari yapılarını yenilemelerini öngören fermanı öne sürerek, Yahudi cemaatinin sorumlularının toplanmasını talep eder. Genel Kurul toplanmasını gerektiren bir olay daha olmuştur: İstanbul'un zaten gergin olan havası, yeni bir kan iftirasıyla* çalkalanmaktadır.

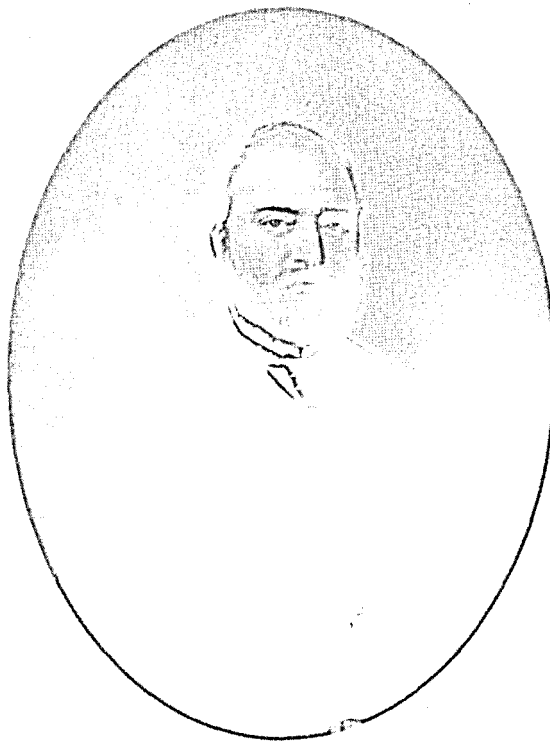
(*) Hıristiyan Yahudi düşmanlığının ana temalarından biri. Bu iddiaya göre Yahudiler Fısıh bayramında hamursuzu hazırlamak için bir Hıristiyan çocuğu kaçırırlar ve kanını akıtarak hamursuzu hazırlarlardı (e.n.).

Ama konuya geçmeden önce 1856 Şubat ayı üzerinde durmakta yarar var. Kırım Savaşı yeni bitmiştir, taraflar Paris'te barış görüşmelerini sürdürmektedirler. İstanbul'da Islahatçı nazırlar, Şeyh-ül İslam, Fransız Sefiri Edouard Thouvenel ve İngiliz Sefiri Lord Stratford Canning, harıl harıl yeni reformlar manzumesini hazırlamaktadırlar. Amaç, alınan idari kararları, Paris müzakerelerinden önce davranarak barış antlaşması imzalanmadan ilan etmektir. Özellikle, büyük bir ümitle dağılmasını beklediği Osmanlı İmparatorluğu'nun meşru varisi iddiasındaki Rusya'nın önünü kesmek gerekmektedir. Elçiler ve Osmanlı nazırları sonuçta 18 Şubat fermanını ilan ederler.[7] Ferman, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun daha önce ilan ettiği bütün Osmanlı tebâsının eşitliğini ve haklarını teyid etmektedir. Ayrıca yeni bazı ilkeler de getirmektedir. Bundan böyle, hiçbir din ayrımı olmaksızın, bütün Osmanlı tebâsı her türlü memuriyet haklarından faydalanabilecek, askerî okullara girebilecektir. Bu fermanın önemli bir özelliği de İmparatorluğun sadece dinî azınlıklarına eşit haklar vermekle kalmayıp, azınlıklar arası sıralamada, Yahudilerin Rumlar ve Ermeniler karşısındaki eşitsizliğine son vermesinden kaynaklanmaktadır.

Bu son husus dikkat çekmekten geri kalmaz. Fermanın ilanından sadece üç gün sonra, İstanbul, tarihinin en büyük çocuk katliamı iftirasıyla sarsılır. Otuz kadar Yahudi ailenin oturduğu Cibali semtinden yükselen dedikodular abartılarak büyür; bir çocuk kaybolmuştur ve bu çocuk şüphesiz Fısıh Bayramı'nda* kurban edilmek üzere Yahudiler tarafından kaçırılmıştır. Dedikodular galeyana dönüşür. Olayların tanığı, -Camondo-Rothschild ikilisinin kurduğu- Konstantiniye Yahudi Okulu'nun müdürü Mösyö Brunswik gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: "Olay yerine, Konstantiniye köprüsüne geldiğimizde, gelip geçen Yahudileri taciz eden, Rum, Ermeni ve Türk-

7 Islahat Fermanı'nın hazırlanma safhasıyla ilgili olarak bkz. N. Şeni, *Marie et Marie... age.*

(*) Yahudi halkının Mısır'dan çıkışını, kölelikten kurtuluşunu simgeleyen ve Mart-Nisan aylarında kutlanan dinî bayram. "Pesah" veya "hamursuz" diye de anılır (e.n.).

Abraham-Béhor de Camondo (1829-1889)
(Nissim-de-Camondo Müzesi).

lerden oluşan bir kalabalıkla karşılaştık. Sözkonusu evin önü tıklım tıklımdı. Hepsi bir ağızdan bağırıyor, küfür edip lanet okuyorlardı; kimisi de evi taşlıyordu. Sabahtan on kadar Korfulu Yahudi, dindaşlarına bu kötü günlerinde yardıma gelmişlerdi, çığrından çıkmış bu kalabalığa kafa tutmaya çalışıyorlardı; birkaç kavas evin kapısını tutuyor, giriş çıkışa müsaade etmiyordu. Evin penceresinden yarı beline kadar sarkan ağlamaklı kadınlar hane halkından altı kişinin dün akşamdan beri hapiste olduğunu ve dün öğlenden beri çocuklarıyla aç kaldıklarını söylüyorlardı."[8] Brunswik, derhal Camondoların ya-

8 *L'univers israélite,* Nisan 1856, s. 371.

kını olan hekim Mösyö de Castro'ya gider. Günlerden cumadır ve bütün devlet büroları kapalıdır. İki adam dehşet ve ümitsizlik içinde kıvranmaktadır. "Tanrı'ya şükür, aklımıza bir çıkar yol geldiğinde saat sabah beş olmuştu. Pera'ya gidecektik, Mösyö de Castro, Lord Canning'in malikânesine, ben de Baron de Rothschild'e. Baron bana Ekselansları Fuad Paşa'nın kalem müdürü Rüstem Paşa'ya teslim edilmek üzere bir mektup verdi. Lord Canning de Dahiliye Nezareti'ne bir drogman yolladı..."[9] Nihayet, çocuğun, akrabalarından birinin evinde ortaya çıkmasıyla olaylar son bulur.

Bu sıradan ama bir o kadar da müessif olaydan birkaç gün önce, bir Rum karşılaştığı bir Osmanlı yöneticisine şu sözleri sarf etmiştir: "Türkler karşısındaki aşağı konumumuzda bir itirazımız yoktu, ama bizi Yahudilerle eşit konuma getirmek şart mıydı?" Bu memnuniyetsizlik herhalde en iyi Cibali olayının tezgâhlanmasıyla ifade edilebilirdi.

Sonuçta Cibali olayının ertesi günü Yahudi cemaatinin sorumluları toplanırlar. Alphonse toplantıda hazır bulunur. Toplantıya katılması alınan kararların meşruiyetini kuvvetlendirecektir. Alınan kararlar, Hahambaşı tarafından yayınlanan ve cemaatin muhtelif kurumlarına yollanan bir genelgeyle ilan edilecektedir. Bu kararlar İstanbul'daki Yahudi iş ortamları için bir dönüm noktası olacak ve Abraham-Salomon ve ahvadına büyük sorumluluklar yükleyecektir. Camondolar çok ağır bir görevle karşı karşıyadırlar. Genelge cemaat, işlerinin yürütülmesinde neredeyse bütün yetkiyi Camondolara vermiştir. Bu kadar ağır bir görevdir sözkonusu olan. Ayrıca bir de kutsal bir misyon verilmiştir Camondolara: okul kurma görevi. Ayrıntılara girilidiğinde, okulların yoksullar için ücretsiz olması, Fransızca, Rumca ve İtalyanca öğretmesi de öngörülmektedir. Türkçe bütün okullarda zaten zorunlu derstir.

Bu misyonun en ateşli savunucusu, Camondoların en büyüğü Abraham-Salomon'un torunu, Abraham-Béhor olacaktır. Aslında, bunun için gerekli bütün şartlar hazırdır: genç ada-

9 *age.*

mın geçmişi, kişisel nitelikleri onu zaten bu yeni toplum önderliği kavramının en kuvvetli adayı haline getirmektedir. Albert Cohn'un Türkiye'ye ilk gelişinde, Abraham-Béhor daha yirmibeşinde genç bir delikanlıdır. Babası hâlâ hayattadır ve gayet sakin, ölçülü bir hayat sürmektedir. Hayranlık ve biraz da çocuksu bir saflıkla "büyükbabacığım" diye hitap ettiği dedesi ise yetmiş yaşına merdiven dayamıştır. Abraham-Salomon son derece canlı ve sıhhatli bir adamdır ama eski nesildendir. Bütün Pera sakinleri gibi İtalyanca'yı büyük bir rahatlıkla konuşurken, Fransızca'nın F'sini bilmez. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını zorlayan eğitimde hayırseverlik hareketi, Fransız Devrimi'nden muzaffer çıkan Fransız Yahudiliği'nin bir meyvesidir. Abraham-Béhor ise mükemmel bir Fransızca konuşmaktadır. Onun Fransızcası, fazladan öğrenilmiş sıradan bir dil değildir, iyi eğitimli herkesin gözler önüne sermekle mükellef olduğu bir yetenektir. Özel hayatında bu dili kullanmakta, bankacılığın karmaşık kavramlarının anlaşılması için gerekli olan nüansları bu dilde bulmaktadır. Kardeşiyle sırlarını paylaşırken, ona bir konuda danışacağı ya da bilgi vereceği zaman veyahut sevgisini dile getirirken Fransızca'yı kullanmaktadır. Bazı cümle kuruluşlarına, kelimesi kelimesine tercümenin anlaşılmaz hale soktuğu, Türkçe bir deyim ya da Yahudi İspanyolcası'ndan yapılan bir atasözü alıntısı sızmaktadır gerçi. Fransızca imlası çoğu zaman mükemmel olmaktan uzak ama bir o kadar da sevimlidir. Karısı Regina ise Fransızca'yı bir virtüoz gibi kullanmaktadır. Konuşma üslubu son derece seviyeli, kelime haznesi zengindir.

Alphonse de Rothschild ve Abraham-Béhor aynı kuşağa mensuptur. 1856'da İstanbul'da karşılaştıklarında Alphonse yirmidokuz, Abraham-Behor yirmialtı yaşındadır. Hâlâ vakur babalarının gölgesinde yaşayan bu gençlerin ilk karşılaşması acaba nasıl olmuştur? Alphonse koltuğunun altında, emek ve eğitim yoluyla ulaşılacak kapsamlı bir "yeniden canlanma" projesiyle gelmiştir. Abraham-Béhor ise Aydınlanma Çağı'nın adamıdır. Dindaşlarının içinde bulunduğu durum ona utanç vermektedir. Sadece yoksul olmakla kalmayıp, kendilerini ta-

mamıyla tecrit ederek, yalnızlığa, unutulmaya mahkûm bir hayat sürmektedirler. Dört yüzyıl önce Katolik Kraliçe İzabella'nın ülkesinden kaçarken çıkınlarında getirdikleri İspanyolca, onları bugün dünyadan kopukluğa mahkûm etmektedir. Abraham-Béhor'a göre bu cemaate eski canlılığını kazandırmanın yolu yabancı dil öğretiminden geçecektir. Bu fikrini, büyükbabasının Rothschild'lerin temsilcisiyle birlikte kurdukları okulun yönetimini üstlendiğinde dile getirir. "Öğrencilerimizin, temel coğrafya bilgilerini aldıktan sonra, özellikle, büyük bir ihtimalle herhangi bir meslek icra edecekleri, anavatanları Türkiye ile igili bilgilerini geliştirmeleri son derece büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda Türk dilinin öğretimine, bu ülkede doğup bu ülkede yaşamak mecburiyetinde olan öğrencilerimiz için başta gelen dersler arasında yer alan bu dersin yakından takip edilmesine de büyük önem vermekteyim."[10] Ülkenin resmî dili, cemaati bu tecrit halinden çıkarabilecek, kapılarını açabilecek ve bu dil hapsinden kurtarabilecek tek araçtır. Abraham-Béhor, Türkçe'nin öğretilmesiyle, dindaşlarının itibarlarını yeniden kazanmaları ve bir nevi siyasi erginliğe kavuşmaları umudunu beslemektedir. Düşüncesi dindaşlarını vatandaşlık yoluna sevketmektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yapamadığını gerçekleştirir: okullara ortak bir müfredat koyarak ve resmî dil öğretimini yaygınlaştırarak azınlıkları "millîleştirmek". Aydınlanma Çağı'nın evrenselliğini taşıyan ve bu yüzyıla damgasını vuran Yahudiliğe bağlayan Fransızca ise, bu "yeniden canlanma"nın yaşanacağı dildir tabiî olarak.

Abraham-Béhor Osmanlı Yahudilerini, cemaat okullarında Türkçe öğretilmesi konusunda uyaran ilk kişi değildir. Bu şeref İngiliz banker Moses Montefiore'ye aittir. İlk Osmanlı Islahatlarının ilanından birkaç ay sonra, 1840'ta, Şam'da patlak veren bir Fısıh kurbanı olayı bütün Avrupa Yahudilerini heyecanlandırır. Ortadoğu'ya derhal Adolphe Crémieux (o sırada Fransa Yahudi Cemaati Kurulu başkan yardımcısıydı), Sir Montefiore ve Fransız şarkiyatçı Salomon Munk'tan oluşan bir

10 NCMA, yazışmalar, 1875.

heyet yollanır. Heyet amacını kısa sürede gerçekleştirip hapse atılan Yahudiler serbest bırakıldıktan sonra, Moses Montefiore Padişah'tan Fısıh kurbanı iftirasının gerçekle alakası olmadığına dair bir ferman alır.

Bu ziyaret vasıtasıyla Osmanlı Yahudilerinin cemaat örgütlenmelerini içeriden değiştirmeye yönelik ilk girişimleri de gerçekleşmiş olur. Crémieux zaman kaybetmez ve Kahire'de olsun İskenderiye'de olsun, gittiği her yerde Avrupaî tarzda bir eğitimin uygulanmasının gerekliliğini vurgular. Montefiore dönüş yolunda Konstantiniye'ye uğrar ve bir havraya bitişik üç sınıftan oluşan geleneksel bir okulu ziyaret eder. Üç yaşla oniki yaş arasında ikiyüzelli çocuk bu sınıflara doluşmuşlar, İbranice öğrenip Talmud'un* bölümlerini Ladino'ya** çevirmektedirler. Montefiore taviz vermez: bu örnekten yola çıkarak yerel eşrafın dikkatini Türkçe'yi ihmal etmenin anlamsızlığına, bütün enerjilerini geleneksel eğitim üzerinde yoğunlaştırmanın saçmalığına çeker. Sekreteri, şarkiyatçı Loewe, Galata'daki havrada, saatler süren bir tartışmada, hararetle Türkçe ve Avrupa lisanlarını birlikte öğreten bir eğitim sisteminin yararlarını savunmuştur. Montefiore, Haham Moşe Fresco vasıtasıyla da, bundan böyle cemaatin bütün eğitim kurumlarına Türkçe öğretmeni alınması için bir bildiri yayınlatır. Bu bildiri Osmanlı hükümeti tarafından 1890'da yürürlüğe konulur.

Ve 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanına kadar, okullar istedikleri dilde eğitim vermeye devam edeceklerdir. Böylece, Bâbıâli'nin, İmparatorluğun bütün tebâlarına uygulanacak ortak bir dil ve müfredat kabul ederek azınlıkları "millîleştirme"ye yönelik herhangi bir politika geliştirememesi sonucunda, Osmanlı Yahudilerinin vesayetten kurtulması ve vatandaşlık kavramıyla tanışabilmeleri işi Avrupalı Yahudilere ve Abraham-Béhor'a düşmüş olacaktır. Montefiore-Crémieux heyetinin seyahati sayesinde Batılı Yahudiler, Doğu Yahudilerini yeniden

(*) Yahudiliğin Tevrat sonrası döneme ait Torah (Tevrat) ya da Yazılı Yasa'nın gerçek yorumu sayılan en önemli kitabı (e.n.).

(**) Tevrat'ın Yahudi İspanyolcası'na tercümesinde kullanılan litürjik dil (e.n.).

keşfetme imkânını bulurlar. Bu seyahatten sonra Batılı Yahudiler, Rothschildlerin hayırseverlik girişimlerinin ve Alliance Israélite Universelle'in faaliyetlerinin modellerini oluşturduğu bir dayanışma örneği göstereceklerdir.

Abraham-Béhor'un girişimi bu reformcu duyarlılık sayesinde destek bulacaktır. Yahudi kurumlarının genel kurul toplantısından ve Alphonse de Rothschild ile karşılaşmasından sonra, zamanının ve mali kaynaklarının büyük bir kısmını bundan böyle İstanbul Yahudi cemaatinin dil ve meslek yapısını değiştirmeye vakfedeceğini anlamıştır. Ama daha bu davanın kişisel bir mesele, onun ötesinde kişisel bir mücadele olacağının farkında değildir! Camondo'nun inisiyatifleri sonucunda, cemaatin, okullar konusunda amansız bir kardeş kavgasına sürükleneceğini ve bu ihtilafın Konstantiniyeli Yahudileri uzun yıllar böleceğini de tahmin edemez...

Abraham-Béhor'un bizzat tavır alması ve eğitim konusuna olan ilgisi, cemaatin müesseseleri değişime uğradıkça belirginleşecektir. 7 Mart 1856 genelgesinin de teşvikiyle, Camondoların Yahudi müesseselerindeki ağırlığını teyid eden iki yeni komite kurulur. Birinci komite, Fransız modeline çok yakın bir Cemaat Kurulu tesis etmektedir: 1808 Napoléon reformları, Fransa Yahudilerinin merkezi Paris'te bulunan idaresini, "Museviler arasında en etkili ve en tavsiyeye şayanlar arasından seçilmiş" eşraf mensuplarına, yani Rothschildlere, Fouldlara, vs. teslim etmişti. İstanbul'daki komite ise "saygın ve aydın erkekler ile ülkede uzun süredir ikamet eden Frenk Musevilerinden" oluşmaktadır. "Frenk" deyiminin kullanılmasıyla bütün güçlerin Camondoların ve yakınlarının elinde toplanması sağlanacaktır ... XIX. yüzyılda, bu deyim Türkiye'de yerleşik Avrupalılar için kullanılmaktadır. İmparatorluk topraklarında kök salmış bu aileler Fransız, İngiliz ya da Avusturya tebâsındadır. Trieste maceralarından sonra Camondolar da Avusturya'nın himayesinde kalmışlardır. Bu da onlara bir nevi toprakdışılık konumu vermiş ve Konstantiniye Yahudilerinin kendilerini *franco* tabiriyle tanımlamalarına neden olmuştur. Bu tanımlamaya Veneziani, Fernandez, Castro, Piperno ve Te-

deschi aileleri de girmektedir. Bütün bu aileler Abraham-Salomon ve torunlarının yakınlarıdır. Bankerlik işinde yoldaş, okul savaşında müttefik olarak genellikle Camondolarla kader birliği yapmışlardır. 1856 genelgesiyle tesis edilen ikinci komitenin yönetimi de onlara verilir. "Altı üyeden oluşan bu komitenin üyeleri, tavsiyeleriyle yardımcı olabilecek bilgi birikimine sahip Frenk Yahudilerinden ve okulların bakım giderlerini karşılamanın yollarını geliştirecek yerel Yahudilerden seçilecektir."[11] Frenklerden oluşan bu grup kutsal bir misyonu, okulların kurulması misyonunu üstlenecektir!

Abraham-Béhor'a göre yeni okullardan sorumlu olan bu komitenin terkibi büyük bir nimettir. Zira komite üyelerinin hepsi ailenin dostlarıdır. Zihniyetlerini, eğilimlerini gayet iyi bilmekteydi. Doktor de Castro ve Mösyö Fernandez gibi isimler daha şimdiden eğitim seferberliğinin ateşli girişimcileridir. İki sene önce Cohn'un ağırlanmasına katılmışlar, atılan ilk büyük adımda, Hasköy okulunun kurulmasında yer almışlardır. 1856'nın Mart ayına gelindiğinde, artık ilk girişim bu okulun kamu okuluna dönüştürülmesi ve böylece eğitim reformunun herkesi ilgilendiren bir konu olduğunun vurgulanması olacaktır. Çocukların yerde oturup İbranice dualar okudukları Balat ve Ortaköy'deki "Talmud Torah"larla* taban tabana zıt eğitim yöntemleri kullanan bu yeni kurum, öğrencilerin akınına uğrar. Ancak yeni taleplere de cevap verebilmek gerekmektedir, fakat cemaatin ianeleri yetersiz kalmaktadır. Abraham-Béhor ilk bağışını 1858'de yapar. Geniş bir dernek binası bağışlayarak, okulun buraya taşınması ve ellisi yatılı olmak üzere, dörtyüz öğrenciye hizmet vermesini sağlar. Artık, memnuniyetini ifade eden bir sahiplenme duygusuyla "okulum" dediği bu müessesenin başarısı ve yaşaması için verdiği mücadele, Abraham-Béhor'un İstanbul cemaatiyle dayanışmasının ana eksenini oluşturacaktır.

Rothschildlerin okulun kurulma aşaması tamamlandıktan

---

11 *L'univers israélite*, Nisan 1856, s. 343.

(*) Tevrat eğitiminin verildiği yer (e.n.).

sonra yönetimle ilgilenmediği düşünülebilir. Ama öyle olmamıştır. Albert Cohn, 1858'de Türkiye'ye geri gelir. Hasköy okulunun "gelecek vaad eden başarılarını" yerinde görmek üzere, debdebeyle Haliç kıyısına gider. Okul reformunun taraftarları, Doktor de Castro, okulun Fransız müdürü ve Abraham-Béhor kendisine eşlik etmektedir. Cohn, raporunda, karşılaşılan sorunların okulun bu seneki çalışmalarını etkilediğini yazmakta ve kıskançlıktan kaynaklanan sebeplerle eğitime lüzumsuz yere ara verildiğini vurgulamaktadır.[12] Cohn öğretmenler arasındaki bu önemsiz sürtüşmelerin, aslında birkaç sene sonra İstanbul Yahudi cemaatinin dengelerini altüst edecek bir savaşın habercisi olduğunu anlayamaz. Sözkonusu olanın kıskançlık değil imkânsız bir paylaşım olduğunu da anlayamaz. Yeni pedagojik yaklaşımlar, Fransızca ve Türkçe eğitimine verilen öncelik, toplum içindeki konumları, gitgide önem yitiren öğretim işlevleriyle belirlenen küçük hahamların hoşuna gitmemektedir. Hahamlar mücadelede kararlıdırlar. Camondolar ve Hasköy okulu bir numaralı hedefleri haline gelir. Saldırıya geçmek için her şeyi bahane ederler. Peki kimdir bu küçük hahamlar? "Bir gün birisi cemaatte kafasında bir boneta* ile görülür, adam kendini haham ilan etmiştir ve dolayısıyla da yetkileriyle hahambaşına denk olduğunu iddia eder; ama Bâbıâli'ye bile biat etmediği için, aslında onun üzerindedir; evlendirme, boşama, aforoz etme ve aforozu affetme yetkilerine sahiptir. Bonetalıların bir çoğu Talmud hakkında engin bilgi sahibidirler (...) bundan son derece memnunuz;

12 Cohen mektubunda Konstantiniye cemaatinin Mösyö Camondo'nun alicenaplığına borçlu olduğu dörtyüz öğrenci kapasiteli yeni kurumdan da söz etmektedir: "Bu genişleme sayesinde, hepsi dinî ve ahlaki terbiye almaktan başka bir emelleri olmayan dörtyüz talebeye eğitim verilerek, ileride nafakalarını şerefli bir şekilde kazanmalarına ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden doğuşuna katkıda bulunmalarına imkân tanınacaktır. Erkek mektebinin yanısıra bir kız mektebi de kurulmak üzeredir ve hocalar arasındaki kıskançlıktan kaynaklanan meselelerin, komitenin âli müdahaleleriyle çözüme kavuşturulmasıyla, bu son günlerde ortalıkta dolşan şaibelere de bir son verilmiş olacaktır. Zaten mevzu-u bahis münakaşalar da mahallidir", *L'Univers israélite, 1858-1859*, s. 240-241.

(*) kadın başlığı (e.n.).

ama bunların yanısıra kimisi de cehaletlerinin enginliğiyle bilinirler. (...) Bunları birbirlerinden ayırmaya yarayacak herhangi bir kıstas da yoktur."[13] Fransa'nın aydın Yahudileri için, bu küçük hahamlar, "Türkiye'deki Musevi milletinin uyuşukluğundan çıkarılmasının"[14] önünü kesen gerçek bir felakettir.

Camondolar ve yakınları neyle suçlanmaktadır acaba? Cemaat Kurulu başkanı Abraham-Salomon "despot"un biridir, "mutlak hükümdar" gibi davranmaktadır! Kararları hep fevrîdir, "hiçbir zaman da kimseye danışmaz". Aforoz edilmeyi haketmiştir!

Aforoz kelimesi bir kere telaffuz edilmiştir. Telaffuz edilir edilmez de dillere düşer. Herkesin dilinde bu tehdit dolaşmaya başlar. Ve nihayet elebaşları, haham Akriş, tehdidi eyleme geçirerek, debdebeli ve barok bir üslupla geri dönüşü olmayan sözü söyler. Devrin basınınından, 1862 Kasımı'nın bir cuma gecesi, hahamın, Abraham-Salomon'un Yeniköy'deki muhteşem yalısına geldiğini öğreniyoruz. Haham Akriş merdiveni aydınlatan heykel şeklindeki iki apliği görünce, bastırılmaz bir öfkeye kapılır. Hiddetinden, önüne geleni bastonuyla kırar döker. Abraham yalnız değildir ve misafiri bizzat Vezir Fuad Paşa'dan başkası değildir! Gürültüyle irkilen iki adam merdivenin başına koşarlar. Abraham-Salomon'u gören Akriş "Seni afaroz ediyorum!" diye haykırır. Bu davetsiz misafir, nüktedanlığı dillere destan vezirin yüzünü karartır. Fuad Paşa meczup hahamın hemen hapse atılmasını emreder.

Son derece şaklabanca gelişen bu sahne, sinirleri yatıştırıp gerginliği düşürmek şöyle dursun, gitgide dramatikleşen bir olaylar zincirinin ilk halkasını oluşturur. Camondo ailesi mensupları bu lüzumsuz tırmanışı çaresizce izlerler. Akriş'in hapse atılması, "birkaç bin kişilik" taraftarını, önderlerinin serbest bırakılması talebiyle harekete geçirir. (...) "İstidalarını Padişah'a kendilerine mahsus bir üslupla sunarlar: Saray'ın ön cephesinde kendilerini yerlere atıyorlar ve gözyaşları içinde Tişe be av

13 *L'Univers israélite*, Temmuz 1862, s. 500-501.

14 *age.*

kinoth'unu söylüyorlardı.[15] (...) Sadık kullarının döktüğü gözyaşları karşısında duygulanan Haşmetli, istidalarını almak üzere bir mabeyinci yollar ve dileklerini yerine getirir."[16] Bu mücadeleden bıkan Fuad Paşa durumu kesinliğe kavuşturmak üzere bir yüksek mahkeme kurdurur. Ve ardından da, kimilerinin tasvip, kimilerinin redettiği haham atamaları, azilleri yapılır. Bu mücadele yüzünden, Bâbıâli, okul savaşına ara verildiği 1863-1908 döneminde bile, bir hahambaşı atayamamıştır.

Bu ihtilaf Camondoları yormuş, bunaltmış, bıktırmıştı! Sonunda teslim olurlar. Bâbıâli "gerici Musevi partisinin zaferini ve en saygın adamların dışlanmasını onaylamış; fiilen saygın bir ailenin bir ferdini hedefleyen bir yasakla, Yahudi kurumlarının başkanlığına yabancı uyrukluların getirilmesini men etmiştir (...) Ve işte, şimdilik de olsa, terakki davası kaybedilmiş, Hasköy, Pera'ya galip gelmiştir!"[17] Kararın birinci dereceden muhatapları olan Abraham ve Nissim, Cemaat Kurulu'ndaki görevlerini terk ederler, ancak eğitim misyonlarına devam ederler ve... yeni bir cemaat kurarlar! Bu yeni cemaat kendileri için biçilmiş kaftandır: *Comunità israelitico-italiana di Istanbul.*

Konstantiniye'deki İtalya

İstanbul İtalyan Yahudi Cemaati'nin resmen kurulduğu 1862 yılında, İtalya kendi birliğini kurar. Her halükârda birleşmiş olsun ya da olmasın bu ülke Camondolar için her zaman sığınılacak bir yer olmuştur. Haim de, bundan bir asır önce Reis Efendi tarafından sınırdışı edildiğinde, derme çatma bir tekneyle buraya iltica etmiştir. Abraham-Salomon sığınağı ve himayeyi, seçtiği bu yeni köklerinde bulur. Bu kökler şimdi de torununun eğitim projesine hareket serbestisi sağlayan kurumsal bir temel sunmaktadır. İtalya'ya duyulan bu bağlılık

15 Kudüs tapınağının yıkılması anısına söylenen ağıt.

16 *Archives israélites*, 1 Eylül 1863, s. 744.

17 *Archives israélites*, 1863, c. 24, s. 225.

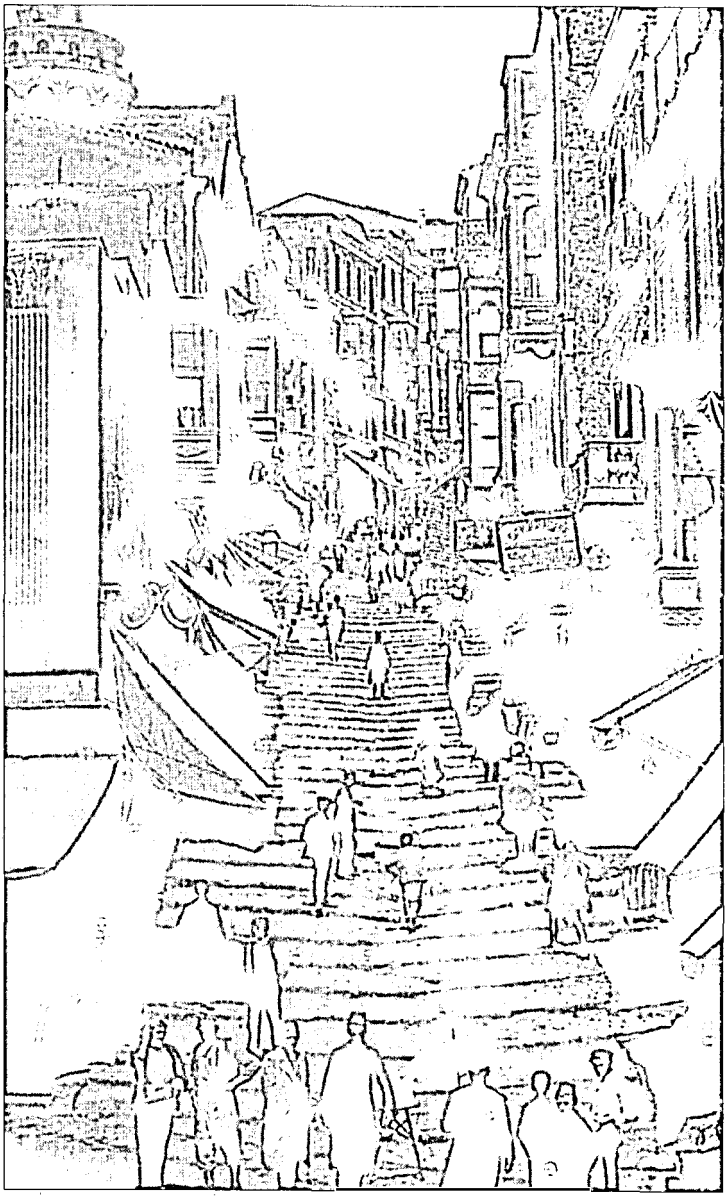
pragmatik bir bağlılık mıdır acaba? Daha ziyade duygusal bir bağlılıktır. Bu bağlar hayal ürünü değildir. Trieste'de geçirdikleri seneler izlerini bırakmış, yeni bağların kurulmasına önayak olmuştur. İtalyanca ailenin kullandığı dillerden biridir. Örneğin, I. Camondo Bankası'nın emlak muamelerinin kaydedildiği yevmiye defteri, 1858'den 1866'ya kadar İtalyanca tutulmuştur. Defter, daha önce, 1833'den 1858'e İbranice tutulmuştu. 1866'dan itibaren de Fransızca tutulmaya başlar.[18] Bu tuhaf tarihçeden ortaya çıkan, İtalyanca'nın, cemaat dili İbranice ile evrenselliğin dili Fransızca arasında yer aldığıdır. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı Yahudilerinin konuştukları dil, cemaat mahallesinden çıktıkları andan bugüne ne kadar süre geçtiğini belirlemeye yarayan bir araçtır.

İtalyanca'ya, Pera sokaklarını çınlatan lingua franca'ya sadık kalan sadece Abraham-Salomon ve ailesi değildir. Levanten mahallesi, yabancı sefaretler ve temsilciliklerinin mekânı kozmopolit Pera, eski bir Ceneviz kolonisi olduğunu unutmamıştır. XVIII. yüzyıla kadar, Magnifica Comunita'yı (Muhteşem Cemaat) oluşturan, bu ilk Cenevizliler'in torunları, -hizmetkârlar dahil- takribi altıyüz kişi, atalarının debdebeli hayatlarını sürdürmeye devam ediyorlardı. Bununla birlikte, varlıklarını idame ettirebilmek için, Osmanlı İmparatorluğu'na drogman olmak da, silah satmaya gelmiş İngiliz, Avusturya ya da Fransız tebâsı bu Frenklerle ittifaka gitmek mecburiyetinde kalmak da onlara ağır geliyordu. Cenevizlilerin torunlarının çocuklarıyla evlenmek bu maceraperest Avrupalılara Konstantiniye'de kök salma imkânı veriyordu.[19] Fransızca, XIX. yüzyılda, Paris'in Bâbıâli nezdinde itibarının artmasının bir yansıması olarak İtalyanca ve Rumca'yı Pera meyhanelerinden uzaklaştıracak ve mahallenin yarıresmî dili olarak kendini kabul ettirecektir.

---

18 MA, Camondo fonu, 1, AQ.

19 Levantenler ve Peralı *Magnifica Communita*'nın ahfadı için bkz. N. Şeni, "Devenir levantin: Stratégies drogmanales, Stratégies Bancaires" *Istanbul et les langues orientales* içinde.

Galata'ya çıkan Yüksekkaldırım yokuşu.

İtalya, Camondoları keşfeden, onlara asalet ünvanı veren ülkedir. Ülkenin birliğinin sağlanmasından birkaç yıl önce, 1854'te, Venedik hâlâ Habsburg hanedanının elindeyken ve Camondolar Avusturya tebâasındayken, Abraham-Salomon bütün ailesiyle[20] Viyana'ya, İmparator François-Joseph'e evliliği vesilesiyle tebriklerini sunmaya gidecektir. Bu seyahatte, Konstantiniye'deki Avusturya cemaatini temsil etmektedir ve bu sıfatıyla François-Joseph Nişanı'nın Şövalye mertebesiyle taltif edilir. Yine bu vesileyle, kendisine Viyana Şehri fahri vatandaşlığı verilecektir.[21]

Camondoların Avusturya tabiyetindeki ısrarları İtalyanların birleşme çabaları karşısında çabuk kırılır. Abraham-Salomon, II.Victor-Emmanuel'in politikasının hararetli bir savunucusudur. 18 Kasım 1856 tarihli *Mémorial Diplomatique* hayretini gizlemez: "Şehrimizin Musevi bankeri, Avusturya himayesindeki Mösyö Camondo İtalyan tabiyetine geçmiş bulunmaktadır. Geçtiğimiz pazar, aile fertleri İtalyan Maslahatgüzârlığı'na giderek yeni tabiyetlerinin gereği yemin etmişlerdir. Ailenin bu kararı alma sebepleri üzerinde rivayetler muhteliftir". Bir sene sonra, mağlup olan Avusturya, Venedik'i Victor-Emmanuel'e bırakmak zorunda kaldığında, Abraham-Salomon derhal Kral'ın huzuruna çıkmış ve kendisine, Torino yetimhanesi için onbin ve Konstantiniye İtalyan Okulu için ikibinbeşyüz frank olmak üzere önemli meblağda para yardımında bulunmuştur.[22] Büyük bir ihtimalle, Abraham-Salomon İtalya'nın birleştirilmesi davasında kullanılmak üzere de yardımlarda bulunmuştur. İstanbul'da İtalyan hastanesinin kuruluşuna katkıda bulunur. Bu cömertliğinin meyvalarını toplayacaktır. Politikasının finansman gerekleri, doğmakta olan ulus-devletin ihtiyaçları, II. Victor-Emmanuel'i "hayırseverlik" ile "ikti-

---

20 Avusturya Sarayı'nda çekilmiş bir fotoğrafta gelini Esther görülmektedir. Lake bir paravanın önünde, Avrupaî giysileri içinde poz vermektedir, ancak saçlarını –dindar Yahudilerde âdet olduğu veçhiyle- türban şeklinde bağladığı kenarı püsküllü bir başörtüsü ile gizlemektedir. (NCMA, fotoğrafları)

21 M. Franco, *Essai sur l'histoire des israélites de l'Empire ottoman*, *age.*, s. 170.

22 M. D. Sturdza, *Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, s. 599.

sadi ve siyasi vatanperverliğe" karşı herhangi başka bir hükümdardan daha duyarlı hale getirmiştir. Böylece Kral, Lombroso, Sonsino ve Castelnuovo gibi birçok Levânten Yahudi aileye asalet ünvanı verecektir.[23] Bu arada 1867'de de Abraham-Salomon'a, erkek oğullardan devam edecek kontluk ünvanı, bir arma ve "Fides et Caritas" (İman ve Hayır, -ç.n.) ibaresi taşıyan bir alamet verir.[24] Üç sene sonra da torunu Nissim'e kontluk, arma ve "Caritas et Fides" alameti verilir.[25]

Camondolar bu iltifata lakayıt kalmamıştır demek herhalde kullanılabilecek en hafif ifade olacaktır! 1869'da İmparatoriçe Eugénie Süveyş Kanalı'nın açılışı için Mısır'a gittiğinde, İstanbul'daki Camondo Bankası kendisinin finansal aracılığını yapacaktır. Abraham-Béhor ve Nissim mutluluk ve gurura gark olmuş vaziyette hissiyatlarını her türlü yapmacık ve duygusallıktan uzak, sıcak kelimelerle dile getirmektedirler. Bu saf ve masum sarhoşluk anını ebedileştirecek bir nişanla taltif edilmeyi beklemektedirler.

Abraham-Béhor, İstanbul İtalyan Yahudi Cemaati'ni kurarken herhangi bir ümit beslememektedir. Bu yeni kurumsal çerçeveden beklentisi, gelenekçilerle soyunduğu bilek güreşinde kendisine fazladan bazı imkânlar sağlamasıydı. Nitekim I.Camondo Bankası'ndaki en yakın yardımcılarını yanına çeker; vekilleri Daniel Fernandez ve Emmanuel Veneziani, aynı zamanda İtalyan Cemaati'nin resmî yöneticileridir. Camondoların gayrimenkullerinin idaresinden sorumlu Léon Piperno, Cemaat'in umumi kâtipliğini yürütmektedir. Bankanın müdürleri Aciman ve Molho, 1864 yılında Jacques de Castro'nun

---

23 "Vittoiro Emanuele II, insan sevgisi ve vatanseverlik duygularıyla bazı Piemonte'li ailelere soyluluk ünvanları vermeye başlamış ve bilimsel nedenlerle, Doğu'dan gelen başkalarına ve Camondolar, Franchettiler, Castelnuovolar, Lombrosolar, Sousinolar gibi İtalya kökenli ya da sonradan İtalyan vatandaşı olma, faşist ülkülere bağlı yurtdışında İtalyan topluluğunun gözdeleri olan Yahudi ailelere de aynı soyluluk ünvanlarını dağıtmayı sürdürmüştür. Yahudilerin, izleri pek geçmişte kalan bu adlarına G. Bedarida'nın *Yahudiler ve İtalyan Rönesansı* adlı kitabında rastlanabilir.

24 28 Nisan 1867 tarihli kararname.

25 15 Eylül 1870 tarihli kararname.

başkanı olduğu bu örgütlenmede önemli sorumluluklar taşıdıkları makamlarda yer almaktadırlar. Bir taraftan okul savaşı sürerken, diğer taraftan İstanbul'da, yönetimiyle, havrasıyla ve mezarlığıyla yeni bir cemaatin kurulması girişiminin altında Camondo imzası yatmaktadır.

Alliance

> Aslında Alliance'ın, sırf İbrahim'in ahfadı oldukları için acı çeken Musevileri, hâlâ aramızda varolan önyargılardan kurtarmaktan, kardeşlerimizin, eğitim ve zanaat yoluyla, korkunç ve esrarengiz bir elin ittiği bu halklar arasında, onlarla eşit olmalarını sağlamaktan başka amacı yoktur (...) Alliance Israélite Universelle (AIU) projesi, medeniyet merkezi Paris'te toplanan cömert insanlar sayesinde gerçekleşmiştir.[26]

Söylenecek ne varsa söylenmiştir! Nissim'in İstanbullu dindaşları önünde yaptığı bu konuşmayla Alliance'ın yerel komitesinin kuruluşu ilan ediliyor ve bu örgütün ana temaları açıklanıyordu. Bu temalar, millî sınırların ötesinde bir dayanışmayı geliştirmek, cemaati eğitim ve zanaatla yeniden canlandırmak, "medeniyet merkezi" Paris'in başarılı örneğini takip etmektir! Eski Adalet Bakanı ve Alliance'ın başkanı Adolphe Crémieux, 21 Kasım 1864 Cumartesi günü, Pera'da, Hôtel d'Angleterre salonlarında yapılan açılış törenine bizzat katılır.

Fransız Yahudilerinin en çok asimilasyona uğramış kesimine mensup isimlerin Alliance Israélite Universelle'i kurmasının üzerinden dört yıl geçmiştir. Aynı kişiler, Rothschildlerin kurumlaştırdığı ve Cemaat Kurulu'nun uygulamaya koyduğu hayırseverlik hareketine yeni bir yön verirler. Cemaat Kurulu'nun uyguladığı siyasetin aksine, Yahudileri ilgilendiren iç tartışmaları kamu önüne getirmekten kaçınmamaktadırlar.[27] Alliance'ın kuruluşu, Fransa dışındaki dindaşlarının yardıma

26 AIUA, Fransa III, A, 8-18. Nissim de Camondo'nun AIU'in açılışındaki konuşması ve açılış raporu (tarihsiz).

27 Alliance Israélite Universelle'in kurulmasına önayak olan önemli şahsiyetler

ihtiyaçları olduğunda Cemaat Kurulu'nun takındığı tavra bir tepki olarak gerçekleşmiştir. Programları açık açık bu kurumu eleştirmez, ancak Cemaat Kurulu'nun millî alanı kapsayan yetkisiyle, amacı ülkelerarası bir dayanışma bağı kuran ve "geniş faaliyet ağıyla Yahudi olan her şeyi kapsayan" AIU'nun yetki alanı arasında ayırım yapmaktadır. Ancak, acaba bu yetki alanı ayırımının gerçeği yansıttığı söylenebilir mi? Böyle bir iddia Rothschild'in, Montefiore'nin girişimlerini bilmezden gelmek ve XIX. yüzyıl Yahudi dayanışmasının, Roma'dan Selanik'e, İstanbul'dan Şam'a uzanan, uluslararası bir gergef üzerine nakşedildiğini unutmak anlamına gelecektir.

"Alliance'ın kuruluş akdi, cemaat ve yönetimine karşı verilmiş bir güvensizlik oyuydu. Cemaat Kurulu bu girişimi kendi itibarına karşı bir hareket olarak değerlendirebilirdi. Nitekim de öyle oldu. Cemaat Kurulu'nu tedirgin eden, yeni örgütün yöneticilerinin amaçlarına ulaşmak için başvurmayı düşündükleri yöntemdi: aleni siyasi eylem, parlamento nezdinde müdahale, Yahudi sorunları konusunda Fransız ve yabancı kamuoyunu seferber etme gibi yöntemler Cemaat Kurulu yöneticilerinin tarzı değildi".[28] Alliance'ın ilk siyasi başarılarından biri, Bismarck'ı ve Disraeli'yi etkileyerek, Berlin Kongresi'nde, Yahudiler'in yurttaşlık haklarının, Balkan ülkelerinin bağımsızlığı müzakeresi çerçevesinde elde edilmesi olmuştur. Cemaat Kurulu ile Alliance arasındaki çatışma, birinin efsanevî temkinliliği karşısında diğerinin cansiperane etkinliğinden ibaret değildir. Bu iki kamptaki insanlar iki ayrı geleneğe mensupturlar. İş hayatıyla haşır neşir olan Cemaat Kurulu yöneticileri her türlü aleni tartışmayı lüzumsuz görmekte, böyle bir hareketin Hıristiyanları, Yahudilere karşı kışkırtmaktan başka bir işe yaramayacağına inanmaktadırlar. Buna mukabil, Alliance'ın kurucuları hummalı bir entelektüel ortamda yaşamaktadırlar. Hıristiyan meslektaşlarıyla, komşularıyla diyalog için-

arasında bulunan Jules Carvallo inşaat mühendisi, Eugène Manuel klasik devir edebiyatı hocası, Narcisse Leven hukukçu ve Isidore Cahen ise felsefe hocası ve aynı zamanda da gazetecidir.

28 M. Graetz, *Les Juifs... age.*, s. 337-338.

dedirler, onlarla sürekli fikir alışverişindedirler. Bu tartışma ortamı yeni bir Yahudi tipinin doğmasına sebep olur. Bu hareketliliğin içinde felsefi fikirler, muğlak "ama kaybolan gururu yeniden canlandırmaya ve Yahudiliğin idamesine yeni bir inanç vermeye yeterli"[29] fikirler yer almaktadır.

Abraham-Béhor işte bu kuralcılık karşıtlarıyla ortak olur. Kendisi de İstanbul'da, gericiliğin yarattığı gerilimle mücadeleden aciz bir Cemaat Kurulu'na kuşkuyla bakmaktadır. Abraham ve Alliance'ın yöneticileri eğitim hakkında aynı düşünceye sahiptirler. Her şey onları bu "kutsal misyon"un etrafında birleştirmektedir. Semereli işbirlikleri ancak Abraham-Béhor'un ölümüyle son bulacaktır. Birlikte okullar açmışlar, pilot tarım alanları geliştirmek için Bâbıâli'den arazi talebinde bulunmuşlar, kamuoyunu Bulgar Yahudilerinin akıbeti konusunda harekete geçirmişlerdir. Buna mukabil bir sonraki nesil, yani sanat hamileri nesli, Doğu Yahudilerine asrilik yolunda yeni bir merhale katetmeleri imkânı vermiş olsa bile, cemaati vasilikten kurtaracak okullarla pek alakadar olmayacaktır.

1864 yılında Camondo okulunun bütün mücahidleri seferber olurlar. Bölgesel komitenin başına seçilen Abraham-Béhor'un yanında, İtalyan cemaatinin bütün yönetici takımı yer almaktadır. Hiçbiri eksik değildir! Jacques de Castro komitenin başkan vekilidir. Veneziani kâtibi, Fernandez de saymanıdır. Yüzotuzdokuz üyesi olmakla beraber, komite bir aile oluşumu yani bir Camondo oluşumudur. Bu, faaliyet göstermesini engellemez. Nissim senelik faaliyet tablosunu şöyle çizecektir:

> "Harbiye Askerî Okulu: Haşmetli Padişah Hazretleri'nin bu okula Hıristiyan dininden genç Osmanlıları kabul etmesinden sonra, genç Musevilerin de bu okula alınması için girişimlerde bulunulmuştur. Ancak, kısmen bu eğitim kurumunun idarecilerinin kötü niyeti, kısmen de dindaşlarımızın askerlik sanatına ve Yahudi şe-

29 *age.*, s. 3.

riatınca yasaklanan yiyeceklere karşı duydukları tepki sebebiyle bu girişimlerimiz sonuçsuz kalmıştır."[30]

Bu girişimin kendisi kadar, bahsediliş şekli de Camondoların ve Alliance'ın aynı yurttaşlık anlayışını paylaştıklarını göstermektedir. Nissim, tâbiyet ile inanç arasında bir ayrım yapmakta, dine kişisel kimliğin oluşumunda talî bir rol vermektedir. Nissim şöyle devam eder:

> "İzmir: hepiniz Fısıh Bayramı yaklaştığında sık sık meydana gelen karışıklıkları bilirsiniz, fanatizmin seferber ettiği Rum halk, her seferinde masum birkaç Yahudiyi taciz etmek için hamursuz ekmeğe katılan katliam iftiraları ortaya atmaktadır. Komitemiz, suçluların cezalandırılmasını talep etmek durumunda kalmaktansa, kötülükleri önlemek amacıyla, Ekümenik Patrik'e müracaat ederek, bir mektupla, kaza alanında bulunan bütün Hıristiyanlara bu iftiranın haksızlığını açıklamasını İzmir valisi Kabuli Paşa'dan da güçlüye karşı zayıfı korumasını talep etti."[31]

Yeni katliam iftiralarının ortaya atılmasını engellemek, Yahudi çocuklarının askerî devlet okullarına kabulünü sağlamak Alliance ile Camondo'nun müşterek müdahale alanlarını oluşturmaktadır.

Anlaşılamamış Bir Misyon

"Efendiler,

Bu şehri terk etmeden hemen önce, bu komitenin muhterem azalarının birlik içinde kendilerini Yahudi milletine vakfetmeye devam etmelerini ümit ederek, öncelikle en derin minnet duyguları-

30 AIUA, *aynı*, not 26.

31 AIUA, *aynı*, not 26.

mı ifade etmek isterim (...) Aziz dinimiz ve insaniyet bizi kardeşliğe ve iyi geçinmeye teşvik etmektedir. Bu yolda göstereceğiniz gayretlerinizin ve emeklerinizin olumlu sonuçlarını Avrupa'dan takip etme imkânını bulacağıma inanmak isterim, bu bana size uzaktan da yardım etme şevki verecektir (...) Yahudi Cemaati Kurulu'nun muhterem başkanının, milletimizin ilerlemesine katkıda bulunmak amacıyla, okullar için senelik bir iane öngördüğünü, böylece bu okullarının sayısının artırılmasının hedeflendiğini (...) bilmekteyim ve kanaatimce bu girişim çok önemli, yararlı ve ulvî bir iştir. Sizi teşvik amacıyla şahsen bu karara ilk uyan ben olacağım. Avrupa'da her şey bu şekilde yapılmaktadır, herkes imkânları dahilinde dindaşlarımıza yardım elini uzatmak için katkıda bulunmaktadır. Nitekim Paris'teki merkezî komite, Yafa'da, yüzbin frankın üstünde bir maliyetle, bir tarım işletmesi kurarak bu yörede yaşayan kardeşlerimizi içinde bulundukları sefaletten kurtarma niyetindedir.

Şundan eminim ki, Efendiler, Cemaat Kurulu ve Konstantiniye'nin tüm Musevi halkı bu mutlu girişime destek olacaklar ve eğitim nimetlerinden bütün dindaşlarımızın faydalanabilmesi için gerekli maddi kaynakları sağlamak için ne mümkünse yapacaklardır."[32]

Abraham-Béhor temelli olarak Paris'e gitmeden önce Konstantiniyeli dindaşlarını kendilerini eğitim davasına adamaya davet eder. Çağrısı kesin ve duygusaldır. İstanbul bölge komitesi başkanı olmaya devam edeceğini belirtir ve dostlarını, Türkiye Yahudilerine yardım konusunda kendilerini hiçbir zaman yalnız bırakmayacağını temin eder. Üstelik Alliance'ın Paris'teki merkez komitesi üyesi olması nedeniyle yardım etmesi daha da kolay olacaktır.

Gerçekten de Abraham-Béhor merkezî komitedeki konumundan faydalanacaktır. Her sene, Hasköy ortaokulunun en iyi iki öğrencisine Alliance'ın Paris'teki öğretmen okuluna girme hakkı tanınır. Genç yurttaşlarını Paris'e davet edebilmek, bu değerli ödülle onları teşvik etmek Abraham-Béhor'un çok önem verdiği ayrıcalıktır. "Geçen sene hazırlık okulunuza kurumumdan hiçbir öğrenci alınmadığından, sizden ricam, Efendiler, hayırhahlılığınıza teslim ettiğim aşağıda isimleri bulunan

32 AIUA, Türkiye, I, B, 3. Türkiye merkez komitesi 29 Nisan 1869 tarihli genel kurul tutanağı.

iki öğrenciyi (Lévy, yetim ve H.Lévy) kabul ederek, Mösyö Bloch'un[33] talebini değerlendirmenizdir."[34]

Bu iki öğrencinin adaylığı kabul edilmeyecektir. Hiddetlenen Abraham-Béhor bu son derece bağlı olduğu kurumdan ayrılmayı bile düşünür: "Komitenin bu kararı, beni, Alliance Israélite'e vermiş olduğum hizmetlerin layıkıyla değerlendirilmediğini ve taleplerin gerekli ciddiyetle incelenmediğini düşünmeye sevketmektedir. Dolayısıyla buraya Alliance Israélite komite üyeliğimden istifamı sunmak üzere gelmiş bulunmaktayım."[35] Abraham-Béhor, Alliance'ın başkanı Isidore Loeb'in kendisine duyduğu hicabı ifade ettiği açıklamalardan sonra istifadan vazgeçecektir.

Zaten bu inişçıkışlar onu etkilemez. Okul meselesine adadığı enerjisi tükenmek bilmez, Hasköy okulunu başarıya ulaştırmaktaki kararlılığı sarsılmazdır. Okulunu, titizlikle, Paris'ten idare etmekte, öğretmenlerin pedagojik seçimlerini yönlendirmektedir:

> "Okulumuz müdürü Mösyö Félix Bloch'un 22 Temmuz tarihli, son üç aylık dönemin sonuçları hakkında şahsıma yolladığı raporu almış bulunuyorum. Birkaç istisna dışında sunulan manzara pek parlak değildir, ancak reformların uygulanmasının yeni başlamış olduğu ve yerli dindaşlarımızın eğitim ve ilerlemeyle ilgili herşeye gösterdikleri kayıtsızlığı da gözönünde bulundurmam gerektiğini bilmekteyim. Bununla birlikte gayretlerimiz ve fedakârlıklarımız semeresiz kalmamalıdır düşüncesindeyim, dolayısıyla Mösyö Bloch'un teklif ettiği aşağıdaki hususlarla mutabıkım:
>
> 1) bir etüt sınıfının oluşturulması,
>
> 2) zekâ düzeyi, hal ve gidişi, yetenekleri tatminkâr olmayan öğrencilerin elenmesi.

33 Hasköy okulu müdürü.

34 AIUA, Fransa III, A, 17. Abraham-Béhor'un Paris merkez komitesine yolladığı 17 Ağustos 1882 tarihli mektup.

35 *age.*, 25 Ağustos 1882 tarihli mektup.

Ne kadar çalışkan öğrencilerin verilen eğitimden azami surette istifade etmesi için harcamalarımızı artırmaktan çekinmiyorsak da, alacağımız katı tedbirlerle haylaz öğrencilere ve velilerine kötü niyet ve tembelliklerinin nereye varacağını göstermek arzusundayız.

(...) Mösyö Bloch dikkatimi özellikle sivrilen iki öğrenciye, B. Elmekave ve B. Fresko'ya çekmiştir. Kendilerini teşvik amacıyla takdirlerimi iletmek isterim ve seçimi yaparken beni yönlendirmesi için tavsiyelerinizi rica ederim."[36]

Alliance, 1870'ten itibaren, her yerde okullar açarak, Osmanlı mülkünde hummalı bir faaliyet sürdürmeye başlamıştır. Projeler birbirini takip eder. Abraham-Béhor Paris'ten yardımlarını esirgememektedir. Veneziani'ye yolladığı bir mektubunda, Filistin'de, Yafa'da bir okul açılması için bir arsanın, Haliç'in Yahudi mahallesi Balat'ta ise bir okul binasının tedarik edilmesinin şartlarını araştırmasını istemektedir.

"Goldschmidt beni sana Şark okullarından sözetmekle görevlendirdi.

1) Yafa okulu için birçok kez Alliance'a yazı yazmışsın, geleceğe yönelik ümitlerini anlatmış ve valiyle okul müdürü arasında sık sık cereyan eden tatsız olayları bertaraf etmenin, okulun arsasının alınmasıyla mümkün olacağını söylemişsin. Alliance, fikirlerini olumlu bularak arsanın alınması konusunu komitede tartışmaya açtı ve nihai bir karar vermeden önce, komite arsaya talip olunup olunamayacağını ve vilayetin talep edebileceği fiyatın ne olduğunu öğrenmek istiyor.

Senden ricam bu konuyla ilgilenmen, Konstantiniye'de resmî merciileri yoklayarak ve vilayete başvurarak arsayı satın alma şansımızın olup olmadığını ve hangi fiyattan Alliance'a satılabileceğini, himayeye ihtiyaç var-

36 NCMA, Abraham-Béhor'un (Paris) I. Camondo bankasındaki beylere 1 Ağustos 1874 tarihli mektubu.

sa, kime müracaat etmemiz gerektiğini öğrenmen (...)

2) Alliance, Balat'ta da bir okul kurmak istiyor, ilk fikri bir arsa alıp okulu inşa etmekti, ama anlaşılan, çıkarlarının nerede olduğunu görmek istemeyen kötü niyetli bazı sevgili dindaşlarımız zorluk çıkarıyorlarmış (...)

Dindaşlarımızın kendi kendilerine bir şey yapmanın gereğini anlayamayacaklarını tahmin ettiğimden, Mösyö Goldschmidt'e, bir okul inşaat imkânı doğuncaya kadar, okulu eğitime başlatabilmek için büyük bir ev kiralanmasını önerdim. Senden ricam, Balat'ın en havadar köşesinde, mümkünse öğrenciler, öğretmen lojmanları ve gerekli araçlar için müsait bir bahçesi olan, geniş bir bina araman. Kontrat yapabilirsen şartlarını ve eğer herhangi bir tamirat gerekiyorsa maliyetinin ne olacağını bana bildirmen. (...)

Bu ikinci husus da birincisi kadar ilginç bir konudur; bu işlerle hemen uğraş ve bana gerekli tüm ayrıntıları yaz.

Bana Alliance komitesi hakkında da biraz bilgi ver. Ümit ederim komite üyeleri aynı şevkleriyle devam ediyorlardır ve kardeşlerimizin eziyet gördükleri her yerde her gün büyük hizmetler veren bu esere aynı ilgiyi gösteriyorlardır."[37]

Abraham-Béhor'un Konstantiniye'deki dinkardeşlerine güveninin kalmadığı anlaşılmaktadır. Artık onlardan hiçbir beklentisi kalmamıştır. "Gerici" olmayanlar bile "eğitim ve ilerlemeyle ilgili ne varsa" hepsine kayıtsızdırlar. Kendilerini okul "davası"na bağlı hissetmemekteler, kaderlerine hükmetmelerini sağlayacak tedbirleri almamaktadırlar. Çocukların ve velilerin eğitimi, çocukların ailelere rağmen öğretimi gibi ağır bir görev Abraham-Béhor'un üstüne kalmıştır. Belki de İstanbul Yahudileri Abraham-Béhor'un cemaate bıkkın ve sert bakışını

37 NCMA, Abraham-Béhor'un (Paris) Veneziani'ye (Konstantiniye) 1 Eylül 1874 tarihli mektubu.

affedememişlerdir. Acaba Abraham-Béhor'un ailesini bugün de hâlâ geçerliliğini koruyan bir unutulmuşluğa mahkûm eden şey bu garez midir? Büyükbabasının, sarmaşıkların boğduğu, mezar hırsızlarının insafına terk edilen anıtmezarı da belki devam eden bu kör husumete, gizli bir intikama delalet. Tabiî ki manevî borç ödenmesi en zor borçtur. Cemaatin Camondolara olan borcu bu kadar mı ağırdır ki, ödemenin yolunu inkârda bulmuştur?

Okul savaşı sadece barok bir gösteri miydi? Bu ihtilafın seyrinin tumturaklı üslubuna, histerik anlarına bakıp ciddiye almamak hata olur. Bu ihtilaf karşıt taraflar arasında uzun yıllar sürecek gerçek bir husumete sebep olmuştur. Alliance/Camondo okullarının başarısına rağmen, cemaatin gelişimini muhafazakârların zaferi etkileyecektir. Bu da belki "asrilerin" birçoğunun yurtdışına gitmelerinin sebebini açıklayabilir.

Veneziani'ye yolladığı mektup, Abraham-Béhor'un kararlılığının okullar savaşından sağ salim çıktığını göstermektedir. Şevkini kaybetmemiştir. Yıl 1874'tür. Abraham İstanbul'dan ayrılalı beş sene olmuştur, ama hâlâ davanın peşindedir. Misyonuna bağlılığı her zamankinden fazladır. Faaliyetleriyle devletin bu alandaki sessizliğini telafi etmeyi ve Türkiye'deki dindaşlarını tebâ konumundan kurtarmayı amaçlamaktadır. Zamanına ve Osmanlı siyasi hayatının gerçeklerine göre ileridedir. Osmanlı hükümeti eşitlik ilkelerini kabul etmiştir ama azınlıklarına "millîleşme"nin araçlarını vermemiştir. 1856 Fermanı, gayrimüslimleri iç örgütlenmelerini yeniden düzenlemeye mecbur ederken, "ters etkilere" de sebep olmuştur. Azınlıklar özgünlüklerini vurgulayan birbirinden farklı kalıplarda donup kalmışlardır. Ayrıca, Bâbıâli, bu reformların yanısıra bütün Osmanlı vatandaşlarını kapsayacak mütecanis bir eğitim sistemi geliştirememiştir. Her halükârda, Avrupalı devletler, azınlıkların içişlerinde özerk olmaları gerektiğini öne sürerek böyle bir politikaya muhalefet edeceklerdi. Bu reformlar madalyasının öteki yüzü, Türk hükümetinin sürekli muhattap olduğu Fransız, İngiliz ve Rusların Türk hükümetine sürekli müdahale etmeleridir. Tanzimat'ın getirdiği Hıristiyan

halkların korunması ilkesi, Osmanlı ülkesini piyonlarını koşturdukları bir dama tahtası haline getiren Avrupa için harikulâde bir bahane olmuştur. Ülkenin ezelî düşmanı Rusya, Rum Ortodoks cemaatini "yakın takibe" almış ve böylece Yunan milliyetçiliğini körüklemiştir. XIX. yüzyılda Osmanlı toprakları kimlik arayışı ve ayrılıkçı hareketlere sahne olacaktır.

Osmanlı Yahudilerinin Avrupa tarafından korunmasına gelince, burada hiçbir devletin müdahalesi görülmemektedir. Hayırseverlik hareketinin, Avrupalı Yahudilerin Türkiye'deki dindaşlarıyla dayanışmasının arkasında -en azından siyonist hareket gelişene kadar- herhangi bir toprak talebi yoktur. Abraham-Béhor'un hareketi bir kimlik hareketi değildir. Ana hedefi, cemaati içinde bulunduğu tecrit durumundan kurtarmaktır. Osmanlı politikasından ve Türk Yahudilerinden yarım asır önde olan bu hareketin amacı vatandaşlık temelinde bir bütünleşmeyi öngörmektedir.

Abraham-Béhor'un Rum ortakları da hayırseverlik akımının savunucularıdır. Zarifi ve Zoğrafos, elenistik dil ve kültürün tanıtımını üstlenen, Konstantiniye Rum Edebiyat Derneği'nin finansmanını karşılayacaklardır.[38] İstanbul'u terketmiş bankerler olarak onlar da eğitime büyük önem vermektedirler. Bu ailelerin cemaatlerindeki yeri de acaba Camondoların Yahudi cemaatindeki yeriyle aynı mıdır? Osmanlı kökenli Yahudilerle Rumlar arasında, dayanışma modelleri açısından bir benzerlik var mıdır? Bir veçhesi dışında bu sorunun cevabı evet olabilir. Ancak bu çok önemli bir veçhe ve iki ailenin hayır anlayışını birbirinden ayırıyor. Sözkonusu veçhe milliyetçiliktir. Zoğrafos ve yakınlarının maddi destek verdikleri çevreler, millî kimlik ve belleğin geliştirildiği odaklardır ve yaydıkları kültür elenistik kültürdür. 1832 yılından beri mevcut bir Yunan devleti

38 Zafiropuloların Marsilya kolu, Atina Bilimler Akademisi'nin kuruluşuna katkıda bulunmuştur. Konstantiniye'de Zarifilerle ortak olan Zafiropulolar, 1893'te, Atina, Konstantiniye ve Marsilya'daki değişik öğretim kurumlarına üç milyon franka yakın bir meblağ bırakmışlardır. V. Théodorou, *Les Oeuvres de bienfaisance en Grèce de 1870 à 1920*, yayınlanmayan hatırat, EHESS, 1987, zikreden L. Bergeron, *Les Rothschild et... age.*, s. 122-125.

kartların dağılımında etken olmuştur. Bu oluşum Rum bankerleri, diasporada yaşayan ve modern bir devletin ihtiyaçlarına katkıda bulunan kişiler kimliğine sokacaktır. Abraham-Béhor'un hareketi ise bir hükümetin eksikliğini telafi etmeye yöneliktir ve faaliyetleri, "Osmanlılık" kavramını tanımlayıp geliştirdikten sonra, mütecanis bir eğitim vasıtasıyla "azınlıklarını" bu çerçevede bütünleştirecek bir Bâbıâli politikasının ikamesidir.

Bankacıların katkıda bulundukları Yunan isyanı, siyonizmle bir paralellik kurulmasına sebep olmuştur. Oysa Osmanlı'da Yahudi milliyetçiliğinin ortaya çıkışı çok daha ileri yıllarda olacaktır. 1889'da ölen Abraham-Béhor'un bu konuda tavır belirlemeye vakti olmamıştır. Alliance ise siyonizmin karşısında kararlılıkla evrensel tavrını sergilemekte ve vatandaşlık temelinde bütünleşmeyi savunmaya devam etmektedir. Jön Türkler'e yakınlığıyla bilinen Alliance'çı Haim Naum'un 1908'de Hahambaşılığı'na seçilmesiyle, Osmanlı Yahudi cemaati tarihinde görmediği bir kutuplaşma yaşayacaktır. Yeni bir okul savaşı, cemaati, Fransızca konuşan Alliance'çılarla Almanca konuşan siyonistler, kartlarını Osmanlılık'la bütünleşme üzerine oynayanlarla yükselen Yahudi milliyetçiliğinin savunucuları arasında bölecektir... ama bu da başka bir hikâye... Camondolarla ilgisi olmayan bir hikâye. Abraham-Béhor'un ölümünden sonra, aile hayırseverlik ve siyaset sahnesinde hiçbir varlık gösteremeyecektir. Oğlu Isaac, ne İstanbul'daki, ne diğer yerlerdeki okulların ismini bile duymak istemez. Bunu da açıkça beyan eder. Abraham'ın, kendisinden sonra kimsenin devam ettirmediği mücadelesi varissiz kalır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FATİHLER

1868 - Abraham-Behor

> Madem ki bir işi almak için yabancı himayesine ihtiyaç hissedilmektedir, o zaman bizim de gelecekte bu himayeyi elde edecek şekilde hareket edeceğimiz, Ekselansları Ali Paşa Hazretleri'ne ifade edilmelidir. Bu olmasaydı işi alacağımız açıktır, zira şartlar aynıdır, hatta bizim şartlarımız daha da iyidir.[1]

Abraham'ın öfkeli kararlılığı mektubunda bir tokat gibi iner. Hayal kırıklığına uğramıştır ve kızgındır. Bankası son Osmanlı istikrazında seçilmemiştir. Bu başarısızlık büyük bir sürpriz olmuştur. Hiddetinin bu kadar şiddetli olmasının bir sebebi de budur. Abraham'ın bundan böyle "yabancı hamileri"ni ortaya çıkarmaya karar vermesi Sadrazam Ali Paşa'ya bir meydan okumadır. Bu olay Camondoların stratejisinde bir dönüm noktası olacaktır.

Abraham ve Nissim meseleyi anlamışlardı, burada, Konstantiniye'de güçlü bir banka olabilmek için, orada da, yani finans dünyasında, Londra'da, Paris'te de mevcudiyet göstermek ge-

1 NCMA, Abraham-Béhor'un (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 29 Ekim 1868 tarihli mektubu.

rekmekteydi. Osmanlı hükümetiyle borç pazarlığını Fransız başkentinden yapmak, Galata'nın bozuk kaldırımlarında yapmaktan daha kolay olacaktı. Durum böyle olunca zaman kaybetmeden, Sen nehrinin sağ yakasına demir atmayı öncelik haline getirmeye karar verirler. Paris, devrin önemli bankacılık ve özellikle de sanayi merkezlerinden biridir. İki kardeş bu hedeflerine doğru öyle çabuk ve emin adımlarla ilerlerler ki, bu meydan okumadan bir sene sonra, nihai olarak Paris'e yerleşirler ve hemen 1869'da Monceau Parkı civarında bir arsa alırlar.

Abraham 1868 Ekimi'nde Paris'te bulunmaktadır. Hummalı bir çalışma içinde, yeni ilişkiler, yeni projeler geliştirmekle meşguldür. Nissim ise, bir ihtimal Oppenheimlarla birlikte kuracağı bir bankanın iznini almak üzere Mısır Valisi ile görüşmek üzere İskenderiye'ye hareket etmek üzeredir. Abraham İstanbul'dan Paris'e geçerken Viyana'ya uğrayacak, burada geçireceği birkaç hafta boyunca, muhtemel ortakları olabilecek bankerlerle görüşmeler yapacaktır. Bankacılık dünyasının kıblesi Londra da ailenin faaliyet coğrafyasına dahildir. Abraham-Salomon'un torunları, Londra'da, Selanikli Allatini ailesiyle birlikte bir banka kurmak niyetindedir.[2] Yüzyılın ilk çeyreğinden beri ortalığı kasıp kavuran ve Avrupa'yı boydan boya kateden bankacılık ateşiyle tutuşmuş olan Abraham ve Nissim fetih arzusuyla yanmakta, yeni işler yapmayı, yeni dünyalar ilhak etmeyi düşlemektedirler. Kıtalar, iki kardeşin önünde bankacılığın tohumlanıp hasat edilmeyi bekleyen mümbit tarlaları gibi serilmiştir. Abraham otuzsekiz, Nissim otuzyedi yaşlarındadır ve girişimlerinin çok yakında başarıyla sonuçlanacağından hiçbir şüpheleri yoktur.

---

2 "Dario, burada, bana Londra'da kendisinin idare edeceği bir banka kurma projesinden bahsetti, Marsilya'daki banka, kardeşi Salomon Allatini'nin idaresinde kalacakmış. Asgari 80.000 sterling sermayeli bir banka kurmak istiyor. Allatini biraderler sermayenin üçte birini karşılayacaklar. Üçte birini de Mösyö Darblay ödeyeceğine söz vermiş. Dario bana, hiçbir taahhütte bulunmaksızın, sermayeye istediğimiz katkıyı yapma teklifinde bulundu. (...) Kanaatimce 20.000 sterling bir katkıda bulunabiliriz. Londra'da, çok ihtiyaç hissettiğimizde başvurabileceğimiz bir bankamızın olmasının münasip düştüğü düşüncesindeyim. (Herhangi bir sebeple Sternlerle aramız açıldığı takdirde)." NCMA, Abraham maktupları, 1868.

1868 Sonbaharı'nda Galata yine söylentilerle çalkalanmaktadır. Société Générale de France'ın, yüklü maddi olanaklar seferber ederek Konstantiniye'de, eski bir han olup her bir odasını bir sarrafın işgal ettiği Havyar Han'da, yeni bir banka kurma hazırlıkları içinde olduğu kulaktan kulağa fısıldanmaktadır. Yine aynı şekilde Société Générale'in geçen sene Crédit Mobilier ve kurucuları Pereire biraderleri sarsan zafiyetlerinden de faydalandığı söylenmektedir. Camondolar da, Crédit Mobilier'nin bir iştiraki olan Osmanlı Bankası'ndaki[3] ortaklarının iflasından etkilenmişlerdi.

Abraham ve Nissim proje hakkında bilgi sahibidir. Galata sahnesine yeni bir bankanın katılmasının bankacılık sektörünün dengelerini sarsacağını bilmektedirler. O zamana kadar Osmanlı maliyesinin Avrupa sermayesine açılması hep onların denetimi altında gerçekleşmişken, bu sefer devre dışı kalmışlar, bu safhada dışlanmışlardır. Akıllarını bir soru kurcalamaktadır: yeni kuruluşun yerli ortakları kimlerdir? Levanten banker Théodore Tubini'nin ana sermayedar olduğu bilinmektedir. Ama bu münasebetsiz şirketin diğer hissedarları kimdir acaba? Bu gizli kapaklı işlerin altında -Camondolara malum olan- tatsız sürprizler saklıdır.

Bu gerilim Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi'nin bünyesine sıçrar ve bankanın kurucuları birbirlerine şüpheyle bakmaya başlarlar. Abraham ve Rum ortakları arasında işler sarpa sarmıştır. Yeni banka 13 Ekim 1868'de, 'Crédit Général Ottoman' adı altında kurulur.[4] Banka Camondoların faaliyetleriyle doğrudan rekabet halindedir. Sanki bu durum kendi başına yeterince sıkıcı değilmiş gibi, Abraham şüphelerinde haklı olduğunun farkına varır: bazı ortakları yeni bankanın kuru-

3 Bank-ı Osmanî-i Şahane'den, o devirdeki yaygın kullanımıyla, yer yer Bank-ı Osmanî yer yer de Osmanlı Bankası diye bahsedilmektedir.

4 "Bu şirketin başındakiler, Perreirelerin de aralarında bulunduğu Bank-ı (Osmanî-i) Şahane'nin kurucularına rakip bir grup oluşturmaktaydı. 1868'de Crédit Mobilier'yi sarsan büyük buhran, Société Générale'e konumunu güçlendirme ve Osmanlı hazinesinin bütün önemli muamelelerine direk olarak katılabilecek bir kredi bankası kurmak suretiyle, pay-i tahttaki nüfuzunu pekiştirme imkânı vermişti. Crédit Général Ottoman bu şartlarda doğmuştur", A. du Velay, *Essai sur...*, *age.*, s. 283.

luşuna iştirak etmişlerdir! İlk başta, murahhas aza Stefanoviç açıkça ihanet etmiştir. Ama Abraham, Stefanoviç'in bu nankör girişimde yalnız olmadığı sonucuna varmakta gecikmez:

> "Bu işe bulaşan sözde bankerlerin Stefanoviç'ten (...) ibaret olduğunu görüyorum. Ancak dörtyüzbin lira bu insanlar için bana biraz çok geliyor. Sence de perde arkasında gizli birileri yok mu? Stefanoviç gibi bizi başka aldatanlar da mı oldu acaba? Stefanoviç'in yaptığı çok çirkin, başkaları da onun örneğini izlediyse, o zaman Şirketi (Şirket-i Umumiye) kapatıp bu işi bitirmek lâzım, çünkü artık bir iş yapmamıza imkân kalmaz.[5]
>
> Bana yazdıklarından, Şirket'imizin (Şirket-i Umumiye) durumundan endişelenmekte haklı olduğumu anlıyorum ve eğer uzlaşmanın yolunu bulamazsak, durumu daha da kötüleşecek, sadece rekabetin bize vereceği zarar yüzünden değil, aynı zamanda (...) öteki şirkete geçecek olan üyelerin ihaneti yüzünden de. Zaten bütün başımıza gelenler Stefanoviç'in tavrının neticesi. Hâlâ hangi yüzle gelip ahlaksızlığını itiraf ettiğini anlamış değilim. İş mukavelelerinin başlıca hükümlerinden biri, yeni bir şirkete murahhas aza olarak girerek bizim şirketimizle rekabete gitmemek. Stefanoviç taahhütlerine aykırı hareket etmiştir. Ve sanırım kendisini dava edip, sorumlu kılma hakkımız vardır. Bundan sonraki mektubunu sabırsızlıkla bekleyeceğim (...), yine tekrar ediyorum, bize yapılan kötülüğün üstesinden gelmek için uzlaşmanın bir yolunun bulmalıyız. Banka'nın (Osmanlı Bankası) da bunun böyle olmasında büyük çıkarı var. Zira yeni bir banka kurulması onların da aleyhine."[6]

Abraham'ın feraseti onu doğru yola sevketmiştir. İki ortağı

5 NCMA, Abraham-Béhor'un (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 23 Ekim 1868 tarihli mektubu.

6 NCMA, Abraham-Béhor'un (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 13 Kasım 1868 tarihli mektubu.

daha, Hıristaki Zoğrafos ve Zafiropulo da Crédit Général Ottoman macerasına atılmayı kabul etmişlerdir. Abraham'ın sıtkı sıyrılmıştır ve Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi'yle tüm ilişkilerini kesme niyetindedir. "Bu meselede", diye yazmaktadır 13 Kasım'da kardeşine, "iki hareket tarzımız olabilir. Ya diğerleri gibi yapıp kendimizi yeni şirketin yönetim kuruluna seçtireceğiz ya da Şirketimiz'in yönetim kurulundan istifa ederek meslekdaşlarımıza alanı boş bırakacağız. Birinci seçenek bizim konumumuza yakışmaz. Eğer Stefanoviç gibi karşı tarafa geçersek (...) taahhütlerimizden ucuza vazgeçmemiz de katiyen konumumuza yakışmaz (...) Fikrimce, millet işlerin iyi gitmediğinin farkına varmadan önce, bizim ve dostlarımızın istifamızı vererek Şirket'in yönetiminden çekilmemiz en iyisi."

Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi'nden çekilmek fikri çok çabuk ciddi bir ihtimal olmaktan çıkar. Abraham onun yerine hummalı bir şekilde yeni arayışlara girer. Tıpkı bir lego oyunu gibi Konstantiniye'nin üç önemli bankası, Osmanlı Bankası, Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi ve yeni Crédit Général Ottoman ile yapılabilecek değişik kombinasyonları hesaplamaktır artık sözkonusu olan.[7] Ama Camondolar hâlâ istedikleri takdirde yeni bankanın kurucuları arasında yer alabileceklerini sanmakla yanılmaktadır. Bunun bu kadar basit olmadığını farketmek Abraham'ı şaşırtacaktır. Yeni kuruluşun kurucuları paylaşım istememektedirler. İnanılacak gibi değil,

---

7 "Sana yazarken aklıma gelen bir şeyi söylemek üzere Alberti'yi gördüm. Şirketler arasında bir mutabakat sağlanabilmesi için üç imkân olduğunu söyledim. Birincisi : Banka'yı (Osmanlı Bankası) şirketi ve yeni şirketi birleştirmek, böylece tek bir kuruluş haline getirmek ve kuruluş mukavelesini değiştirerek kurucuları bir kısım haklarından yeni kurucu azalar lehine feragatte bulunmaya davet etmek. Aynı unsurlarla, Société Générale'in buradaki azalarının ve Konstantiniye'deki temsilcilerinin iştirakiyle yeni bir kuruluş veya devlet bankası tesis etmek. İki : Buradaki Société Générale temsilcilerine (...) bir pozisyon vermek, mevcut kurucu hisselerinden pay vermek ve bu şekilde birleştirilen tarafların aynı davaya hizmetini sağlamak. Üç : Banka'yı (Osmanlı Bankası) ve Société Générale'i yeni şirkete dahil etmek ve bu şirketi mevzu-u bahis olan herkesin hesabına kurmak, altısı ilk iki kuruluştan, altısı da yeni kurucudardan oluşan oniki kişinin idaresine vermek", NCMA, Abraham'ın (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 17 Kasım 1868 tarihli mektubu.

Abraham ve Nissim bu nimetten dışlansın! Zira bu gerçekten bir nimettir: kuruluş aşamasında iştirak edenler halka arz fiyatının çok altında büyük miktarda hisse edinebileceklerdir.

Camondo biraderler, yavaş yavaş, Tubini ve Crédit Général Ottoman'ın uzun uzadıya tasarlanmış uzun vadeli bir stratejiyi uygulamaya koyduklarını anlarlar. Bir numaralı rakipleri olarak gördükleri I. Camondo Bankası'nı hedef almışlardır ve onu saf dışı etmek için ellerinden geleni yapacaklardır. 1873'e kadar bu hedeflerinden şaşmazlar. Her yeni iş, her yeni istikraz amansız bir mücadelenin sahnesi olacaktır. Camondo biraderler şimdilik gözlerine inanamamaktadırlar, şaşkındırlar: "Tubini'nin bütün meslekdaşlarımıza iştirak etmelerini teklif edip bizi bunun dışında bırakması beni gerçekten çok şaşırttı. Katiyen beklemediğim (...) bir şeydi bu"[8] Théodore Tubini'nin dışlamasına hedef olan Abraham ve Nissim, tüm taahhütlerine rağmen Tubini ile ittifak kuran ortaklarının da ihanetine uğramışlardı. Üstüne üstlük bu yeni durumdan sadece menfaatleri olmuştu. Konstantiniye'den uzakta Paris'te yeni projelerin hazırlığı içinde olan Abraham, kardeşinin kendisine yolladığı mektuplar sayesinde gelişmeleri günü gününe titizlikle takip etmekteydi. Cevaben yazdığı mektuplarla da gösterecekleri tepkileri aynı titizlikle yönlendirmekte, gülle gibi cevapları kardeşinin kulağına fısıldamakta, saat be saat alınması gereken önlemlerin talimatını vermekteydi:

> "Bu Efendiler, iş bittikten sonra hisse verme vaadiyle, yeni şirkete kabullerinin bütün faydalarından tek başlarına istifade etmek istiyorlar. Burada bir art düşünce olduğu kesindir, zira sadece Yönetim Kurulu'nu faka basıp usulsüz teşebbüslerinin onayını almakla kalmamışlardır, ayrıca Kurul üyelerinin vahim hatasından faydalanarak yeni konumlarının kendilerine sağladığı faydaları da muhafaza etmek istemektedirler".[9]

8 NCMA, Abraham'ın (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 30 Ekim 1868 tarihli mektubu.

9 NCMA, Abraham-Béhor'un (Paris) I.Camondo ve Şürekası'ndaki efendilere (Konstantiniye) 29 Aralık 1868 tarihli mektubu.

Abraham ortaklarını bankacılık ahlakına aykırı hareket etmekle itham etmekte, kıskançlıklarından ve hasisliklerinden dem vurmaktadır. Bütün öfkesine rağmen, sükunet ve vekarından bir şey kaybetmez.

> "(...) Zarifi'yle görüşüp bize karşı tutumu hakkındaki açıklamasını dinlemekle iyi ettin. Ama bununla yetin ve diğerleriyle bu tür temaslar kurma. Bu Efendilerin amacı, burada (Paris'te) bizimle aynı işi yapmak ve dolayısıyla bizi kıskanıyorlar. Bırak yapacaklarını yapsınlar, gelip bize teşekkür etmelerini bekleyelim. Bizim ne işlerimize, ne ilişkilerimize bir zarar veremezler. Onun için bırak istediklerini yapsınlar, hiç endişe etme.[10]
>
> (...) onlara (...) aynı maddi menfaatleri paylaştığımızı ve hepimizin manen taahhüt altında olduğumuzu unutmamalarını söyle. Onları bu şirketi hangi temeller üzerine kurduğumuzu hatırlamaya davet et. Husumetle karşılaştığımızda nelere muktedir olduğumuzu Avrupalılara göstermek için bu şirketi desteklemeliyiz. Sen uzlaşıya varmak için elinden geleni yap sonra bırak istediklerini yapsınlar, biz dürüst karakterimize uygun hareket etmiş olalım (...) Şirketi iflasa sürüklemek istiyorlarsa, varsın yapsınlar. Nasıl hareket etmemiz gerektiğini o zaman düşünürüz.
>
> Bizim ne yapacağımıza gelince, ben elimden geldiğince buradaki ortama açılmaya çalışıyorum. Burada yer edinmenin fırsatını arıyorum. Ama bunun kolay bir iş olmadığını biliyorsun. Zamana ve çok çalışmaya ihtiyacımız var."[11]

Ve bol enerjiye ihtiyaç vardır. Ama Camondo biraderlerin

---

10 NCMA, Abraham'ın (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 20 Kasım 1868 tarihli mektubu.

11 NCMA, Abraham-Béhor'un (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 6 Kasım 1868 tarihli mektubu.

enerjiden yana sıkıntıları yoktur. Osmanlı Bankası ile Bâbıâli arasında 1869'da cari hesap olarak kullanılacak bir kredinin müzakereleri esnasında karşılarına çıkan fırsatı değerlendirmesini bilirler. Osmanlı Maliye Nazırı o sırada Paris'tedir. Nissim aracılık kabiliyetini gösterir ve tüm zamanını iki taraf arasında mekik dokumaya adar.

Abraham'ın bazen bol keseden dağıttığı hiddetinden Bâbıâli de nasibini alacaktır. Abraham, Osmanlı hükümetinin Avrupa bankalarından teminat göstermeyen yerli bankalar aleyhine karar vermesinden yakınmaktadır. Kaçırdığı istikraz konusunda çelişkili duygular beslemekle birlikte, Türkiye'ye olan sevgisi üstün gelmektedir, zira İmparatorluğun, aldığı yeni kredilerle ancak daha önce aldığı kredilerin yüksek faizlerini ödeyebildiğini ve devletin bir fasit daireye sıkıştığını farketmiştir.

> "İş hayatı bu tür nüfuz ilişkileri haline geldiğinde her şey mümkündür. Bu zavallı hükümetin iradesini artık hiç bir şey engelleyemez, zor olan ilk adımdır, ondan sonra gerisi gelir. Bu geçici olarak çözüm sağlayacak operasyonun, %15 faizi yüzünden, %30 faizli uzun soluklu bir istikraza yol açması beni hiç şaşırtmaz. Bana Sadrazam'ı görüp görmediğinden ve sana ne söylediğinden bahsetmiyorsun. Seni kabul etmekten hicap duyacağından eminim."[12]

Bu yazışmalardan, Abraham'ın Sadrazam Ali Paşa'yla olan ilişkilerinin samimiyeti sezilmektedir. Bu samimi ilişkileri büyükbabaları kurabilmiş ve sürdürebilmiştir. Bu yüzden bugün, Osmanlı hükümeti kendisine öncelik tanımadan bir iş bitirdiğinde ihanete uğramış gibi hissetmektedir.[13]

---

12 NCMA, Abraham-Béhor'un (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 24 Ekim 1868 tarihli mektubu.

13 Büyükbabaları, Ali Paşa'yla uzun seneler devleti idare eden diğer Islahatçı nazır Fuad Paşa'ya da yakındır. Ancak Fuad Paşa içinde bulunulan 1868 yılında ölüm döşeğindedir ve Abraham kardeşine düzenli olarak Paşa'nın sağlık duru-

"Rum unsuru" tarafından "terk edilmiş" olan Abraham'ın halet-i ruhiyesi, nefret patlamaları ile uzlaşma arayışları arasında gidip gelmektedir. Sık sık zehir zıkkım sözlerle hayal kırıklığını dile getirmektedir. Yeni bankanın çok geçmeden başarısızlığa uğrayacağından dem vurmaktadır. Her siyasi gelişmede, borsadaki en ufak bir hareketlenmede, Crédit Général Ottoman'ın bozgununun işaretlerini arar. Daha şimdiden Zoğrafos ve şürekasının felaketini öngörmektedir.

> "(...) Şirket-i Umumiye kendi bünyesindeki durumdan son derece rahatsızdır. Yönetim kurulunun dört üyesi, müdürlerin kötü idaresi sebebiyle istifalarını vermiş bulunuyorlar. Sene sonu itibarıyla vaziyet gayet ağır ve er geç sonlarının Crédit Mobilier'ye benzeyeceği gayet açık, nitekim herkes bu konuda hemfikir".[14]

Crédit Mobilier vakası 1867 yılına damgasını vurmuştur! Yarattığı deprem dalgasının etkisi hâlâ devam etmektedir. Geleneksel bankerler bu olayı, faaliyetlerinde makulun sınırlarını aşanları tehdit eden bir felaket olarak değerlendirmektedirler. Oysa Pereire biraderlerin hülyaları makulun ötesindedir, imkânsızı başarmışlardır. Fransa birkaç sene içinde, İngiltere'ye nazaran geri olan demiryolları şebekesindeki eksikliğini, yeni bankanın bu silahşörleri sayesinde telafi etmiştir. Büyük bankalar, bu idealistlerin paylaşımcı sosyal ütopyalarına ve pek aşina olmadıkları bu cömertliğine kuşkuyla bakmaktadırlar. Zamanlarının ilerisinde olan bu eski Saint Simoncuların finans maceraperestleriyle, sanayi dehalarıyla uzaktan yakından ilgileri yoktur. Ancak XIX. yüzyılın yayılmacı kapitalizminde, bankanın rolüyle ilgili olarak onlarla aynı görüşleri paylaşanlar azın-

---

muyla ilgili bilgi vermektedir : "Fuad'ın sıhhatinin gidişatı iyi değil. Rüstem Bey'in hastalığını vahim olarak değerlendiren İtalyan hekimlerin konsültasyonlarıyla ilgili bir mektup gördüm. Hekimler kışı geçirmesini tavsiye edecekleri yeri Floransa'da kararlaştırılacaklar. Muhtemelen bu yer Nice olacak", NCMA, Abraham'ın Nissim'e 6 Kasım 1868 tarihli mektubu.

14 NCMA, Abraham-Béhor'un (Paris) Nissim'e (İskenderiye) 31 Aralık 1868 tarihli mektubu.

lıkta kalmaktadırlar. Pereire biraderlerin acımasız rakipleri olmadan önce yanında çıraklık yaptıkları James de Rothschild şüphesiz bu iflasın adil olduğunu düşünmektedir. Oysa James ölümün eşiğindedir ve ölüm döşeğinde Credit Mobilier'nin akıbetinin değerlendirilmesinden çok daha başka kaygıları olduğu düşünülebilir. James kendine banker diyen her Avrupalı için bir model oluşturmaktadır ve Abraham James'in kaybını vahim bir olay olarak bildirmektedir: "Baron de Rothschild'in vefatını telgrafımdan öğrenmişsindir. Cumartesi sabahı kaybettik. Cenaze töreni yarın saat onbirde yapılacak. Tören hazırlıkları hummalı bir şekilde sürdürülüyor. Ayrıntılarını gelecek mektubumda anlatırım."[15] Ancak anlatacak ayrıntı olmayacaktır, çünkü baron büyük bir sadelik içinde toprağa verilir ve Abraham yeniden Şirket-i Umumiye'nin Crédit Mobilier'nin akıbetine uğraması konusuna döner:

> "Bakanlık ve üstdüzey yöneticiler Société Générale'in, Crédit Mobilier'nin gitmekte olduğu kötü yola saptığı kanaatindeymiş müdahale edip haddini bildirmek niyetindeler. (...) Banque de France'dan birisi taahhüt edilen işlerin banka için çok ağır olduğunu ve hadlerini aşmamak için operasyonlarını ufaltmaları gerektiğini söyleyerek, Banka'ya bunu hissettirmiş (...) Bütün bunların bize olsa olsa faydası olur, çünkü Banka Türkiye'deki işlerinde gösterdiği lakayıtlıkla hareket edemez ve istikraz üstüne kalır. Daha emisyon sözkonusu değil. Halihazırda Türk fonları halka açılmak için daha çok ağır. Hermann (Oppenheim) Londra'da hiç kimsenin bu fonlara itibar etmeyeceği fikrinde. Emisyon burada yapılsa bile plasmanı çok güç olacak, zira Türkiye hakkındaki bütün bu yayınlar kamuoyunu Şark meselesi karşısında rahatsız etmekte. Stern'e göre Şirket-i Umumiye'nin bu istikrazı yapmış olması iyi olmuştur,

15 NCMA, Abraham-Béhor'un (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 17 Kasım 1868 tarihli mektubu.

bu yüzden hükümetin tepkisiyle karşılaşacaklar ve böylece gelecekte bizle rekabet edemeyecekler."[16]

Abraham'ın savurduğu bu bedduaya ve bütün hırçınlığına rağmen, Société Générale de France gelişir. Théodore Tubini ve bankası Creédit Général Ottoman sayesinde, bankanın Bâbıâli nezdindeki itibarı artmıştır. Abraham yeni argümanlarla karşı saldırıya geçer. Konstantiniye'de bu yeni bankanın ortaya çıkmasından tek rahatsızlık duyan Camondolar değildir. Muteber Osmanlı Bankası da bu parlak rakibin yolunu kesmek için formül arayışı içindedir. Abraham, bankasının çıkarlarını Osmanlı Bankası'nın geliştirdiği formüllerle bağdaştırarak içinde bulunduğu ikileme bir çözüm bulma ümidine kapılır. Projelerini Banka'nın Paris'teki yöneticileri nezdinde savunur ve başarıya da ulaşır.

"Banka'dan o Efendilerle görüştüm, kendileriyle yeni Şirket'le yapılacak olan anlaşmanın Générale ile yapılması, böylece üç yöneticimize özel yararlar tanımadan, şirketimizin avantajlardan faydalanması konusunda hemfikiriz. Bu sayede çıkardıkları bütün patırtı gürültü boşa gidecek. İşlerin böyle gelişmesinden (...) ve Hıristaki, Stefanoviç ve Zafiropulo efendilerin sessizce acı çekmelerinden çok memnun olacağım."[17]

Sonuçta hiçkimsenin gururunu kırmayan bir çözüm bulunur. Nissim ve Abraham'ın Paris ve İstanbul'daki temasları bir şirketin kurulmasıyla neticelenmese de, Osmanlı mali tarihinin en önemli anlaşmalarından biri olan çok kârlı 11 Mart 1869 anlaşmasıyla noktalanacaktır. Bu memnuniyet verici sonuca rağmen, Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi bünyesinde artık hiçbir şey eskisi gibi olamayacaktır. Bu na-

16 NCMA, Abraham-Béhor'un (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 1 Aralık 1868 tarihli mektubu.

17 *Aynı.*

hoş çatışmadan sonra, Abraham Rum ortaklarıyla ilişkisinde bir mesafe koyacaktır. Bundan sonra iki kardeş kendilerini, etkilerinin Osmanlı sınırlarının dışına taşınmasına adayacaklardır. Ağırlık merkezi Galata olan rekabet konuları, entrikalar bu merkezden uzaklaşacak, sulanacaktır.

> "Bana 24 Aralık'ta başkanlık seçimi için Konstantiniye'de olmam gerektiğini ve bu görevin benim hakkım olduğunu söylüyorsun. Sana cevabım hiçbir zaman böyle bir şey düşünmediğim ve hiçbir zaman böyle bir görevi kabul etmeyeceğim olacak, bu, yemek üzerine turşu yemeye benzer. Arabanın son tekerleği olmamın yakışık almayacağını düşünüyorum. O tarihte Konstantiniye'de bulunmam muhtemel, ancak olsam da olmasam da bu görevi kabul etmem, üstelik Şirket'in durumu eskisi kadar parlak değil ve geleceği de şüphe götürür. Öte yandan bu görevi kabul edemememin bir başka nedeni de sık sık Konstantiniye dışında bulunmam. Ayrıca, beni endişelendirmekten geri kalmayan bazı rahatsızlıklarım nedeniyle Haziran'dan önce Fransa'ya dönüp Contrexéville'de bir su kürü yapmam gerekiyor. Dr. Gerbler'le yeniden görüştüm, idrar tahlillerime bakılırsa böbreğimde kum olabileceğini söyledi."[18]

Bu rahatsızlıklar acaba bahane miydi? O zamanki tabiriyle böbrek kumu, Abraham'ın Paris aristokrasiyle içli dışlı olma arzusuna çanak tutuyordu. Hasta olsun ya da olmasın, Abraham, Paris'te banker olabilmek için iş yapmanın, Fransız müteşebbisleriyle ortaklıklar kurmanın, Avrupa finans ortamlarıyla ilişkilerini sıkılaştırmanın yeterli olmadığını biliyordu. Bunların ötesinde parlak, cazip bir yaşam sergilemek, merak ve gıpta uyandıran bir hayat sürmek gerekiyordu. Bunun için de, sonuca ulaşmak için boş kareleri doldurulan bir bulmaca gibi, kesinlikle belli bazı standartlara riayet etmek gerektiğini sezmişti.

18 NCMA, Abraham-Béhor'un (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 20 Kasım 1868 tarihli mektubu.

Bu strateji hem oturulan semtleri ve konakları, hem sahip olunması gereken ilgi odaklarını hem de incelikle sergilemesi gereken estetik zevkleri belirliyordu. Abraham büyük bir haz ve titizlikle bu gerekleri yerine getirmeye soyunur. Çok yakında Paris sosyetesi onu da, Camondoları da arasına almak zorunda kalır ve bu da birkaç fedakârlıkta bulunmaya değer.

1868'de Abraham ve Nissim daha Paris'e yerleşmemişlerdir. Paris'te bir banka kurup kök salmayı düşünmektedirler. Bütün bunlar daha tasarı aşamasındadır ama çocukluk hülyaları gibi iki adamı peşinden sürükler. Abraham daha şimdiden Paris Operası'na abone olmanın, kardeşinin seçici olmakla meşhur bir özel kulübe üyeliğinin kabul edilmesinin hazzını yaşamaktadır.

> "Opera'da bir loca edinemedim, uzunca bir süre de loca bulmak mümkün değilmiş. Ben de şimdilik bir sene müddetle her biri 1.000 franklık iki koltuk, Italiens'de de her cumartesi suaresine birinci sıradan altı kişilik yer tuttum. İkimiz için yeterli takribi 3.400 frank tutuyor. Bu eğlence hayatı, özellikle de Opera bizim için çok önemli.[19]
>
> İşte Cercle Impérial'e geçici üyelik kabul mektubun. Paris'in en iyi cemiyetlerinden biri olan bu cemiyete de üye olmanı arzu ediyordum, sana sürpriz yapmak istedim, ümit ederim rahatsız olmamışsındır. Baron de Heken ve Cemil Paşa'dan sana kefil olmalarını rica ettim, kabul ettiler ve dün de adaylığın onaylandı. Benim tavsiyem üzerine, cemiyet üyelerinin büyük bir çoğunluğunun büyük bir kibarlıkla beyaz top attıklarını söylemekten haz duyuyorum. Buraya geldiğinde, Mavrogordato veya tanınan başka bir sima vasıtasıyla kendini bu Efendilere takdim edersin, böylece tanınmış olursun ve yakında asil üyeliğin için başvurduğunda lehinde oy vermelerini sağlarsın."[20]

19 NCMA, Abraham-Béhor'un (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 10 Eylül 1868 tarihli mektubu.

20 NCMA, Abraham-Béhor'un (Paris) Nissim'e (İskenderiye) 31 Aralık 1868 tarihli mektubu.

İki kardeş şimdilik Paris'e nöbetleşe gitmekte ve her gittiklerinde orada birkaç mevsim geçirmektedirler. Aileleri de bütün Avrupa'da dolaşmakla birlikte ikamet yerleri Konstantiniye olarak görülmeye devam etmektedir. Sadece Abraham'ın oğlu Isaac, lise diplomasını almaya hazırlandığı Paris'te yatılı öğrenci olarak kalmıştır. 1869'a girildiğinde Nissim Mısır'da, Abraham ise Viyana yolundadır.

> "Sevgili Nissim, diye yazmaktadır Abraham, İskenderiye ve Kahire'den çektiğin ve bana gelişini bildiren telgraflarını aldım. Yolculuğun inanılmayacak kadar kısa sürmüş. Yanılmıyorsam Konstantiniye'den İskenderiye'ye kırksekiz saatte gitmişsin. Hangi gemiyle gittin? (...) Herhalde Vali'nin gemilerinden biriyle seyahat ettin,[21] çünkü ancak onun buharlı gemileri bu kadar çabuk seyredebilirler (...). Neyse, her halükârda işlerin kesat olduğu bir zamanda geliyorsun. En azından yazılanlara göre, Hıdiv'in aklı fikri eğlencede ve yakında başlayacak olan şenlik hazırlıklarında. Kızının düğününden önce birkaç günlüğüne Yukarı-Mısır'a gidecekti. Dolayısıyla belki seyahatini kısa kesip buraya gelmen daha yerinde olur. Burada olmaktan çok daha memnun olacaksın, sana daha faydalı olacak, iş açısından burada orada olduğundan daha çok ümit var, hele Türk-Yunan ihtilafı hallolursa. Bunun neticesinde meydana gelecek artışın halkın üzerinde çok müsbet bir etkisi olabilir".[22]

Mısır Valisi bir banka kurulması tasarısına olumlu yaklaştıktan sonra fikir değiştirmiştir, ama Nissim inatçı bir bankacıdır ve çılgınlıklarıyla maruf bir hükümdarın halet-i ruhiyesin-

21 Söz konusu olan şahıs 1863-1867 yılları arasında Mısır Valisi, ardından da 1867-1879 yılları arasında Mısır Hıdivi olan İsmail Paşa'dır (1830-1895).

22 NCMA, Abraham-Béhor'un (Paris) Nissim'e (İskenderiye) 24 Aralık 1868 tarihli mektubu.

deki değişimler cesaretini kırmaz. Nitekim Abraham'ın birkaç hafta önce yazdıklarına rağmen, Mısır'a gider: "Hıdiv şimdilik bankadan bahsedilmesini istemiyor. Galiba fikir değiştirmiş. Bir emlak kredisi projesi istiyor. Eğer oradaysan ne istediğini bir öğren, bakalım bizim yapabileceğimiz bir şey var mı."[23]

Nissim ve Abraham-Béhor Mısır'da yaptıkları işlerde, "Mısır maliyesinin büyücüleri"[24] Oppenheimlarla ortaktırlar. Bütün XIX. yüzyıl boyunca, atlatılan bütün badirelere rağmen bu ülkedeki önemli yerlerini sürekli koruyabildiklerinden bu nitelemeye layık görülen Oppenheimlar ailenin eski tanışlarıdır. Abraham gibi Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi'nin yönetim kurulunda yer almakla birlikte servetlerini Mısır'da edinmişlerdir: "Müşterilerini iyi tanırlar. Dostluk, sadakat, iyi niyet lisanında değil, İsmail'in anladığı tek lisan olan para lisanında konuşurlar. Vali büyük harcamalara girişti̇ğinde, emirlerini yerine getirmek için her zaman hazır olmuşlardır -tabiî karşılığını alarak. Borç almak istediğinde de, her zaman kendisine kredi vermeye hazır olmuşlardır, tabiî faizi, komisyonu ve masraflarıyla. Ama Vali zorluklar çıkardığında, borç veya istikraz ödemelerini savsakladığında ya da nankörlük edip başka mali kaynak arayışına girdiğinde, Oppenheimlar para akışını keserek ya da astronomik tazminat davaları açmakla veya Vali'nin Avrupa nezdindeki itibarını sarsmakla tehdit ederek baskı yaparlardı. Tabiî İsmail'e baskıları hiçbir zaman aşırı olmazdı; amaçları sadece bu müsrif adamı makul davranmaya, toparlanmaya sevketmekti. Onun gibi iflah olmaz bir müsrifin karşısında arada sırada atılan bir tekmenin, çekilecek bütün nutuklardan daha etkili olduğunu ve ardından verilen hatırı sayılır bir istikrazın bütün hakaretleri telafi ettiğini de gayet iyi bilirlerdi".[25] Bu saygıdan yoksun ilişkiler bankerlerle Vali'nin acımasız bir karikatürünü çizmekle birlikte, seneler boyunca, bir-

23 NCMA, Abraham-Béhor'un (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 18 Aralık 1868 tarihli mektubu.

24 Tabir D. Landes'a aittir, *Banquiers et..., age.*, s. 278.

25 *age.*, s. 279.

çok hükümetin finans kaynaklarıyla olan bu şeytani birlikteliğini de en iyi şekilde tasvir etmektedir. İsmail eski borçlarını ödemek için yeni borçlanmalara gidecek, 1868 yılı sonuna doğru da, en acil harcamalarını karşılamak için ufak istikrazlar çıkaracaktır. Nissim de, Vali'nin bu taleplerine cevap vermek amacıyla İskenderiye'ye gitmiştir. Ancak Oppenheimlar Vali'ye karşı artık aynı sabrı gösterememektedirler. Hermann, Camondolardan üç yıl önce, 1866'da Paris'e yerleşir. O tarihten bu yana da Parisli bankacılar arasında mümtaz bir yer edinmiştir. Scribe konağını satın almış, şehir dışında bir şato edinmiş, evini resmin eski ustalarının eserleriyle bezemiştir. Yeğeni Henry Oppenheim ise, 1868'de genç bir İngiliz asilzadesiyle evlenerek Londra'ya yerleşmiştir. Rüyalar ülkesi Mısır, artık uzaktan sömürülecek toprak sınıflandırmasına girmiştir. Nissim'in serüveni elle tutulur hiçbir netice vermeyecektir.

Buna mukabil Fransa seyahati çok verimli olacaktır. 1869 yılının Mart ayında birçok Osmanlı nazırı Paris'te bulunmaktadır. Finans dünyasının temsilcilerini kabul etmektedirler. Osmanlı Bankası'nın Paris müdürü Mösyö Mallet, Nissim de Camondo, Crédit Mobilier'nin başkanı Casimir Salvador, banker Mösyö Alberti ve meşhur Baron Maurice de Hirsch, Maliye ve Nafia Nazırları Sadık Efendi ve Davut Paşa'nın huzurlarına çıkarlar. Osmanlı Bankası, Hazine'nin muameleleri üzerinde 20.000 sterlinlik bir komisyon ve istikraz ödemelerinden %1'lik bir pay öngören ilk imtiyaz anlaşmasının hükümlerini yeniden müzakere etmektedir.[26] Birçok bankerin bu borçlan-

26 Kardeşine yazdığı 19 Şubat tarihli mektubunda, Nissim müzakere şartlarını şöyle anlatmaktadır : "Yarın, Sadık, Alberti ve Osmanlı Bankası sefarette toplanarak, mümkünse Banka'nın imtiyazında tadilata gitmek üzere mutabakata varamaya çalışacaklar, bu hususta mutabakatın kolay olamayacağı kanaatindeyim. Sadık komisyonun ve sübvansiyonun %50 düşürülmesini, buna mukabil %6'dan 500.000 £ ... (okunmuyor) iptal edip onun yerine ayda 300.000 TL'den ceman 1.800.000 TL'lik %10 ve %1.5 faizli bir kredi ihdas edilmesini talep ediyor. Buna da hükümet altıncı aydan itibaren tahsil edilebilecek tahsisatlar öngörmeli; hesabı sene sonunda tasfiye edip yeni bir hesap açmayı taahhüt etmeli. Bu taahhüt beş sene geçerli olacaktır. Sadık iki hususu birlikte müzakere etmek istiyor ama Banka'nın bu fikirde olduğunu zannetmiyorum.

maya dahil edilmesini düzenlemek için birçok formül düşünülmektedir. Osmanlı Bankası'nın başını çektiği bu konsorsiyuma, Camondolar iki sıfatla katılırlar: hem kendi bankalarını hem de Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi'nin menfaatlerini temsil etmektedirler. Nissim, Türk bürokrasisinin incelikleri hakkındaki bilgisini ve hükümetteki zevatla olan ilişkilerini kullanmasını bilir. Bu özellikleri sayesinde vazgeçilmez aracı rolünü oynar. Herkes güçlü Baron de Hirsch ile rekabet halindedir. Baron de Hirsch Türkiye'yi Almanya'ya bağlayacak bir demiryolu projesi sunduğu Davut Paşa'nın ilgisini çekmiştir, Osmanlı Bankası grubu ise, rakip bir proje ile Sadık Efendi'nin sempatisini kazanmıştır.[27] Kârlı spekülasyon olanaklarıyla iştahı kabaran bu zevat nazırların bekleme odalarını arşınlamaktadır.

Nissim'in gösterdiği çabalar sonucunda, Osmanlı Bankası, 11 Mart 1869'da bankanın başkanı Charles Mallet ve Sadık Efendi arasında imzalanan bir sözleşmeyle ilk anlaşmayı yapmayı başarır. Müzakereler esnasında, Banka, rakiplerin tanınan tercihler sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki girişimlerinin kâr haddinin düşük olduğu kozunu kullanmıştır. Bu sözleşmeyle Banka, şubelerinin bulunduğu mahallerde devlet gelirlerini toplama konusunda münhasır bir hakka sahip olmuştur.[28-29] 5 Şu-

---

(...) Öte yandan Sadık onlara bu cari hesaba çok ihtiyacım var ve eğer bana bu hesabı açmazsanız başka yere müracaat etmek zorunda kalacağım da diyebilir. Bu durumda aralarında bir itilaf çıkmasını muhtemel görüyorum. Malumatın olsun, olup biteni bilahare anlatacağım."

27 "Sadık her gün bana tazyik yapıp, kendisine yola çıkmadan önce, en azından demiryolu meselesiyle ilgili geçici bir proje vermemi istiyor", NCMA, Nissim'den Abraham'a 19 Mart 1869 tarihli mektup.

28 "Komisyonlar, sabit kısım için 20.000 lira mertebesinde muhafaza edildi, ancak istikrazın ödenmesine tatbik edilecek olanlar % 0.5'e indirildi", Autheman, *La Banque... age.*, s. 39.

29 "Nihayet 500.000 liralık avansın yerine, ceman 1.800.000 Türk lirasını geçmemek şartıyla, ayda 300.000 Türk lirası çekiş hakkı şeklinde kullanılabilecek bir *revolving* (yani her ödemeden sonra kullanılabilen) açık kolaylığı tanındı. Faiz gayet yüksek olup Fransa ve İngiltere merkez bankalarının ortalama iskonto hadlerinin çok üzerinde, % 9.25 olarak hesaplandı", Authman, *La Banque..., age.*, s. 39.

bat 1869'da Nissim'in memnuniyeti zirvesindedir:[30]

> "İşte bugün sana çektiğim telgraf.
>
> Sadık Osmanlı Bankası cari hesap sözleşmesi tamamlandı sayılır. Şirket-i Umumiye'de (Osmanlı İmparatorluğu) üçte bir hisse bekliyoruz. Bizim payımız da sanırım %7 olur".[31]
>
> Ve şevkle devam eder: "Olup bitenden (..) ve durumun tamamıyla lehimize dönmesinden son derece memnunum. Zaten başka türlü de olamazdı, bu Efendiler bu işin bizsiz olamayacağını anlamalıdırlar."[32]

1869 Yazı - Büyük Sefer

Nissim ve Abraham, Osmanlı Bankası'nın verdiği kredinin başarısı sayesinde, Galata'daki itibarlarına yeniden kavuşurlar. Her taraftan iş yağmaktadır. "Bilanço neticeleri harika (...) Allah'a şükürler olsun ve inşallah bundan sonra da böyle olur!"[33] Artık Paris projelerinin gerçekleşmesinin önünde herhangi bir engel kalmamıştır. Göz koydukları şehirde nöbetleşe geçirdikleri mevsimlerin meyvalarını toplamaya başlamışlardır. Abraham kararını verir. Paris'e yerleşecektir. Küçük kardeşi ağabeyini takip eder: "(...) ne Paris'ten ne de oradaki hayattan hoşnutsuzluk duymadığım için, arada sırada yazlarımı Boğaz'da geçirecek olsam bile, muhakkak ben de oraya yerleşeceğim; önümüzdeki kış ikimizin de Paris'te kalması lâzım, o zaman dediğin gibi evimizi de oraya taşırız."

Önlenemez bir gelişme takviminin bir aşaması olarak Işıklar

30 Osmanlı Bankası'nın yanısıra, bu cari hesap üzerinden krediye Société Générale de l'Empire Ottoman Umumiyesi ile Oppenheimların başını çektiği bir finans grubu iştirak etmektedir. NCMA, Nissim'in Abraham'a 17 Şubat 1869 tarihli mektubu.

31 NCMA, Nissim'in (Paris) Abraham'a (Konstantiniye? veya Viyana ?) 9 Mart 1869 tarihli mektubu.

32 NCMA, Nissim'in (Paris) Abraham'a 5 Şubat 1869 tarihli mektubu.

33 NCMA, Nissim'in (Paris) Abraham'a 12 Mart 1869 tarihli mektubu.

Şehri'ne yerleşme fikri, iki kardeşi kendinden geçirmektedir. Taşınma işlemi başdöndüren bir maceraya döner, hazırlık safhasında bile hoş sürprizler yaşanır. Adamlar, kurumlar, her şey hazırdır, her şey gereğine göre yapılmıştır. Bu şartların en iyi şekilde oluşturulmasına en büyük katkıyı iş arkadaşları banker Falçonnet yapmıştır. Falconnet'yle çalışmaya alışıktırlar: Falconnet görünmek istemedikleri mali işlemlerde Camondoların paravan ismi olarak öne çıkmaktadır.

> "Bugün, tamamiyle bizim emrimize amade olarak istediğimizi yapmaktan başka bir dileği olmayan (...) Falconnet'yle görüştüm.
>
> Tabiî projelerimizi uygulamaya koyacağımız gün şirketinin devam etmesinin bir anlamı olmadığı ve tasfiye edileceği (...) ve onun da bizimle çalışacağı aşikârdır. Hakkında bir araştırma yapmana gerek yok, sanırım ikimiz de sadakat ve dürüstlüğü konusunda hemfikiriz ve tabiî buradaki mevkiinden sonra, bizim şirkette daha düşük seviyede çalıştıramayız, ona vereceğimiz görev en azından aynı seviyede olmalıdır. Zeki olduğuna şüphe yok, ama zekâsının da sınırları var. Zaten bu da bana göre bir kusur olmaktan uzak, çünkü genellikle zekânın fazlası zararlıdır; böylece onu kendi başına bırakmak yerine biz yönlendirebiliriz. Daha ileride onun yanına daha deneyimli birisini koymak istersek, iyi aramamız lâzım (...) Ayrıca sanırım zaman içinde ve ümit ederim çok yakında, sevgili Isaac'ı da (Camondo) kullanabiliriz. (...) Ayrıca bir de Konstantiniye'deki şirketin idaresi (...) var. Sanırım bu şirketi olduğu gibi, herkesi kendi yerinde bırakmak üzere, muhafaza etmeliyiz (...)
>
> Falconnet'nin imza selahiyetini, başka biriyle, mesela Léon'la (Alfassa) paylaşmaya en ufak bir itirazı yok. Ama sence Léon daha bu iş için çok genç çok tecrübesiz değil mi? Takdiri sana bırakıyorum."[34]

34 NCMA, Nissim'in Abraham'a (Konstantiniye) 16 Nisan 1869 tarihli mektubu.

Ailenin gençleri, daha şimdiden nesiller silsilesindeki ve bankacılık geleneğindeki yerlerini almaya davet edilmektedir. Ancak bu görevlerini yerine getirmeyeceklerdir. Abraham'ın damadı, Léon Alfassa, Camondo binasında onanmaz bir çatlak açacak olan darbeyi vuracaktır. Isaac ise iş dünyasına ilgi duymamaktadır. Ailenin devamını başka bir açıdan sağlayacaktır! Şimdilik daha o kadar gençtir ki, amcası karşısındakinin çocuk mu yoksa erişkin mi olduğuna karar verememektedir.

> "(...) Isaac'ın sağlığı yerinde. Çok aklı başında bir çocuk, ondan son derece hoşnutum. İnsanın oğluyla yapamayacağı türden konuşmalarımız oldu, çok memnun oldum.
>
> Tabiî ki bakir değil. Ama bu konuda bir şey söylemek istemiyor, tabiatı bunu gerektiriyor."[35]

Hattın öteki ucunda büyükbaba kararsızdır. Haliç sahillerinden Paris'e taşınıp, büyük bir ihtimalle orada ölmeyi göze alabilecek midir? Seksen yaşında olması onu bu karardan caydırmaya yetmez. Nissim Mart sonunda şu satırları yazmaktadır: "Büyükbabanın olumlu yaklaşımı beni mutlu ediyor. Onun için kiralık bir konak aramamı istemez misin?" Mobilya siparişleri verilir. "Mobilyalar güzel ama pahalıya gelecekler. Kabahat Guiseppe'nin, çok kıymetli bir ağaçtan yaptırmış. Mecburen kumaşını da ahşabına uygun aldırdım." Görünüşe göre, ailenin büyüğü Fransa'nın bazı özelliklerinden haz duymaya başlamıştır bile. "Büyükbabaya yirmidört şişelik bir konyak kasası yolladım, son mektubuyla istemişti, ne yapacak bilmem, ümit ederim kendisi içmez. Her halükârda bir tadına bak, Falconnet seçti, çok iyi bir seçim. (...) Hazımsızlığa karşı da ufak bir şişe Chartreuse likörü var. Bir küp şeker üzerine birkaç damla koyacaksın, etkisini anında hissettirir."[36] Nissim ve Abraham çok tanınmakla birlikte, yaşlı bankerin Konstantiniye'den ayrılışı başlıbaşına bir olay olmuştur. "Önemli değil

35 NCMA, Nissim'in (Paris) Abraham'a 6 Şubat 1869 tarihli mektubu.

36 NCMA, Abraham'ın Nissim'e Temmuz 1869'da yazdığı mektup.

ama yine de büyükbabanın ayrılışının böyle alenî olması pek hoşuma gitmedi."[37]

İstanbul'dan ayrılış destanı torunlarda sitemin eksik olmadığı bir zafer hissi uyandırmaktadır: "Her halükârda oradaki Efendiler Konstantiniye'den ayrılma niyetimizle ilgili bir şey söylerlerse, onlara iş adamı olduğumuzu ve işimizi, nerede itibar görüyorsak orada yapmaya gittiğimizi söyleyebilirsin."[38]

Nissim ve Abraham güçlerinin ve cesaretlerinin kaynağını birbirlerine besledikleri olağanüstü sevgide bulmaktadırlar. İşlerinin gidişatının, menfaatlerinin gelişmesinin onları birbirinden ayırması sözkonusu bile olamaz. Hayatlarını birbirlerinden uzakta tahayyül edemezler. Tek bir elin parmakları gibi, "etle tırnak gibi" yanyana bir yaşam, hem kendi hem de çocuklarının geleceklerini böyle görmektedirler. Attıkları her yeni adımı yekvücutluk haline gelmiş bu beraberliklerine göre değerlendirmektedirler. "Türkiye'de mülk edinme taraftarı olmamama rağmen, kendin için ne yapıyorsan, benim için de aynısını yapmanı kabul ederim. Hem bizim hem çocuklarımızın menfaatleri ortaktır. Menfaatlerimizin ayrılmasını hiçbir zaman arzu etmem."[39] İşlerinde ortak, sehirde ve hayatta komşu olarak yaşayacaklar, seyahatlerinde her gün yazışarak birbirlerine bilgi verecek, danışacaklar, birbirlerini cesaretlendireceklerdir. İlişkilerinin düzeyi çağdaşlarının da dikkatini çekecektir: "Fizikî olarak birbirlerine pek benzememekle birlikte, iki kardeş birbirlerine çok derin bir muhabbetle bağlıydı. Kont Abraham kısa boylu şişman, kardeşi, Kont Nissim ise uzun boyluydu".[40]

Bankacılık ve Paris'e taşınmanın aşamalarına adanmış bu yazışmalar münhasıran erkekler arasındaydı. Kadınlar, kardeşlerin eşleri bu yazışmalarda yoktu. Çok seyahat ettiklerini tesadüfen öğrenmekteyiz, bir bakıyorsunuz Baden'deler, bir bakıyorsnuz Nice'te veya Marsilya'dalar. Galata'yı Paris'in en

37 NCMA, Nissim'in (Paris) Abraham'a 17 Şubat 1869 tarihli mektubu.

38 Aynı.

39 NCMA, Abraham'ın (Paris) Nissim'e (İskenderiye) 28 Aralık 1868 tarihli mektubu.

40 L'Echo de Paris, 16 Aralık 1889.

züppe semtleri için terk etmekten mutlu mudurlar acaba? Hergün büyükbabalarının hatırını soran, taşınmaya hazır olmasından duydukları memnuniyeti dile getiren Nissim ve Abraham, Regina ve Elise'in ne düşündüklerine dair hiçbir şey yazmamaktadır. Ailenin erkeklerinin şevkini, sabırsızlıklarını paylaşıyor muydular acaba? Yoksa daha şimdiden arkada bırakacakları akraba ve dostlarını mı özlüyorlardı? Bir daha Boğaz'ın mavi sularında deniz banyoları yapamayacak, Aya Sofya'nın minareleri üstünden batan güneşi seyredemeyecek olmanın hüznünü mü taşıyorlardı? Bu konuda hiçbir bilgimiz yok. Zaten kocaları eşlerinin yaşadığı ikilem hakkında ne biliyorlardı ki? Biraz olsun merak ediyorlar mıydı acaba? İki kardeşin birbirlerine yolladığı ve birbirlerini gözettikleri sevgi dolu mektuplarında böyle bir endişenin izi bile yoktur:

> "Bana verdiğin kıymetli tavsiyeler için çok teşekkür ederim. Beni ne kadar sevdiğini, sağlığıma ne kadar dikkat ettiğini bilirim. Benim heyecanlarım seni endişelendirmesin. Heyecanlanmamaya gayret gösteriyorum. Kaçınmaya çalışıyorum, cemiyete gelince, oraya da pek eskisi kadar sık gittiğim yok. Artık (..) benim tanıdıklarım gelmiyor (..) onun için müsterih olabilirsin. İçmelere gelince, nasıl buradan ayrılabilirim ki? Biliyorsun bizim işlerde kaybolan kaybeder. (...) Onun için (...) şahsen bulunmam gerektiği müddetçe burada kalmam (..) lâzım. Dr. Greyber'in verdiği tedaviyi takip ediyorum (...) ona göre Vichy'ye gitmekle aynı şeymiş."[41]

Bununla birlikte hediyeler yollanıyor, selamlar gönderiliyor: "Regina'yı benim tarafımdan öp", "sana zarfta birşeyler yolluyorum. Elise'in siparişi üzerine yaptırdığım iki küçük bilezik var, kendisine veririsin. Clarisse için de iki çift ufak küpe var, ona verirsin."

---

41 NCMA, Abraham'ın (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 13 Kasım 1868 tarihli mektubu.

Abraham'ın kızı Clarisse bu erkek dünyasından kurtulmuş tek kadındır. I. Camondo Bankası'nın İstanbul maslahatgüzârı olan Léon Alfassa'yla evlenmiştir. Clarisse kocasına çok aşıktır ve aile, bu hayırlı evliliğin başına açacağı işi daha bilmemektedir. Şimdilik Abraham kızına hediyeler yollamakta ve doğumundan haber alamadığı için endişe duymaktadır.

> "Ayın 21'i tarihli bir telgrafla Clarisse'in doğum yaptığını daha şimdi öğrendim. Fernandez, Veneziani ve Aciman'ın tebrik telgrafı.[42] Kanımca, haberi bana bizzat vererek çocuğun cinsiyetini bildirmesi gereken Léon'dan (Alfassa) haber yok. Çocuğun ve annesinin sıhhatinin yerinde olduğu söyleniyor. Ama bu yeterli değil. Aileden telgraf gelmemesi beni endişelendiriyor. Sabırsızlıkla senden bir haber bekliyorum."[43]

Genç kadının taksiratı dolmamıştır. Bir ay sonra küçük kızını kaybedecektir. Abraham'ın bu hüzünlü matem haberi ve kızının sıhhatiyle ilgili endişelerini dile getirdiği birkaç satır, bitmek tükenmek bilmeyen istikraz yazışmaları arasında kaybolacaktır.

> "Küçük Regina'nın vefatı haberi beni çok üzdü. Ümit ederim Clarisse iyidir. Telgrafla bilgi istiyorum. Léon'un beni habersiz bırakmasını anlayamıyorum".[44]

Kara bulutlar genç Alfassa çiftinin ufkunu daha şimdiden kaplamaya başlamıştır bile.

Tüm Camondo hanedanını İstanbul'dan Paris'e taşıyacak olan bu göçte, sürgün, pişmanlık ya da köklerden kopmanın isteksizliğini aramak beyhudedir. Fransa'ya göç, meydan okumaya verilmiş muzaffer bir cevap, Osmanlı Şirket-i Umumiye-

---

42 I. Camondo Bankası'nın İstanbul'daki vekilharçları.

43 NCMA, Abraham'ın (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 25 Haziran 1869 tarihli mektubu.

44 *Aynı*, 10 Ağustos 1869.

si'ndeki Rumlara atılmış bir nanik ve nihayet, bundan böyle, güneşin bambaşka pırıltılar saçarak parladığı bir gökyüzünün altında yaşama kararının nihai adımıdır. Böyle bir değişikliğin ailenin temelini sarstığı da bir gerçektir. Bu tür sarsıntılar bazen o ana kadar birbirine destek temel unsurlarını başıboş bırakır. Temelden kurtulan bu unsurlar yüzeye vururlar, görünür olurlar. Aile reisinin, büyükbaba Camondo'nun, ailenin Konstantiniye'deki yeknesak hayatındaki yeri, gelinleri ve kız evlatları figüran rolüne itecek kadar mı kuvvetlidir? Bu göç içinde ihtiyar adamın rolü belirleyicidir, herkes onun iki dudağına bakar vaziyettedir. Rahat bir seyahat geçirmesi için kendisine Viyana'ya kadar yataklı vagondan bir süit tutulmuştur. Özel ihtimam görmesi için, Crédit Mobilier'nin başkanı Casimir Salvador'dan, Avusturya Demiryolları müdürü nezdinde şahsen müdahalede bulunması talep edilmiştir. İstanbul-Paris güzergâhı titizlikle hazırlanmış, ardından değiştirilip yeniden düzenlenmiştir. "Sana geçen gün yazdıktan sonra Bazias'ta kupe salonda ihtiyacın olmayacağını düşündüm, sanırım Peç'e kadar vapurla devam edersin (..) Peç'e kadar vapurla giderse, büyükbaba havrayı da ziyaret etme imkânını bulur, eminim çok hoşuna gidecektir üstelik seyahatine onsekiz saatlik bir tren yolculuğuyla başlayıp yorulmaz. Her halükârda takip edeceğiniz güzergâhla ilgili bana bir not yolla, memnun olurum."[45] Nissim ve ailesiyle birlikte seyahat etmekle birlikte, büyükbaba için özel bir refakatçi gerekmektedir. "İyi düşün", demektedir kardeşine Abraham mektubunda, "ve ona göre davran. Refakatçi olarak Costi çok iyi bir seçim, hiç kimse büyükbabaya onun gibi muamele etmez. Ancak (...) uşak olarak ne yapabilir bilmem." Costi'nin adaylığı uygun görülmüştür, ancak bir kişi daha gerekmektedir. O da Abraham'ın, birkaç sene önce okullar savaşında yoldaşı -hatta silah arkadaşı- olan Dr. de Castro olacaktır. "Bir doktorda karar kılmakla iyi yaptın üstelik Castro'yla büyükbabanın arası da iyi."[46]

---

45 *Aynı*, 10 Eylül 1869.

46 *Aynı*, 2 Ekim 1869.

Torunların kendilerini yetiştiren, kendisine herşeylerini borçlu oldukları ve son günlerini yaşayan büyükbabalarına duydukları bu saygıda şaşılacak bir taraf yoktur! Aile reisi gitmeyi reddetseydi, büyük bir ihtimalle kardeşler Paris'e birlikte taşınmayacaklardı. Yeni neslin bu bağlılığı hayran-ı şayan. Ancak anlaşılan bağlılık sadece ailenin erkek büyüğüne. Abraham ve Nissim'in anneleri hem yaşını başını almış bir kadındır, hem de böyle bu tür uzun yolculuklara alışık değildir. Oysa, Paris'e göçü en ufak ayrıntılarına kadar düzenleyen yazışmalarda sadece bir kere ismi geçer. Annelerinin hâlâ yaşadığını ve büyük sefere katılacağını tamamen bir tesadüf sonucu öğreniyoruz. Herhalde güçlü kuvvetli bir kadın olmalıdır ki çocukları seyahatinin rahat ve eğlenceli geçmesi için en ufak bir önlem almamaktadırlar.

Yaşlı adam kendisine gösterilen ihtimamdan istifade etmektedir, astığı astık, kestiği kestiktir. "Bugün büyükbabadan bir mektup aldım, altüst oldum, diye yazacaktır Abraham hâlâ İstanbul'da olan kardeşine yolladığı 14 Eylül tarihli mektubunda. "Kimbilir kim onu Matmazel Mousset'ye karşı ve niçin kışkırtmış (...) bu kızla olan ilişkisi de nedir bilmem, ama bu öfkesinin nedenini katiyen anlamıyorum. Her halükârda beni son derece üzen bir mektup yazmış ve eğer kızı kovmazsam bizimle kalmayacağını söylüyor. Ne yapacağımı, bu dertten nasıl kurtulacağımı gerçekten bilemiyorum. Matmazel Mousset karıma çok bağlı, (...) karımın da, özellikle de sakatlığı sebebiyle, kendisine dışarıda refakat, evde yarenlik edecek birine ihtiyacı var. Tanımadığın yeni insanlarla uğraşmanın, bu kadar sadık birisi olduğunda da kovmanın ne kadar zor olduğunu sen de bilirsin. Kızı kovmam için hiçbir sebep yok ve böyle bir çıkmazda kalmaktan son derece rahatsızım. Lütfen büyükbabayla konuş ve onu ikna etmeye çalış, Samuel'e de benim tarafımdan söyle o da ikna etmek için gayret göstersin. Bana çok yardımcı olmuş olursun, aksi takdirde bu kapris yüzünden evde başıma bir sürü dert açılacak. (...) Bu arada cevap vermek mecburiyetinde kalmamak için, mektubunu almadığımı yazacağım. Sen de senin mektuplarının kaybolduğunu söyle. Böylece cevabımı geciktirip, senden gelecek haberlere

göre davranacağım. (...) Keşke büyükbaba kızla oradayken tartışıp kovsaydı. Böylece ben de bulaşmak durumunda kalmazdım ve bilhassa da karımla ve kızımla sorunum olmazdı. (...) Kızı kovmak için ne diyeceğimi bilmiyorum. Senden yeniden ricam bu işle ciddi bir şekilde ilgilenmen ve büyükbabayı ikna için elinden geleni yapman."[47]

Abraham'ın hayatı boyunca eksikliğini duymadığı cesareti, kırkına merdiven dayamış bir torun olarak bu saygın ihtiyara karşı koymak gerektiğinde, kırılıyordu. Bu hadise Abraham'ı altüst etmişti. Büyükbabasına cephe almak yerine, karısının menfaatlerini çiğnemeye ve "içteki" kadınlar fırkasıyla başını derde sokmaya hazırdır. Bu olaydan bir hafta sonra mektup yazdığı kardeşi de ona arka çıkarak, onu bu yönde desteklemektedir.

> "Dün sana telgraf çektim (...), büyükbabaya emirlerine uyacağımı söylemeni istiyordum, tabiî sen fikrini değiştirmeye ikna edemezsen. Burada harekete geçmek için sabırsızlıkla telgrafını bekliyorum. (...) Büyükbaba fikrini değiştirmezse, istediğini yapacağını ve sözkonusu o şahsın işine son vereceğim, çünkü benim için en önemlisi onu memnun etmek ve dediğin gibi davranmak. Senden ricam bunu ona benim tarafımdan söylemen ve onu hiçbir şekilde üzmek istemediğimi anlatman"[48]

Tutkulu bir girdaba kapılan iki kardeş büyükbabalarına karşı ihtimamda yarış halindedirler. Hâlâ hayatta olduğu için onu minnetle anmaktadırlar. Büyükbabalarını sevmektedirler. Büyükbabanın endişeleri büyük göçe sekte vurmadığı gibi, azimlerini kamçılamaktadır. Abraham Paris'te deli gibi uğraşmaktadır: "Geçen hafta inanılmaz bir iş yoğunluğu yaşadım: bütün hafta Oppenheim'ın bürosundan altı buçuktan önce çıkamadım."[49] Abraham, Dr. Gerbler'in tavsiyesine rağmen, yaz ba-

47 *Aynı*, 14 Eylül 1869.

48 *Aynı*, 22 Eylül 1869.

49 *Aynı*, Nisan 1869.

şında Vichy'ye içmelere gitmez. Abraham, Türk hükümetine yapılacak ödeme ya da yeni demiryolları müzakereleri arasında, Camondo ailesinin bundan böyle hayatını sürdüreceği ihtişamlı ortamı yaratmakla meşguldür. Bütün yazını bu işle geçirir ve büyükbabalarının, Elise, Moïse, Nissim ve diğer aile fertlerinin, uğruna Galata'yı, Yeniköy'ü, Boğaz ve Haliç sahillerini terkedecekleri pırıltılı hülyayı gerçeğe dönüştürür.

Abraham önce Presbourg sokağı 7 numarada bir konak kiralar. "Günlerim konağın tamiratının dertleriyle ve Mösyö Hembourg'un bana dayatmaya çalıştığı kira kontratıyla cebelleşmekle geçtiğinden", diye yazmaktadır Nissim'e, "daha ahırlarla uğraşacak vakit bulmadım. Benden emlak vergisine katkı diye bin frank koparmaya çalışıyor." "Yemek odası için en güzelinden bir halı yaptırabilmen için, ekte konağımızın ebadını yolluyorum."

Belli ki yeni malikânenin halısı kafasını bayağı yormaktadır. "Karım büyük salon için İzmir halısı istememekte haklı. Oraya daha iyi bir şey koymalıyız. Ümid ederim ufak salona koyacağımız Acem halısının ölçülerini doğru vermişsindir."[50]

"Senden büyük salon için halı istemedim. Sana son mektupla yolladığım ölçülere göre yemek odasına bir Acem halısı, en ufak salona da bir İzmir halısı istiyorum. Lütfen siparişini böyle mi verdin beni haberdar et."[51]

Bundan sonra kiraladıkları evin tadilatı, Nissim'in işidir. Kapılar açtırır, odalar arasında yeni geçişler yaptırır. Abraham işleri takip etmektedir: "Banyo küveti istediğin gibi yerleştirildi, bu hafta da tuvaletten banyoya geçebilmen için ara duvar açılacak. Ev sahibinden bu iş için izin almak kolay olmadı."[52] Nissim'in evi hazır oluncaya kadar, Abraham muvakkaten kendi konağının karşısındaki, Presbourg sokağı 6 numarayı tutar. "Öyle güzel bir ev ki görünce başka yere gitmek istemeyeceksin. Hatta, giriş katı olduğundan, önünde ufak bir bahçe-

50 NCMA, Abraham'ın mektupları, 2 Ağustos 1869.

51 *Aynı*, 18 Ağustos 1869.

52 *Aynı*, 18 Eylül 1869.

si bile var. Ayda 2.000 franka möbeli kiraladım (...) Ümit ederim Elise ve sen seçimimden memnun olursunuz. Şimdilik bir hizmetçi tutacağım, böylece evinize yerleşinceye kadar bu kış bize geldiğinizde Elise rahat eder."[53]

Abraham kardeşinin menfaatlerine kendi menfaatleriymiş gibi sahip çıkarken, Nissim ağabeyinin emirlerini Konstantiniye'ye aktarmakta aynı titizliği göstermemektedir. Ağabeyi itiraz etmektedir: "Mobilyaların sevkiyatının tahsilatına dair kağıtların bu mektubundan çıkmamasına çok şaştım. Bu gecikme elimi kolumu bağlıyor, çünkü oradan gelen eşyaları görmeden büyük salon için neye ihtiyaç olduğunu bilemiyorum. Senden ricam bu işi daha fazla ihmal etmeyip, bana bir an evvel yollaman. Bana yollanması gereken başka şeyler de vardı: gümüşler ve reçeller..."

Konstantiniye malikânelerinde ne var ne yok götürüldüğü sanılmasın. Sadece "en iyi ne varsa",[54] Fransa'da bulunamayacağından emin olunan parçalar nakliyecelere paketletilmeye layık bulunmaktadır. Mükemmeliyetleriyle müsemma eşyalar ve ailenin kökenlerine tanıklık eden parçalar büyük göçe katılacaktır. Şark halıları, sefarim,[55] şallar ve ibadet ederken kullanılan diğer eşyalar, İstanbul damgalı gümüşler ailenin yeni malikânesini süslemeye namzettir, Abraham ve Nissim'in geçmişlerini yadsıma gibi bir kaygıları yoktur.

Geriye arabalar kalmıştır. Şüphesiz onlar da şatafatlı olacaklardır. Abraham bu konuyla bizzat ilgilenmektedir: "Büyükbaba için truvakar bir payton siparişi verdim. Gelmeden önce at-

---

53 *Aynı*, 2 Ekim 1869.

54 "(...) şömine süslemeleri için. Burada kullanabileceğimiz kadar güzel ve büyük olabilecekler mi ?

Senden ricam yatak odamın eşyalarını da bir görmen. Eğer nakliye parası vermeye değecek kadar iyiyse, lütfen itinayla paketlenmeleri için lazım gelen talimatı ver (...) Eğer yollatırsan, lavabo takımını dahil etme, hoşuma gitmiyordu zaten, tabiî eğer Regina aksi fikirde değilse. Eğer büyükbaba Zaracha'yı beraberinde metrdotel olarak getirmek isterse, lütfen onu vazgeçirmeyi dene. Burada başka birisini işe aldığımı söyleyebilirsin", NCMA, Abraham'ın (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 29 Haziran 1869 tarihli mektubu.

55 Dinî kitaplar.

ları, arabaları, ne varsa satmanı rica edeceğim". "Landonum hazır, çok güzel oldu."[56] Arabacısını Londra'ya at almaya yollar. Arabacı "işinin erbabı ve yeteneklidir, kendisine itimat edilebilir. Burada üst tabakadan olup bu tür hizmetkârdan anlayan şahsiyetlerin bana tavsiye ettikleri bir İngiliz. Uzun süre Murat ailesinin yanında çalışmış (...). Hizmetkârlar açısından iyi techiz edilmiş sayılırız. Tabiî kolay olmadı, çok uğraştım. Charles bana gayet iyi bir metrdotel ile bir de aşçı buldu, o da fena değil. İstersen senin için de ararım. Başkaları yerine seçim yapmak zor iş (...) Ne istediğini düşün bana söyle yapayım."[57] Geriye ahır meselesi kalmıştır: "Ahır meselesiyle meşgul oldum, çıldırmamak işten bile değil. Kiralar korkunç yüksek, çılgın rakamlar istiyorlar... Monceau sokağında, sekiz atlık ve ayrıca dört yerli iki arabalık ile koşum takımları için büyük bir müştemilatı olan bir ahır bulduın, senede 4.500 frank istiyorlar, muhtemelen 4.000-4.200'e alırız. Ahırla arabalığı muvakkaten tuttum." Ardından daha iyi bir teklif alır: "(...) oniki ila ondört at dört de araba alabilecek yer var. Dün gidip gördüm (...), hem konumu iyi hem de gayet rahat. Tam benim konağımın yanında, senin dairene de pek uzak sayılmaz (...) Fiyatı da daha düşük. Ahırı 6.500 franka kiralayabileceğiz. Mukayeseli olarak bana daha ucuz geldi. (...) Bütün atları alabilecek. Ümit ederim tutmamda bir sakınca görmezsin. Ahırın yanında arabacılar için de sekiz oda var. Arabacılar arasında herhangi bir ihtilaf çıkmasın diye atlarımızın ayrı konulmasını sağlayacağım."[58]

"Arabalar hazır, landonlara arma koydurtacağım, paytonuma fonsuz arınamı, Isaac'ınkine sadece tacı işleteceğim. Senin paytonların için ne yapmamı istersin söyle."

Ve kafile İstanbul'dan hareket etmeden hemen önce, Abraham hayırlı haberi uçurur: "Atlar geldi, seninkiler çok güzel.

---

56 NCMA, Abraham'ın 11 Ağustos 1869 tarihli mektubu.

57 *Aynı*, 13 Eylül 1869.

58 NCMA, Abraham'ın (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 6 Ağustos 1869 tarihli mektubu.

Sadece birinde beyaz bir leke var, diğerinde yok. (...) Sürmeleri pek rahat. Kendin görürsün."[59]

Kendini bu hazırlıkların girdabına kaptıran, ikinci bir hayatın eşiğindeki Abraham, 1869 Yazı'nın bütününü, Paris'te seyislerine konut aramak ve malikânelerinin onarımına nezaret etmekle geçirmemiştir. Nissim şöyle yazmaktadır: "Önemli işlerin gelişmesinden haberdar olabilmek için fazla uzaklaşmamayı tercih ederim. Şu anda buradan ayrılmam makul olmaz. Şu andaki işin bizim menfaatimiz için taşıdığı önem buradan uzaklaşmama izin vermeyecek derecede."[60] Sözkonusu iş Türk hükümetinin avans şeklindeki yeni bir istikrazıdır. Casimir Salvador, Osmanlı Bankası grubu adına müzakerelerde bulunmak üzere İstanbul'a gider. Nissim kendisine Konstantiniye'de rehberlik eder ve Maliye Nazırı Sadık Paşa nezdinde aracılık yapar. Mallet'yle sürekli istişare halinde bulunan Abraham, Paris'ten kardeşinin hareket ve tavırlarını yönlendirmektedir. Nissim'e, iki iş toplantısı arasında Salvador'u, Yeniköy'deki serin yalısında ağırlamasını tavsiye eder. Yine, Boğaz'a hakim Çamlıca tepelerindeki konağında bir davet vermesini telkin eder. Yılın bu mevsiminde havanın buradaki berraklığı, insanın ruhunu teskin eder niteliktedir. Bunlara rağmen istikrazla ilgili müzakereler çetin geçmektedir. Fransa'daki siyasi ve iktisadi hava son seneler çok gerginleşmiştir. 1869 Kışı boyunca Paris'in işçi mahalleleri kaynayan bir kazan görünümündedir. Siyasi toplantılara yeniden izin verilmesiyle birlikte, Paris Komünü'ne yol açacak fikirler gelişerek yayılmaktadırlar. Abraham gelişmeleri günü gününe izlemekte ve Borsa'yı etkileyebilecek haberlerin izini sürmektedir. Onun gibi, günlerini İmparator'un iki dudağının arasından dökülecekler e yoğunlaşmış bekleyen Paris Borsası'nın uzmanları da, birkaç ay sonra Fransa'yı ezip geçecek siyasi ve askerî bir felaketin hazırlandığının farkında bile değillerdir. Sedan'dan sonra Almanların kazandığı zafer ve Paris Komünü, Abraham ve Nissim'i aileleriyle bir-

59 *Aynı*, 29 Eylül 1869.

60 *Aynı*, 23 Haziran 1869.

likte, Londra'ya, Bağdat asıllı zengin banker dostları Sassoon'un yanına sığınmaya zorlayacaktır. Ancak Haziran 1869'da bile Abraham hâlâ iyimserdir ve kendi kendini aldatmaktadır: "İmparator'un çıkışı iyi bir etki yarattı, millî gururu okşamasını bildi ve hükümdarlarının cesareti karşısında halk hükümete destek çıktı. (...) Cuma akşamından beri asayiş berkemal ve Borsa'ya güven geldi. Herhangi bir nümayiş veya karmaşa kalmadı." Temmuz ayında bir hükümet buhranı kamuoyunu sarsar: "Sana buradaki hükümet istifasından bahsedemedim. Buhran hâlâ devam ediyor, yeni hükümetin nasıl kurulacağı daha bilinmiyor. Önceki gün bayağı vahimleşen bu olay tepkilere sebep oldu (...) kamuoyu İmparator'un tanıdığı özgürlükleri destekliyor, muhalefet de sıkışmış durumda (...) Borsa'da güven ve sükunet hakim."

1869'un güneşli yaz günlerine gelindiğinde, İmparator'un sağlığıyla ilgili söylentiler Borsa'daki gerginliği artırır. "İmparator dün Champs-Elysées'de ufak bir gezintiye çıktı. Kendisini gören pek çok kimse oldu, daha iyiye benziyor ancak bu halkın güvenini geri getirmeye yetmeyecek, halkın güveni çok sarsıldı, yeniden tesisi çok zaman alacaktır. (...) Şu anda içinde bulunduğumuz durum çok zor ve daha bir süre İmparator'un sağlığının iyi veya kötü olmasına göre dalgalanacağız."[61] İmparator'un sağlık durumundaki bu düzelme gerçekten de geçicidir. Birkaç gün sonra: "Piyasanın kötüleşmesinde birkaç etken var, başında da İmparator'un hastalığı geliyor. Kendi kendimizi aldatmanın faydası yok, çok yıpranmış vaziyette ve uzun müddet daha yaşayamayacak kadar kötü durumda. Eğer bu hal devam ederse iyileştiğine dair bütün söylenenlere rağmen, artık onu bitik birisi olarak kabul etmemiz gerekir. Bu işin tek iyi yanı, insanların hastalığına alışması ve dolayısıyla ölümü halinde yaşanılacak krizin hafif atlatılacak olması."[62]

Bütün bu gelişmeler iyiye alamet değildir ve hassas mali piyasalar yeni bir istikraza pek eğilimli değildir. Abraham, İstan-

61 NCMA, Abraham'ın Nissim'e 10 Eylül 1869 tarihli mektubu.

62 *Aynı.*

bul'da Sadık Paşa'nın eşiğini aşındıran Nissim ve Salvadore'a, Paris para piyasalarında durumun eskisi kadar parlak olmadığını Türk hükümetine izah etmeleri tavsiyesinde bulunur: "durum şu anda her hangi bir istikraz çıkarılmasını mümkün kılmamaktadır. Para kıtlığı ve genel endişe havası buna engeldir." Dolayısıyla vardığı sonuç, bankanın şartlarının olduğu gibi kabul edilmesidir, aksi takdirde avans verilemeyecektir. Buradan, iki kardeşin, bir taraftan iş yaparken diğer taraftan da Osmanlı hükümetinin çıkarlarını koruma kaygıları görülmektedir: "Piyasanın rengi tamamıyla değişti. (...) Durumu iyi kavramanız ve hükümete (Türk) hizmette bulunma arzusuna kapılmamanız gerekir. Hepimiz yardımda katkımız olsun isteriz ama ondan önce gelen başka bir şey var. Bu yardımı yapabilme imkânı. (...) Hükümet bunları (şartları) kabul etmelidir, aksi takdirde hiçbir şeyin olacağı yok. (...) İmparator'un hastalığının yanısıra sağlık sorunları sebebiyle tahttan feragat etmesinden de bahsedilmekte. (...) Bu da piyasadaki güvensizliği ve (...) gelecek korkusunu beslemekte. Her halükârda İmparator'un durumu iyi değil ve herkes artık düzelemeyeceği konusunda hemfikir."[63]

Bu zaman zarfında İstanbul'da başka bir düğüm oluşmaktadır. Birkaç ay önce İstanbul'un para piyasalarında yerini alarak ortalığı karıştıran Société Générale de France'ın Türkiye'deki köprübaşı, Tubini'nin Crédit Général Ottoman'ı sözünde durur. Kuruluşu genel bir endişeye sebep olmuşsa de hiç kimse, Bâbıâli nezdinde bu kadar kuvvetli bir etkisi olabileceğini, bütün istikraz ve tahvilleri silip süpüreceğini düşünmemiştir. Artık Tubini ciddi bir rakip olarak kendini kabul ettirmiş ve rekabet şartlarını zorlar duruma gelmiştir. Abraham, acizane Crédit Ottoman/Société Générale de France ikilisinin yükselişini seyretmektedir. Türk-Fransız ticari ilişkilerinin bu yeni yıldızı Osmanlı Bankası'nın Bâbıâli nezdindeki sarsılmaz gücünü sekteye uğratmış, Camondoların Batı para piyasalarıyla aracılık görevlerine son vermiştir. Kısır müzakerelerle geçen

63 *Aynı.*

bu yazın sonunda, Abraham kuvvetler dengesindeki tedrici değişikliği gözlemlemek zorunda kalmıştır:

> "Banka önceleri Crédit Ottoman'a muhalefet etmişti. Onu küçük düşürmeye ve (istikrazda) safdışı etmeye çalıştı. Oysa şimdi sadece çok ağır tavizlerde bulunmakla kalmıyor (zira Crédit Ottoman'ın mukavele ve istikrazda ismen zikredilmesi kabul edilmemektedir), üstüne üstlük bir zamanlar hor görülenlerin iyi niyetlerine muhtaç hale gelmiştir. Bütün bunlar başından itibaren herşeyi elde etmek isteyip, Salvadore gitmeden oturulup adam akıllı düşünülmemesinden kaynaklanıyor."[64]
>
> "Banka'nın içinde bulunduğu durum çok hazindir. Önceleri yanında kimseyi istemezken, her türlü aşağılanmayı sineye çekip Crédit Ottoman ve Şirket-i Umumiye'yi kabullenmek zorunda kaldı. Sonunda Théodore Tubini'nin Sadık Paşa nezdinde arabuluculuk yapmasını ve Paşa'nın niyetini yoklamasını kabul etti. Şimdi adam bu sıfatıyla komitenin müzakerelerinde yer alıyor ve Şirket-i Umumiye'nin konumuyla birlikte onun da önemi arttı. Ben şahsen ümitsizliğe gark olmuş bir haldeyim, oyundaki yerini kaybetmiş bir grupta olmaktan esef duymaktayım."[65]

Ama iş bununla kalmaz. Hakemlerin kararı verilip tam sözleşme imzalanacakken gelen bir telgraf ortalığı karıştırır. Tubini, İstanbul'da, Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi'ni istikrazdan dışlamayı başarmıştır. Tabiî Camondolar, Türk hükümetine verilen avansa, Paris'ten bankaları vasıtasıyla katılmaktadır. Ama Abraham haklı olarak daha ileriyi görmektedir. Eğer Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi bu istikraza katılmazsa, gelecekte Osmanlı Devleti'yle girişilecek yeni işlerde yer al-

64 NCMA, Abraham'ın (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 17 Eylül 1869 tarihli mektubu.

65 NCMA, Abraham'ın (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 29 Eylül 1869 tarihli mektubu.

masını beklemenin beyhude olacağını farkeder. Bu işte taviz verirse birkaç sene sonra esamesi bile okunmayacaktır.

Abraham karizmalı bir adamdır, ikna kabiliyeti yüksektir. Tek bir toplantıyla durumu kendi lehine çevirir ve Osmanlı Bankası'nın Paris komitesini ikna etmeyi de başarır. Mallet ve diğer üyeler toplantıdan çıktıklarında Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi ile tam bir dayanışma içindedirler. İstikrazdan bu kuruluşu dışlayacak her türlü tasarrufu veto ederler. Abraham bu cesur ve asil kararı Fransız-Türk finans dünyasındaki yeni kuvvet dengelerinin isabetli bir tahliliyle över: "Banka, Société (Générale Ottoman)'ı kurtarmak uğruna (Osmanlı) hükümet ve (Société) Générale (de France) nezdinde kendini gayet hazin bir konuma sokmuştur, bir anlamda görevini yapmış oldu, ama günümüzde herkesin dostlarının yardımına koşmadan kendini kurtarmaya çalıştığını da unutmamak lazım. Kaldı ki Banka için Tubini'yle Salvador kontratını onaylayıp Société'yi saf dışı etmek en kolay çıkar yoldu. Ne olacaktı? Banka Crédit Ottoman'la ittifak kuracaktı, bütün işlere, şirketimizin aleyhine iki kurum birlikte girecekti ve şirketimiz de bütün itibarını ve geleceğini kaybedecekti. Banka bu şekilde hareket etmiş olsaydı Şirket'in kurucusu olarak kaybedecekti ama Générale'in teklif ettiği ittifak sayesinde ve Şirket'i karşısına alan hükümetin sempatisini toplayarak iki alanda da kazanacaktı (...) Bu tavır beni çok etkiliyor."[66]

Böylece kontratın onaylanmasının önündeki engeller kalkmıştır ve imzalanması gün meselesi haline gelmiştir, nitekim 23 Eylül günü, Abraham memnuniyetini şöyle ifade etmektedir: "(...) istikraz için Générale'le ittifaka gitmek bu sefer iyi oldu. Ümid ederim bu sefer bir değişiklik olmaz ve dört kurum da (Osmanlı Bankası, Société Générale de France, Tubini'nin Crédit Général Ottoman ve Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi) birlikte hareket ederler. Bu kurumların bir-

66 NCMA, Abraham'ın (Paris) Nissim'e (Konstantiniye) 13 Eylül 1869 tarihli mektubu.

likte anlaşmaya taraf olmaları ve istikraz kontratında yer almalarına karar verildi. Böylece, Şirket'imizin haysiyeti korunmuş olacak ve hükümetle yapılan bütün işlerde kendine layık olan yeri işgal edebilecek."

Abraham birkaç gün boyunca kontratın onaylanmasının gün meselesi olduğuna inancını muhafaza edecektir. Oysa yanılmaktadır. Beklenmedik olaylar yeniden bitmek tükenmek bilmeyen müzakerelerin açılmasına neden olacak, Mallet'ye ve Paris'teki Osmanlı sefiri Cemil Paşa'ya gelen telgraflarla uzayıp gidecektir. Abraham'ın azmi kırılır, tüm şevkini kaybetmiş, usanmıştır: "İstikraza gelince, eğer on gün içinde bir şey yapılmazsa her şeyi bırakmak icap edecek, yerimizi alabilmek için, başkalarının da yaptığı gibi işin sonuçlanmasını beklemek gerekecek. İşi sonuçlandıramayacağını bile bile paralanmak çok can sıkıcı bir şey ve şu anda başımıza gelen de bu."[67]

Ve hiç hesapta olmayan bir olay olur. Bu benzersiz maceranın, Paris serüveninin, ihtişamını gölgeleyen bulutlar ilahi bir sürprizle dağılır. Nissim, büyükbabaları ve ailenin diğer fertleri trene binmeye hazırlanırken bir haber gelir: Süveyş Kanalı'nın açılış törenine katılmak üzere Mısır'a gidecek olan İmparatoriçe Eugénie Konstantiniye'ye uğrayacaktır. İmparatoriçe, Osmanlı topraklarında kendisine banka hizmetleri vermek üzere Camondoların kurumunu seçmiştir. Abraham hemen kalemine sarılır: "(...) Pazartesi günü Baron Alphonse de Rothschild bana bir mektup yollayarak evine uğramamı rica etti. İmparatoriçe'yle ilgili olarak çağırdığı aklıma bile gelmemişti. Bana İmparatoriçe'nin talebi üzerine bizde sınırsız bir kredi hesabı açtığını ve İmparatoriçe'nin bu parayı şahsen kullanacağını bildirdi. Takiben, baron, bizden birinin sabahları erkenden ve her akşam Saray'a uğrayarak talimatları alması ve gerekeni yapması tavsiyesinde bulundu. (...) Bu haberin beni nasıl altüst ettiğini tahmin edebilirsin. (...) Bu olayın orada, Türkler nezdinde ve tüm dünyada kazandıracağı itibarın yanısıra, nişanlar almamıza da

67 NCMA, Abraham'ın Nissim'e 11 Eylül 1869 tarihli mektubu.

yaraması sözkonusu İmparatoriçe nişan vermek konusunda İmparator'a nazaran daha cömerttir ve eminim bu vesileyle de her şeyin en görkemlisini yapacaktır. (...) Kanımca birkaç günü gözden çıkarıp 19'una kadar orada kalmanda yarar var."[68]

Nissim Konstantiniye'de kalır. "Mevsimin ilerlemiş olması sebebiyle", ailenin diğer fertleri ve büyükbabanın seyahatlerini ertelemelerine ise lüzum yoktur. Dr. Castro ve başka bir refakatçiyle yola çıkarlar. Abraham kendilerini Viyana'da karşılar ve kardeşine olayların gelişmesini şöyle aktarır: "İmparatoriçe'nin lehine bankamızda açılan kredi burada çok ses getirdi, özellikle de "Serkl"de, burada haberi Şehzade Murat açıkladı. Bu duruma çok sevindim, bir sürü kıskançlığa sebebiyet verdi. Ümidederim orada da aynı etkiyi gösterir ve düşmanlarımız hayal kırıklığına uğrar. Senden bu konuyla ilgili ayrıntılı haberleri bekliyorum. Sana son mektubumda Prens Joachim Murat ve Kont Clary'nin Majesteleri'ne refakat ettiğini söylemeyi unuttum. İkisi de tanıdığımız insanlardır, seni, ödemeler konusunda muhatap olacağın, İmparatoriçe'nin seyisbaşısı Mösyö Davillié'ya takdim etmesini Prens Murat'tan isteyebilirsin. (...) İmparatoriçe'nin yaveri Kont Clary'yi gayet iyi tanırım, çok latif bir delikanlıdır. İkisine de saygılarımı ilet ve yola çıkmadan kendilerini selamlayamadığım için çok üzgün olduğumu söyle."[69]

İmparatoriçe Eugénie'nin Camondo kurumuna kazandırdığı itibarı tahmin etmek zor olsa da, bu ziyaretin Bâbıâli tarafından istenilen istikrazla ilgili müzakerelerin başarıyla sonuçlanmasına katkısı aşikârdır. "Böyle bir karşılaşmanın sıradışılığı, Fransızların hükümdarı şerefine verilen şölenlere katılanların dillerinden hâlâ düşürmedikleri davetin ihtişamı, bu vesileyle gözler önüne serilen debdebe Fransız kamuoyunu olumlu yönde etkilemiş ve Türkiye yeniden Avrupa piyasalarının sempatisine mazhar olmuştu."[70] Bu sempati dalgası

68 NCMA, Abraham'ın Nissim'e 29 Ekim 1869 tarihli mektubu.

69 NCMA, Abraham'ın Nissim'e 1 Ekim 1869 tarihli mektubu.

70 A. du Velay, *Essai sur..., age.*, s. 287.

o kadar büyük olmuştur ki, istikraza katılmak isteyenlerin sayısında ani bir büyüme gözlenir. Sadık Paşa o ana kadar Société Générale de France, Osmanlı Bankası ve Konstantiniye'deki temsilcileriyle mücadele etmek durumundayken, birdenbire kimi seçeceğini bilemez hale gelmiştir. "(...) neticede bu finans operasyonunun ihalesi, Türkiye'ye borç verme şerefine nail olmak için yarışanlar arasına en son katılana kalmıştır. Kasım ayı başında, Comptoire d'Escompte yönetim kurulu başkanı Mösyö Pinard Konstantiniye'ye gelir ve gelişinden birkaç gün sonra, hükümetle, 300 milyon franklık bir istikraz sözleşmesi imzalar."[71]

Bütün bir yaz harcanan çabalar, hiçbir ayrıntının gözardı edilmediği yazışmalar, bir o kadar telgraf, Banka'yla sefir Cemil Paşa'nın makamı arasında dokunan mekikler... bütün bunlar boşuna mıydı? O kadar da değil! Paris'teki Comptoire d'Escompte, kontratın bir kısmını, Camondo ve Zarifilerin Galata'daki bankası, Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi'ne devreder. Bank-ı Osmanî ve Crédit Générale çekingen davranırlar ve bu operasyona katılmaktan imtina ederler. "Fransız-Alman savaşından sadece birkaç ay önce sonuçlandırılan bu istikraz anlaşması Temmuz ve Kasım aylarındaki ihtiyaçlara cevap verebilecek ve Konstantiniye'nin tarihindeki en ağır buhranlardan birisi olabilecek krizin nispeten hafif atlatılmasını sağlayacaktır."[72]

Osmanlı Şirket-i Umumiyesi bir kere daha işin içinden sıyrılabilmiş, dışlanma tehdidini bertaraf edebilmiştir. Ancak Camondoların yokluğunda, banka yöneticileri onları devre dışı bırakmak ve aşağılamak için meydanı boş bulacaklardır. Nitekim Nissim İstanbul'dan ayrılır ayrılmaz harekete geçerler. I. Camondo bankasının vekili Fernandez, Abraham ve Nissim'i temsile memurdur. Oysa, Şirket'teki "bu efendiler", muhtelif usulsüzlük bahaneleriyle kendisini yönetim kurulu toplantısına kabul etmezler! Abraham'ın Fernandez'in kendi-

71 *age.*, s. 287.

72 *age.*, s. 289.

lerini temsil etme selahiyetini haiz olduğuna dair yolladığı resmî mektuplar da bir işe yaramaz. Paris'e göçenlerle dostane ilişkilerini tek kesmeyen Ullman'dır ve onun sayesinde, Abraham serzenişlerini -hem de gayet seviyeli bir şekilde- ve izahatlarını aktarabilmiştir: "Başkanın bize karşı haset dolu ve rencide edici tasarruflarını bildiğim doğrudur, oysa hiç böyle bir şey beklemiyordum. Ancak beni asıl şaşırtanın diğer mesai arkadaşlarımızın bu tasarrufları onaylaması olduğunu sizden saklamayacağım (...) biraz daha fazla saygı gösterilmeye hakkım olduğunu düşünüyordum."

"(...) Hayır azizim, bu iddiada hakka hukuka yer yok. Açıkça bir hilekârlık bu. Tek amaçları bizden kurtulmak başka bir şey yok. O zaman niçin samimi olmazlar, niçin ben Konstantiniye'deyken açıkça yüzüme söylemezler? Paris'te de bir şirket kurma niyetimiz yeni bir şey değil, aksine bu herkesin altı aydır bildiği bir şey. Bu niyetimizi hiçbir zaman saklamadık, çünkü böyle bir ihtiyacımız yoktu. (...) Size istikrazdan bahsetmeyeceğim, kardeşimin Şirket'e yolladığı mektuplar burada yapılanlar ve bir kere daha Şirket'in bu girişimdeki konumunu kuvvetlendirmeye yaptığımız katkılar hakkında size yeterince bilgi vermiştir."[73]

Abraham Fernandez'le ilgili olarak şunları belirtir: "bu efendiler yola çıkmadan önce bundan böyle genel merkezimizin Paris'te olacağına dair beyanatta bulunduğumu iddia etmişler. Tamamıyla yanlıştır, gitmeden önce verdiğim tek beyanat, bizzat kendimin ve istikbaldeki Paris şirketinin tamamıyla emirlerine amade olduğu yönündedir."[74]

Yönetim kurulu başkanı Zafiropulo'ya da resmen yazar: "Şirket-i Umumiye'nin kuruluşunda yer alan Camondo müessesesi hiçbir değişiklik olmaksızın Konstantiniye'de kalacaktır ve herhangi bir yer değiştirme sözkonusu değildir. Yokluğumuz esnasında, ki bunun geçici olduğunu bir kere daha tek-

73 NCMA, Abraham'ın (Paris) Ullman'a (Konstantiniye) 5 Kasım 1869 tarihli mektubu.

74 NCMA, Abraham'ın (Paris) Fernandez'e (Konstantiniye) 5 Kasım 1869 tarihli mektubu.

rarlamak isterim, genel yönetim vekilimiz Moïse Fernandez'e havale edilmiştir."[75]

Abraham ve Nissim'e karşı bu kin neden kaynaklanmaktadır? Acaba bu kin Abraham'ın sandığı gibi mesleki bir kıskançlıktan mı ibarettir? Camondoların, Osmanlı Şirket-i Umumiyesi ile Avrupa finans çevreleri arasında köprü görevi gördüğü ve daha önce de görüldüğü gibi, bu çevrelerin desteği olmadan hükümet nezdinde pek bir ağırlık sahibi olunamadığı da aşikârdır. Bu durum acaba Rum ortaklar için altından kalkılması güç bir manevi borç mu doğurmaktadır? Acaba Abraham bu konumunun kendisine verdiği gücü suistimal mi etmektedir? İster istemez akla, Osmanlı Ortodoks Rumları arasında pek yaygın olan yahudi düşmanlığı da geliyor. Oysa Abraham ve Nissim iş ortaklarının bu tavırlarını açıklamak için böyle bir varsayımı telaffuz bile etmedikleri gibi, kendileri de, en hiddetli anlarında, en büyük hayal kırıklıklarını yaşadıklarında dahi, mağduru oldukları ihanetleri ortaklarının dinî kökenleriyle izah etmemişlerdir. Seviyesiz bir mesleki düşmanlığın mağduru olan Galatalı bankerler, cemaatlerarası kinin bulaşmadığı bir dünyada yaşamaktadırlar.

Bununla birlikte büyük göç esnasında karşılaştıkları finansal talihsizlikler, Nissim ve Abraham'ın kendilerini kaptırdıkları zafer beklentilerine gölge düşürmüştür. Ama enerjileri, titizlikleri ve ahlak değerlerinden bir şey kaybetmezler. Ve de masumiyetlerinden. En ağır komplolar, en şiddetli ihtilaflar karşısında kazan kaldırıp, tehdit savurdukları çok görülmüştür... ama hiçbir zaman yargılarında kelbî bir tutum içinde olmamışlar, mukabele ettiklerinde alaycılığa başvurmamışlardır. Hareketlerini her zaman tutarlı ve ahlaki ilkeler yönlendirmiştir. Başarı arzuları, iradeleri her zaman saflığın sınırında dolaşan bir masumiyet içinde tecelli etmiştir. Hayatlarının bir sonraki aşamasında yaşayacakları trajik gelişmeler, bu masumiyeti paramparça edecektir.

---

75 NCMA, Abraham'ın (Paris) Zafiropulo'ya (Konstantiniye) 5 Kasım 1869 tarihli mektubu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONRADAN GÖRMELER

"Nikâh töreninden sonra, Malesherbes mahallesinin zengin konaklarının en muhteşemlerinden biri olan Camondo malikânesinin salonlarında bir davet verildi. Başkentin finans ve sanat dünyasının en kalburüstü tabakasının mensupları, malikânenin duvarlarını süsleyen resim sanatının büyük ustalarının tablolarının önünden, ahşap kakma tavanların altından gece yarısına kadar ard arda geçtiler. Bir masanın üzerine yerleştirilen gelin çiçeği -beyaz gül ve zambaklardan muhteşem bir demet- herkesin hayranlığına hedef oluyordu. Yemek odasında servise geçildi; burada da salonlarda ve limonlukta olduğu gibi, kadınların tuvaleti, üniformaların altın sırmaları, garsonların gala kıyafetleri son derece etkileyici ve canlı bir görüntü oluşturuyordu."[1]

Le Figaro yazarının kaleminden "en"ler damlıyordu, belli ki Hortense Halfon ile Alexandre Elissen'in düğünü gözlerini kamaştırmıştı. Davet Abraham'ın malikânesinde verilmiş, ancak torununun misafirlerini ağırlama işini, Abraham'ın annesi Kontes Raphaël de Camondo üstlenmişti. *Le Gaulois* gazetesi-

1 *Le Figaro*, 9 Kasım 1877.

nin cemiyet haberleri sayfası, nikâh töreninden önce bir "evlilik mukavelesi gecesi" tertip edildiğini ve bu geceye "finans dünyası ve sosyete mensupları arasından seçilen" yüz kişinin katıldığını eklemekteydi. "Elissen ailesinin yakın bir tarihte mateme girmiş olması ve Şark'ta işlerin kötü gitmesi sebebiyle, kontes, bütün ferasetiyle dans edilmesini men etmişti. Sadece latif Matmazel Savary ve Mösyö Coquelin'in sunduğu bir "paravan komedisi"yle yetinildi."[2]

1877 yılının Kasım ayına gelindiğinde, Galata'dan çok uzaklardayız. Her şey çok çabuk gelişmiş ve Abraham'ın rüyalarının malikânesi -Paris'in zengin tabakasının akın ettiği davetlerin mekânı olduğu kadar ailenin buluşma noktası da olan- Monceau sokağı 61 numaraya yerleşmesinin üzerinden iki sene geçmiştir: "Tamamıyla beklentilerime cevap veren bu mükemmel malikânenin inşası için size bir kere daha teşekkürlerimi sunmak isterim" diye yazar Abraham, mimarı Denis-Louis Detors'a.[3]

Şöyle bir geriye dönelim. Abraham ve Nissim, gitgide yaygınlaşan savaş söylentilerine rağmen, 27 ve 28 Haziran 1870 tarihinde, biri Monceau sokağı 61 numara diğeri de 63 numaradaki komşu parsel olmak üzere takribi dörtbin metrekarelik bir araziyi satın alırlar. 63 numarada halihazırda bir konak bulunmaktadır.[4] Bir süre sonra kızkardeşleri Rebecca Halfon karşılarına, 60 numaraya yerleşir. Böylece aile yeniden buluşmuştur.

Monceau Parkı'nın etrafında 1860'dan beri yeni bir mahalle yükselmektedir. Haussmann'ın projelerini uygulamak amacıy-

---

2 *Le Gaulois*, 9 KAsım 1877.

3 NCMA, Abraham'ın mektupları, 29 Ağustos 1881.

4 Mösyö Perreire ile A. de Camondo arasındaki 28 Haziran 1870 tarihli ve Mösyö ve Madam Violet ile A. ve N. de Camondo arasındaki 27 Haziran tarihli satış akitlerine ve bunlara ilaveten Mösyö Perreire ile A. ve N. de Camondo arasındaki 4 Mart 1872 tarihli satış akti ve N. de Camondo ile A. de Camondo arasındaki 26 Ağustos 1872 tarihli mübadele aktine göre. S. du Boys Avukatlık Bürosu.

la, Paris şehri, parkın bir kısmını gezinti yeri olarak ayırırken, bir kısmını yol yapımına ayırmıştır. Parkın geri kalan kısmı da parsellenmek üzere Emile Pereire'e verilmiştir. Finans baronları, ihtişamlı konakları için en uygun yer olduğunu hissettikleri bu imar alanlarına rağbet etmekte gecikmemişlerdir. Bunlar arasında Rothschildler, Cernuschiler, Menierler vardır. Kısacası yeni mahalle revaçtadır. Camondoların Paris'e uyum şemalarında bu mahalleye yerleşmeleri bir gerekliliktir.

Bu mülkün alınmasını takip eden son derece vahim olaylar –Sedan bozgunu, İmparatorluğun çöküşü, Paris Komünü- Camondoların İngiltere'ye kaçmasına yol açar. Londra'da aile dostları Sassoonlar tarafından ağırlanırlar. Olaylar aileyi sarsmış, tedirgin etmiştir. Kaderleri artık Fransa'nın kaderiyle birleşmiştir. 1871 yılı Ağustos ayının ortalarında, Abraham Paris'e döner ve gelir gelmez kendini finans çevrelerini seferber eden savaşın içinde bulur: mütareke imzalanmış, Fransa, Almanların talep ettikleri 5 milyarlık savaş tazminatının yanısıra, Paris şehrinin istilacıya mukavemet göstermiş olması sebebiyle 200 milyon frank daha ödeyecektir. Abraham ilişkilerini harekete geçirmekte gecikmez:

"Sağ salim vasıl oldum, burada tropikal bir sıcakla karşılaştım ama bu size yine de işlerden bahsetmemi engelleyemeyecek. Banque de Paris, Stern, Haber ve Schnapper Fransız hükümetiyle bir mukavele yapmışlar, %1/2 komisyon karşılığı hazineye yurtdışından üç ay vadeli 200 milyon karşılığı teminat senedi vermeyi taahhüt etmişler. Hükümet, karşılığını Banque de France'a yatıracak ve mukaveleye taraflar gerekli kuvertürü satın almayı taahhüt edecekler. Kur sabitlenmiş değil, her şey hükümetin hesabına yapılacak (...)."[5]

Menkul değerleri satın alıp bonoların vadesinden önce teminatını oluşturmak üzere bir sendika kurulur. Abraham, başta Reuben Sassoon olmak üzere, Londra'daki ilişkilerini bu birliğe dahil etmeye çalışır. "Banque de Paris bu işlemi işi Rothschildlerden almak için yaptı" diye yazacaktır Londralı

5 NCMA, Abraham'ın mektupları, Paris 16 Ağustos 1871.

dostlarına. Gerçekten de, bütün kredi kurumlarını[6] bu 200 milyonluk istikrazdan dışlayan Rothschildlere ve büyük finans çevrelerine karşı tepki büyümektedir. Bu başarılarına güvenerek işi daha da ileri götürürler ve 5 milyarlık istikrazı da tekellerine alırlar! Halbuki açılacak bu kredi herkesin iştahını kabartmaktadır. 1871 yılında, başta Banque de Paris olmak üzere, savaştan beri Rothschildlerin tekelinde olan operasyonları ellerinden almak için bir cephe oluşur. Bu başkaldırı hareketi bir sendikanın, Groupe Paris-Bas'nın doğmasına yol açar ve bu sendika ikinci istikrazın ihracı esnasından pastadan önemli bir parça koparır. Altmışlı senelerden beri, iş dünyasını, yerine göre özel bankerler, iş bankaları ve mevduat bankalarının yer aldığı bu "konsorsiyumlar" şekillendirecektir. Rothschildlerin, Crédit Lyonnais, Banque de Paris et les Pays-Bas etrafında sert çekirdekler oluşur.[7] 1872'den itibaren I. Camondo ve Şürekası da bu gruba dahil olur.

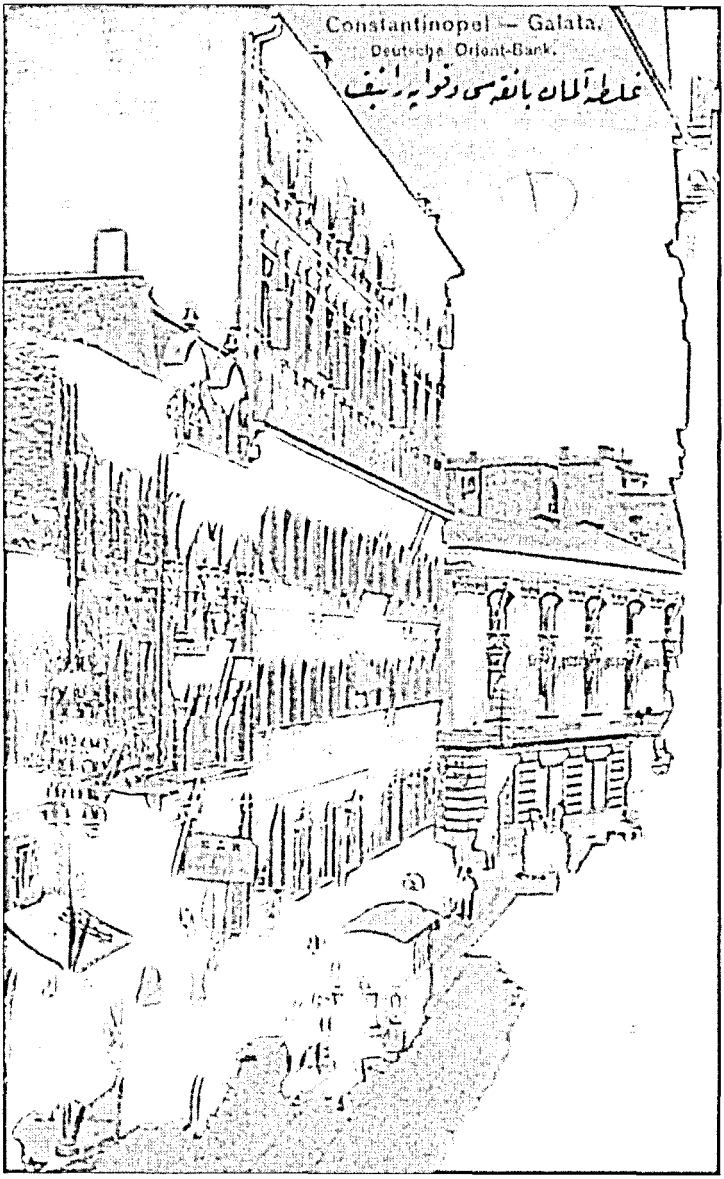
Ailenin Paris finans dünyasıyla ilişkileri sağlamlaşırken, Konstantiniye'deki yatırımları da çeşitlenecektir. Abraham ve Nissim bu sefer de şehrin toplu taşımacılığına el atarlar. 1851 yılında, büyükbabaları, Valide Sultan ve Reşid Paşa'nın da aralarında bulunduğu bazı nazırlarla birlikte yarı kamu kuruluşu olan meşhur Şirket-i Hayriye'yi kurarlar;[8] şirketin vapurları İstanbul'da hayatın akışını değiştirecektir. Vapurlar Asya ve Avrupa yakası arasındaki mesafeyi kürekçilerden üç misli daha çabuk katetmektedir. Şehirdeki başka bir yenilik de payitahtta zamanın akışına hız kazandıran atlı tramvaylar olmuştur. Abraham 1870'te, Rum finans grubu ve vazgeçilemez Osmanlı Bankası ile birlikte, Paris'ten titizlikle yönettiği Société des Tramways de Constantinople'u (Dersaadet Tramvay Şirketi, -ç.n.) kurar. Murahhas azalığa, kuruculardan Constantin Carapanos'u yerleştirerek rakibi ama aynı zamanda ortağı Aristide

---

6 Burada sözkonusu olan, Fould, Seillière, Hottinguer, Mallet, André ve Marcuard ile Pillet-Will'den oluşan bir özel banker grubudur.

7 Bkz. J. Bouvier, *Les Rothschild*, s. 201.

8 Z. Çelik, *The Remaking of Istanbul*, *age.*

Bankalar (Voyvoda) Caddesi'nde tramway.

Baltazzi'nin adayını safdışı eder.[9] Abraham bir mektubunda, ufak vagonların kullanımının verimsizliği üzerine açıklama talep etmektedir, zira "gelecekte, bu taşıt aracının kullanımının nimetlerinin daha iyi anlaşılacağına ve alışkanlık halini alacağına inanmak"[10] gerektiğine kanidir. Geleceğine inandığı bu tramvay için çaba sarfetmekten yüksünmez ve konunun uzmanı, Parisli bir mühendisi, "Konstantiniye'de gelecekte vagon imalathanesi olabilecek bir tamirhane" kurmakla görevlendirerek İstanbul'a yollar.[11]

Yüzyılın bu ilk on yılında Paris finans dünyasının başarıları Camondoların Konstantiniye'deki işlerine olan ilgilerini azaltmamıştır. İstanbul bankacılık faaliyetlerinin kalbini oluşturmaya devam eder. Ama Osmanlı Devleti eski Osmanlı Devleti değildir artık. İmparatorluk, Avrupa'daki en büyük desteği Fransa'nın 1870'deki mağlubiyetini çok derinden hissetmiştir. Islahatçı sadrazam, Fransız kültürünün savunucusu ve Abraham'ın yakını Ali Paşa bir sene sonra vefat edecektir. Başlanan reform hareketleri bu ölümle sekteye uğrar, kamuoyunun bir kesimindeki Batı aleyhtarlığı ön plana çıkar. Türkiye'yi, Anadolu'da kıtlıkların yaşandığı, idarede istikrarsızlığın hakim olduğu ve mali krizlerin çalkaladığı karanlık bir dönem beklemektedir. Sultan Abdülaziz, on seneyi aşkın bir süredir Osmanlı idaresinin istikrarının teminatı haline gelmiş olan, dirayetli Ali Paşa'nın ölümünden duyduğu memnuniyeti gizlememektedir. Niyeti devlet idaresinde daha faal olmaktır ancak tavırları akli dengesiyle ilgili kuşkular uyandırmaktadır. Envai çeşit kafeslerde beslediği nadir kuşlarına olan zaafı sonuçta zararsız bir

---

9 "Atlı şimendifer" (tramvay) tesis ve işletme imtiyazı Osmanlı hükümeti tarafından kırk sene müddetle Constantin Carapanos'a verilmiştir. Bu şirketin kurucularını, Osmanlı Bankası, Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi, I. Camondo ve şürekası Bankası, Hıristaki Zoğrafos, Georges Zarifi ve Constantin Carapanos efendiler oluşturmaktadır. *Les Statuts de la Société des tramways de Constantinople* içinde, 1870, s. 3.

10 NCMA, Abraham'ın mektupları, 4 Haziran 1874

11 *age.*, 3 Aralık 1873.

meraktı ve Ali Paşa da sağlığında Sultan'ın bu göze batmayan zafiyetlerini kolaylıkla örtebiliyordu. Ancak dalkavuk devlet adamlarının çevrelediği Abdülaziz'in garip iptilaları paranoyaya dönüşür. Abraham yeis içindedir: "Yangın korkusundan Sultan'ın, dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı kendini teminat altına almak için, Dolmabahçe ve Çırağan Sarayları'nın etrafındaki, takribi 700 evden oluşan mülkü satın aldığı kulağımıza geldi. Eğer duyduklarımız doğruysa, bu operasyon önemli bir harcamaya sebep olmuştur ve dolayısıyla yurtdışındaki kamuoyu için kendisine bu kadar aceleye verilen fonların nerede kullanıldığını bilmek muhakkak ki çok ilginç olacaktır."[12]

Abraham'ın eski hükümetteki dostlarıyla ilişkileri her zamankinden daha yakındır. 1874 yılı Yazı'nda istifasını veren eski Maliye Nazırı Sadık Paşa'ya şunları yazmaktadır: "Bunların (hükümet) içinde bulundukları delalet konusunda bir şey söylemek ihtiyacını hissetmiyorum; 40 milyonluk avans verenlerle ilgili açmaya kararlı olduğu dava, bardağı taşıran son damla olmuştur ve eğer bu dava devam ederse, Türkiye'nin itibarını onulmaz bir şekilde yaralayacaktır. Bu işle bir alakam olmadığı malumdur ve tek endişem memleketin refahıdır, bu sebeple değerlendirmemin taraflsızlığından şüphe edilmesine mahal yoktur. Zat-ı âlinizin tasarladığı mali projelerin uygulanmaması her zamankinden daha fazla teessür-ü şayandır, zira nakit bolluğunun, sizin projelerinizi tahminlerin fevkinde bir şekilde uygulanmasına imkân tanıyacak istisnai bir iki ay geçirmiş bulunuyoruz."[13]

Bu satırlardaki endişede, 1881'de Düyun-u Umumiye'nin kurulmasıyla Bâbıâli'nin siyasi egemenliğine son verecek olan devletin mali iflasının önsezisi hissedilmektedir. Bu kuruluş İngiltere, Avusturya ve Almanya'ya, İmparatorluğun bellibaşlı gelirlerini toplama ve yönetme hakkını tanımaktadır. Bu gelirlere balık avı vergisi, ipek aşarı, tuz, damga ve alkoller üzerinden alınan vergiler dahildir. En önemli gelir kaynaklarından

12 *age.*, 26 Eylül 1874.

13 *age.*, 8 Aralık 1874.

mahrum kalan Devlet-i Âliye, sömürgeleşme sürecine gömülecektir. Abraham'ın sözünü ettiği 40 milyonluk "avans" daha önce yapılan bir borçlanmanın faizinin ödenmesinde kullanılacak olup İmparatorluğun saplandığı batağın sadece bir aşamasını oluşturmaktadır.

Abraham'ın Paris sahnesinde ön saflara yerleşmesinin üzerinden altı sene geçmiştir ve hâlâ İstanbul'daki tuğla fabrikasına bir buhar makinası yerleştirmeye izin alabilmek için mücadele vermeye devam etmektedir. Yine altı senedir Hasköy'deki okulun müdürüne yazmaktan ve talimat yollamaktan usanmamıştır: "o zavallı mağdurlara gelince (...) bu zavallıları özellikle (..) komitenin şafakatine havale ediyorum ve her tatilde önceliği mağdur ailelerin çocuklarına tanıyacağım. Yine öğrencilerin eğitime kabiliyetlerini sınamak ve kabiliyetsizleri, beceriksizleri eleyerek daha çok ümit vaadedenlere yer açmak için tesis etmeyi düşündüğü imtihan konusunda da Mösyö Bloch'la aynı fikirdeyim. Belki de böylece eğitim ve çalışmadan zevk alan, cemiyette yer edinerek dinkardeşlerine örnek olacak bir gençlik çekirdeği oluşturabiliriz. Resim ve fizik konusunda da eğitim verilmesini istediğinizi anladım, bu bizim işin başında çizdiğimiz çerçevenin biraz dışına çıkıyor, ancak bu bilgilerin önemine projenizi eleştirmeyecek kadar vakıfım ve bu dersler konusunda Mösyö Bloch'un becerisine güvenim sonsuzdur (...) Her şeyi düzenledikten sonra (...) konuyu kavramam ve hatt-ı hareketimi tayin etmem için bana genel bir tablo ve bu kurumun maliyetiyle ilgili bir bütçe yolla.

Çevrenizde yeni okulların kurulduğunu görmekten memnuniyet duymaktayım. Başta ne kadar kifayetsiz olurlarsa olsunlar, her zaman iyi neticeler vereceklerdir ve desteklenmelidirler. Dolayısıyla (okunamıyor) okuluyla ilgili niyetlerini uygulamaya koymanda yarar görüyorum.

Okulumuzla ve genel olarak, benim için büyük bir önemi haiz olan dindaşlarımızın eğitimiyle ilgili konularda bana düzenli olarak bilgi vermeye devam et."[14]

---

14 *age.*, 1874.

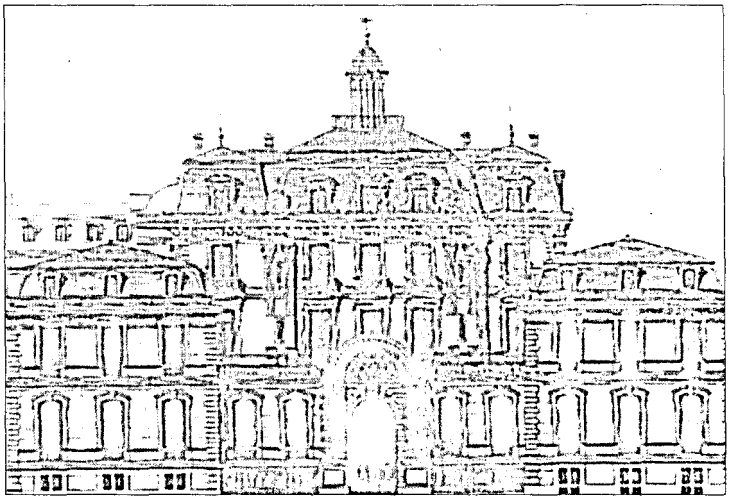
Eğer, Paris'e yerleştikten sonra, Abraham'ı tek ilgilendiren dindaşlarının eğitimi olsaydı, Fransız Yahudi cematleri ve Alliance Israélite Universelle kurmayları nezdinde daha ısrarlı girişimlerde bulunurdu. Oysa bunu yapmamıştır. Acaba Fransa'da hizmetlerine ihtiyaç olmadığını, buradaki cemaatin kendi ayakları üzerinde durabildiğini mi düşünmektedir? Abraham'ın misyonu siyasidir: Türkiye Yahudileri ile birlikte Osmanlı reformlarının izinde ilerleyerek Türkiye'deki Yahudilerin ve onlarla birlikte bütün Osmanlılar'ın vatandaşlık statüsüne ulaşmasını sağlamak.

Yetmişli yıllarda, bu İstanbullu göçmenin yazışmalarına bakıldığında aklının fikrinin Konstantiniye'de olduğu görülmektedir. Bu şehre derinden bağlıdır, hem mesleki hem de siyasi yönüyle. Oysa bu arada... her zaman olmayı arzuladığı yerini de kurmaktadır azimle. Paris, Abraham'ın tek arzulamaya layık gördüğü başarının ışıklarıyla pırıl pırıl parlamaktadır. Abraham azmini ikiye katlayarak, Bâbıâli'den bir istikraz koparmakta ortaya koyduğu enerjinin daha fazlasını harcayarak, Paris'in yüksek bankacılık çevrelerinde yerini almayı başarmıştır. Abraham aynı anda birden fazla yerde olma kabiliyetine sahiptir. Muhteşem bir yaşam enerjisi vardır. Bu sayededir ki bir taraftan Paris'te kibar bir bankacı ve koleksiyoncu hayatı sürerken diğer taraftan kendini hayatının eserine, İstanbul'daki dindaşlarının eğitimine vakfedebilmiştir.

Abraham da kardeşi de ihtişamlı bir malikânenin, hedefleri olan sosyal başarının en göze çarpan dış göstergesi olduğunun bilincindedirler ve bu hedeflerine ulaşabilmek için en iyisini istemektedirler. Her konuda hemfikir olan kardeşlerin mimarları da aynı kişi, yeteneği aldığı birçok nişanla tescilli -Beaux-Arts mezunu- Denis-Louis Destors'dur. Destors, Nissim'in konağını düzenlemekle işe başlar, ardından da 1871 yılında, Société Générale des Architectes (Merkezî Mimarlar Birliği) tarafından kendisine "özel mimari gümüş madalyası"nı kazandıran ve 1878'de Evrensel Sergi münasebetiyle planları sergilendiğinde halkın hayranlığını uyandıran, Abraham'ın konak projesi üzerinde çalışmaya başlar.

Devrin moda mimari akımı, aynı eserde değişik üslupların birlikte kullanıldığı eklektizmdir. Klasik dönemden birkaç motif, gotik bezemeler, Rönesans'tan birkaç ayrıntı, bir damla barok, bir nebze neoklasisizm, genellikle karışık ama zenginliği bir yaşam tarzını simgeleyen bu üslubu ortaya koymaktaydı. Charles Garnier bu bileşik üslubun bir numarası olacaktır, Denis-Louis Destors da onun şakirtlerinden biridir. Destors'un idaresi altında avluyla bahçe arasında yer alan bir ana konut ile Monceau sokağı boyunca uzanan ve "Petit Hôtel" adı verilecek olan bir talî kanattan oluşan konak yoktan var olacaktır. Isaac buraya yerleşir. İlave yapıların çevrelediği konağın cephesi nispeten sade olmasına rağmen mekânın ihtişamının emarelerini taşımaktadır: üzerinde madalyonlar içinde Roma imparatorlarının portrelerinin nakşedildiği iki kanatlı ağır kapının süslediği ana giriş, kemerli bir alınlığı taşıyan bir çift halkalı sütun sırasının arasına açılmaktadır. Kemer tablasının bezemeleri mekânın efendisinin kimliğini belirlemektedir: kontluk tacının altında yer alan ve Abraham-Béhor'un başharflerinin kazılı olduğu armayı alegorik iki şekil tamamlamaktadır. Tonozlu bir geçit yarımdaire şeklindeki bir avluya açılmaktadır.

Konak bütün ihtişamıyla avlunun nihayetinde yer almaktadır. Abraham ve karısı burada büyükanneleri, Alfassalar ve onların altı çocuğuyla yaşamaktadırlar. Destors şatafattan kaçınmamıştır. Kesme taştan devasa bir yapı öngörmüş ve her bir katın bezemelerini ayrı ayrı tasarlamıştır. Kırmalı çatı kayağantaşıyla kaplanmış, tamamı işlenmiş taştan bir saçak süsü üzerine oturtulmuştur, köşeler Abraham'ın başharflerini taşıyan madalyonlarla süslenmiştir. Damın cepheye bakan tarafında çatı pencereleri açılmıştır. Damın en yüksek noktasında ise bir cihannüma yer alır. Değişik şekil ve ebattaki her bir pencere bezemelerle dolup taşmaktadır: korkuluk babaları, bezeli taş veya ferforje balkonlar, satir maskeleriyle süslü başlıklar, işli ve kemerli alınlıklar, kıvrımlı oluk kepçeleri... Bahçeye bakan cephe daha da çılgınca bezenmiştir, ilk katın pencerelerini mevsimleri tasvir eden karyatidler süslemektedir. Ve nihayet

Abraham de Camondo'nun Monceau Sokağı 61 numaradaki konağı (1880).

bazilika planındaki limonluk metal armatürü ve camekanıyla yapının diğer bölümlerinden ayrılmaktadır.

İç düzenleme[15] sosyal hayatın gereklerine cevap verir özelliktedir. Giriş katında davetlerde kullanılan salonlar, Opera binasındakinin küçük bir kopyası olan abidevi bir merdivene açılmaktadır! Merdiven başında pembe mermerden iki sütun ve -Prenses Mathilde'in hamiliği altına aldığı, devrin gözde sanatçısı- Schoenewerk'in eseri[16] iki heykel yer almaktadır. Merdiven aydınlatmasında altın varaklı bronz karyatidlerin taşıdığı konsolların üzerine yerleştirilmiş vazo şeklindeki gaz lambaları ve birinci katın sahanlığının üzerinde yer alan vitraydan sızan gün ışığı kullanılmıştır. Vitrayda mimarın elinden konağın planlarını kabul eden Abraham ve ailesi tasvir edilmektedir. Bahçeye bakan büyüklü küçüklü çalışma odaları, küçük buduvarlar, salonlar, yemek odaları sıralanmaktadır. Boyalı tavanla-

15 Bu konağın cephesi ve damı 1979 tarihinde tarihî eser olarak tescil edilmiştir. Ancak ne yazık ki limonluk, cihannüma ve binanın iç tezyinatı birkaç sene önce tahrip olmuştu.

16 Y. Christ, *Les Hôtels Parisiens, Champs-Elysées, faubourg Saint-Honoré, plaine Monceau*, s. 254.

rın, silmelerin, altın varakların, arabesklerin eksik olmadığı bu odalar dekorasyonlarına göre adlandırılmıştır: Henri Lévy salonunda bu meşhur ressamın *Ticaretin Nimetleri* adlı tablosu bulunmaktadır. Büyük Salon'un duvarlarını boydan boya, 1867 Roma Büyük Ödülü sahibi sanatçı Blanc'ın *Uygarlığın Zaferi ve Bilim ve Sanayi* adlı iki eseri süslemektedir. Yandaki Tiepolo Salonu'nda, Gianbattista'nın tabloları yer almaktadır. *San Marko Savcısı San Barbaro'nun Kutsanması* tavanı süslerken, kapıların üstünde *Çeşme başındaki Rebecca* ve *Sulardan Kurtarılan Musa* sahneleri yer almaktadır.[17] Gerçekten dekorasyon hafife alınmamıştır bu konakta. Malikânenin sahipleri, yaşadıkları ortamın dekorasyonunda, kapitalizmin zaferi ve ilerleme kavramının simgelediği bu çağın ahlak anlayışını yansıtmaktadırlar; ayrıca bu vesileyle, asaletlerinin teminatı İtalya'ya karşı olan şükran borçlarını da ifade etmektedirler.

"Çağımızda artık şekil yok. Devrimizin mührünü ne evlerimize vurduk, ne bahçelerimize, ne de herhangi başka bir yere. Artık zenginlerin evleri bir nadir eşya koleksiyonu haline geldi: antik devir, gotik, Rönesans zevki, XIII. Louis tarzı, her şey karmakarışık. Yani, kendi asrımızın dışında bütün devirlerden örnekler barındırmakta, bu daha önce hiçbir dönemde karşılaşılmadık bir durum; ne bulursak alıyoruz, kimisini güzelliği için seçiyoruz, kimisini çirkinliğinden dolayı; kısacası sanki mahşer yaklaşıyormuşcasına başka devirlerin kalıntıları içinde yaşıyoruz."[18] Alfred Musset böyle yakınmakta. Devir üsluplarının karıştırılması, tarzların karmaşası, ucuz eşyaların yığını devridir. İki Camondo konağında da giriş, XVII. yüzyıl Felemenk duvar halılarıyla süslenmiştir ve Rönesans üslubundadır, büyük ve küçük salonlarda pelüş kaplı XIV. Louis ve XV. Louis tarzı mobilyalar yer almakta, devasa yemek odaları ise "modern siyah ahşaptan"dır. Dekorasyon bazen en sıradan uyum kurallarını bile hiçe sayabilmektedir: Abraham-Béhor'un evinde Tiepolo salonunda XIV. Louis tarzı bir möble, "Boulle tarzı"

17 NCMA, Abraham mirası, mal envanteri.

18 A. de Musset, *La Confesion d'un enfant du siècle*, s. 48-49.

konsollar, "mavi Şark kumaşı üzerine Japon işlemeleriyle tefriş edilmiş bir kanape[19]"nin yanında yer alabilmekte, gümüş ve porselen bibloların yanı başında gümüş kakma ve kristal hazneli kıymetli nargileler ailenin pek de uzak olmayan Şark kökenini hatırlatmaktadır. Konakların genel görünümünde öne çıkan zenginliktir. Mefruşatçıları meşhur Lyonlu ipekçiler *Tassinari* ve *Châtel*'dir. Üçyüz parça, dört şamdan ve yirmi ayaklı meyva tabağından oluşan kalem işli gümüş masa servisi yemek odasında yer almaktadır. Bu gümüşler, "kabartma çelenk, maskaron ve yapraklarla süslü olup aslan pençesi ayakları kıvrımlarla bezenmiştir" ve İmparator'un gümüşçüsü Odiot'nun atölyelerinden çıkmıştır.[20] Büyük salonun başköşesine abidevî bir sarkaçlı saat oturtulmuştur, önemli kişilere ait üzerindeki oymalar refahı simgelemektedir!

* * *

Sanat, "spor gibi zenginlerin en rağbet ettikleri faaliyetler arasına girdi"[21] diye hayıflanmaktadır Huysmans. "Zenginler de sanat amatörü olabilirler ama her zaman zavallı amatörler olacaklardır"[22] diye savunur kendini mutlak zevkin tek varisi sanan Edmond de Goncourt. Rekabet ruhunun kamçıladığı bu furyada zengin bankacıların malikânelerini "derme çatma" sanat eserleriyle doldurdukları bir gerçektir. Ancak yahudi düşmanlığıyla müsemma bu yazarlar, hedef aldıkları Rothschild ve Perreirelerin bu "spor"da ne kadar ilerleyip birer estetik uzmanı haline geldiklerini görmezlikten gelirler. Oysa koleksiyonlarının ne kadar kaliteli parçalardan oluştuğunu görmek için, zengin, kapsamlı ve çokyönlü envanterlerine bir göz atmak yeterlidir. Her ne kadar Fransız yahudi düşmanlığının bu yüzyıl sonundaki ideoloğu Drumont, Ferrières'i "muhteşem bir ıvır zıvır pazarı" diye niteliyorsa da, bu keli-

19 NCMA, Abraham mirası, mal envanteri.

20 1,2,3 Şubat 1893 tarihli müzayede, No: 202-225.

21 J.K. Huysmans, *Oeuvres complètes. Certains*, c. X, s. 7.

22 E. de Goncourt, *Journal*, 28 Aralık 1887.

melerin arkasındaki hayranlık ve haseti hissetmek için kahin olmaya gerek yoktur. XIX. yüzyılın bu ikinci yarısında sanat piyasası altın çağını yaşamaktadır: Devrim sonrası müzayedelerinde, kimisi kraliyet saraylarından çıkma birçok istisnai sanat eseri piyasaya düşmüştür. Para sahibi tabaka bunların arasından en iyilerini seçmesini bilmiş ve gösteriş metası haline getirmiştir. Büyük bir ihtimalle Abraham ve Nissim de Paris'teki ilk günlerinde bunun farkına varmışlardır. Mükemmelliyetçi ve titiz biraderler, Monceau'ya yerleşme projeleri gerçekleşir gerçekleşmez, başkente uyumlarının yeni bir aşamasını başlatmışlardır: Onlar da sanat koleksiyoncusu olmalıdırlar. Ve Camondolar artık en meşhur sanat galerilerinde, en itibarlı müzayede salonlarında boy gösterir olmuşlardır. Malikânelerinin sanat tarihinin güzide parçalarıyla dolup taşması uzun sürmemiştir. Abraham'ın evinde, Perreire'nin koleksiyonundan gelen, Lancret'nin fırçasından *Mademoiselle Sallé*'nin portresi, Guardi'nin tablolarının kopyası iki Venedik manzarasının yanında yer almakta; Clodion'un pişmiş topraktan *Bacchanale*'i İncil'den bir sahne tasvir eden XVII. yüzyıl ufak bir fildişi kabartmaya eşlik etmektedir. Schoenewerk'in birebir ebattaki beyaz mermer heykeli *Çeşmebaşındaki Genç Kız*, *Kral François'nın Av Partileri* konulu duvar halısının önünde ihtişamını sergilemektedir.[23] Zira Camondolar sanat eserlerini ve tablolarını büyük bir şevkle toplarken, ezbere hareket edecek, kendilerini bazen tesadüfe, bazen modaya, bazen de geçici bir arzuya teslim edeceklerdir. Resim koleksiyonlarının büyük bir bölümünü XVIII. yüzyıl Fransız ve İtalyan ile XVII. yüzyıl Felemenk ve Hollanda ekolü eserleri oluşturmaktadır. Barbizon ekolü tablolar, oryantalistler, "pompier" tarzda ressamlar çağdaş resim zevklerine şekil vermektedir. Bu alanda tercihlerini kullandıkları ressamlar, şöhret sahibi ve müm-

23 NCMA, Abraham mirası, mal envanteri ve müzayede kataloğu. *Mademoiselle Sallé* : satış 1,2,3 Şubat 1893, No: 10. *Bacchanale* : *aynı.*, No: 250 (halen New-York'ta Frick Collection'da bulunmaktadır, bkz. Clodion sergisi, Paris, Louvre Müzesi, 1992, rõpr. S. 33, res. 10). *Çeşmebaşındaki Genç Kız*, *aynı*, No: 250, *Kral François'nın Av Partisi*, *aynı*, No: 292-299.

künse ödüllü sanatçılardır! Abraham öldüğünde arkasında yüzden fazla tablodan oluşan bir koleksiyon bırakmıştır. Nissim'den geriye kalan altmış kadar tablo mirasçıları tarafından müzayedeyle satılır ve dağılır.

Artık karar verilmiştir: iki birader kendilerini sanat ve koleksiyonuculuğun içinde bulurlar. Abraham'ın gönlünde yatan aslan bellidir, nitekim ressam J. Vilbert'e yolladığı bu ufak not da bunu dile getirmektedir: "Uhdemde bulunan suluboya bir eserinizi sergi amacıyla talebinizi ifade ettiğiniz mektubunuzu aldım. Bu resmin yokluğunun salonumda yaratacağı boşluğa rağmen, size böyle bir konuda red cevabı veremezdim ve derhal bu eserin tarafınıza teslimi için gerekenin yapılması talimatını verdim. (...) Gayet tabiî sözkonusu sulu boya tarafınızdan 10.000 veya 12.000 frank değer üzerinden sigortalanmalı, poliçe benim adıma tanzim ve şahsıma teslim edilmeli, her türlü masraf tarafınızdan üstlenilmeli ve katalogda resmin bana ait olduğuna dair bir ibare yer almalıdır."[24] Tanınmak! İşte Camondo kardeşleri hareket geçiren, sarhoş eden sözcük. Zevk sahibi koleksiyoncular, kabiliyet kaşifleri arasında yerlerini almak. 1870 yılından itibaren revaçta olan "Japonizm" akımı bu arzularının, gerçekleşmesini sağlayacaktır. İkisi de Uzakdoğu'dan gelen bu eşyalara olan aşırı meraklarıyla tanınmakta gecikmezler. "Goncourt Biraderler, Prenses Mathilde, Judith Gautier (yazar Théophile Gautier'nin kızı), Philippe Burty ve Louis Gonse'un yaydığı ve evrensel sergiler sayesinde kamuda yankı bulan"[25] Japonya her yerde hazır ve nazırdır. Akım, meraklı, egzotik bibloların cazibesine kapılmış halk nezdinde olduğu kadar, bir kısım sanatçılar, münevver kesim ve sosyete nezdinde de rağbet görür. Bu yeni ilgi merkezinin şakirtlerinin buluşma noktası *La Porte Chinoise*'dır, fakat Goncourt biraderlerin Camondoları daha sık gördükleri mekân, "japon işi" sanat objelerinde uzmanlaşmış Auguste ve Philippe

---

24 NCMA, Abraham'ın mektupları, 11 Mart 1878.

25 S. Monneret, *L'Impressionisme et son époque. Dictionnaire international*, kitap II, s. 285.

Sichel'in galerisidir. Uzakdoğu'dan ithal edilen seramikler, möble ve eşyalar Camondoların davet salonlarını donatır, Monceau sokağı malikânelerinin tezyinatını renklendirir. Abraham bu merakını, evinde lakelerini, bronz, mine ve yeşimlerini sergileyecek bir köşe oluşturmaya kadar götürür. Adını "Çin salonu" koyduğu malikânenin giriş katındaki ufak salonun pencerelerini "kenarları kırmızı Çin ipeğinden, yine muhtelif renklerde ipekten kuş ve çiçeklerle bezenmiş perdeler" süslemektedir."[26] Ziyaretçiler, "üzerine mavi fonlu Japon kumaşından yastıkların atıldığı, taba ipek kumaş kaplı, yuvarlak hatlı bir divan"da yorgunluk çıkarırken duvarları kırmızı lake panolarla bezenmiş salonun zevkini hayranlıkla çıkarıyorlardı.[27] Panoların altın ve simden nakışlarının arasında, insan figürleri, turnalar, göz yuvalarını renkli camların doldurduğu kuşlar, çiçek açmış bahar dalları göze çarpmaktadır. Çiçeklerle bezenmiş siyah bir çerçeve panoları çevreler. Çin tarzı iki vitrinde biblolar sergilenmektedir. Vitrinlerden biri, müzayedelerde satılarak tasfiye edildiğinde Emile Zola'yı[28] mutluluğa gark edecek netsukeleri ve oyma fildişi bibloları barındırmaktadır. Diğer vitrinde ise, yeşimden, mineli ya da lake tütsülükler, tütün kutuları, tebâbet çantaları, pitong, kadehler bulunmaktadır. Uzakdoğu'ya ayrılan bu küçük salon ayrıca bronz vazo ve çiçekliklerle süslenmişti.

Buna mukabil, komşu malikânenin sahibi kardeşi, Uzakdoğu'ya özel bir mekân ayırmamıştır: Doğu kökenli eşyalar, herhangi bir mantık silsilesi olmaksızın, özellikle büyük salona ve limonluğa olmak üzere evin muhtelif yerlerine serpiştirilmiştir. Gerçek anlamda bir yaşam mekânı olan bu kış bahçesinden geriye Japon sanatı meraklısı ve Camondoların dostu, ressam Alphonse Hirsche'in, ailenin çocuklarını dadılarıyla birlikte resmettiği bir tablo kalmıştır. Sanatçının titiz fırçası,

26 NCMA, Abraham-Béhor de Camondo mirası, mal envanteri.

27 Bu salonun panoları muhafaza edilmiştir ve Nissim-de-Camondo Müzesi'nde sergilenmektedir.

28 Yüzyetmişdört parça, 6 ve 7 Şubat 1893 tarihli satış, No: 59-92. Emile Zola, fildişi yedi objeden oluşan 91 numaralı lotu satın almıştır.

zengin nebatatı, "Japon tarzı" siyah mobilyayı, kaplumbağaların üstüne tünemiş leylek şeklindeki meşalelikleri en ince ayrıntılarına kadar boyamıştır. Ressam, muzip yüz ifadelerini, dağınık oyuncakları bilhassa vurgulayarak, tablosuna dingin ve sıcak bir yuva havasını aksettirebilmiştir.[29]

Bu tutkuları Camondolara gurur ve bir nebze de şöhret vesilesi olacaktır. Abraham, yazar ve sanat eleştirmeni Louis Gonse, 1883'te Paris'te düzenlediği[30] Japon retrospektifi sergisi için koleksiyonundan parçalar talep ettiğinde tereddüt etmez. "herkese (...), uzman Mösyö Burty'den ressam Mösyö Alphonse Hirsch'e, Proust'a,[31] Mösyö de Nittis'e kadar bütün "Japon sanatı meraklılarına" çağrıda bulundu ve hiçbiri de davetini cevapsız bırakmadı. Japonizm, Ephrussiler, Camondolar gibi bazı sanatçı ruhlu koleksiyoncular için adeta din mertebesine yükselmişti."[32] Japonistler ciddiye alındıkça gururlanmaktadırlar. Bununla birlikte, konunun ehli uzmanların yargıları bazen şüphecilik de içermektedir. La Gazette des Beaux-Arts'ın ciddi kalemi Ernest Chesneau sözlerini sakınmaz: "Bing, Burty, de la Narde, de Camondo ve E. Guimet koleksiyonlarının birçok açıdan ilginç olduğuna şüphe yoktur. Ancak, münhasıran din teması üzerine kurulu olan Mösyö Guimet'nin koleksiyonu dışında, diğerlerinin karmaçormanlığı ve mantıklı bir tasniften yoksun olmaları, bu koleksiyonlara heveskârlık hususiyetlerinden maada herhangi bir araştırma mevzuu olma değeri vermemektedir."[33]

* * *

Muhteşem malikâneler, kıymetli koleksiyonlar... Dekor tamamdır, artık Camondo kardeşler dillere destan olacak misa-

---

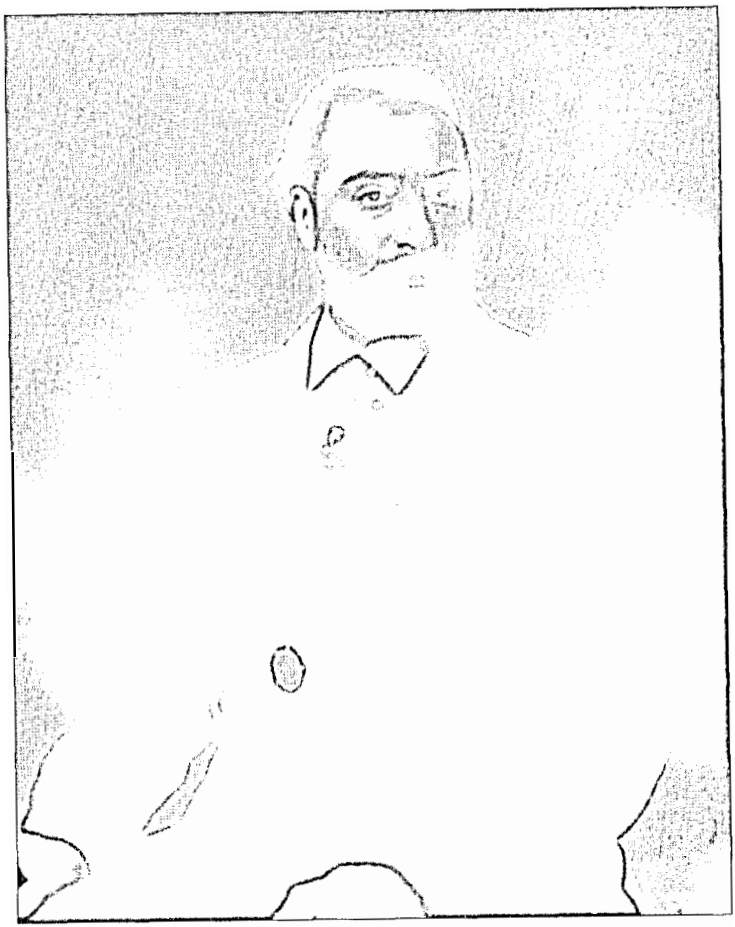
29 Özel koleksiyon. *Camondo Matmazeller'in Portresi*, tuval üzerine yağlı boya, yükseklik: 1.14 m; en: 1.46 m, 17 ve 18 Haziran 1988 tarihli Sotheby's Monaco satışı ve 24 Mayıs 1989 tarihli Christie's satışı, New York, no: 39.

30 NCMA, Abraham'ın mektupları, 27 Mart 1883.

31 Burada kastedilen Antonin Proust'tur.

32 J. Claretie, *La Vie à Paris*, 1883, s. 181

33 GBA, Kasım 1878, s. 842.

Nissim de Camondo (1830-1889), (Nissim-de-Camondo Müzesi).

firperverliklerini sahneye koyabilirler. Abraham ve Nissim sık sık davet vermektedirler. "Verdikleri balolara, başkentin en zengin, en yüksek ünvanlara sahip zevatı akın ediyor, eşleri kutsal emanet mahfazası gibi kıymetli taşlar altında kaybolmuş olan finans dünyasına mensup kişilerle tuhaf bir karışım oluşturuyorlardı."[34] Her şey gözkamaştırıcı olmalıydı: mücev-

34 H. Coston, *Burjuvazi ve Finans Dünyası Hanedanlıkları Sözlüğü*, s. 27.

herler, zerafet - Camondoların eşleri mütevazı olmakla birlikte Worth'dan giyinmekteydiler-, ince, başdöndürücü bir atmosfer, pırıl pırıl gümüş servisler, muhteşem çiçek düzenlemeleri, uşakların gala kıyafetleriyle servis yaptıkları ve ince damak tatlarına hitab eden zengin bir sofra, en lezziz şaraplar. Balolar yemek davetleri birbirlerini izlemektedir. Bu rağbetin anlaşılması güç değildir tabiî: ihtişamın başka bir göstergesi de, Camondolarda kotiyonlarda misafirlerin üzerine yağdırılan mücevherler![35] Her evlilik tumturaklı davetlere vesile olacaktır, nitekim Salomon Halfon ve Alice Pereire'nin düğünleri de bunun bir örneğini oluşturur. *Le Figaro* "alışılmamış bir debdebenin sergilendiği, finans dünyasının olduğu kadar, Mösyö Pereire ve Kont de Camondo'nun sayısız dostlara sahip oldukları Champs-Elysées çevresi ekâbirinin de"[36] yer aldığı düğün törenini heyecan dolu sözlerle aktarır. Sosyeteyle yakın ilişkiler içinde olan Camondolar, Paris'in en güzide aristokratik çevresinde arz-ı endam etmektedirler. Balo, açılış ya da düğünlere katılanların tamamını zikredememekten sürekli müşteki olmalarına rağmen, devrin sosyete habercilerinin "tesadüfen" karşılaştıkları davetlilerin isimleri bile uzun listeler oluşturmaktadır. Bu "tesadüf" sıklıkla, kadim Fransız asaletinin temsilcilerinin, revaçtaki sanatçıların, sefir ve taçlı başların yanıbaşında Camondo kontlarının isimlerini de bulmaktadır.

İki kardeşten Nissim'in kibar aleme daha yakın olduğu, özellikle de, gelenek ve göreneklerini başarıyla özümsediği finans çevresinde, daha ön planda olduğu gözlemlenmektedir. "Bankerler öğle yemeğinden sonra Borsa'ya gidip bir tur atmaktan çekinmezlerdi, bu ufak hava tebdili onlara hem sağlıklı hem de istifadeli gelirdi. Burada, yanından ayırmadığı efsanevi şemsiyesi ile Baron Mallet'yi, Louis ve Jacques Stern'i, Kont Nissim de Camondo'yu, daha sonraları da yeğeni Isaac'ı görmek mümkündü... Louis ve Raphaël Cahen d'Anvers, öğlen saatinden öğledensonra üçe kadar belledikleri o aynı köşede

35 *L'Indépendance bege*, 19 Aralık 1889 ve *L'Art et la mode*, 1881, c. II, s. 26.

36 *Le Figaro*, 24 Ekim 1879.

olurlardı."[37] *Les Coulisses de la Bourse* da şu satırları eklemektedir: "Stern, de Camondo, Ephrussi, de Cahen d'Anvers efendilere borsa kotalarını göstermek kadar,[38] Borsa oturumu sonrası Café Anglais'de, Champeaux'nun yerinde ya da Café de Paris'de buluşmak da pek bir modaydı. "Café Anglais'nin herkesin bildiği bir masası vardır: dipte sağdaki bu masanın müdavimi Borsa'nın tanınan siması Kont Nissim'in yanında genellikle, Stern, Broleman ya da Bamberger bulunur. Ancak, birkaç zamandır daha ziyade Café de Paris'yi tercih etmekte."[39] Bütün alışkanlıkları, takıntıları, hatta hapşırması bile gözlemlenecek, yorumlanacak, devrin köşe yazarlarınca abartılacaktır. Madalyonun diğer yüzü de bunların kin dolu yahudi düşmanları tarafından malzeme olarak kullanılması olacaktır. Auguste Chirac, Nissim'i, "uzun boylu, esmer, kendine güveni yüksek, bir nevi Thersite (...)" diye tanımlamakta ve iddia etmektedir "hayali zarafet timsali olmak. Bir Parisli sanılmak onun için en büyük mutluluk, bunun için de çok çabalıyor, Parisli ruhunu yakalayamamış olsa da görünümünü yakalamış."[40]

Ekâbir alemine dahil olmanın en kısa yolu *Le Gaulois* tarafından farkedilmektir. Bir varoş mahallesi olan Saint Germain'in sakinlerinin müptelası olduğu ve devrin hakim değerlerini yansıtan bu gazetenin başında tasviri imkânsız Mösyö Arthur Meyer bulunmaktadır. François-Joseph tarzında favorileri olan bu garip şahsiyet, bakımlı ve tiyatrovari hareketleriyle dikkatleri çeken bir adamdır. Le Havre'lı bir Yahudi terzinin oğlu olan Arthur, kariyerine şampanya banyolarıyla meşhur, sosyete güzeli Blanche d'Antigny'nin yanında sekreter olarak başlamıştır. Hayranlık uyandıran bir kabiliyetle, yavaş yavaş aristokratik muhitlere girmeyi başarmış ve sonunda kendini Paris zerafetinin vazgeçilmez hakemi olarak kabul ettirmiştir. Büyük bir ihtimalle de Camondolarla karşılaşması

37 A. Meter, *Ce que mes yeux ont vu*, s. 305.

38 E. Benjamin ve H. Buguet, *Les coulisses de la Bourse et du théâtre*, s. 62.

39 A. Chirac, *Les Rois de la république*, s. 215-216.

40 A. Chirac, *age.*, s. 213 ve 215.

bu sıfatıyla olmuş ve kısa zamanda dostları arasında yer almıştır. Muhakkak ki, uçarı ve güzel kadın meraklısı Nissim, ailenin, arabuluculuk konusunda mucizeler yaratan bu adamın cazibesine en çok kapılan ferdi olmuştur. Edmond Goncourt'un: "zamanında Madam du Barry'nin, bugünse Madam de Lancey'in oturduğu ve banker Camondo'nun XV. Louis'nin yerini aldığı Louveciennes'in istihzası"[41] diye bahsetmesinin nedeni de bu olsa gerek. Yazar alay etmeyi sürdürür: "Her ayna gördüğünde favorilerini tarayan bir adam, evi ve kadını idare etmekte. Bu adam Arthur Meyer (...)."[42] Güzel Alice de Lancey Baltimorelu bir Amerikalıdır ve Louvency Şatosu'nun Kontes du Barry için yaptırılan müzik paviyonunu satın almıştır. Bu şatafatlı metresin Nissim'e meşhur mücevherci Boucheron'dan aldığı kravat iğnesi koleksiyonu ilişkilerinin bedeline şahadet etmektedir.[43]

Arthur Meyer'in tek kabiliyeti Nissim'in maceralarını kolaylaştırmak değildir. Onun, kendi projeleriyle ilgilenmesini sağlamayı da bilir: "İmzayı atacağım (*Le Gaulois*'nın satış mukavelesi) günün arifesi, akşam yemeğine Emile de Girardin'i, General Fleury'yi, Kont de Camondo, Marki de la Valette'i (...) ve Félix Duquesnel'i davet ettim (...); hepsi beni planladığım müzakereleri hızlandırmaya teşvik ettiler ve tüm ciddiyetimizle kadehlerimizi *Le Gaulois*'nın başarısına kaldırdık."[44]

Seneler sonra, "dava" (Dreyfus Davası, -ç.n.) esnasında, Meyer, Dreyfus karşıtlığını şiddetle gözler önüne serecek, yahudi düşmanlığını bir kere daha teyid edecek ve kendisiyle özdeşleşen özelliğin yani "kendinden nefret"in örneğini verecektir. Acaba Nissim bütün menfaatlerini görünüşe feda edecek kadar sonradan görmüş biri mi olmuştur ki bu sosyete soytarı-

---

41 E. de Goncourt, *Journal*, 3 Haziran 1882.

42 *age.*

43 E. Possémé, *Epingles de cravates. Bijoux. Dekoratif Sanatlar Müzesi*, s. 7. Ellibeş kravat iğnesinden oluşan bu koleksiyon Moïse de Camondo tarafından 1933 yılında, babasının hatırasına Dekoratif Sanatlar Müzesi'ne hibe edilmiştir.

44 A. Meyer, *Ce que mes yeux ont vu, a.g.e*, s. 241.

sıyla bu denli istikrarlı bir dostluk sürdürmüştür? Şüphe yok ki, Meyer için şöhret, Camondoların "himayesinde serbestçe hareket edebileceği, hatta yahudi düşmanlarıyla dostluk kurabileceği bir hale" dir.[45]

1882'de iki kardeş portrelerini yaptırırlar. Abraham kendini Bonnat'nın[46] sağlam fırçasına teslim eder, Nissim ise Carolus-Duran'ı[47] seçer. Sanatlarının ehli bu iki ressam, bir fotoğraf gerçekçiliği ve kesinliğiyle yaptıkları tablolarla ortayı kasıp kavurmaktadırlar. Modellerinden çıkan, gayet resmî ve kasılmış iki portredir. İki kardeş de ayaktadır, üzerlerinde koyu renk bir kostüm vardır. Portreler, dikkatin özellikle yüzler ve daha yeni şereflendirildikleri Légion d'honneur madalyaları üzerine odaklanacağı şekilde yapılmıştır! Drumont, Nissim'in portresi önünde tüm soğukkanlılığını kaybeder, ondan "Carolus-Duran'ın Zurnacılar Kulübü'nde sinsi ve ruhsuz resmini sergilediği tatlısu Türk'ü" diye bahseder.[48]

Kibar muhitlere girmek için servet gerekliyse de, her zaman kafi olmayabilmektedir. Nitekim Jokey Kulübü'nün kapıları Nissim'e kapalı kalacaktır. Chirac, Kulüb'te Nissim'in gri şapkasıyla alay edildiğini büyük bir zevkle anlatmakta ve "kontluk taçlarında dokuz incinin aslında keçeden olduğunu"[49] iddia etmektedir...! Servet sahibi Hıristiyan aristokrasisinin kalesi bu kulübe, öyle her isteyen giremez. Bununla birlikte Rothschildler kale kapısını aşmayı başarmışlardır, kolay olmasa da: Alphonse de Rothschild'in adaylığı iki kere reddedildikten sonra nihayet 1852'de kabul edilir. Oysa Fransa'da Lord Seymour tarafından Safkan At Yetiştirmeyi Teşvik Cemiyeti'nin desteğiyle tesis edilen kulübün kuruluşuna atçılık tutkusu önayak olmuş-

45 H. Arendt, *La Trahison cachée*, s. 91.

46 Paris, Nissim-de-Camondo Müzesi, tuval üzerine yağlı boya, yükseklik : 1,11m ; en : 0,85m.

47 Paris, Nissim-de-Camondo Müzesi, tuval üzerine yağlı boya, env. 785.

48 E. Drumont, *La France juive*, c. II, s. 151.

49 A. Chirac, *a.g.e*, s. 214.

tur. Ve bu alanda da Rothschildlerin ahırlarının üstüne yoktur. Camondoların ahırının da Rothschildlerinkinden geri kalır yanı yoktur ve nitekim, Auteuil'de gazeteciler "zarafetin şaikası" diye niteledikleri arabalarından sitayişle bahsetmekte ve "biraz tumturaklı ama bir o kadar da güzel olan besili doru koşum atları[50]"na methiyeler dizmektedir. Drumont'un ise Nissim'i "dört kahverengi doru atın çektiği mavi-siyah arabasında" muzafferane dolaştığını gördükçe boğazı düğümlenmektedir. Ahırlarının ihtişamını keşfettiğinde histeri krizinden döner. "Her bir atın boksuna bakırdan dört taç işlenmiş, atların örtüleri mavi üstüne kırmızı işlemeli ve köşelerinde de yine elde işlenmiş aile armasıyla Caritas et Fides ibaresi yer almakta". Hiçbir ayrıntıyı gözden kaçırmayan hasetliği sayesinde, ahırlarda yirmidört at olduğunu bilmekteyiz, "onaltısı bütün sene arabalara koşulur sekizi ise binek atıdır".[51] Nissim hipodromlarda da arzı endam etmekten geri kalmayacaktır. 1886'da Ephrussi ile ortaklığa gider: "şifaen mutabık kalmış olduğumuz veçhiyle Menneval ve Montgeroult haralarından tanesi üçbin franka alınan tayların yarısını bana devredeceksiniz. Antrenörünüz onyedi at seçti. (...) Bu atlar sizin adınıza ve sizin renklerinizle koşacaklar."[52] Kendilerinden zaferden zafere koşmaları beklenen Folichon, Fulminante ve Douillette'in daha sonra bu beklentileri boşa çıkarıp çıkarmadıklarını bilmiyoruz...

* * *

Camondoların yaşam tarzlarını, bir an bile tereddüt etmeden uydukları kati kurallar yönetmektedir. Ekâbir mevsimi Aralık'tan Paskalya'ya kadar sürmekte ve kibarlar "Grand Prix' den sonra ortada görünmek ayıp olduğundan"[53] Haziran sonundan itibaren Paris'i terketmektedirler. Ya şehirdışındaki malikânelere taşınılır, ya deniz kıyısına yerleşilir ya da ılıcala-

50 *L'Art et la mode*, 1884, s. 288 ve 344.

51 E. Drumont, *La France juive, age.*, c. II, s. 151.

52 NCMA, Nissim'in mektupları, 12 Ekim 1886.

53 B. Gavoty, *Reynaldo Hahn*, s. 164.

ra gidilirdi. Camondoların tercihi Vichy ya da Contrexéville olmuştur. Buralarda banyoyla bir bardak maden suyu arasında, kendilerini Paris'ten alışık oldukları eğlence ve alışkanlıklarına kaptırırlar ve bunu böylece sağlıklarını muhafaza ettikleri inancıyla yaparlardı. Bu tebdil-i hava kasım, bazen aralık ayına kadar sürerdi. Ekim ayı ise av mevsimiydi ve nihayet Camondoların da dahil olduğu kozmopolit ve zengin ekâbir sınıfı kışa Côte d'Azur'de girerdi. Bu amaçla Nice'te bir de villa satın alınmıştır.

"Eşrafa dahil olmanın göstergesi olduğu kadar cemiyetle bütünleşme faktörü"[54]de olan av, katılmanın bir zaruret olduğu faaliyetlerin başında gelmektedir. Bir kere daha Camondo kardeşler acilen bir şato sahibi olma ve av hayvanı bol bir mülkün çevrelediği bir çiftlik edinerek dostlarını ağırlama ihtiyacını duymuşlardır. 1880 senesinde bu emellerine de kavuşurlar ve Seine-et-Marne'da, Favières kasabasındaki Saint-Ouen şatosunu kiralarlar. Ferrières birkaç kilometre ötededir ve Edmond de Rothschild'in 1881 yılında Armainvillers'den aldığı arazisine komşu olmuşlardır. Ailenin bu kır evine yerleşmesiyle ilgili maalesef elimizde çok az bilgi mevcut. Nissim'in şahsen Posta Bakanlığı'na yazarak bir telgraf hattı tesis edilmesini talep ettiği göz önünde bulundurulursa, burada da her türlü konfor ve lüksün sağlanması için elinden geleni yaptığını tahmin etmek güç olmayacaktır.

Camondo kardeşler Eylül ayından Şubat'a kadar dostlarını düzenli olarak av partilerine davet ederler. Bu amaçla tutulan bir defterе, bir av bekçisi -çoğunluğu iş dünyasının önemli şahsiyetleri ve siyasilerle komşu ve aile fertlerinden oluşan- davetlilerin isimlerini ve avladıkları hayvanları kaydetmektedir. 20 Kasım 1882 tarihine tekabül eden sayfada yüzkırkdokuz tavşan, üçyüzyirmidokuz sülün ve üç karaca vurulduğu okunmaktadır. Gazeteciler ise tetiktedir, zira "Gambetta, Arnault de l'Ariège, Léon Renault, Antonin Proust, Dugué de la Fauconnerie, Pignatel ve Alfassa, muhteşem atların çektiği ve

54 E. Mension-Rigau, *Aristocrates et grands bourgeois*, s. 440.

misafirlere tahsis edilen arabaya kurulmuşlardır."[55] Şeref misafiri Gambetta'nın davet edilmiş olmasında şaşırtıcı bir şey yoktur. "Üçüncü Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Gambetta'nın, siyasi çevresinde önemli sayıda Yahudi bulunmaktaydı. Gambetta'nın liberalizmi ve cumhuriyetçi vatanperverliğinin cazibesine kapılan Yahudiler, onu Cumhuriyet'e ve aynı zamanda kendilerine de düşman olan muhaliflere gösterilen mukavemetin timsali olarak görmektedirler."[56]

Birkaç gün sonra Gambetta bir silahla oynarken kaza neticesinde ölür. Cenaze töreni muhteşem olur. Gambetta'yı "Yahudiler'in imparatoru" diye niteleyen Drumont bu vesileyle de zehrini akıtır: "Yahudi Masonluğu, sahip olduğu sahneleme yeteneğini bir kere daha harekete geçirerek, kendisine hizmet eden bu adamın cenazesi için hiçbir şeyi esirgemedi. Bischoffsheim, malikânesine siyah bayrak çekti. Camondo, cenaze alayının seyredilebilmesi için Continental otelinin bir katını kapattı."[57]

Aslında, geleneksel yahudi düşmanlığı yüzyılın sonuna doğru şiddete başvuran bir görünüm almaktadır. Edouard Drumont bu hareketin en hararetli sözcüsüdür. En önemli kitabı, *La France juive* (Yahudi Fransa, -ç.n.) bir doktrin haline gelecek olan düşüncesinin Kitab-ı Mukaddes'i haline gelecektir. Bu kitabında "Yahudiler mutlak kötülüğün timsalidirler ve kapitalizmin de, ihtilallerin de, ahlakın bozulmasının da, pornografinin de, fuhuşun da, aile değerinin kaybolmasının da, boşanmaların da ve Fransız ruhuna muhakkak daha fazla hasar verecek olan hastalıkların müsebbibi de onlardır"[58] diye iddia etmektedir. Kitabı emsalsiz bir ilgi görür. Kitap, yıllarca sürüp Shoah'yla (Yahudi Soykırımı, -ç.n.) son darbesini vuracak olan yahudi düşmanlığının elifbası olacaktır. Binlerce nüs-

---

55 *Le Figaro*, 22 Kasım 1882.

56 M.R. Marrus, *Les Juifs de France à l'époque de l'affaire Dreyfus*, s. 161.

57 E. Drumont, *age.*, c. I, s. 562.

58 Pierre Birnbaum, "Drumont part en guerre contre la France juive", *Le Monde*, 19 Ocak 1987.

ha basılan kitap ikiyüz baskı yapmıştır! Tabiî ki kitapta Rothschildlerin ismi sıklıkla zikredilmektedir. Camondoların ismi de ondan geri kalmaz, bu da en azından, her zaman hayal ettikleri gibi Paris'in finans çevrelerinin önde gelenleri arasına girmeyi başardıklarını göstermektedir...

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇATLAK

14 Nisan akşamı (1885)

"Torunlarınıza acıyın. Bu satırları okuduğunuzda muhtemelen artık aranızda olmayacağım! Sizi gözlerinizin önünde cereyan edecek bir drama seyirci olmaya, bu zulmü yaşatmaya mecbur etmek istemiyorum. Başımıza gelen dehşet verici bir şey. Acılarıma son verecek olan korkunç kararı alarak şeref mefhumunun timsali olan sizlere şerefi için yapılması gereken fedakârlıkların bilincinde olduğumu ispatlayacağım. Lütfen, bu mektubumu Clarisse'e göstermeyin, eğer öğrenirse aklını kaçırır, hiç olmazsa birkaç gün daha gerçeği bilmeden yaşasın. Sanırım ona yazdığını mektupta şüphelenmesine mahal verecek bir açığım olmadı. Beni affetmenizi istemiyorum, sizden tek ricam kızınıza, torunlarınıza karşı alicenaplık göstermeniz. Ona vereceğiniz ümit son günlerimin acısını hafifletecektir. Burada anlatması çok uzun sürecek hadiseler ve sebepler neticesinde Paris ve Londra borsalarında Mısır, Süveyş ve harici fonlardan muhteşem pozisyonlar elde ettim. Bir sürü macera, zorluk ve buhrandan sonra, bundan altı hafta evvel niha-

yet, üç senedir içinden sıyrılmaya çalıştığım bu girift ve karmaşık zorlukların üstesinden geleceğim anın geldiğini hisseder gibi oldum ki, son olarak cereyan eden hadiseler piyasalarda ani bir buhrana ve kıymetlerin düşmesine sebep olarak, hayatımla ödeyeceğim ve sizi sonsuz sıkıntılara sokacak, başınıza binbir bela açacak, keder ve acılara gark edecek felaket vuku buldu. Sizden bunlar için af dilemeye bile cüret edemiyorum (...) bu son anlarımda çekeceğiniz acıları, dünyanın en saygın en şerefli şirketleri arasına soktuğunuz bankanızı tehdit edebilecek tehlikeleri düşündükçe kahroluyorum (...) Allah size kuvvet versin, lütfen kızınıza bu mektubun muhteviyatından bahsetmeyin, kahrından ölür.

Léon[1]"

Damadının kendine yolladığı bu anlaşılmaz, bir o kadar da karışık mektubu okuduğunda Abraham ne hissetmiştir acaba? Şüphe mi? Öfke mi? Kızgınlığını dizginleyebilecek, aczini sessizliğe boğabilecek midir yoksa hiddetini gizleyemeyecek, yumruklarını sıkıp bu "mavi gözlü sarı bıyıklı centilmenin"[2] aileye girdiği güne lanetler mi yağdıracaktır? Ona nasıl güvenebilmiştir? Léon daha bankadaki ilk günlerinde bilançoyu çıkarırken "sorunlarla" karşılaşır. Abraham ve Nissim mali sene sonu belgesindeki yanlışlar konusunda uzun uzadıya konuşmuşlar, neticede her şeyi delikanlının tecrübesizliğine yormuşlardır. Buna rağmen içlerinde hâlâ bir şüphe kalmıştır. Kayınpederin içine bir kurt düşmüş ancak delikanlı canayakınlığı ve zekâsı ile bu hissi çabuk bertaraf etmesini bilmiştir. Duyduğu güvensizlik körelmiştir. Isaac'ın aile işlerine ilgisizliği nedeniyle hayal kırıklığına uğrayan Abraham, Léon Alfassa'nın konumunu güçlendirmesine göz yummuştur. Léon'un, I. Camondo ve Şürekası'nın yetkili yöneticisi olması uzun sür-

1 NCMA, Alfassa meselesi.

2 *Le Gaulois*, 10 Eylül 1884.

memiş, birkaç seneden beri de kendi başına buyruk hareket eder olmuştur. Borsa muhitinde, rizikosu yüksek operasyonlara merakıyla tanınmaya başlamıştır, ancak güleryüzü ve canayakın davranışlarının yanısıra temsil ettiği Camondo müessesesinin ciddiyeti sayesinde edindiği şöhret de, Léon'u her türlü şüphenin üstünde bir adam haline getirmiştir. Kendilerini hayır işlerine kaptıran, ekâbir alemine dalan Abraham ve Nissim ise gidişatın farkına varamamışlardır... Ta ki o meşum 15 Nisan 1885 tarihi gelip çatana ve Léon'un yazıhanesini basan ve elleri boş dönen kambiyocular endişe dolu notlar bırakıncaya kadar:

"Paris, 15 Nisan 1885

Mösyö Alfassa,

Yarınki tasfiyeyle ilgili bugün elime hâlâ bir talimat geçmemiş olması sebebiyle yazıhanenize ve evinize gittiğimde, iki yerde de bana verilen cevap yok olduğunuz ve ne zaman döneceğinizin bilinmediği şeklinde olmuştur.

Oysa 15 Nisan tasfiyesinin büyük bir kısmı için nezdimde talip durumdasınız ve hal-i hazırda, tarafınızdan bana ne teslimatın yapılması için gerekli fonlar, ne de herhangi bir talimat ulaştırılmış değil.

Böyle bir muameleyi, özellikle de piyasanın günümüz şartlarında ileri bir tarihe ertelemem mümkün değildir.

Dolayısıyla maalesef sizden talimatlarınızı talep etmek durumunda kalmış bulunuyorum, aksi takdirde, bugün öğlenleyin, borsann açılışından önce, hesabınızı, tüm mesuliyeti size ait olmak üzere, tafviye etmek mecburiyetinde kalacağım (...).

P.Raveneau"[3]

3 NCMA, Alfassa meselesi, P. Raveneau'nun L. Alfassa'ya mektubu, 15 Nisan 1885.

"Mösyö Alfassa,

(...) Romanya satışından 9.750 frank, yabancı Gaz pour l'étranger'den beşyüz hisse ve Crédit foncier hongrois'dan binikiyüzyetmişbeş hissenin tasfiyesi gerekmektedir, bu kağıtların hal-i hazırda borsada hiçbir piyasası yoktur ve dolayısıyla, bilahare bu kağıtları, fiyatlarda bir çöküşe sebebiyet vermeden satmam mümkün olamayacaktır. Tasfiye için bütün fonlarıma ihtiyacım olduğundan ve bu kağıtları almak için gerekli olan yüksek meblağdaki avansı veremeyecek olmam sebebiyle, tarafınızdan bana hesabınızın kompansasyonu için gerekli fonlar ya da talimatlar ulaştırılmadığı takdirde, bu kağıtları hangi fiyattan olursa olsun elimden çıkarmak zorunda kalacağımı ve bu durumun gerçek anlamda bir felakete sebebiyet vereceğini ifade etmek zorundayım.

Saygılarımın kabulünü rica ederim Mösyö".[4]

Peki bu korkak, bu intihar tehditleri savuran salak nerededir? Ne yapmıştır acaba? Banka'nın merkezinin bulunduğu Lafayette sokağı 31 numaranın sakinleri, bütün bir geceyi ve ertesi 15 Nisan gününü yine gecenin ikisine kadar, tedirginlik içinde geçirirler. Artık sözkonusu olan, felaketin boyutlarını belirlemek, nasıl faka bastırıldıklarını keşfetmektir... Kaçağın bıraktığı evrakların yardımıyla tüm alım talimatları incelemeye alınır, ihtilaslar açığa çıkarılır, ortaya çıkan rakamlar dudak uçuklatır düzeydedir. Dehşet verici netice ertesi günkü gazetelere manşet olur...

Bir Finans Felaketi

Kont Abraham de Camondo'nun damadı Mösyö Léon Alfassa, altmışbeşbin birleşik Mısır hissesi üzerinden olan bakiyeyi ödeyememesi neticesinde dün Borsa'da batmıştır. Akşama doğru Mös-

4 NCMA, Alfassa meselesi, P. Raveneau'nun L. Alfassa'ya mektubu, 16 Nisan 1885.

yö Alfassa'nın intihar ettiğine dair söylentiler duyulmuş, ancak haber yalanlanmıştır. Ardından, Mösyö Alfassa'nın Londra'ya, oradan da mülk sahibi olduğu Cannes'a geçtiği haberi gelmiştir. Dostları kendisinin fırtına dininceye kadar evine kapandığı görüşünü paylaşmaktadırlar.

Kırk yaşına yeni basan Mösyö Alfassa, gayet iyi bir eğitime sahip, kibar bir Konstantiniyeli'dir. Viyana'da eğitim görmüş olan Mösyö Alfassa, şahsi bir servet sahibi değilken, izdivacından sonra I.Camondo ve Şürekası'nın başına geçmiştir. Nitekim kayınpederinin bankasında her şeyden sorumlu olan Alfassa, şahsı adına da spekülasyonlara karışmıştır. Alfassa, Lepelletier sokağı 51 numarada ikamet etmektedir...

Mösyö Alfassa'nın 15 Nisan tasfiyesinde Paris'te altı milyon, Londra'da dört milyon kaybettiği öğrenilmiştir. Bazı kaynaklara göre ise ödemesi yapılmayan toplam meblağ onaltı-onyedi milyon civarındadır. Bu felaket piyasalarda bir afet etkisi yapmıştır (...).

Borsa çevreleri hâlâ Camondoların damatlarını ve yeğenlerini yalnız bırakamayacakları görüşündedir. Piyasanın içinde bulunduğu vahim durum gözönüne alındığında, damatlarının yardımına koşmaları çok daha yerinde bir hareket olacağı gibi kendi kredi müesseselerinin de lehine olacaktır.[5]

Felaket ne kelime, Camondo müessesesinin saygınlığını, itibarını silip süpüren bir tayfun olacaktır bu. Tabiî kimsenin şüphesi yoktur "kayınpederi ödeyecektir."[6] Nitekim suçlu ortaya çıkar ve yumuşayan Abraham borçlarını ödemesinde Léon'a yardımcı olur:

"Paris, 2 Mart 1886

Paris Borsası nezdindeki ajanlara olan borcum için bir kez daha müdahalede bulunma nezaketini göstermekle kalmadınız, ayrıca bana bu tür alacaklılara olan borcumu ödeyebilmem için beşyüzbin franklık bir avans da verdiniz. Öte yandan, üstelik de bankanızdaki muhtelif hesaplarımdaki borcumun toplam tutarı altımilyonaltıyüzbin

5 *Le Figaro*, 16 Nisan 1885.

6 *Le Matin*, 16 Nisan 1885.

frank civarında olduğu halde, Londra borsacılarına olan borcumun ödenmesi konusunda da yardımlarınızı esirgemiyorsunuz. Bu efendilere 30 Mart 1886 tarihine kadar ödemeyi taahhüt ettiğim meblağ 450.000 franktır (...) bu mektubum vesilesiyle (...) bana yaptığınız bu son lütuf için de size minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Léon Alfassa"[7]

Isaac açılan gediğin doldurulması için babasına yardımcı olmaktadır. Asil ruhlu bir çocuktur ve bu olayda da alicenaplığını gösterir. Minnet duygularıyla kıvranan Léon Alfassa avukatına halet-i ruhiyesini şöyle açmaktadır:

"Kont Isaac'ın, karşı karşıya bulunduğum tehlikeleri bertaraf etmek için gösterdiği muhteşem gayretleri sizden öğrendiğimde hissetiklerime birçok vesileyle şahit oldunuz. Bunun için ne gibi feragatlerde bulunduğunu herhalde kimse benden daha iyi takdir edemez. Dolayısıyla mesulu olmadığını, üstelik de iğrenç olduğu kadar aptalca ve beceriksiz bulduğum hareketler dolayısıyla töhmet ya da şüphe altında kalmamanın benim için ne kadar önemli olduğunu gayet iyi anlayacaksınız".[8]

Isaac, dramı tahammül edilebilir hale sokmak için elinden geleni yapmaktan imtina etmediği halde, Alfassa'ya karşı derin bir kin beslemektedir. Ailesinde sebep olduğu kederi, döktürdüğü gözyaşlarını ve ailenin temellerini kökünden sarsmasını hiçbir zaman affetmeyecektir.

Dramatik ayrıntı peşindeki gazeteciler, Clarisse'in Abraham'ın dizlerine kapanıp, kocasının şerefsiz damgası yememesi için şahsi servetini damadını kurtarmaya vakfetmesi için yalvardığını yazmakta beis duymazlar[9]... Clarisse, günlerce ba-

7 NCMA, Alfassa meselesi.

8 NCMA, Alfassa meselesi, 30 Ocak 1886.

9 *Le Matin*, 16 Nisan 1885.

basının sessiz hiddetine göğüs germek, borçlarını istemeye gelen ve ısrarla konaklarının kapısını aşındıran simsarların endişe verici asık yüzlerini sineye çekmek; bir an evvel borçlarını tahsil etmek derdindeki borsa ajanlarının yapmacık saygılarının ardında gizlenen baskılara, şantaj mektuplarına tahammül etmek zorunda kalacaktır...

Yaşanan şok tahayyülün fevkindedir ve yıkıcı dalgalarının sonu gelmez. Bu olaylar Clarisse'i içten içe yiyecek, asabi dengesini bozacak ve nihayet genç kadını dönüşü olmayan kaygılı ve sıkıntılı bir ruh haline sokacaktır. Durumu Clarisse'in "vesayet" altına alınmasını gerektirecek raddeye gelir ve aile ilişkileri iyice kararır, veraset meselesi iyiden iyiye içinden çıkılmaz bir hale girer.

Yaşanılan bu deprem, aileyi saran masumiyet ve saflık halesini de tuzla buz etmiştir. Hayatlarına bir kâbus gibi çöken bu trajediyle Isaac ne kadar korumasız olduklarının farkına varır. Bu his onu hayatının sonuna kadar takip edecektir. Artık Camondolar eskisi kadar kuvvetli değildir.

Sessizlik ve kedere gömülen konakları, hiçbir zaman eskisi gibi şatafatlı baloların mekânı olamayacaktır. Artık ne davet verilecektir, ne de av partileri tertip edilecektir... ve etraflarındaki kem dilliler, tarihte bir yaprağın çevrildiğinden bihaber "Ah! Olmaz olsun böyle damat!" diye hayıflanacaklardır.

ALTINCI BÖLÜM

VICTOR

Moïse de Camondo, Victor Mizrahi için hep bir tahtasının eksik olduğunu söylerdi: "aptal değil ama bir tahtası eksik." Zaten bunu da İstanbul'dan Camondoların Paris'teki bürolarına yaptığı mektup bombardımanlarının birinde, biraz müstehzi biraz da muzafferane bir üslupla kendi ağzından öğreniyoruz. Victor'un tarzı mütecaviz, genellikle vesveseli ve her zaman fütursuz ve talepkârdır. İstisnai müzakere kabiliyetinin, geniş çevresinin, Konstantiniye'nin yeni finans mahallesinde loş yazıhanelerde Camondoların menfaatlerini savunduklarını iddia edenler arasındaki sahtekârları ortaya çıkarmaktaki becerisinin kabul görmesi için deliller öne sürer, taleplerde bulunur, kıyametler koparır. Eğer ona, Victor'a kulak verilmiş olsaydı, kendi tabiriyle, 1894 senesinde, müessesenin İstanbul'daki bankacılık faaliyetlerine son vermek durumunda kalınılmazdı. Ama, kendi namına ufak bir finans müessesesi kurmak üzere patronlarından izin koparmak için yazdığı bir mektubunda da söylediği gibi, "Victor her zaman Victor kalacaktır". Sözkonusu müessese ufak bir şirket olacaktır ama arkasına Rothschildler gibi büyük bankerleri alacaktır. Cerbezesinden bir şey kaybetmeyen Victor en sonunda Moïse ve Isaac'ı ikna eder ve pro-

jesine ciddiyetle eğilmelerini sağlar. Victor hayalini gerçekleştiremese bile, bu girişimi sayesinde Camondo ailesinin yanında bir iş bulur ve raporlarına... daha doğrusu haftalık serüvenlerini yazmaya devam ederek, Konstantiniye piyasası hakkında vereceği siyasi ve mali istihbaratlar karşılığında senede on bin liralık bir maaş koparır.

Abraham ve Victor

Acaba gerçekten Victor'a güvenilebilir miydi? Ne Abraham, ne Isaac, ne de oğlu bu konuda karar veremezler. Ama Victor'un hizmetlerinden de vazgeçemezler. Taşkınlıklarının menfaatlerine halel getirmesinden korkmalarına rağmen, en nazik işleri bile ona teslim edeceklerdir. Isaac, bu dağınık Şarklı'nın inişli çıkışlı mizacından ne kadar rahatsız olduğunu saklamaya gerek görmemektedir. Buna mukabil Abraham, tavırları Şark kokan adamını iyi tanır, dingin otoritesini kullanarak Victor'un ruh hallerini yatıştırmayı, dizginlemeyi bilir:

"Azizim Victor,

Önümde 7'si tarihli mektubunuz duruyor ve bu mektuptan anlaşıldığı kadarıyla sinirlerinizin tedaviye ihtiyacı var.

Benim mektuplarımı aldıktan sonra nazıra çıktığınızı (...) ve kendisine aklınızdan geçen her şeyi söylediğinizi yazıyorsunuz. Ümit ederim sözlerinizde mübalağa ediyorsunuzdur, aksi takdirde bundan böyle size her fikir beyan ettiğimde, sinirinizi gidip ihtiyacımız olan insanlardan çıkaracağınız korkusuyla yaşayacaksam, bir daha size hiçbir şey yazmamayı tercih edebilirim".[1]

Öyle mi? Victor'da zerre kadar alınma yoktur, katiyen fırsatı

1 NCMA, Abraham de Camondo'nun (Paris) Victor Mizrahi'ye (Konstantiniye) 12 Eylûl 1889 tarihli mektubu.

kaçırmaz ve Paris'e gidip... Charcot'ya görünmeyi teklif eder. Sanki "Konstantiniye Paris'in varoşudur",[2] Paris'in en son modası, ünlü isimleri, meşhurlarının hikâyeleri Osmanlı'nın başkentine ulaşmakta herhangi bir engelle karşılaşmamaktadır. Ancak, Freud'a ilham verecek olan histeri uzmanı Charcot, bu enerjik Galatalı kâtibi hastaları arasında göremeyecektir. Aklı çok başka yerlerde olan Abraham, Victor'u kırmamaya özen göstererek bu talebini geri çevirir:

> "Sinirlerinizden bahsederken, asabî tabiatlı olduğunuzu kastediyordum yoksa fiziken tedaviye ihtiyacınız olduğunu değil, dolayısıyla da Dr. Charcot'ya ihtiyacınız olduğunu hiç sanmıyorum. Ayrıca siz bize Konstantiniye'de lazımsınız. Yeniden canlanma ihtimali olan çuha işi, tahsil edilecek alacaklar, nezaret edilmesi gereken tuğla fabrikası, bütün bu faaliyetler sebebiyle, sizi burada görmekten duyacağını büyük memnuniyete rağmen, Konstantiniye'de kalmanızı tercih ederim."[3]

Victor o kadar da aptal değildir. Bu 1889 yılına gelindiğinde Camondoların emrinde çalışmaya başlayalı onüç sene olmuştur. Başlıca işi, Osmanlı hükümetine çuha satmak, tahsilat yapabilmek için idareye baskı yapmak ve ödeme vadelerini müzakere etmektir. Ülke zor günler geçirmektedir ve Bâbıâli'nin hazinesi boşalmıştır. Victor kendini paralar, araya insanlar koyar, sağa sola dağıttığı hediyelerin miktarını artırır ama elde ettiği tek şey taşraya çekilmiş havale sözleri olur. Bu zaman zarfında, kilometrelerce çuha, devletin rutubetli ambarlarında çürüme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu meşhur ambarlarda olup bitenler haftalık yazışmaların ana temasını oluşturmaktadır. Resmî amacı bilgi vermek olan bu yazışmalar ilginç ayrıntılara boğulur, barok entrikalarla sulanır ve daha ziyade mek-

2 MA, Thouvenel fonu. Mi 192, A. Cuvillier-Fleury'nin E.Thouvenel'e mektubu, zikreden Nora Şeni, *Marie et Marie... age.*, s. 19.

3 NCMA, Abraham de Camondo'nun (Paris) Victor Mizrahi'ye (Konstantiniye) 20 Eylül 1889 tarihli mektubu.

tup sahibinin cengaverane başarılarını, sonsuz sadakatini ispat etme amacına hizmet ederler.

Çuha meselesi, Yahudi eşrafıyla Osmanlı devleti arasında ezeli bir hikâyedir. Osmanlı hükümeti XVI. yüzyıldan itibaren ordusunun çuha ihtiyacını Selanikli tüccarlardan karşılamayı âdet edinmiştir. Karşılığını da vergi muafiyeti olarak ödemektedir. 1568'de verilen bir berat bu adeti resmîleştirir ve artık vergi aynî olarak ödenmeye başlar. Böylece Selanik tekstil sanayiini keyfi aracı değişikliklerine karşı koruyan gayet yararlı bir mübadele sistemi tesis edilmiş olur. Bu sırada, İstanbul'da, Zonana ve Carmona ailelerinin arasında bulunduğu Yahudi hanedanları Yeniçeriler'in levazım ihtiyaçlarının iltizamında ihtisaslaşmışlardır. Gayet tabiî bu vazifelerini yerine getirirken Selanikli amcazadelerini işlerine ortak ettiklerini düşünmek güç olmasa gerek. Ancak, Sultan II. Mahmud'un 1826'da Yeniçeri kışlalarını topa tutmasıyla ve bu çığrından çıkmış ordunun mültezimlerini iş yapmaktan men edip kellerini vurdurmasıyla bu şanslı cemaatin de yıldızı kayar.

Orduya çuha tedarik etmek, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ayrıcalıklı Yahudiler'in yapmakla mükellef olduğu iştir, her ne kadar bu çuha artık İngiltere'den ithal ediliyor olsa bile! Bu 1887 yılında, Camondoların Şark'taki şirketinin Devlet'in ambarlarında kilometrelerce çuhası mevcuttur.[4] İstanbul'da Fresko ve Rosa müessesesi aracılığıyla malı Manchester'den ithal etmişlerdir. Mösyö Rosa'nın kardeşi Londra'da yaşamakta ve oradaki işleri takip etmektedir. Fresko, depolarla, Maliye Nazırı'nın Ortaköy'deki konağı ve Galata'daki I. Camondo Bankası arasında mekik dokuyanlar hakkında yazılan raporlarda, Camondo şirketi personelinden ismi en çok telaffuz edilen ikinci

4 Bu ambarlar hanlarda bulunmaktaydı. 1888'de Moïse de Camondo buradaki malların depolanma şartlarıyla ilgili çok ağır bir eleştiri yapmaktadır : "Dün Süleyman Paşa ve Vezir Han'daki ambarlara gittim. Olan olmuş, ama çuhalarımızı bu bataklığa (hanın arka tarafını başka nasıl anlatacağımı bilemiyorum) koymak en azından çılgınca bir fikir. Ümit ederim çuhalarımız zarar görmemiştir. Eğer zarar gördülerse, şansımıza küselim", NCMA, Konstantiniye mektupları, 9 Haziran 1888.

kişidir. Çuha Osmanlı ordusunu giydirmekte kullanıldığından bu üç nokta arasındaki trafik kış yaklaştıkça artar. Bu akılalmaz pazarlıklar, bitmek tükenmek bilmeyen gidiş gelişlerin kökeninde, sürekli ödemelerini erteleyen ve Osmanlı mülküne yayma temayülü gösteren Bâbıâli'nin bütçe sorunları yatmaktadır. Camondo'nun adamları da balyaların, çuhanın tamamı ödenmeden açılmaması için envai çeşit kurnazlığa başvurmaktadır.

"Konstantiniye, 26 Ağustos 1887

Sayın Kont,

Ambarda ceman 4.513.043 metrelik 67 balya çuhamız mevcut. Bugün öğlenleyin, Abraham Fresko yazıhaneye gelerek, Ali Paşa'nın levazım amirinin dün ambarda iznimiz olmadan balyaların açılması emrini verdiğini söyledi. Şaka yaptığını sandım. Victor yazıhanede değildi. Onu beklerken Fresko'ya adamlarını göndermemesini söyledim (...) Aradan iki saat geçti ki Victor geldi, konuyu ona açtım, o da bana bunun önümüzdeki pazartesi başlayacak olan Bayramdan sonra yapılacağını söyledi. Bir saat sonra da Fresko'nun kardeşi geri geldi, beti benzi atmıştı ve bana cuma günü olduğu halde balyaları ambarda açmaya başladıklarını söyledi. Victor'u alıp ambara koştum. Geldiğimizde 39 balyayı açmışlar ve kayda geçmişlerdi. İtiraz ettim. Oradaki memur bana levazım amirinin yazısını gösterdi. Elime geçen çuha toplarını aldım (...) ve ölçümlerinin yapılmasını önlemek için kendi mührümle ve başkanın mührüyle mühürlenmiş bir dolaba soktum. Ardından hemen Ortaköy'e Nazır'ın konağına koştum. Victor benimle gelmek istemedi, Ali Paşa'ya şikâyette bulundum. Nazır bana *bütün bunların Victor efendinin malumatı dahilinde yapıldığını ve eğer bana aksini iddia edersе kendisini kovmamı söyledi (...).*

Eğer Victor'un yaptığını tasvip ediyorsanız, Mösyö lö

Kont, siz bilirsiniz. Ama eğer tasvip etmiyorsanız, lütfen gelecekte gerekli tedbirleri alınız, bunu yapmaya elbette muktedirsiniz. Mösyö Victor'un yaptığı çizmeyi aşmak, çıldırmaktan başka türlü izah edilemez.

Serasker'e Victor'un size olayı telgrafla bildireceğini söyledim bana cevabı "eğer buna cesaret ederse onu evimden, odamdan kovarım" oldu.

Seraskerden geriye kalan 28 balya için bir mühlet aldım.

Bendeniz Aciman"

Bu akrobatik işgüzarlık numaraları arasında, Victor'un son derece başarılı olduğu bir alan da vardır. O da Kont Abraham'ı kendinden geçiren, damağının hasret kaldığı lezzetten kaşkavalı ve balık yumurtasını Konstantiniye'de bulup kendisine yollamaktır.

"Yolladığınız beyaz peynir elime geçti. Pek lezzetli, hatta epeyi zamandır bu kadar güzelini yemediğimi itiraf edebilirim. Sizden ricam bana yirmi-otuz okkalık yeni bir parti yollamanız. Ama aynı bu yolladığınız gibi olsun. Bana bamya göndermeyi unutmuşsunuz, bekliyorum[5] (...)

Bir ricam da bana *güzel* bir lakerda yollamanız. Güzelin altını bilhassa çizdim, çünkü en lezzetlisinden olmasını istiyorum".[6]

Bu meşgalesi Victor'a çuha işini unutturmaz. Victor Mizrahi'nin asli işi havalelerin vadelerini müzakere etmektir, bu görevini de şevkle yerine getirir. Ancak birkaç ay vadeli ve keşide yeri Osmanlı mülkünün uzak vilayetleri olan ödeme vaatleriyle

5 NCMA, Abraham de Camondo'nun (Paris) Victor Mizrahi'ye (Konstantiniye) 12 Kasım 1889 tarihli mektubu.

6 NCMA, mektuplar, 28 Eylül 1889.

yetinmek zorunda kalır. Çuha fiyatlarında hatırı sayılır bir indirim karşılığında, keşide yeri İzmir, Adana veya Edirne olan havaleler koparabildiğinde memnun olmaktadır. Kont Abraham'a yolladığı mektuplarında, gecikme sebeplerini ayrıntılarıyla izah etmek, devlet hazinesinin hazin durumunu anlatmak, aylardır maaşlarını alamayan memurların içler acısı durumunu gözler önüne sermek için kendini paralamaktadır. Çevirdiği entrikaları yüzüne gözüne bulaştırır, bir bardak suda fırtınalar estirir ve bütün bunları şeytani bir komplonun parçasıymış gibi aktarır. Satırlarının arasında, istikrazlardan emisyonlara, emisyonlardan para konversiyonlarına sürüklenen Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu acz durumu okunmaktadır. Alacaklıların borçlarının ne zaman ödeneceğinin meçhul olduğu bu ortamda, değişik düzeydeki memurlarla ilişkilerin ne kadar belirleyici olacağı ortadadır. Victor bu ilişkileri tesis etmek ve beslemek için büyük kumandan edalarıyla binbir çeşit kurnazlığa başvurmakta ve bunları genel gider olarak fatura etmektedir.

> "Geçenlerde Victor, kimyagere verilmek üzere, bir seferinde 25 bir seferinde de 50 lira çekmiş ve bu meblağları da kayıtlara benim adıma geçirmiş. Bana olaydan onbeş gün sonra bahsetti, oysa ben ne bu parayı aldım ne de gördüm. Yani başka bir deyimle, bu masraflar ve harcamalar konusunda bana danışılmadığı gibi bilgi bile verilmiyor".[7]

Balyalar ordunun ambarlarında açıldığında dinamometreyle mukavemet ölçümü yapan ve malın istenilen evsafta olduğunu tasdiklemesi için kimyagere para verildiği doğrudur. Yine balyaların açılmasını geciktirmeleri için bekçilere de para verilmektedir. Kimilerine de balyaların rutubetsiz bir yere yerleştirilmesi ya da açık havada muhafaza edileceklerse üstlerinin bir brandayla örtülmesi için rüşvet verilmektedir. Bu rüşvet silsilesi böyle de-

7 NCMA, Aciman'ın (Konstantiniye) Abraham de Camondo'ya 6 Eylül 1887 tarihli mektubu.

vam etmektedir. Victor, sadakatini ispatlamak için yeri göğü birbirine katarken, çoğu zaman uzlaşılmaz amiri ve Abraham'ın İstanbul'daki gözü kulağı Aciman'la da ihtilafa düşmektedir.

> "Sizi daha fazla üzeceğinden korkmasam, bu 67 balya meselesinde Victor'u, manen ve maddeten, hallederdim. Ama sizinle uzaktan yakından ilişkisi olan her konuda hareketlerimi size olan sevgim ve sadakatim yönlendirmekte. Bütün yolladığı raporlarda beni gammazlamaktan ve iftira atmaktan büyük bir zevk duyuyor. (...) Bu adamın ne kadar nankör olduğunun daha yeni farkına vardım. Bu son işiyle birlikte ona şimdiye kadar üç iş buldum. Karnını doyurmam ve üstünü başını yapmam da cabası".[8]

Galata'nın ahşap döşemeli loş yazıhanelerinde dokunan husumet ilişkilerinin, biriken kinlerin Paris'ten halledilmesi mümkün değildir. Bu yeni sürtüşmeler, aileler arasında var olan kadim ihtilafların yeniden canlanıp nesiller boyu sürmesine önayak olmaktadır. Konstantiniye'deki Camondo Bankası'nın çalışanları aile yakınlarıyla tanıdıklar arasından seçilmektedir. Örneğin Joseph Molho, Kont Abraham'ın bacanağıdır ve Kontes Abraham de Camondo genç kızlık adıyla Regina Baruch'un kızkardeşiyle evlidir. Bu akrabalık ilişkilerinden güç alan Molho, 1874'te, Banka'dan büyük meblağları fütursuzca zimmetine geçirmiştir. Bunun neticesinde gözünün yaşına bakmayan Abraham tarafından işine son verilmiş olması, oğlu Isaac Molho'nun, birkaç sene sonra Konstantiniye'deki merkez tarafından işe alınıp, babasının eski işyerinde kariyer yapmasını engellemez. Bu durumdan tek hayıflanan Victor'dur. Genç Molho'yu yakın takibe alır ve hırçınlaşarak kıskançlığını kusar. Üstüne üstlük, Isaac Molho aynı zamanda Aciman'ın da kayınbiraderidir. Bu da bardağı taşıran son damla olacaktır, kendini ailenin muhasarası altında hisseden Victor Mizrahi, kişiliğiyle özdeşleşen yaranma tutkusuyla galeyana gelecektir.

---

8 Aynı.

Gerilimler en sonunda, 1890 yılı Mart ayında son derece vahim bir buhranın ortaya çıkmasına sebep olur. Her zamanki işgüzarlığıyla Victor, Banka'nın müşterilerine daha sıkı şartlar uygulanmasına karar verir. Bu vesileyle de, iş arkadaşlarının bazı mudilere tanıdığı ayrıcalıkları da lağv eder. Bu tedbir, zaten kin dolu ilişkilerin anında patlamasına sebep olacaktır. Victor'un, Isaac de Camondo'ya yolladığı mektupta, hakaretlerin, ithamların haddi hesabı yoktur.

> "(...) Isaac Molho biraz asabi bir tavırla Delorme'un iyi niyetinden şüphe etmeye hakkım olmadığını söyledi. Ben de, herkese uygulanan şartları ona uygulamakla kimsenin iyi niyetine gölge düşürmediğimi söyledim. Bunun üzerine, büyük bir hiddetle muhasebedeki masayı yumruklamaya başladı, ardından Medina'yı çağırdı, Delorme'un notunu değiştirmesini emretti ve aynen şunları söyledi: 'Burada benim de sözüm geçer ve eğer idare her şeyin eskiden olduğu gibi devam edeceğini sanıyorsa aldanıyor, Paris'e yazacağım.' Bu çıkışının, tek kelimeyle, her türlü otoritenin, displinin reddi olduğu kesin ve Sayın Kont, dolaylı olarak bile zat-ı âlinizin kendisine idarenin kararlarını hiçe sayma selahiyeti verdiğini sanmıyorum. Eğer yanılıyorsam, menfaatiniz icabı bunu bize hemen söylemeniz gerekmektedir. Ve sanırım bu konuda, kayınbiraderi Aciman bile benimle hemfikirdir.
>
> (...) Isaac Molho biraz heyecanlı bir tabiata sahip (...) ben de ona biraz sertçe 'lütfen, Hermann'ın yaptığı gibi bizi sürekli Paris'e rapor etmekle tehdit etme, zamanında sen kendin onun yaptığını muhbirlik diye nitelendiriyordun', diye cevap verdim. (...) Ben tam ona Hermann'ı taklit etmemesini söylüyordum ki bana şöyle saldırdı: 'Yazıhanedeki muhbir sizsiniz, sürekli masumları gammazladınız; artık ayağınızı denk alın, bu karanlık dolaplarınızın sonu geldi'."[9]

9 NCMA, mektuplar, Konstantiniye, 1890.

Otoritesi bu "hırsızın oğlu" tarafından sarsılan, alenen hakarete uğrayan Victor, kendisine, yani Camondoların menfaatlerinin bu kayıtsız savunucusuna yapılan rezaleti, büyük haksızlığı anlatmak için derhal Paris'e gitmekte diretmektedir. Gidip hakkını müdafaa edebilmek için, istifasını verme tehditleri savurur, İstanbul'dan ayrılabilmek için telgraf üstüne telgraf çeker, aslında yolladığı mektupları da yeterince vecizdir:

> "Kelimesi kelimesine kendine şu cevabı verdim: 'Ben hırsızlar ve hilekârlardan başka kimseyi ihbar etmedim, namuslu insanların korkacakları hiçbir şey yok' o da bana cevaben şunu söyledi: 'en büyük hırsız asıl sizsiniz ve bunu ispat edeceğim' ve bütün bu sözleri memurların önünde sarfetti. (...)
>
> Mösyö Isaac Molho'nun beni zarar vermekle tehdit ederken, Paris'teki sahip olduğu güçlü desteklere güvendiğini anlamakta pek zorluk çekmiyorum. İtiraf etmeliyim ki ben de ona çok çektirdim. Dürüst bir adam olan kayınpederi Mösyö Fernandez'in safdışı edilmesine destek verdim. Isaac'ın kendisinin kambiyo simsarlarıyla ortaklığa gitmesini engelledim. İşindeki selahiyetlerini kısıtlayarak kasamıza girmesine mani oldum. Eğer değiştirmek istediğiniz bunlarsa, o zaman burada ikimiz için yer olmadığını tekrar edeceğim. Maalesef bu anormal durumda sizin de mesuliyet payınız olduğunu söylemem gerekiyor. Buna sizin ademimerkeziyetçi sisteminiz sebebiyet vermiştir. Merkeziyetçiliği kırın, ama bunu yaparken adamlarınızı seçin, geçmişlerini ve gelenekleri geleceğe taşıyan insanlara yetki vermeyin. Molho'nun en iyi yanını, ekte kopyası olan mektupta, rahmetli pederiniz Kont hazretleri gayet güzel tasvir etmişlerdir."[10]

Ve mektubuna, Abraham Camondo'nun onaltı yıl önce, zimmetine para geçirmekle suçlayıp hakkında adli takibatta

10 NCMA, mektuplar, Konstantiniye, 1890.

bulunmakla tehdit ederek işine son verdiği Joseph Molho'ya yolladığı mektubu iliştirir:

"Konstantiniye, 23 Şubat 1874

(...) Başka birisi sözkonusu olsaydı, suçluyu adalete teslim ederek hakkında, itimadı suistimal, zimmete para geçirmek suçları için *kanunun öngördüğü tedbirlerin alınmasını* talep etmekte tereddüt etmezdik, ancak bazı mülahazalar sebebiyle bizi layıkıyla tatmin edecek bir yola başvuramıyoruz ve sadece sadakatte kusur işlemiş olan bu memurumuzu işten atmakla iktifa ediyoruz. Dolayısıyla bu mektubu alır almaz, Mösyö Joseph Molho'dan zimmetine geçirdiği meblağlara tekabül eden keşif, senet, tahvil ve teminatı aldıktan sonra, derhal bu şahsın işine son verilmesi için gerekeni yapınız."[11]

Victor'un ölçüsüzlüğü, eski defterleri karıştırmaktaki sefihliği sınır tanımamaktadır. Ailesinin geçmişini gözler önüne sererek, Isaac Molho'yu engellenemez bir kısırdöngünün içine hapsetmektedir: "Aileye has bu kötü huy, en sonunda onda da tecelli edecektir. Bu sadece bir zaman meselesi." Victor bu kadarla da yetinmiyor. Abraham'ın yazdığı bu eski mektubu konta yollayarak, ona yeniden bu hiyanet hikâyelerini hatırlatarak, konttan babasının hatırasına saygı göstermesini, Abraham Camondo'nun 1874'te vefasız Joseph Molho'ya karşı gösterdiği katı tepkiyi şimdi de oğluna karşı onun göstermesini istemektedir.

Oysa, Isaac'ın hem babasını hem de amcasını kaybetmesinin üzerinden daha sadece bir sene geçmiştir. Konstantiniye nesli böylece sönüp gitmiştir. 1890 yılına gelindiğinde, Galata'daki yazıhanede için için kaynayan garaz ateşini söndürecek sihirli kelimeleri kulağına fısıldayacak, ona doğru cevapları verdirecek kimsesi kalmamıştır Isaac'ın. Bu fütursuz, Fransızca'nın

11 NCMA, Abraham de Camondo'nun Konstantiniye'deki I. Camondo Bankası müdürlerine 23 Şubat 1874 tarihli mektubu.

dümen suyunda yaşayan şarklı kâtiplere hakim olan gerilim ortamını dağıtmak için ne yapabileceğini ve bunun ona maliyetinin ne olacağını söyleyecek kimse yoktur.

> "Size bütün samimiyetimle şunu itiraf etmek isterim ki, idarenin şekillendirilmesi için çok gayret harcıyorsunuz; karakter, husumet ve gurur meseleleri sizin için çok büyük bir önem taşıyor ve bundan zarar gören de menfaatlerimiz oluyor."[12]

Bu duygusal kâtiplerin talepleri nelerdir? Bu mektupların amacı nedir? Bu tuhaf talep nasıl tatmin edilebilir? Alaturka bir anlatımla yazılan bu Fransızca mektuplarda hiçbir zaman zam istenmemekte, nadiren yeni haklar talep edilmektedir. O zaman Konstantiniye'den dışarı taşan, yazışmalara hakim olan, Paris'in keyfini bozan bu çıkışlar nasıl tatmin edilmeli, yatıştırılmalı, cevaplandırılmalıdır? Ayrıca bu ne küstahlıktır? Victor ve avanesi sadece nezaket kurallarını çiğnemekle kalmamamaktalar, zahiri bir saygı gösterisinin ardına gizlenip, en üst düzeyde bulunan, Paris'teki her şeye kadir kontların aldığı kararları sorgulamaktadırlar.

İlahların kararı! Evet, ilahlar. Victor'un patronlarına hitap şeklinde seçilmiş halkın Yehova'ya hitabını andıran bir şey vardır. "Peki, Sen Olan'sın, Sen kadir-i mutlaksın, ama benim ne halde olduğuma bir bak -belki de bu acımın sebebi beni seçmiş olman- ve müdahale et, birşeyler yap, aktini yerine getir. Baktığında göreceğin tek şey bu akdin hükümlerini ne büyük bir sadakatla yerine getirdiğim olacaktır."

Bana bak, diyor bu mektuplar, bana bak ve sadakatimi, dürüstlüğümü gör, ne kadar kurnaz, ne kadar açıkgöz ve hatta ne kadar daha fazlası olduğumu da tescil et.

Demek bütün mesele budur! Mesele bir tutku meselesidir! Sadakattir. İşte bu mektuplara cevap yazmak bunun için zor-

---

12 NCMA, Isaac de Camondo'nun Konstantiniye'deki beylere, Paris 22 Temmuz 1891 tarihli mektubu.

dur. Isaac ve Moïse'in içinde bulundukları şaşkınlık neredeyse insanda acıma duygusu uyandırmaktadır. Hiçbir zaman büyük bir ilgi duymadıkları bankanın başında tek başlarına kalmışken, Victor'un Paris'e gelmesini istemezler. Nasıl olur da Lafayette sokağındaki ihtilaflar personel müdürlüğünün kapısını aşmazken, Galata'daki münakaşalar Paris'in bile havasını zehirleyebilmektedir? Parisli kâtiplerin münakaşaları adap çerçevesinde olmakta, hiçbir zaman Camondoların kapitoneli kapılarından içeri sızmamaktadır. Burada hiç kimse, karşılaştığı haksızlıklar, kurbanı olduğu acımasız husumetler için Camondoları rahatsız etme münasebetsizliğini göstermez. Burada hiç kimse onlardan saman ateşi çatışmalara hakemlik yapmalarını, sonuç itibarıyla, hepsine karşı aynı derecede lakayıtlık besledikleri çalışanları arasında bir tercihte bulunmalarını talep etmez.

> "Dün eve de yazdığım gibi, amcam şu an çok ağır hasta. Zavallı babamla aynı hastalıktan musdarip, tek farkı ateşinin daha düşük seyretmesi, ama çok endişeliyiz."

Moïse de Camondo'nun Victor Mizrahi'ye yolladığı bu birkaç satır 12 Aralık 1889 tarihini taşımaktadır. Abraham ertesi gün sevdiklerini ebediyen terk edecektir. Tanınmak için hep aynı kisveye bürünen bir lanet gibi, on ay önce Nissim'i ailesinden koparan "akciğer iltihabı" bu sefer de altmış yaşındaki ağabeyinin ölümüne sebep olacaktır.

> "Bu ölüm bizi hiç beklenmedik bir anda can evimizden vurdu. Pazartesi akşamı amcam kendini rahatsız hissediyordu ve saat beşte yatmaya gitti. Çarşamba günü pençesine düştüğü korkunç hastalığı öğrendik, cuma günü de ağrısız acısız sönüp gitti."[13]

Abraham hiçbir şeyin hiçbir zaman ayıramadığı kardeşinin

13 NCMA, Moïse de Camondo'nun Victor Mizrahi'ye (Konstantiniye) 16 Aralık 1889 tarihli mektubu.

vefatından sonra sadece birkaç ay yaşayabilmiştir. Ayrı oldukları nadir birkaç seyahatin dışında hep beraber olmuşlardı. Babaları Raphaël'in ölümünden sonra, büyükbaba onlara kanat germişti. Daha sonra, birbirlerinin yanıbaşında hayatlarını kurmuşlardı. Erginliğe erdiklerinde, aileleriyle birlikte Galata'da komşu evlere yerleştiler. Paris'te Monceau sokağında 61 ve 63 numaralı konaklarda yine birbirlerine komşu olacaklardır. Onlar için "muhteşem sarayları da kalpleri gibi içiçe"[14] denilecekti. I. Camondo bankası, beşiğe benzeyen bir gemi gibi ikisini de liman liman, Tunus istikrazlarından, İspanyol imtiyazlarına, beraber dolaştıracaktır. Dolayısıyla ailelerini arkada bırakıp, birkaç ay arayla da olsa, ebedi yolculuklarına da beraber çıkmalarında şaşılacak bir şey yoktur.

Isaac ve Victor

"(...) servetimin (...) bu kısmını da (...) kendisine miras bıraktığım temiz isme layık bir şekilde yaşayabilmesi için ve servetimin birinci kısmı üzerindeki kanuni hakkından bağımsız olarak annesine, ömrü billah her yıl 250.000 Frank'lık bir rant ödemesi kayd-ı şartıyla, bütün kalbimle sevdiğim oğlum Isaac'a bırakıyorum.

Teminatım, ailemizin bir asırda tesis ettiği ve oğlumun ahvadına haysiyetle devredeceği ahlakıdır. Eğer son bir arzum olabilecekse o da oğlumun evlenmesidir.

Sözlerime son vermeden önce Allah'tan bütün mirasçılarıma sıhhat ve arzu ettikleri her şeyi bahşetmesini niyaz ederim. Beni unutmasınlar.

Paris, 4 Temmuz 1889
Kont A. de Camondo"[15]

Babası öldüğünde Isaac otuzdokuz yaşında, muhteşem bir

14 *Archives Israélites*, 31 Ocak 1889.

15 NCMA, Abraham mirası.

sanat eseri koleksiyonun başında, müzmin bir bekârdır. İçinden bir ses ona Konstantiniye sayfasını gözü arkada kalmadan kapatmasını söylemektedir. Böylece İstanbul'la ilişkilerini kesmesiyle neticelenecek olan süreç başlar. İlk girişimleri daha ziyade, işleri kendi kafasına göre yeniden düzenlemek, şimdiye kadar dokunulması mümkün olmayan kronik işleyiş bozukluklarını düzeltmek için sabırsızlıktan için içini yiyen ve kendini ispat için fırsat kollayan yeni neslin hamlesine benzemektedir. Isaac, ilk iş olarak Konstantiniye'deki işlere ciddi bir şekilde el atarak buraya biraz çekidüzen vermek, işleri akılcı bir raya oturtmaya karar vermiş gibi gözükmektedir. Bir ihtimal, bir asalak gibi benliğine yapışan ama kendine ait olmayan bu özlemden kurtulmak istemektedir. Babasının ölümünden onbeş gün sonra, yeni talimatlarını yollar:

"Sevgili Victor,

Konstantiniye'deki harcamalarımızla ilgili aşağıdaki talimatlarımı uygulamanızı rica ederim (...)

1) 1 Ocak'tan itibaren hesabın benim adıma geçirilmesi.

2) Özel talepler dışında her türlü yiyecek gönderisine son verilmesi.

3) Önkeşif olmadan ve bana danışılmadan yalıda herhangi bir tamirat yapılmaması.

4) Bahçe için ayda 1 liranın üzerinde masraf yapılmaması(...).

5) 1 Ocak'tan itibaren Sultana'nın aylığının yarıya indirilerek, kendisine 80 kuruş, en fazla 1 lira ödenmesi.

6) Limonluk için odun, kömür alımı ve diğer harcamaların durdurulması."

Tarama, lakerda, balık yumurtası paketlerinin sonu gelmiştir, artık ne beyaz peynir tenekesi, ne eski kaşkaval ne de kuru bamya yollanacaktır. Isaac haklıdır. Tatlar, kokular... Hatırayı besleyenler, uzakta kalan bir çocukluğun saklandığı sığınaklar

bunlar değil midirler? Bu hatıralarına sırt çevirmeye kararlı genç bankacı geçmişten yayılan bu izleri, bu küllenmiş habis ateş yuvasını yeniden canlandırmaktan kaçınması gerektiğini bilmektedir.

Ayrıca Victor ve diğerleri bu kolilerden faydalanarak astronomik meblağlar fatura etmektedir belki de.

Ya yalı, Boğaziçi'nin dalgaları arasında saltanat kayıkları gibi süzülen bu saray yavrusu. Çocukken Isaac da, yalılarını istila eden denizin pırıltılarının cazibesine kapılmıştır muhakkak. *Bosphorescence*, Isaac'ın bestelerinden birinin adı ve belki de doğmuş olduğu sahilleri alenen zikrettiği tek vesile olacaktır.

Ancak bu malikânenin bakımı pahalıya mal olmaktadır. Pahalı! Acaba bu kelime bir tablo ya da bir duvar saati için bir serveti gözden çıkarabilen bir Camondo'nun ağzında ne manaya gelir? Bu masraflar lüzumsuz olduğu için ağır gelmektedir. Boğaz'ın, Isaac ve Abraham'ın yazlık programlarında yer almamasının üzerinden yıllar geçmiştir. Onların yokluğunda, yalıyı yazlık olarak kiralamak için Konstantiniye bankerleri birbirleriyle yarışmaktadır. Osmanlı Bankası'nın müdür yardımcısı La Fuente, bu 1892 yılında Maliye Nazırı Agop Paşa'dan atik davranarak yalıyı kiralayabilmiştir.[16] Böylece, Yeniköy'deki *yalı* yeniden canlanır, hayat bulur, her sene bir mevsimliğine bile olsa davetlerle ışıldar. Bu saray yavrusu dipsiz bir kuyudur. En başında sürekli tamirat isteyen limonluğu yeter. Tamirat talebi bahçevandan gelmektedir. Zira burada ürettiği çiçekleri toptan satmaktadır. Oysa söz konusu edilemeyecek kadar düşük olan maaşı bile sıkı pazarlıklara sebep olmaktadır. Isaac, ele almak istemediği İstanbul'da tasarrufa gitme konusunda ısrarlıdır. İstanbul ona ağır gelmektedir.

1892 yılında, Isaac hâlâ bu şehre karşı çelişkili duygular beslemekte, ne yapacağını bilememektedir. İş dünyasıyla ilgili bilgi almak için Galata'daki müdürlerini sıkıştırdığı şüphe götürmez, ancak kendisine aktarılan bilgileri değerlendirdiği de

16 Agop Paşa, Isaac'ın yalısını 1890 yazı için kiralar ve bir sonraki sene yalıyı satın almak üzere 100.000 Türk lirası teklif eder.

söylenemez. Isaac hiçbir yeni girişimde bulunmamakta, para emisyonu ya da kambiyo hizmetleri için kurulan hiçbir sendikada yer almamaktadır. Moïse'in genç eşi Irène de Camondo'ya 1892'de Sultan Abdülhamid tarafından nişan verilmesini memnuniyetle karşılar ama bu vesileyle yapılması gerekenleri yapmayı ve geleneksel hediye dağıtımını reddeder. Victor ise ipin ucunu kaçırmamak niyetindedir. Yolladığı mektuplarda, Isaac'ın Hacı Ali Paşa'ya faizsiz 500 Türk lirası borç vermesi için ısrar etmektedir. Irène onun sayesinde bu nişana layık görülmüştür. Isaac kasılır, kendince, geçmişte, büyükbabasının sarraf olduğu devirden kalma bu âdetleri reddetmektedir. Modern bankacılıkla bağdaştıramadığı ve uymaktan imtina edebileceğini düşündüğü bu köhne "saray Yahudisi" âdetlerini hor görmektedir. Isaac'ın kararsızlığı meyvelerini vermekte gecikmez: her zamanki tabiatına uygun olarak, ortalığı velveleye veren, itiraz eden, tehdit eden yine Victor olacaktır.

"Konstantiniye, 20 Ocak 1892

(...) Kanımca, eğer Konstantiniye'ye gelmeyi düşünüyorsanız, bunu hemen şimdi yapınız; böylece piyasayı tetkik etme (...) ve eğer mümkünse işlerimizi geliştirme fırsatı bulabileceksiniz. Zira şahsen son derece sabırsız olduğumu ve sonunda moralimin bozulacağını söylemek zorundayım. Çalışmak istiyorum, buna istidatım var ancak kendimi limana bağlı bir gemi gibi hissediyorum. Bu arada zaman, onunla birlikte de hayat ve ömür akıp gidiyor.

Sadık bendeniz
Victor Mizrahi"[17]

Cesaretlerini kaybeden Galatalı müdürler gitgide daha bir temkinli olmaktadırlar, veciz mektupları ruh hallerini yansıtmaz ayrıca bilgiden de bir o kadar yoksundur. Isaac öfkelidir.

17 NCMA, Victor Mizrahi'nin Isaac de Camondo'ya (Konstantiniye) 20 Ocak 1892 tarihli mektubu.

"Efendiler,

(...) Hiçbir konuda malumat sahibi edilmiyorum ve size vermiş olduğum talimatlara rağmen, şimdiye kadar, olup bitenlerle ilgili hiçbir konuda sizden herhangi bir bilgi edinemedim. Bu durumu son derece büyük bir rahatsızlıkla tespit ettiğimi sizden saklamayacağım.

Yine tekrar ediyorum, sizden talebim, bana haftada bir kere olup bitenleri yazmanız ve eğer üçünüz de işin esası konusunda hemfikir değilseniz, intibalarınızı bana ayrı ayrı rapor etmeniz. Böylesi, şu anda olduğu gibi hiçbir bilgi sahibi olmamamdan evladır.

Selamlarımın kabulünü istirham ederim."

Ve sinirli bir el yazısıyla eklemektedir:

"Sonuç itibarıyla, ya bana birlikte yazın ya da her biriniz ayrı ayrı. Yazışmalarımız muhasebe hesaplarının kaydından öteye gitmemektedir. Mösyö Victor'un dışında yazışmalara ara sıra bir iki kelime ekleyen başka birisi yok (...) Bu benim için yeterli değil. Sadece piyasanızdaki çıkarlarımızla ilgili bilgi nakletmeniz yetersizdir, orada olup bitenleri de aktarmalısınız. Mesela şu anda hükümetle Osmanlı borçları müzakere edilmekte. Biz bunu yabancılardan öğrenmekteyiz ve bundan büyük bir memnuniyetsizlik duymaktayız[18] (...)"

Zehir zıkkım cevap gelmekte gecikmez. Victor'un cüretine bu sefer Osmanlı mülkündeki Camondo gayrimenkullerinin idarecisi Léon Piperno'nun imzası da eşlik etmektedir. Galata'daki I. Camondo Bankası'nın müdürleri içlerini dökmek için bu vesileyi beklemektedirler:

18 NCMA, Isaac de Camondo'nun (Paris), I.Camondo Bankası (Konstantiniye) müdürleri, Victor Mizrahi, Isaac Molho ve Léon Piperno'ya (Konstantiniye) 21 Mart 1892 tarihli mektubu.

"(...) İki tarafın da tartışmaya büyük bir samimiyetle katkıda bulunması ve sizin de bir an için de olsa patronumuz olduğunuzu, bizim de memurlarınız olduğumuzu unutup, sadece ortak bu iki şirketin alî menfaatlerini düşünmeniz lazım. (...)

Sadece muhasebe kayıtlarıyla iktifa eden yazışmalarımızın yetersizliğinden şikâyet ediyorsunuz.(...) Sizin Konstantiniye'de olup bitenleri anlamak için yeterli istidata sahip olmadığınızı düşündüğümüzü ifade ediyorsunuz. Sizinle aynı fikirde değiliz. Kanımızca, Avrupa'da, Şark'ta bir şubesi olup da, iki senedir memlekette olanlar hakkında sizden daha fazla malumatı olan başka bir müessese yok.

(...) Şimdilik münferit bir örnek vermek gerekirse (...), Osmanlı borçlarıyla ilgili yeni ödeme koşullarıyla ilgili müzakereler konusunda, size 16 Ocak 1892'de yazdığımız mektupta en eksiksiz, en ayrıntılı bilgileri, en güvenilir kaynaklardan elde ederek size naklettik ve bu şartlar, bugün değişik varyantlarıyla tasarlanan şartların temelini oluşturmaktadır. Sizden arşivlerinizi tetkik etmenizi (...) ve bize cevaben ne yazdığınız hatırlamanızı rica ederiz: sadece mektubumuzu aldığınıza dair basit bir ibare. (...)

Başka bir örnek de Osmanlı Rejisi. Hisseler 270 frank civarında seyrederken, bir sendikanın oluşturularak, gelirlerin artırıldığını size *ilk* haber veren de yine bizlerdik. Hisseler 320 frank civarına ulaştığında, herkesten önce, size *yeni* bir sendikanın kurulduğunu bildiren de yine biz olduk.(...)

Sizi Şark'taki gaz yatakları, rıhtımlar, vs. ile ilgili imtiyazlardan haberdar ettiğimiz gibi, onun da ötesinde, şahsınıza Sen-Petersburg ya da Berlin'deki birçok iş konusunda da malumat verdik.

Çoğu zaman olduğu gibi mektuplarımıza tepki göstermiyorsunuz ve artık bu uzun mektuplarımızın sizin için *hiçbir değeri* olmamasından korkar hale geldik (...)

Yukarıda sözünü ettiğimiz bütün bu işlerin dışında, sizi rahatsız etmekten çekindiğimiz için bildirmeye cesaret edemediğimiz birçok iş de çıkmıştır.

(...) Şunu unutmamak lazımdır ki (...) hiç kimse gelip *bize hizmetlerini sunmaya mecbur değildir.* İstihbarat bağlantılarla, ilişkilerle elde edilir (...) Oysa bu son zamanlarda bizi almaya zorladığınız tedbirler bizi tecrit etmekte, tamamıyla çevremizden kopmamıza yol açmaktadır. Bayram'da birkaç kuruş harcayabileceğimizi aylarca önceden hesaplayarak, telgraflara son vermemizi istediniz. Bize sağlam bir dostlukla bağlı olan güçlü dostlarımız (...) bizden hiçbir hizmet alamadılar. (...)"[19]

Victor üstlerini tutarlılığa davet etmektedir. Karşısındakilerin ne yapacaklarına karar verememiş acemi mirasçılar, açık bir hareket hattına sahip olmayan sözde müteşebbisler olduğunu ve ne kadar sadık, ne kadar kabiliyetli olurlarsa olsunlar çalışanlarına sorumluluk verme sanatından bihaber oldukları hissine kapılmıştır. Camondo gayrimenkullerinin idaresinden sorumlu, son derece ketum bir kişiliğe sahip olan Léon Piperno da, hanlardan birinin satışı için, kuzenlerin Konstantiniye'ye, Paris'ten adamları Guiseppe Molho'yu göndermesiyle çileden çıkacaktır. Léonce Tedeschi'ye şu satırları yazar:

"Bütün gayrimenkullerin satılacağını biliyorum! Ama ancak en uygun fiyat bulunduğu zaman (...) Guiseppe'ye satış ve masraflarla ilgili bütün ayrıntıları verdim. Bana hiçbir şey sızdırmadan, doğrudan kendisiyle muhatap olmalarını tembih ederek tellallarla irtibata geçti. Satış gerçekleştiği takdirde, Paris'le kendisi telgraf irtibatı kuracak. Bunu bana anlatanlar tellalların kendileri.

Guiseppe ve vekillerine muvaffakiyetler dilerim, ama buna rağmen benim için de çok aşağılayıcı bir durum

19 NCMA, Victor Mizrahi ve Léon Piperno'nun (Konstantiniye) Isaac de Camondo'ya (Paris) 25 Mart 1892 tarihli mektubu.

olduğu gerçek. Sanki satışa muhalefet ediyormuşum gibi bana gösterilen bu itimatsızlığı anlamıyorum. (...) Geçen sene (...) Guiseppe (...) bilir bilmez tellal aramaya koyulmuştu (...) ve ortalığa bütün gayrimenkulleri elden çıkaracağınız söylentileri yayılmıştı. Aptal oldukları kadar kötü niyetli bazı kişiler bu satışın mali durumda yaşanılan zorluklar neticesinde yapıldığı dedikodusunu yaymışlardı. Bütün tellallar bir kelepir bulduklarını sanıp akın etmişlerdi. (...) Hepsini kapı dışarı etmek zorunda kalmıştım. Yine aynı komediyi bu sefer de yaşıyoruz."[20]

Daha Isaac Konstantiniye'den elini ayağını çekme kararında olduğunun bilincine varmadan, Victor durumdan işin gidişatını kavramıştı. Camondo ailesinin büyüklerinin Konstantiniye'den çekileceğini hissetmiştir. Galatalı ufak kâtip sıfatıyla, bunun sebeplerini bulmaya çalışır, yorumlar yapar ve faraziyelerde kaybolur. Isaac'ı vazgeçiremeyeceğinin bilincinde, hâlâ bir ümit ışığı gördüğü Moïse'e müracaat eder.

"(...) Şu anda bütün plasmanlarımızı toplamakta ve geri çekmekteyiz, bütün faaliyetlerimizin son bulacağını hissediyorum, zira ya sizin aşırı güvensizliğinizden, ya da bizden kaynaklanan başka bir sebepten dolayı, mutlak bir hareketsizliğe gömülmekteyiz; öte yandan -ve bunu ilk kabul eden benim- buradaki personeliniz, büyük bir müessesenin faal işleyişine cevap vermemektedir. (...)"

Ve Galata'daki bankanın personeliyle ilgili endişe verici bir tablo çizmektedir.

"(...) Belki de bana, çizdiğim tablonun, Konstantiniye'deki işleri oluruna bırakma kararınıza gerekçe teşkil

20 NCMA, Léon Piperno'nun Léonce Tedeschi'ye (Konstantiniye) 25 Temmuz 1891 tarihli mektubu.

ettiğini söyleyeceksiniz. Ancak bu tablonun görüntüsünün değişmesi için ufak bir müdahale yeterlidir, her şey sizin iradenize bağlı. Beni en çok endişelendiren, personelin bir yandan çok yaşlı, bir yandan da çok genç olması. Aynen, sıhhatli sağlam bir ağacın zamansız bir dondan zarar görmesi neticesinde, meyvalarından bir kısmı çürürken bir kısmının ham kalması gibi bir durum bu.

Ancak ümitsiz değilim, çünkü gövde sağlam."[21]

Kurnaz Victor kendini yiyip bitirmektedir. Üstelik, 1891'de yaşanılan mali bozgundan ve takip eden iflaslardan sonra, Konstantiniye piyasasında bir canlanma yaşanmaktadır. Türk kağıtları değer kazanır, hükümet önemli bir konversiyon için müzakereler başlatır ve kuvvetli bir ihtimalle ufukta yeni bir banka sendikası görülmektedir. "Birkaç zamandır, Osmanlı menkul değerlerinde yaşanılan istikrar, maliyenin idaresine duyulan itimadın bir göstergesidir".[22] Isaac bir taraftan "Türkiye'nin finansal durumu son zamanlarda gözle görülür bir şekilde düzeliyor ve düzelmeye de devam edecek"[23] derken, bir taraftan da statükoyu ve ataleti muhafaza etmeyi salık vermektedir. Kendini, Victor'un saldırılarına cevap vermek mecburiyetinde hisseden Isaac'ın direnci, nihayet 1892 yılının bu son günlerinde kırılır ve itiraf eder:

"(...) Bana teklif ettiğiniz sigorta işiyle ilgili olarak, sizden bu yeni işe girme konusunda insiyaki bir rahatsızlık duyduğumu saklamayacağım.

Bir mimarın teklifine güvenmektense, inşaatı bitmiş bir evi satın almayı tercih ettiğim gibi, işlere de ancak sağlamlıklarını ispatladıklarında ilgi duymayı tercih ederim.

---

21 NCMA, Victor Mizrahi'nin (Konstantiniye) Moïse de Camondo'ya (Paris) 25 Ağustos 1892 tarihli mektubu.

22 NCMA, Isaac de Camondo'nun (Paris) beylere (Konstantiniye) 5 Mayıs 1892 tarihli mektubu.

23 *Aynı*, 20 Nisan 1892.

Ancak o zaman konuyu derinlemesine tetkik edebilir, olgunlaştırabilir ve yerinde bir karar verebilirim.

Aslında, benim niyetim servetimi büyütmek değil, eğer mümkün olsa elimde olanı muhafazayla iktifa ederim, işte bu sebeple riziko almayı sevmiyorum.

Tonbaktaki taahhütler, tramvaylarda, tütünlerde, Şirket-i umumiye'de ve şimdi hatırlamadığım bir sürü başka kağıtta da gerçekleşti ve bakın bugün ne durumda.

Dolayısıyla sigorta şirketinin kendini ispat etmesini bekleyeceğim ve ondan sonra eğer bir ara ilgilenmeyi düşünürsem ilgileneceğim. (...)"[24]

Servetini büyütmemek, riziko almaktan kaçmak. Bir bankacı için pek tuhaf sözler bunlar! Aslında şaşılacak bir tarafı yok zira artık ortada bankacı da yok. Isaac kabuk değiştirmektedir. Eski banker şapkasını, sanatçı ve koleksiyoncu şapkasıyla takas etmektedir. İstanbul'da otoritesini sağlamlaştırmakta çektiği zorluklar onu bu kararı vermeye itmektedir. Müdürleri bir taraftan sadakatlerini ilan ederlerken, bir taraftan bildikleri gibi hareket etmektedirler. Paris'in kendilerine yolladığı ve gitgide kısıtlayıcı olan talimatları pek kaale almamaktadırlar. Isaac sinirinden tepinmekte, bağırıp çağırmakta, tehditler savurmaktadır. Sekreterinin duyduğu hiddetin derecesini görmemesi için, ona dikte ettirdiği mektuba el yazısıyla şu satırları ekleyecektir:

"Tek imzalı evrağın sakıncalarını size defalarca söyledik. İki kuruş kazanmak için büyük meblağları tehlikeye atmak olsa olsa abesle iştigaldir.

(...) Kayda değer bir kâr ihtimali bahanesi bile olmadan, bu kadar rahatça rizikoların altına girmeniz bizi menfi yönde şaşırtmakta. Bu şevk kırıcı bir durum ve cevabınız da hissiyatımızı değiştirmeyecek; aksine, siz güvenin kelimelerle yeniden kazanabileceğini sanıyor-

24 NCMA, Isaac de Camondo'nun (Paris) Victor Mizrahi'ye (Konstantiniye) 14 Kasım 1892 tarihli mektubu.

sunuz. Hayır, çok maceraperest bir idare tarzınız var ve bu bizim ne tarzımıza, ne de karakterimize uygun. Bunu söylerken çok ciddi olduğum konusunda sizi temin ederim. Eğer artık göremediğimiz tarzınız geri gelmezse, Konstantiniye ile ilgili tasarruflarımızda değişikliğe gitmek zorunda kalacağız."[25]

Çabalar beyhudedir, birkaç ay sonra sil baştan yapmak gerekecektir.

"Hakikaten, sanki Konstantiniye'deki müessese başımıza dert açmak üzere idare ediliyormuş gibi. Samimi olalım, sizce başımda yeterince dert yok mu ki yenileri açılıyor?

Sizin hesabınıza 9.000 frankın üstünde taahhüte girmenizi size birçok kez men etmeme rağmen 1.100.000 franka ulaşmışsınız.[26]

(..) Niçin ve ne amaçla benim talimatlarıma riayet etmiyorsunuz? (...) Bizim iznimiz olmadan sermayemizi kullanma hakkını size kim veriyor? (...) Dünyanın hiçbir bankasında, idarecilerin patronlarının talimatlarını hiçe saydığının, kaale almadığının vaki olduğunu sanmıyorum.

Derhal gerekli tüm tedbirleri alarak (...) 9.000 frank sınırına geri dönün, ne pahasına olursa olsun bu talimata uyulmalıdır. Aksi takdirde, gereğini yapmak üzere lazım gelen talimat ve yetkilerle mücehhez bir vekilimizi yakında Konstantiniye'ye göndermek zorunda kalabiliriz."[27]

---

25 NCMA, Isaac de Camondo'nun (Paris) Victor Mizrahi'ye (Konstantiniye) Haziran 1892 tarihli mektubu.

26 NCMA, Isaac de Camondo'nun (Paris) Léon Piperno'ya (Konstantiniye) 21 Temmuz 1892 tarihli mektubu.

27 NCMA, Isaac de Camondo'nun (Paris) beylere (Konstantiniye) 22 Temmuz 1892 tarihli mektubu.

* * *

Isaac'ın doğduğu şehre karşı hissettiği bu acz duygusunu besleyen bir başka konu daha vardır: gayrimenkul ya da yazışmalarda üstükapalı zikrediliş şekliyle "miras" konusu. Bu malvarlığı, kimisi nesiller önce açılmış ve dosyaları kırtasiyeciliğin labirentinde tozlanan birçok davanın sebebidir. Lanetli ruhlar gibi arasıra ortaya çıkmakta ve her tezahürleri etkisini Paris'e kadar gösterip Isaac'ın içini sıkmaktadır.

> "(...) Ebeveynlerimizin vefatından beri, her veçhesiyle bilmediğimiz bir sürü mesele gündeme getirilmektedir ve aramızdan ayrıldıkları için cevap veremeyen kişileri hedef alan bazı talepler bizi ziyadesiyle şaşırtmaktadır."[28]

Zamanında Abraham ve Nissim'in peşini bırakmayan kıskançlık ruhu Konstantiniye'de hâlâ iş başındadır. Bu kıskançlık, Paris'te doğan Kont Moïse ve Nissim'in, Osmanlı başkentinde işleri yürütmek için gerekli olan o esrarengiz beceriye sahip olmadıklarını ümit etmektedir. Büyük bir ihtimalle Abraham'ın, Türk kırtasiyeciliğinin labirentinde yolunu bulmasını sağlayan Ariadne ipliğinin (ipucunun e.n.) sırrını oğluna ifşa etmediği düşünülmektedir. Bu tahminde haksız da sayılmazlar. Isaac, mahkemede kazanılıp temyizde kaybedilen davaların içinde, babadan oğula süregelen bu sürecin kıvrımlarında yolunu bulamamaktadır. Zaman aşımının bu gidişata bir son vereceği de yok gibidir. Hasımları Camondoların İstanbul'daki bir çatlak olduklarını düşünmekte haksız değillerdir ve bu sezgilerinden faydalanmak isterler. Her on senede bir dava açan Baltazziler de bunlardandır ve Camondo ailesinin peşini bırakmamaktadır.

> "(...) Pierre'e vakti zamanında borç verme gafletinde bulunduğumuz ve Paul'e de bir alacak karşısında aldığımız

28 NCMA, Isaac de Camondo'nun (Paris) beylere (Konstantiniye) 6 Aralık 1892 tarihli "gizli" mektubu.

ipotekli bir evin hisselerin kısmen sattığımız için senelerdir bu iki şahsın açtığı davayla mücadele etmekteyiz.

Başvurduğumuz bütün yargı merciileri bize hak verdiği halde, sanki işin içinde bir kasıt varmışcasına, sürekli yeniden mahkemeye davet edilmekteyiz ve gayet tabiî mahkeme masraflarının da sonu gelmemekte.

İlk mahkemede ve temyizde kazandıktan sonra artık bu işin bittiğini ümit etmiştik. Nafile! İki sene önce dava yeniden mahkeme önüne getirildi! Yine kazandık, tabiî yine mahkeme masraflarını ödemek gerekti, ancak Théodore Baltazzi (Aristide'in kardeşi) davayı temyize götürdü ve şimdi biz şunları kestirmek zorundayız:

- temyizdeki davasına devam edecek mi?

- şu ana kadar imkânı olmadığı için devam etmediği bu davayı, imkânı olduğunda devam ettirebilir mi?

- yoksa belli bir sürenin sonunda zaman aşımı olabilir mi?

- ve bu durumda bu davadan kurtulur muyuz kurtulmaz mıyız?

Bu birinci perde.

Maalesef ikinci perde de birincisiyle aynı şartlar altında cereyan ediyor.

Şimdi de, Osmanlı mahkemelerinde çeyrek yüzyıl önce Madam Naoum'un annesine satmış olduğumuz bir mülk yüzünden, Mösyö Baltazzi ile Madam Naoum'un taraf oldukları bir davaya karıştık.

Birinci davanın bir tekrarı sanki, tek fark isimlerin değişmiş olması. Ama ilk defasında olduğu gibi perdenin arkasındayız, işimiz ödeme yapmak.

Pek hazin bir perspektif, zira davanın ne zaman son bulacağını ne biz biliyoruz, ne sizin bize söylemeniz mümkün ancak Mizzi'ye sorabiliriz.[29]

Şimdiye kadar binlerce Lira ödemek zorunda kaldık. Ve yine başladı. Ama artık gına geldi, Théodoreların,

29 Mizzi Camondoların İstanbul'daki avukatlarından biridir.

Evangelosların, Smaragdaların ve Naoumların şamaroğlanı olmak istemiyoruz.

Bu kadar zaman geçtikten sonra, Mizzi kazandığı zaferlerle, nerden gelirse gelsin, her türlü talebin önünü kesme imkânına sahip olmalı artık."[30]

Her şey Baltazzilerle Camondoları birbirlerine yaklaştırmaktadır. Rum Ortodoks bir sarraf ailesinden gelen Aristide Baltazzi, Abraham Camondo'nun da 1869'da Paris'e göçmeden önce üyesi olduğu Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi'nin yönetim kurulu başkanıdır. Balkanlarda altı vilayetin mültezimliğini ve ardından da Galata köprüsünün paralı geçiş hakkını aldıktan sonra, Baltazziler, Camondolar gibi Konstantiniye'yi terk ederler... ama Paris'e gitmek üzere değil. Kırım Savaşı'ndan sonra, İstanbul'da, Papa'nın Avusturyalı fahri temsilcisi Baron Prokesh-Osten'in himayesi sayesinde zenginleşirler. Ardından gayet iyi şartlarda Viyana'ya yerleşecekler ve bu ülkeye gelir gelmez de istisnai bir konuma yükseleceklerdir. Kontes Stockau'nun Aristide'le evlenmesini aleni çıkar izdivaçları arasında tasnif eden kem diller "Mösyö Aristide Baltazzi koşturuyor (...) unutmayalım ki at asalete asalet katan aristokratik bir hayvandır"[31] diye konuşmaktan da geri kalmazlar. Buna rağmen, sosyetenin bu Fener kökenli aileyi hemen kabullendiği aşikârdır. Saray'da kabul görürler, ama bunun onlara pek şans getirdiği söylenemez. Geçen yüzyılın sonunda Avrupa kamuoyunu sarsan bir dramın, Mayerling faciasının kahramanı Marie Vetsera[32] da bu ailenin bir mensubudur.

Ren nehrinin iki yakasında simetrik ve parlak bir başarı grafiği çizen ve kökleri aynı topraktan beslenen iki hanedanın, Camondolarla Baltazzilerin yazgılarının aynı yolu takip etmesi ve bu benzerliklerinin doğurduğu husumet her şeyi izah etme-

30 NCMA, Isaac de Camondo'nun (Paris) Léon Piperno'ya (Konstantiniye) 23 Şubat 1894 tarihli mektubu.

31 P. Vassili, *La Société de Vienne*, s. 443.

32 Marie de Vetsera'nın annesi Baltazzi ailesindendir.

ye yetmez. Isaac'ın İstanbul'daki menfaatlerine musallat olan adlî dayatmanın altında "miras" meselesi yatmaktadır. Bu davalar çatlağın sürekli büyümesine ve Alfassa dramının sürekli gündeme gelmesine yol açmakta, düşüncesizliğiyle aileyi hâlâ zehirlemeye devam eden Alfassa'ya karşı Kont'un beslediği sessiz öfkeyi alevlendirmektedir. Léon Alfassa ailenin şerefiyle oynamış, servetinin bir kısmını batırmıştır. Sebep olduğu felaket Clarisse'in akli dengesine mal olmuştur. Zavallı kızkardeşi artık vesayet altında yaşamaktadır ve kocası da kendinde Abraham'ın mirasından pay isteme hakkını bulabilmektedir. Onun mutabakatı olmadan hiçbir gayrimenkul satışı ya da işlemi yapmak mümkün değildir. Aslında Alfassa'nın sorun çıkarmaya niyeti yoktur, ancak Isaac için bu felaket kayınbiraderi bir kere daha Camondoların menfaatlerine ortak etmek söz konusu olamaz. Eğer paylaşmayı kabul etse bile, Alfassa'yla konuşmayan Isaac, kendisiyle pazarlık yapmak için bir arabulucuya müracaat etmek ve kızkardeşinin huzurunun bozulmamasına ihtimam göstermek zorundadır. Bütün bunlar son derece yıpratıcı ve acı vericidir. "Gayrimenkul-miras" meselesi yaraların kapanmasına engel teşkil etmektedir. Hatta daha da fazlasına sebebiyet verir. Isaac'a, 1891'den beri, Paris'te gururla yerine getirdiği Osmanlı İmparatorluğu Konsolosluğu görevini kaybettirecektir.

"Konstantiniye, 8 Temmuz 1895

Muhterem Kont hazretleri,

Burada, size gizlice aktarmak istediğim şeyler olmakta. Padişaha sizinle ilgili, Ancona'daki avukatlarınızın Türklerin, Türkiye'nin, Türk kanunlarının, dininin ve Halife'nin aleyhine sözler sarfettiği hakkında gizli bir rapor verilmiş. Tabiî istenilen sizi Padişah'ın nezdinde zor durumda bırakmak. Hedefledikleri de, avukatlarınızın sarfettiği sözlerle bağdaşamayacak olan konsolosluk göreviniz ve dolayısıyla azliniz.

Bu kimin başının altından çıktı, ne amaçla tezgâhlan-

dı, bu konuda, raporun sertliğinin dışında bilgi edinemedim. Yüksek makamlar nezdinde itirazda bulundum, avukatlarınızın konuşmalarından sizin sorumlu tutulamayacağınızı ifade ettim; ancak raporun Padişah üzerindeki etkisi ne olur bilinmez.

Maalesef olay doğrudur; eski meseleler gündeme getirilmektedir, ancak her halükârda siz masumsunuz ve bu olaydan zarar görmemelisiniz.

Sanırım en iyisi bu konuda sükuneti muhafaza etmek ve Padişah'ın nasıl bir tepki göstereceğini beklemek. Daha fazla bilgi edinip sizi haberdar etmeye çalışacağım, ancak sizden ricam bu konuda *kesinlikle laf çıkmaması.*

Sadık dostunuz
Pedrelli"[33]

Söz konusu padişah, payitahtta eşi benzeri görülmemiş bir polisiye rejim kurmuş olmakla ve bu "jurnal"ler vasıtasıyla halka nefes aldırmamasıyla ün salan II. Abdülhamit'tir. İşgüzar bazı vatandaşlar, avukatlardan birinin, Danielli'nin, başka çözüm bulamayınca İtalyan mahkemelerinin önüne getirdiği Isaac'ın "miras" davasında söylediklerini ihbar etmeyi vazife bilmişlerdir. Vekilinin mahkemede söylediklerinden sorumlu tutulan Isaac derhal Türk Konsolosluğu görevinden azledilir. Tatsız olmakla birlikte bu olay hayatını altüst edecek bir travma olmayacaktır Isaac için. Oysa bu görevini gerçekten büyük bir şevkle ifşa etmektedir. Bu göreve bizzat talip olmuş ve atanmak için gereken her şeyi yapmıştır. Bu pek de zor olmamıştır, zira Isaac Molho'nun dediğine göre "kontun adaylığı (...) rakiplerinin güçlü hamilerine rağmen başarılı olmalıydı. İsminin, tavsiyelerden ve hatta paradan daha az önemli olduğunu kabul edemem, çünkü netice itibarıyla (yapılması gereken) hükümetin layıkıyla temsil edilmesidir."[34]

33 NCMA, Isaac'ın mektupları.

34 NCMA, Isaac Molho'nun Léonce Tedeschi'ye (Konstantiniye) 18 Haziran 1891 tarihli mektubu.

Gerçekten da Isaac de Camondo, Haziran 1891'den Temmuz 1895'e, Türk hükümetini Paris'te layıkıyla temsil edecektir. Hakkındaki bu "jurnal"e şaşıran Kont, 18 Temmuz'da Paris'teki Osmanlı sefirine yolladığı mektupta kendini şöyle savunmakta:

> "Bana söylendiğine göre bu iş, davalı olduğum kayınbiraderimin vekili Mösyö Elia de Castro'nun bir akrabasının marifetiymiş. Avukatım İtalya'da (...) benim malumatım dışında yapmış olduğu bir savunma metnini kullanmış ve bu savunmadan, muhakkak şu anda bana istemeden verdiği zarar yüzünden son derece bedbaht olan avukatımın düşüncelerini almış."[35]

Artık Isaac emindir. Bu işin sonu gelmeyecektir. Alfassa'nın iflası, zehrini akıtmaya devam edecektir ama onun bu zehre karşı mücadeleye mecali kalmamıştır. Nitekim içini Victor'a döker:

"Azizim Victor,

> Mektubunuz için teşekkür ederim, çok mütehassis oldum. Biliyor musunuz hayatım boyunca mesulu olmadığım darbeler yedim. Bu da onlardan biri. Bu işi yapanlar kötü bir iş işlediler. Danielli'nin müdafaa metni hakkında bir malumatım yoktu, ben sadece davanın neticesini öğrendim, zaten gerisi avukatların işi, herkesin mesleği kendine. Oysa, Danielli benim konsolosluk vazifemle bağdaşmayan sözler sarfetmiş. Benim talimatım üzerine mi? Hayır. Benim aldığım notları mı okumuş? Hayır. Konstantiniye'de bir dava, Paris'te bir dava, İtalya'da bir dava varken, ben nasıl olur da avukatlarımın düşüncelerini yönlendirebilirim; Konstantiniye'de bir Türk üç ecnebi, Ancona'da üç, Paris'te iki vekilim vardı. Ne zamandan beri insanlar avukatlarının söylediklerinden mesul tutuluyorlar? (...)

35 NCMA, gizli ibareli mektuplar, 18 Temmuz 1895.

Epey zamandır konsolosluğum saldırıların hedefiydi zaten. Bilseydim katiyen bu vazifeye talip olmazdım. Biliyorsunuz şan şöhret meraklısı değilimdir, Allaha şükür, hayatı olduğu gibi, aşağılıklarıyla, kabullenebiliyorum ve kendimi suçlamamı gerektirecek bir durum da yok "sen elinden geleni yap, gerisi Allah kerim."[36]

Abraham, Alfassa'nın sebep olduğu zelzeleden sonra, oğlunun ve kızının haklarını teminat altına almayı düşünmüş ve çocuklarının miras paylarını ismen ayırmıştır. Daha hayattayken, İstanbul'daki gayrimenkulleri ikiye taksim etmek için gerekli kanuni işlemleri araştırmıştır. Ancak ölüm Isaac'ı, Piperno'nun kendisine teklif ettiği girişimi sonuçlandırmasına fırsat tanımadan yakalamıştır.

"Kont Abraham hazretlerinin Mösyö Aciman'a yazdığı mektup elime geçti; kontun düşündüğü gibi size bir belge verilmesi takdire şayan bir çözümdür, zira aksi takdirde, kontun birinci dereceden varisleri mahkeme yoluyla size itirazda bulunabilirler.

Mösyö Aciman son Paris seyahatinde, sizin de bilahare tatbik ettiğiniz tevsi intikal fikrini vermiş. Tevsi intikal, mal sahibinin mirasını ancak birinci dereceden varis olmadığında bir sonraki derecelere teşmil edebiliyor.

Kanımca, bir izdivaç düşündüğünüz takdirde şunu yapmanız gerekmektedir. Tevsi intikal fikrinden vazgeçmek ve aynı masrafla, hakkınız olan yarım payı üstünüze geçirmek. Eğer izdivaç fikrinden hazzetmiyorsanız, o zaman Kont Abraham'ın size verdiği belgeyle iktifa edin derim.

(...) Kont Abraham'ın kızının çocuklarından oluşan birçok varisi var ve bu tedbirleri bunlara karşı almalısınız, ancak tevsi intikal bu tedbirleri almanıza müsait değildir.

---

36 Aynı.

(...) Eğer Kont Abraham A.B.C gayrimenkullerinin müşterek yarım paylarının size ait olduğunu ve naini müstear olarak kendi üstünde göründüğüne dair bir belge verirse, bu belgeyle istediğinizde haklarınızdan faydalanabilirsiniz.

(...) Sonuç olarak, yapabileceğiniz iki şey var: ya evlilik, ya da (Kont Abraham'ın) beyanatı. Ümit ederim birinci şıkkı seçersiniz."[37]

Isaac evlilik müessesinden hazzetmez. Bu herkesin bildiği bir gerçektir. Konu Fransa'nın sınırlarını aşmış, İstanbul'a kadar ulaşmıştır. Konu, kalpten bir samimiyetle, kendilerinde doğru yolu seçme konusunda ailenin varisine nasihat verme hakkını bulan I. Camondo Bankası'nın yöneticilerini bile endişelendirmektedir.

* * *

Bir taraftan bahçevanın maaşıyla uğraşıp, Galata'da sinekten yağ çıkarmaya çalışırken, diğer yandan da Baltazzilerin mükerrer davalarıyla mücadele ederken, 1892-1894 yıllarında Isaac empresyonizm akımını keşfeder. Paris'te yeni ve muhteşem bir koleksiyon başlatır. Zamanla, başının sadece İstanbul'la değil, bankacılık mesleğiyle de pek hoş olmadığı anlaşılacaktır. İki kuzen müşterilerine üstüste yolladıkları mektuplarla, hesaplarının kapatılması ya da başka finans kurumlarına aktarılması talebinde bulunurlar. Yazılarında, artık kendilerini aile servetinin idaresine vakfettiklerini belirtmektedirler. Bu yazışmalara paralel olarak, Isaac, kendisini Paris'in bir numaralı sanat koleksiyoncusu yapacak olan girişimleri de başlatacaktır. Aradan geçen birkaç senede, Paris sanat çevreleri, Isaac'ı yüzyıl sonunun en büyük mesenlerinden biri olarak selamlayacaklardır.

Cemaate yönelik hayırseverlik ruhu bu tür ferdiyetçi bir

37 NCMA, Léon Piperno'nun (Konstantiniye) Isaac de Camondo'ya (Paris) 18 Şubat 1889 tarihli mektubu.

yazgı öngörmüyordu oysa. Geleceğin sanat hamisinin, eğitim misyonunu sürdürmek gibi bir niyeti yoktu. Abraham'ın ölümünden sonra, aile Hasköy okuluna yardımı keser. Ama, Camondo sokağındaki evleri Alliance Universelle Israélite'e kiralanmış, Alliance'ta burada Galata erkek okulunu kurmuştur. Ancak, Isaac Fernandez'in mektubundan da anlaşıldığı gibi, Alliance'ın bölgesel komitesi masraflarla baş etmekte zorluk çekmektedir:

> "Azizim Isaac, biliyorsun Galata'daki evini Allaince'ın erkek okulu için kiralamıştık. Şimdiye kadar 200 lira kira ödüyorduk, ama işler burada çok kötü gidiyor, sefalet diz boyu, o kadar ki gelirlerimiz yarı yarıya düştü (...) Bu sebeple, kirayı 150 liraya indirmeni rica ediyorum. Bu okulu babalarınız ve babam birlikte kurdular, onun için de onların bu yararlı eserlerini yaşatmak bizim boynumuzun borcu, işte bunun için, talebimi geri çevirmeyeceğine inanarak, senden böyle bir ricada bulunma cesaretini gösterebildim. Şimdiden teşekkür ederim sana."[38]

Isaac'ın adaşına cevabında yoruma yer yoktur:

> "Talebinize müspet cevap veremediğim için müteessirim. Size daha önce sebeplerini yazmıştım. Evi okula kiraya vermekteki amacım hayır işlemek olmayıp, tamamıyla ticaridir, dolayısıyla işin saptırılarak, ilk niyettenden uzaklaştırılmaması gerekmektedir."[39]

Bundan daha açık olunamaz. Cemaat hayırseverliği perdesinin sonu!

Isaac kendisi için çizilmiş yoldan, bilerek ve kasten çıkar. Bankayı bırakarak, evlenmeyi reddederek, aile yazgısının bir

---

38 NCMA, mektuplar Konstantiniye, 14 Mayıs 1897.

39 NCMA, mektuplar Konstantiniye, 29 Mart 1904.

halkası olmayı da reddedecektir. Abraham-Salomon'un bıraktığı serveti büyütmek ve gelecek nesillere devretmek onun işi değildir. Ailenin ismini devam ettirmek mi? Tabiî, ama burjuva anlayışıyla, tercihan erkek çocuklardan oluşan bir zürriyete sahip olarak değil. Üstelik "musevi" sosyetesi genç kontun tercih ettiği çevre değildir. Isaac kendine Yahudi sosyal dokusunun dışında, bankacılık çevrelerinden uzakta ve varolan gruplaşmalarla kesişmeyen şahsi bir yol çizer. Yahudi geleneklerine göre, Hannah Arendt'in de hatırlattığı gibi bunun manası, artık bundan böyle "ne gökyüzünün ne de yeryüzünün katledilmekten korumadığı ve bir zamanlar özgürce arşınlanan sokaklardan, meydanlardan kovulunabileceği"[40]dir. Yani Isaac, Arendt'in tanımına göre bir "parya" olmuştur.

* * *

1894 yılında Konstantiniye'deki I.Camondo Bankası kapanır. Karar kesindir. İlk haberdar edilen Léon Piperno olur:

> "(...) Konstantiniye'deki haliyle bu banka bir gayya kuyusu, idare öyle bir halde ki herhangi bir işe girişmek mümkün değil, girişsek de sonradan masrafları kısmak zorunda kalacağız. Bu mevzuyu başkasına açmayın. Zamanı ve yeri geldiğinde size malumat vereceğim."[41]

Bu ikazın büyük bir tepkiyle karşılaşmaması üzerine, Isaac bir ay sonra, 8 Ağustos'ta yeniden aynı konuyu açar:

"Azizim Piperno,

> Konstantiniye'deki bankamızın idaresinin geçmişi, bir yandan sermayemizin kötü kullanımı, diğer taraftan da bazı idarecilerimizin arasındaki karakter uyuşmazlıkla-

40 H. Arendt, *La Tradition cachée*, ön sayfa. Arendt şöyle devam ediyor: "'Anlamsız hürriyet', 'ferdin küstah dokunulmazlığı'nın tüm bir halkın çekeceği manasız çilelerin alameti olduğunu ancak bugün bütün açıklığıyla kavrayabiliyoruz."

41 NCMA, mektuplar Konstantiniye, 8 Temmuz 1894.

rı sebebiyle, personelin tasfiyesini kaçınılmaz hale getirmiştir. (...)

Siz, personelinizle birlikte gayrimenkulün idaresinde kalacaksınız, Namer'i de yanınıza alacaksınız. Yani buradaki müessese ile Konstantiniye arasındaki bağlantı siz olacaksınız.

Konstantiniye'de artık şirket vekâleti olmayacak, ancak yeni göreviniz gereği özel bir vekâletnameye sahip olacaksınız.

Bütün banka işlerimi ve beni takip etmek isteyen müşterilerin hesaplarını Banque de Change et de Valeurs'e devredeceğim.

Eugénides'le anlaştım, bunun karşılığında, iki memurumu, Is. Molho ve Medina'yı, aynı maaşla şirketine alacak.

1 Ekim itibarıyla bankadaki menfatlerimin Banque de change et de valeurs'le birleştirilmiş olmasını arzu ediyorum."

O ana kadar kendini, belirsiz ve kronik bir tehdit şeklinde hissettiren İstanbul'dan el çekme operasyonu nihayet resmîleşmiştir. Şimdi sıra banka personeline yeni iş bulmaya ve emeklilik şartları, muhtelif tazminatların meblağlarının müzakerelerine gelmiştir. Ardından, müşterilere, hesaplarının başka bankalara aktarılmasıyla ilgili yazıların yazılması gelir. Isaac aldığı kararın gerçek gerekçelerini, Galata'da hakim olan kötü ilişkilerin arkasına gizlemeye büyük bir ihtimam göstermektedir.

Molho, Victor ve diğerleri arasındaki geçimsizlikler işine gelmektedir. Bu geçimsizliklerin sinirlerini yorduğu, yıprattığı doğrudur. İstanbul'un şeffaflığını bulandırdıkları, çözülmez ilişkilerin esiri haline getirdiklerine şüphe yoktur. Ancak, bu itişkakışlar, iki kuzenin bankacılık faaliyetlerine son vermeleri kararının ana gerekçesi değildir.

Alışılmış tavrıyla Isaac bir kere daha kararını açıkça ifade eder:

"Aziz dostlarım,

(...) kuzenim ve ben, her türlü bankacılık muamelesini (mevduat, iskonto, kabuller) tasviye ederek, müesseseyi sadece ikimizin servetinin idaresi için muhafaza etme kararını almış bulunuyoruz.

Dost bir kuruluş olan La Banque de Paris et des Pays-Bas işlerimizin bir çoğunu devralmış bulunmaktadır[42] (...)

(...) müessese tasfiye edilmeyecek, işlev değiştirecektir (...) Konstantiniye'de de Paris'te yaptığını yapacak, (...) banka işlemleriyle ilgilenmeyerek, burada olduğu gibi orada mülkün idaresiyle uğraşacak, iki şehirde de işleri takip ve sonuçlandırmakla sorumlu temsilciler bulunduracaktır."[43]

Bankacı dostların hesaplarının tasfiyesi her zaman kolay olmaz. Isaac bu konuda çok hassastır ve Galata'yı uyarır:

"Size telgrafımda, bütün muhabirlere yolladığınız yazıyı, Rothschild'e de göndermenizi söylemiştim. Ben bilahare, Baron Edmond'a bir mektupla izahatta bulunacağım.

(...) Allatini* ve Halfon**dan hesaplarını kesmelerini istemek çok güç. Siz yine de mektupları hazırlayıp yollayın. Niyetimiz konusunda malumat sahibi olduklarında hesabın yollanması da tabiî gelecektir."[44]

Böylece, Camondoların önemli iştirakları bulunan, Konstantiniye'deki Banque de Change et de Valeur ile Paris'teki Banque

42 NCMA, Isaac de Camondo'nun (Paris) "sevgili dostlarıma" (Konstantiniye) 20 Haziran 1894 tarihli mektubu.

43 NCMA, Isaac de Camondo'nun (Paris) Léonce Tedeschi'ye (Konstantiniye) 10 Eylûl 1894 tarihli mektubu.

(*) Selânikli bankacı

(**) Bükreşli bankacı

44 NCMA, Isaac de Camondo'nun (Paris) Léonce Tedeschi'ye (Konstantiniye) 1894 tarihli mektubu.

de Paris et des Pays-Bas "bankacılık faaliyetlerini" devralırlar.

Peki Camondo müessesesinin personelinin, yöneticilerinin kariyerlerine İstanbul'da devam edebilmelerini kim sağlayacaktır? Isaac ve Moïse, bu nazik meseleyi halletmek için, Galata'ya, sadık sekreterleri Léonce Tedeschi'yi yollarlar. Görevi emeklilik ve tazminat mukavelelerinin pazarlığını yapıp neticelendirmektir. Kendisine, her türlü tertibe başvurmak ve Isaac Molho ile Medina'ya, payitahttaki "dost" kuruluşlardan birine girmeye ikna etmek için tam yetki verilir.[45] Tedeschi itimat edilen adam sıfatına layıktır. Camondoların şirketine bir davaya katılır gibi girmiştir. Ancak bu sefer işi gerçekten zordur. Üstelik, ikna etmesi gerekenler, başta nefret ettiği kayınbiraderi Victor olmak üzere, kendi akrabalarıdır. Endişe içinde, Ağustos sıcağının kavurduğu bir yaz günü, karısı ve çocuklarıyla Paris'ten ayrılır. İş arkadaşı Chavanne, Léonce'u teşvik etmektedir. Paris'te Lafayette sokağındaki serin yazıhanesinden her gün yazdığı mektuplarıyla arkadaşına cesaret verir.

> "(...) Kerhen kabul ettiğiniz bu ağır vazifenin altından kalkmak için cesaret dostum Léonce! Unutmayın ki deus ex machina* siz değilsiniz bu işte, tek yaptığınız idarecilerimizin verdiği emirlere riayet etmek, onların da muhakkak, bizi aşan geçerli sebepleri vardır bunu yapmak için.[46]
>
> (...) Ümit ederim sıhatiniz yerindedir ve çok büyük dalgalarla boğuşmak zorunda kalmadan bankanızı emniyette olacağı limana götürebilirsiniz."[47]

---

45 Molho konusunda Kont Moïse ısrarcıdır: "Muhakkak Evgenides'in yanında çalışmaya başlamalıdır, orada kendisine benim yanımdaki mevkiinin muadili bir iş buldum ve bu teklifi reddetmeye hakkı yok, redderse kendi bilir. Artık bu meseleyi halletmeye bakın ve ille de gerekiyorsa ona bir tazminat sözü verin", NCMA, mektuplar Konstantiniye, 9 Ekim 1894.

(*) Sonuca ulaşması imkânsız gibi görünen dramatik bir durumun gerçekleşmesi inanılmaz görünen çözümü (e.n.)

46 NCMA, Chavanne (Paris)'in Léonce Tedeschi'ye (Konstantiniye) 11 Eylül 1894 tarihli mektubu.

47 *Aynı*, Paris, 13 Eylül 1894.

Hiç kimse Camondo kuzenlerin asıl niyetini anlayamamaktadır. Bu gelişmeyi tabii karşılayan tek kişi şirketin eski temsilcisi Aciman'dır. "Bu efendiler, aldıkları tasfiye kararıyla bence gayet isabetli bir harekette bulundular, zira bu kadar feci bir durumda devam etmek mümkün değildi; unutmayalım ki bu müessese 120 senedir mevcut, 120 senede bu hale getirildi!"[48] Eğer bu felaketin sebebi Konstantiniye ise, o zaman kuzenler niçin bütün bankacılık faaliyetlerine son vermişlerdir? İşbaşındaki yöneticiler hâlâ şaşkınlık içindeyken, Tedeschi ve Chavanne, hiçbir şüpheye yer bırakmayan gözükapalı bir güven duygusuyla anlam verememe duygusu arasında gidip gelmektedirler.

Tedeschi İstanbul'a geldiğinde Victor'u bulamaz. Kuş uçmuştur. İnsanın en iyi dostunun yine kendisi olduğunu bilen, aracılara tahammülü olmayan, derhal yönetimin en yüksek merciiyle muhatap olmak isteyen cevval kâtip, kötü haberleri getirecek felaket tellalını beklemektense, kendi Paris'e gitmiştir. Yüz yüze hesaplaşmayı ne kadar sevdiğini bilmeyen yoktur. Isaac kendi ağzıyla itiraf eder "Victor'la yazışmak mümkün değil; söyleyin atlayıp Paris'e gelsin".[49] Victor stratejisinde hata yapmamıştır. İşin içinden ustalıkla sıyrılır ve şahsi bir hezimet olabilecek bir durumu parlak bir geleceğe dönüştürmesini bilir. Kasım 1894'ten itibaren, tuğla fabrikasının idareciliği ve Şark'la ilgili vereceği istihbaratlar karşılığı, kendisine senelik 12.000 franklık yabana atılmayacak bir gelir sağlar. İki kont Konstantiniye'de bir banka kurmasına mavaffakat gösterirler: "(...) bir bağlantısı kalmayınca hemen işe koyuldu, 12.500 franklık hisselere bölünmüş 300.000 franklık bir sermaye düşünüyor; daha şimdiden işin içine Rosenheim'ı, Banque Transatlantique'ten Bloch'u, aynı bankadan Salomon Halfon'u çekmeyi ümit ediyor Gustave de Rothschild'in damadı Sassoon'a

48 NCMA, Aciman'ın Léonce Tedeschi'ye (Konstantiniye) mektubu, 1894.

49 NCMA, Isaac de Camondo'nun (Paris) Léonce Tedeschi'ye (Konstantiniye) 18 Eylül 1894 tarihli mektubu.

(Gustave kendisine Kont Moïse'e hediye ettiği 6 sülün yollamış, öyle diyor), Banque de Paris et des Pays-Bas'dan Villars'a da konuyu açmış. Neticede başaracağına güveni tam; buradakilere gelince hiç hisse alacaklarını sanmıyorum. Mümkün olursa yarın ya da en geç pazar günü yola çıkmayı düşünüyor; üstüne yok bu adamın."[50]

Belli ki Konstantiniye'nin batmakta olan bir finans merkezine benzer bir hali yoktur ve Camondolar da pek geminin batcağını sezen fareler değillerdir. Aslında batan hiçbir şey yoktur, sadece yükünü tutmuş iki kuzen hayatta bankayla uğraşmaktan daha zevkli şeyler olduğunu keşfetmişlerdir:

> "(...) Kont Isaac (...) ile Kont Moïse bu sabah saat 9'da avlanmak üzere trenle Maisons-Lafitte yöresinde La Muette'e gideceklerdir. Orada kendilerini Mösyö Albert Dehynin'in evine götürmek üzere bir araba hazır olacaktır. (...) Kont Isaac, ruhen ve bedenen rahat olmak istediğini ve yarın Konstantiniye'nin bu sıkıcı ve asap bozucu işlerine dalmak için nasıl olsa zaman bulacağını söyleyerek, mektubun lafını bile etmememi istedi."[51]

50 NCMA, Chavanne'ın (Paris) Léonce Tedeschi'ye (Konstantiniye) 17 Ekim 1894 tarihli mektubu.

51 NCMA, Chavanne'ın (Paris) Léonce Tedeschi'ye (Konstantiniye) 2 Kasım 1894 tarihli mektubu.

YEDİNCİ BÖLÜM

ISAAC

İşte bu sebeple Yahudi aleminde, zenginlik hırsı ailelerin ilki en fazla üçüncü neslinden sonra hızını kaybeder; ve en güçlü hanedanlar, babalarının bankalarını, fabrikalarını, müreffeh ve rahat işlerini devam ettirmeye yatkınlığı olmayan çocuklara kalır. Eğer bir Lord Rothschild kuşbilimci, bir Cassier felsefeci, bir Sassoon şair olmuşsa bu bir tesadüf değildir. Hepsi, Yahudiliği mengenesine alan, ruhsuz para avcılığından kurtulmanın bilinçaltındaki eğilimine itaat etmişler ve belki de böylece, ruhaniyete sığınarak, sıradan insanlığın içinde erimek için, sadece Yahudi olandan kaçmanın gizli ihtiyacını dile getirmişlerdir.[1]

STEFAN ZWEIG

Feragatler silsilesi! İşte Camondoların hikâyesini yönlendiren trajik çizgi budur. Her nesil ailenin özgün kimliğini oluşturan bir öğeyi terkeder. Abraham-Béhor ve Nissim, Şark'tan kopmuşlardı ama Yahudilik'ten kopmamışlardı. Monceaux sokağı, Acem halıları ve birkaç kıymetli nargilenin dışında, Şark'tan pek az iz taşır. Buna rağmen muhteşem bir mabedi anımsatan bu evde ibadet eşyaları yerli yerindedir.[2] Şabat ayini* kaçırılmaz. Hayırseverliklerinin hedefi Yahudi cemaatidir ama evrenselliği ön plandadır. Eğitim hayırseverlikleri siyasi bir seçim gibi icra edilir. Oğulları Isaac ve Moïse'in seçtikleri alansa çok değişik olacaktır: İlgi alanları sanat ve sanatçılardır. Eğitim dayanışmasının yerini artık sanat hamiliği almıştır. Banka da terk edilmiştir. İşlere olan ilgisizlikleriyle, genç kontlar Camondo

1 S. Zweig, *Le Monde d'hier. Souvenirs d'un Européen*, s. 29.

2 Ebeveynlerinin ölümünden sonra, Isaac ve Moïse bu eşyaları dağıtırlar. Bir kısmını Buffault havrasına (bkz. NCMA, Kontes Nissim de Camondo, miras, 6 Temmuz 1910) bir kısmını da, Cluny Hamamları'ndaki Ortaçağ Ulusal Müzesi'ne verirler (bkz. V. Klagsbald, *Catalogue raisonné de la collection juive du musée du Cluny*).

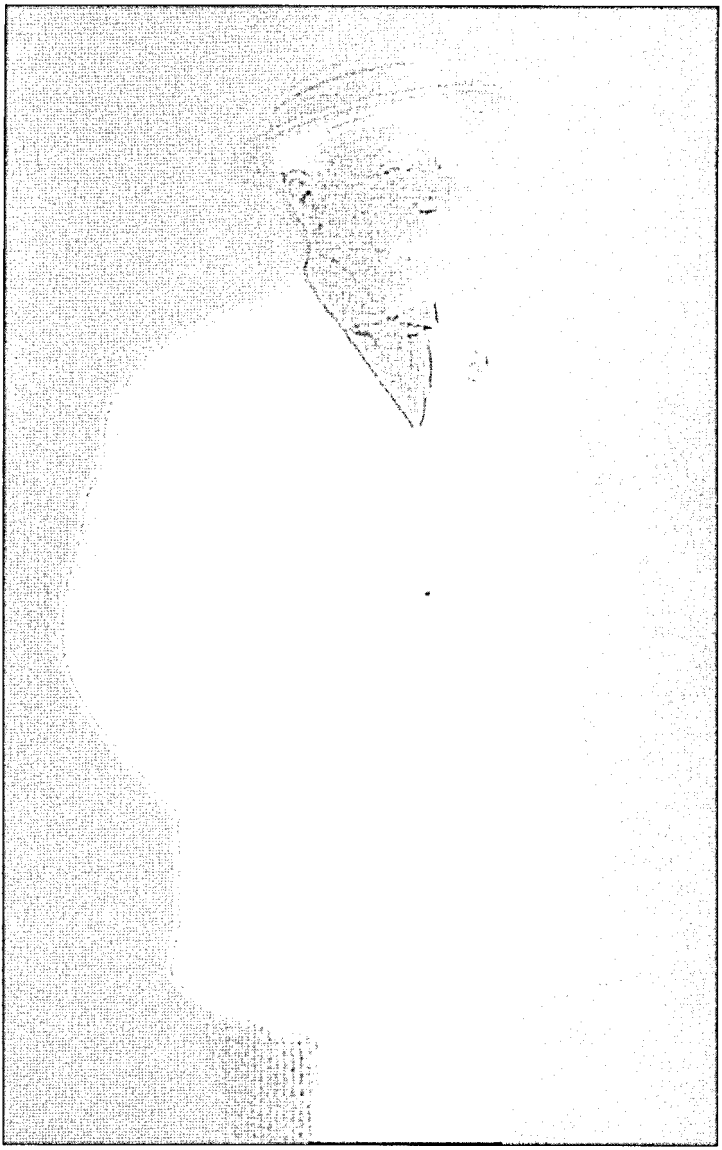
(*) İbranî takviminde haftanın son günü olup istirahat günüdür. Cuma akşamı gün batımı ile başlayıp cumartesi günü gün batımında sona erer. Bu süre zarfında çalışılmaz. (e.n.).

geleneğinde yeni bir kopukluğa sebep olacaklardır.

Isaac kendisine ferdiyetçi bir yazgı tayin eder. Kendisinden "bilhassa evlenmesini" isteyen babası Abraham-Béhor'un vasiyetinin hükümlerini tamamıyla kulak ardı ederek, bir aile kurmaktan imtina edecektir. İşte Stefan Zweig'ın öngörmediği bir öğe. Zweig'ın bahsini ettiği, azimli hanedanlar, yaşama ve soylarını sürdürme azmine sahiptir, nesillerin devamı teminat altına alınmıştır. Rothschild ailesinden sanatçılar, bilim adamları çıkmışsa, aynı nesilden en az bir iki kardeş işlerin devamını sağlamışlardır. Oysa zürriyet daha işin başından Camondoların zayıf noktası olacaktır. Ailenin adını devam ettirme görevinin, bankacılıktan haz duymayan iki tek oğlana kalmasıyla Camondolar finans dünyasındaki yerlerini kaybederler. Devam etme, kendini koruma içgüdüsündeki bu zafiyet sadece Isaac'a mahsus değildir. Ama Isaac'ın evlilik kurumuna bakış açısı ailenin kırılganlaşmasına ve XX. yüzyılın ilk yarısında yaşanan trajedilere yem olmasına katkıda bulunmuştur.

> "Azizim Isaac, düşündükçe sana sıkıntı vermemin hata olduğunu anlıyorum, artık ciddi olman gerektiğini, ailenin en büyüğü olduğunu ve ismini tehlikeye atamayacağını biliyorum. Doğru, yine ben haksızdım, deli kafam yanlış yaptığımı görmeme müsaade etmedi, ama seni temin ederim hiç kimse beni tanımadı, bütün olanlardan çok pişmanım ve sana söz veriyorum bir daha bana sitem etmek durumunda kalmayacaksın, bu seferlik de beni affet, son kez, sana samimiyetimin bir delili: mücevherlerimi ne kadar sevdiğimi bilirsin, eğer sen istersen hepsini satarım, bir daha at da binmem. Görüyorsun değil mi sandığın kadar kötü tabiyatlı bir kadın olsaydım böyle kararlar alabilir miydim? (...)
>
> (...) seninle birlikte beş senedir geçirdiğimiz güzel anların hatırasına affet beni.
>
> Mathilde Salle"[3]

3 NCMA, Isaac'ın mektupları.

Isaac de Camondo (1851-1911)
(Nissim-de-Camondo Müzesi).

Isaac'ın mahremiyetinin tek kalıntısı bu satırlar, duygusal hayatı hakkında bize fikir vermekte: evlilikten hazzetmese de kadınlara karşı zaafı olmadığı söylenemeyeceği kesin. Ama bu yine de evlilik denilen asil kuruma karşı gösterdiği tepkiyi izaha yeterli değil. Kendisine eş adayı olarak teklif edilen Yahudi sosyetesinin gözdelerini kendine uygun bulmaması daha muhtemel. Sohbetleri kadar silik ve tatsız, ebeveynlerinin izni olmadan roman okuyamayan, tiyatroya gidemeyen ve yanlarında refakatçi olmadan evden çıkamayan bu iyi aile kızlarının cazip bir tarafları yoktur Isaac için. Oysa bir orta yol da bulabilirdi: bir yuva kurduktan sonra birkaç metres beslemek, hem Isaac'ın bulunduğu çevrede sıradan bir adettir, hem de serveti buna müsaittir...

Ama hayır! Isaac evliliğin bahsini bile duymak istemez, mazbut bir hayat ona daha da uzaktır. İstediği, hayattan haz almak, istediğini yapmaktır. Mathilde Salle, ihtiyatlı davrandığı sürece, ona en uygun olabilecek kadınlardandır. Ama bu Mathilde'in karakterine pek uygun düşmemektedir ... Pek de saygın olmayan bu genç kadın, evlenilecek cinsten biri değildir. Operada balerindir ve kendisini beğenen Degas'ya da sık sık modellik yapmaktadır.[4] Esprili kişiliği, hazır cevaplığı ve sıcak tabiatıyla tanınır. Isaac da Mathilde'in "mültezim"idir,[5] onu her fırsatta sergilemekten zevk aldığı, elmaslara boğar.

Isaac, Garnier'nin, büyük bir arı kovanına benzeyen Opera binasında pek bir sık görülmektedir. Operanın sadık abonelerinden biridir. Bu sayede, ekâbir takımının, politikacıların, sanatçıların ve gazetecilerin müdavimleri olduğu fuyayeye girme ayrıcalığına sahiptir. Büyük bir ihtimalle de Mathilde'le burada tanışmıştır ve yine Degas'yla, Forain ve Toulouse-Lautrec'le burada karşılaşır. Bütün dostları buradadır: *Le Gaulois*'nın genel yayın müdürü Arthur Meyer ve derginin finans editörü Albert Nahmias, hararetli Wagner meraklısı ve empresyonizm koleksiyoncusu avukat Chéramy, Kont Adhéaume de Cevig-

4 *Degas*, Grand Palais sergisi, Şubat-Mart 1988, s. 455-456.

5 P. B. Gheusi, *Cinquante ans de Paris*, c. II, s. 124.

né,[6] Ernest May,[7] Gabriel Astruc ve tabiî Opera'nın müdürü Pedro Gailhard.

Mathilde Salle'ın mektubu tarihsiz, ancak 1890 yıllarında yazılmış olduğunu tahmin edebiliriz. O zamanlar Isaac daha, babasının 1874'te Monceau sokağı 61 numarada yaptırdığı malikânenin bitişiğindeki "küçük konak"ta oturmaktadır. Peki bu zengin hovarda, gecelerin bu müsrif dandy'si kimdir aslında? Elimizde, iş mektuplarından başka onunla ilgili herhangi bir yazışma, Abraham ve Nissim'in onun eğitim hayatıyla, sağlığı ve bekâretiyle ilgili endişelerinin dışında, Paris'e gelişiyle ilgili herhangi bir veri mevcut değil!

Doğuştan şanslıdır: hoş fizyonomili, orta boylu ama ince ve sportif bir yapısı, kıvrak zekâsı, meraklı dışa dönük karakteri ile bu zengin mirasyedinin önü açıktır. Üstelik onyedi yaşından beri Paris'tedir ve Işıklar Şehri'nin cazibesine kapılmaması için de hiçbir sebep yoktur. Birden kendini, ailesinin sosyete kapılarını açmak için oluşturduğu muhteşem dekorun ortasında bulur. Amcası ve babası masraftan kaçınmamışlardır: Monceau sokağındaki bu iki konak günün modasına uygun ama sınırsız bir ihtişam içinde yüzmektedir. Şüphesiz Isaac orada, kaygısız bir bekâr hayatı sürdürdüğü müstakil dairelere sahiptir. Ailesinden aldığı örnekle sosyetenin bütün âdetlerini başarıyla kapmıştır: davetler, at yarışları, orman gezilerinde sergilenen kıymetli atlar ve tabiî asilzade hayatının vazgeçilmez iştigal konusu av. 1885'den itibaren, Beauvau Prensesi'nden, (devrin gözde vilayeti) Seine-et-Marne'da bulunan Sainte-Assise'de, Vaux-le-Vicomte, Courances ve Ferrièreslerin mülklerine komşu, avı bol bir mülk de kiralar.[8]

Paris'e yerleşmesini takip eden ilk yıllarda, etrafını keşfeder, şehrin havasını teneffüs eder, bütün revaçta mekânları dolaşır,

6 Frodsdorf'ta Chambord Kontu'nun şeref hizmetlilerinden. Keskin zekâsıyla ünlü Laure de Sade ile evlidir. Laure de Sade, Guermantes Düşesi tiplemesinde Proust'a ilham kaynağı olmuştur.

7 Banker ve koleksiyoncu.

8 E. de Gramont, *Mémoires. Au temps des équipages*, s. 42.

öğrenir, gözlemler, dinler. Paris, sanatsal ve entelektüel faaliyetlerin merkezi, iş ve moda dünyasının başkentidir. Dünyayı Paris yönlendirmektedir. Sürekli hareket halindeki bu şehir devasa bir şantiyedir aynı zamanda. III. Cumhuriyet rejimi, Haussmann'ın geniş ve debdebeli caddelerle boydan boya yardığı şehri yeniden inşa etmektedir. Her yerde hummalı bir inşaat sürmekte, delikler kapanmakta, anıtlar yükselmektedir, Garnier'nin Opera binası 1875'te büyük bir törenle açılır. Müzik, şiir, lirik drama ve dans, yeni açılan bulvarların ortasını, bu yeni mahallenin kalbini mekân tutmuştur. Caddeleri bankaların yüksek cepheleri çevrelemekte, ışıl ışıl mağazalar kapılarını akşamın onuna kadar açık tutmaktadırlar. Şehir hayatının kilometre taşları kahveler ise bütün gece dolup taşmaktadır. Birkaç çılgının renk kattığı, zarif ve neşeli bir kalabalık kahvelere üşüşmektedir. Zengin bir mutfağın, lezzetli şaraplaların, ihtimamlı bir servisin sunulduğu bu zevk alemine grup halinde çıkılır. Sohbetler canlıdır, devrin entelijansiyası edebiyat, resim, müzik ya da siyaset konularını tartışır. Neşe içinde, bir kabiliyetin, bir düşüncenin ya da bir modanın geleceği yargılanır. Fikir akımları bu kahvelerde doğar, hareketlenir, duygulandırır, mürşitlerini toplar. Her bir kahvenin kendi müdavimleri vardır, Isaac, amcası Nissim gibi "finans dünyasının en güzide isimlerinin, bej eldivenli komilerin kendilerine borsa kota listelerini getirmelerini beklerken yemek yedikleri"[9] Café Anglais'yi mekân bellemiştir. Boni de Castellane "seçkin bir topluluğun, şairlerin, edebiyat adamlarının, ecnebilerin, beyefendilerin" ve hatta "zaman zaman muhteşem mücevherlerle bezeli, yanında kendini besleyen ihtiyar dangalakla bir fahişenin"[10] de müdavimi olabildiği bu yeri, "asillerden ziyade asaletçilerin" uğrak yeri olarak tanımlar. Giriş katında, masaları birbirinden ayıran mahun paravanlar sohbetlerin mahremiyetini korur, birinci katta ahşap kaplı cidarlarıyla odalar meraklı bakışlara set çekerdi. Isaac'la, Paris'in en güzel kızlarının do-

9 G. Astruc, *Le Pavillon des fantômes*, s. 145.

10 B. de Castellane, *Mémoires*, s. 273.

laştığı Lafitte sokağının köşesindeki Maison dorée'de[11] ya da, gazeteci ve salon eleştirmenlerinin revaçtaki mekânı Chez Tortoni'de de karşılaşılabilirdi. Grandük Wladimir ve Alexis'in, Pierpont Morgan'ın ve Camondoların iş ilişkisi içinde oldukları çılgın Mila de Serbie'nin tercih ettiği mekân olan Paillard restoranına da giderdi sık sık.

Şehrin canlılığı birkaç semtle sınırlı değildi. Her onbir senede bir düzenlenen evrensel sergiler Paris'i hallaç pamuğu gibi atardı. Her yerde tuhaf saraylar, paviyonlar, yapılar yükselirdi. Kongreler, yarışmalar, ziyafetler, gösteriler birbirini takip eder, meraklı ve bir o kadar da saf bir kalabalığın cazibe merkezi olurdu. Yüksek performanslı tekniklerin kullanılmasını sağlayan yeni enerji kaynakları; yaşam sanatında devrim yaratan, düşünceleri ve hayat tarzlarını değiştiren mekanik yenilikler karşısında hayretlere düşülürdü. Yeni estetik anlayışlarının yaratıcısı uzak ülkeler de olmak üzere -ilk defa 1867'de sergiye katılan Japonya, 1878 yılında ortalığı kasıp kavuracaktır-, bütün dünya ülkeleri burada kendi kültürlerini sergilerlerdi. Buna bir de, her sene düzenlenen ve muhafazakâr bir jürinin seçtiği ressam ve heykeltraşların eserlerinin sergilendiği salonu eklemek icap eder. Bu jürinin "reddettiği" sanatçılar da, eserlerini halkın yargısına sunmak için düzenli olarak başka bir Salon düzenlerlerdi. Zira, teknik ve kültürel devrimlerin yaşandığı bu hareketli dönemde, sanat da bu değişime şiddetle tepki göstermekte ve "çağdaş psişik hayatı altüst eden her şeyi imgelerle yansıtmaktaydı".[12] Bütün klasik kuralları yıkan, kaçışı, gitgide sınaileşen ve şehirleşen hayata direnci ifade eden genç sanatçılar "empresyonizm" adı verilen akımın peşine takılmışlardı. Bu sanatçıların referansları tabiattı ve içtenliği, fırça darbelerinin hafifliğini, eserin oluşturulmasında ve etkisinde çabukluğu ön plana çıkarmaktaydılar. Avangard fikirlerin kaynadığı, ressamlar kadar müzisyenlerin, yazarların, eleştirmenle-

---

11 S. Monneret, *L'Impressionnisme et son époque. Dictionnaire international, age.*, c. II, s. 292.

12 *age.*, c. I, s. V.

rin, ama aynı zamanda sanat tüccarlarının ve koleksiyoncuların buluştuğu bu mekânlarda da Isaac vardır.

Başka bir buluşma noktası da, davetlilerin seçimini, siyasal eğilimleri, tarz ve adabı muaşereti belirleyen bir kadının hakimiyetinde şöhretlerin yaratılıp batırıldığı, sosyete salonlarıdır. En meşhuru da Prenses Mathilde'in salonudur. Eski Bonapartçılar, Eski Rejim aristokrasisinin varisleri ve hatta, yahudi düşmalığının şahikasına ulaştığı dönemlerde bile, ev sahibesinin "kaliteli"[13] olduğuna kanaat getirdiği Yahudiler buralarda buluşurlar ve genç Marcel Proust'a romanları için malzeme olurlardı. "Tombul, canlı, sevimli ve otoriter" Madam Aubernon'ın evinde, "her çarşamba ve cumartesi günü, (evsahibesinin) tespit ettiği bir sohbet konusunun tartışıldığı oniki kişilik bir akşam yemeği[14]"nden sonra buluşulurdu. Bazı salonların hakimi müziktir. Isaac'ın, enerji dolu, abartılı makyajıyla, bıkıp usanmadan gül resimleri yapan Madam Lemaire'in evinde ne kadar rahat olduğunu tahmin edebiliriz. Madam Lemaire, Monceau sokağı 31 numaradaki atölyesinde sanatçıları ve sosyete mensuplarını ağırlamakta ve yorulmaksızın müziğin gelecek vaad eden yeni kabiliyetlerini tanıtmaktadır. Isaac, drama lirik yazarı, romancı ve sanatçıların hamisi, misafirperver Ernesta Stern'in salonunda da kendini evinde hissetmektedir. "Sanatçılar için bir cennet olan" salonu "kabul görmüş meşhurlara ve geleceğin şöhretlerine açıktı. (...) İtalyan ama her haliyle Parisli ve tepeden tırnağa kadar 'sanatçı' olan bu uzun boylu kadının geniş ve sıcak tebessümüne müzik ve müziğin bendeleri hakimdi, o kadar ki, yorulmak bilmez ev sahibinin üzerinde bir parça tahakküm kurma hakkına bile sahiptiler."[15]

Isaac dikkatli bir seyircidir. Sabırsızdır, çabuk tepki verir ve atılgandır. Gençlik ateşi onu müziğe ve sanat eserlerine yöneltmiştir. Koleksiyoncu hayatının kanunlarını babasının etki-

---

13 B. Gavoty, *Reynaldo Hahn*, *age.*, s. 73.

14 *age.*

15 P. B. Gheusi, *age.*, c. II, s. 222-223.

si ve devrin modası belirler: Japonya pupa yelken gelmektedir ve Japonya'yla ilgili her şey bir çılgınlığa dönüşmektedir. İlk tutkusu Japon sanatı olacaktır. Daha yirmiüç yaşındayken, bir Şark ve Japon silahları koleksiyonu toplar.[16] Sonunda bu ülkenin üzerindeki cazibesi öyle bir boyut kazanacaktır ki, Japonya'ya gitmeyi koyacaktır kafasına. Ama bu seyahat gerçekleşmez. Onun yerine etrafını Japon menşeili seramikler, bronzlar ve lakelerle doldurur. Parçaları Samuel Bing'in galerisinden tedarik eder, bazen de babasıyla Auguste ve Philippe Sichel'e[17] ya da La Porte Chinoise'a gitmektedir. Rivoli sokağında bulunan bu mağaza, tarihî bir kişilik, "tombul Madam Dessoye" tarafından işletilmektedir. Goncourtlara göre, mağazası "bugün resimden modaya kadar uzanan o büyük Japon akımının oluştuğu yer, bir nevi okul olmuştur".[18] Sanat ve edebiyat dünyasının tüm ünlüleri, Zola ve Beaudelaire, Degas, Manet, Fantin-Latour, eleştirmenlerden Duret ve Burty, Cernuschi ve Vever gibi amatörler bu mağazanın müşterileridir. Japon sanatının empresyonizm akımının konseptindeki önemli yeri herkesin malumudur.[19] Isaac'ı bambaşka ufuklara götürecek bir yolda ilk adımı olan bu estetik seçim, gözünü bileyecek, görüşünü şekillendirecektir. Ama yeni resim akımına kapılmasına daha zaman vardır.

1881 yılı Isaac için bir dönüm noktası olacaktır. Double müzayedesinin en büyük alıcısı Isaac'tır. XIX. yüzyıl koleksiyonculuğunun büyük olayı olan bu müzayededе, XVII. yüzyıl sanatının aşığı estet Baron Double'un topladığı mobilyalar, tablolar ve sanat eserleri dağılacaktır. Marie-Antoinette'e tapan Baron, hayatını kraliçeye ait eşyaları biriktirmeye adamıştır. Koleksiyonu için hazırlanan kataloğun başlığı son derece manalıdır: *İki Yüzyıl Ve Ondört Salonda Bir Gezinti*. Müzayedeler-

16 LMA, sanat eserleri bölümü. Bkz. Isaac'ın satın aldığı sanat eserlerini not ettiği cep defteri.

17 E. ve J. de Goncourt, *Journal*, 17 Haziran 1875.

18 *age.*, 31 Mart 1875.

19 S. Monneret, *L'Impressionnisme et son époque. Dictionnaire international, age.*, c. II, s. 198.

de fiyatlar hiç erişilmemiş seviyelere çıkacaktır. "Dünkü Double müzayedesi gerçekten çok ilginçti. Gerçek bir savaş meydanı, sanatla paranın muharebesi. Ateşli, heyecanlı, tutkulu bir topluluk. Amatörlerin ve tüccarların dalgalı kalabalığı arasında süzülen letafetle giyinmiş şık hanımlar. Herkes kendini bu savaşın heyecanına kaptırmış. Altınlar oluk oluk akarken, artırmalar deli gibi birbirini izliyordu. Bazı objeler akıl almaz fiyatlara ulaştılar."[20] Isaac en büyük alıcıdır: üç komod, bir düz yazıhane, olağanüstü bir koltuk serisi, meşale taşıyıcılar[21]... ve tabiî müzayedenin yıldızını da o kapacaktır: *Üç Güzeller Saati.*[22] Falconet'ye ithaf edilen bu efsanevî esere sahip olmak için millet birbirine girecektir. Isaac, Diderot'nun, saatten başka her şeyi gösterdiğini söyleyebileceği bu üç tanrıçanın cazibesine kapılır. Parça 101.000 frank'a onun üstüne kalır: bir servet! Bu cengaverâne hareketiyle birden şöhret olur. Saat her zaman koleksiyonun en güzide parçası olarak kalacaktır. Kendini göstermeye yönelik bir kapris midir bu? Goncourtların göklere çıkardığı bu eserlere duyduğu hayranlığın yanısıra, babasının manevi vesayetinden kurtulma, toplumda zevk sahibi bir insan şöhreti edinme gibi az ya da çok bilinçli sebepler de vardır Isaac'ı harekete geçiren. Paris sosyetesiyle daha iyi bütünleşmek için zamanın modasını takip etmenin kaçınılmaz olduğunu anlamıştır.

Double satışından sonraki on yıl boyunca, Isaac hiçbir alımda bulunmaz. İkinci göbekten yeğeni, tarihçi Philippe Erlanger,[23] oğlunun bu çılgın müsrifliğinden dehşete kapılan Abraham-Béhor'un, oğlunu bir devrialeme yolladığını iddia etmektedir. Ancak, bu hayalî iddiaları teyit edecek herhangi bir kanıt mevcut değildir. Isaac'ın seyahat ettiği doğrudur. *Parsifal*'ın prömiyeri için Beyrut'a, ayrıca Abdülhamid'in kendisini huzu-

---

20 *Le Figaro,* 1 Haziran 1881.

21 Paris, Louvre Müzesi, *Catalogue de la collection du comte Isaac de Camondo,* No: 30-31, 36-38, 48-57, 64, 73, 75-78, 80-82, 93, 96.

22 Paris, Louvre Müzesi, AO 6 525.

23 P. Erlanger'in J. F. Yavchitz ile 5 Ekim 1982 tarihli mülakatı, özel arşiv.

runa kabul ettiği Konstantiniye'ye gider.[24] Bankadaki görevlerinin de onu çok meşgul ettiği muhakkaktır. Umumi vekili olduğu babası ve amcasının önce sağ koludur, ardından da birçok şirketin yönetim kurulunda onların yerini alacaktır. Görevleri arasında Banque de Paris et les Pays-Bas Grubu'nun Sevilya-Cadiz tren hattının inşasının tamamlanması ve yaklaşık bin kilometrelik bir demiryolu şebekesinin idaresi için kurduğu Endülüs Demiryolları Kumpanyası'nın yönetim kurulu başkanlığı da vardır. Aynı zamanda, 1891'den itibaren Türkiye Başkonsolosudur.

Isaac, sanatın değişik kollarına duyduğu bu merakında bir seçim yapmaz ve hepsine birden sarılır. Eklektizm onun en belirgin özelliği olacaktır. Japonculuk Isaac'ı içine çeker, empresyonizm merakını gıdıklar, koleksiyonculuk başını döndürür. Ama bütün bu uğraşlarının arsında, gönlünde yatan tek bir tutku vardır, o da müzik. Isaac besteler yapar. Notalar ve harmoniler dünyasıyla ilişkisi yüzeysel değildir. Isaac bir sanatçıdır ve bu sıfatıyla tanınmayı istemektedir.

Baştaki klasik ve biraz da -Wagner'e olan merakı hariç- uyumcu müzik zevki, zamanla rahatlayacak ve hayatını etkileyen bir dizi sarsıntıyla özgürleşecektir. Her şey babasının ölümüyle başlar. 1889 yılı kara bir yıl olacaktır. Abraham'ın ölümünü birkaç ay sonra Nissim'in vefatı takip edecektir. İstanbul'dan göç eden neslin kaybolmasıyla, Mathilde Salle'in mektubunda sinsice yazdığı gibi Isaac artık "ailenin en yaşlı ferdi" olmuştur. Birden kendini Alfassa'nın iflası ve derin bir sevgiyle bağlı olduğu kızkardeşinin hezeyanlarıyla zayıflayan bir aşiretin başında bulur. Bu afetin neden olduğu depremler Camondo binasını sarsmaya devam etmektedir. Isaac alınması zor ve hüzünlü bir kararla, Monceau sokağı 61 numaradaki aile malikânesini satmak zorunda kalır. 1893'te, bodrumdan tavanarasına her şey müzayedeye konur: tablolar, duvar halıları, mobilyalar, Uzakdoğu koleksiyonu, sadece bunlar değil ailenin

24 Bu vesileyle Abdülhamid hem kendisini, hem de babasını Mecidiye nişanıyla taltif edecektir (1882).

şarap mahzeni, gümüşleri, yemek takımları, mücevherleri... Müzayedecinin çekiç darbeleri altında boşalan bu altın kafese, bu malikâneye bir alıcı çıkar. Gaston Menier. Zengin çikolatacının oğlu, giriş kapısının madalyonundaki Abraham de Camondo'nun baş harflerinin yerine kendisininkileri yerleştirir. Gençliğinin hatıralarıyla dolu bir sayfa çevrilmiştir, ama Isaac bu anılarından kolaylıkla sıyrılacaktır.

Özel hayatının akışı da Garnier'nin altın varaklarla kaplı mermer sarayında aniden yön değiştirir. Şenşakrak Mathilde Salle Opera'daki işini kaybetmiş, yerini daha yeni otuzuna giren genç bir kadına kaptırmıştır. Bu genç kadın "esnek ve cazip"[25] sesli bir şarkıcıdır. Kendisine toz kondurmayan eleştirmenler yeni yıldızı nereye koyacaklarını bilememektedirler: "Matmazel Berthet, cuma akşamı ilk defa *Faust*'un Marguerite rolüne çıktı. İlk rolü *Hamlet*'ten beri sürekli gelişme gösteren bu genç aryacı, icrasında hem son derece dokunaklı hem de dramatikti. Bu yetenekli virtüöz, ayna aryasının altından başarıyla kalktı. Kilise ve hapishane sahnelerinde sesi kadar oyunu da muhteşemdi.[26] Ve Isaac, hayatının sonuna kadar seveceği bu genç kadın için, bale fuayesini terk edip şan fuayesine geçer. İlişkinin neredeyse resmîleşmesi, birliktelikleri-nden doğan iki çocuk, Isaac'ın etrafında bir aile çemberi oluşturmuştur. Ancak ne Lucy Berthlet ile evlenmesi, ne de iki oğlu Jean ve Paul'ü, nüfusuna geçirmesi söz konusu olacaktır.[27]

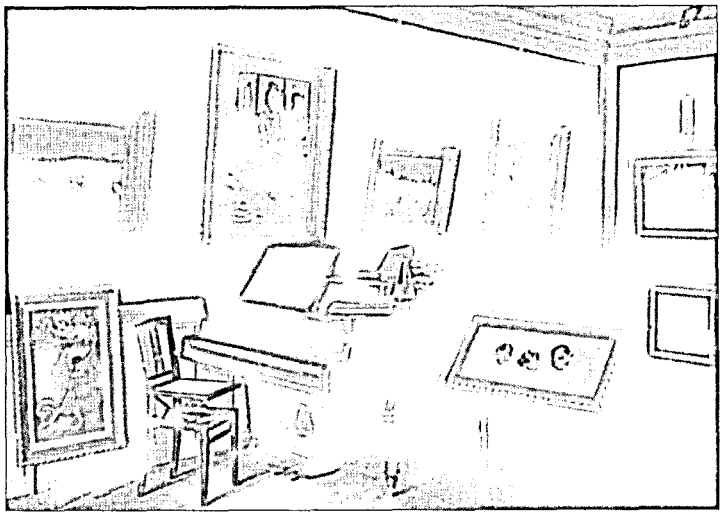
Hayatının bu kesiti bir bölüm sonu olmaya müsaittir. Isaac, Konsatantiniye'nin "sıkıcı ve asap bozucu" işlerine, bu garip ve idaresi namümkün şarklı maslahatgüzârlarına artık tamamıyla sırt çevirecektir. Başına dert olan banka taahhütlerini de tasfiye eder. Artık yüklerinden hafiflemiştir. Koleksiyoncu ve bestekâr kişiliği kendini alabildiğine ifade edebilecektir.

---

25 *L'art musical*, 4 Ocak 1894.

26 *age.*, 26 Haziran 1894.

27 Isaac'ın aryacı Lucy Berthet'den Jean (1902-1980) ve Paul (1903-1978) adlı iki de oğlu olacaktır. Ancak bu çocukları resmen tanımaz. İki oğlu da mirasçı bırakmadan ölecektir.

Isaac de Camondo'nun Champs-Elysées Caddesi 82 numaradaki evi. (Nissim-de-Camondo Müzesi).

Bestekâr

Isaac'ın sanata tutkusunun merkezinde bir tek şey, bir tek isim vardır: müzik ve Wagner. Bu alemle ilişkisi amatörce ya da keyfe keder değildir. Kendini bildi bileli beste yapmakta ve müzikle meşgul olmaktadır. Tabiî, bütün konser salonlarının da müdavimidir. Paris'e gelir gelmez Opera'ya abone olmuştur. Dönemin birkaç sıradan romantik eserden, Fransızca *Aida* ve *Rigoletto*'dan oluşan ve nadiren çağdaş eserlere yer veren repertuvarının zayıf olmasının da bir önemi yoktur Isaac için. Opéra-Comique, repertuvarında genç bestecilere daha sık yer vermektedir. Burada Gounod, Fauré, Widor, Delibes gibi bestekârlara yaklaşmak mümkündür. Isaac onların fikirlerini öğrenmek, onlara danışmak için can atmaktadır. Marjinal Wagner'in kayıtsız şartsız hayranlarının arasındaki yerini alması uzun sürmez. Yüzyılın sonunda, bu müziğin üzerine çektiği yıldırımlar herkesin malumudur. Hem şair, hem reformcu, hem de tiyatro adamı olan Alman besteci her yerde, kişisel husumetle-

rin beslediği ve özellikle de Fransa'da siyasi durum sebebiyle basının çanak tuttuğu şiddetli polemiklere hedef olmaktadır. Sanatına yöneltilen saldırılar ve düşmanlık, eserinin geniş halk kitlelerince tanınmasına önemli bir engel teşkil edecektir. Paris'te, 1860'da "*Hayalet Gemi*'nin fırtınası, beklenmedik bu kasırga karşısında tek kelimeyle donan izleyicilerin üzerine kulak tırmalıyıcı sağnaklarıyla boşalmıştır."[28] Bir sene sonra, *Tannhäuser*'in operada sahnelenmesi, muhaliflerinin "geleceğin müziğini gömeceğini" ümit ettikleri bir tepki doğurur.

Parisli müzikseverlerin yeniden bir Wagner eseri dinlemek için sekiz sene beklemeleri gerekecektir 1869'da, daha Isaac Paris'e yeni ayak bastığında, Halk için klasik müzik konserlerinin kurucusu Jules Pasdeloup, eleştirmenlerin de olumlu karşıladıkları *Riezi*'yi sahneye koyar. 1870 Savaşı ile birlikte Wagner'in eserleri uzun bir süre dinlenemez: yenilginin acısıyla yenenlerin müziği özdeşleştirilmiştir. Takip eden yirmi sene boyunca, Pasdeloup, sadık savunucusu ve dostu olduğu Wagner müziğini ilaç gibi ufak dozlarda vermeye çalışır. Ancak halkın öfkesi karşısında vazgeçmek zorunda kalacaktır. Wagner'i dinleyebilmek için, suikast yapmak üzere toplanan gizli örgüt elemanları gibi buluşan meraklıları, "üstadın partisyonlarını, düşman kulaklardan uzakta, okumakta ve çalmaktadırlar. Bir çözüm daha vardır o da Beyrut'a gitmektir. Wagner'in burada 1876'da, kendi tiyatrosunu, Bavyera Prensi II. Ludwig'in ve kalabalık bir halk topluluğunun huzurunda açmasından sonra, "artık yürüyerek, atla, arabayla, bisikletle, trenle Beyrut'a akın edilmektedir ve asıl gerçek hacının dizlerinin üzerinde yürüyerek gitmesi icap eder".[29] Isaac'ın Beyrut'a nasıl gittiğini bilmiyoruz, ama her halükârda 1876'da oradadır; 1882'de yine gider, dostu Gaston Salvayre, çellocu Fischer ile *Coppélia*'nın bestecisi Léo Delibes ile birlikte bu sefer de *Parsifal*'i dinlemeye gider. Bu eserleri keşfetmek Isaac için bir şok

28 V. Joncières, "Notes sans portées" *Revue internationale de la musique*, 1 Mart 1898.

29 A. Lavignac, *Le voyage artistique à Bayreuth*, 1897.

olacaktır. Samimi bir vatanperverlik hissiyle sonsuz bir hayranlığın çelişkili duygularıyla boğuşan ve hıçkırıklara boğulan dostu Léo Delibes'in yanında, Isaac kendi halini, "beynimden vurulmuşa döndüm" diye anlatacaktır. 1870 Savaşı'nın yaraları daha kapanmamıştır: "Wagner, Fransız müzisyenlerin geldiğini duyunca, gösteriden önce müziğin içine girebilmeleri için onlara *Parsifal*'ın partisyonuyla bir repetitör yollatmış ve müziğini dinletmiştir, Delibes bundan çok mütehassis olur. İki gözü iki çeşme ağlar, hıçkırıklara boğulur. "*Coppélia*'nın bestecisi *Parsifal*'ın büyüklüğü önünde secdeye kapanmıştı. Ama tiyatro çıkışında, (...) hâlâ gösterinin altüst ettiği Delibes, Wagner'in evinin önünden geçerek, hıçkırıklar içinde göklere çıkarmaya devam ettiği üstada yumruklarını göstermeleri için dayatır."[30] Dört kafadarın maceraları Konstantiniye'ye kadar uzanır. Delibes, Boğaz sahillerinde, "zarif Türk hanımlarının rehavetle yayıldıkları kayıklarından"[31] alkış tuttukları, *Lakmé*'den bir ilk seçmeler konseri verir.

Beste yapmak Isaac'ı için için kemiren bir tutkudur. Büyük bir kararlık ve azimle kendini verir, canla başla çalışır. Hocası, "sakalını inadına eflatuna boyayan, hırçın"[32] Toulouselu müzisyen Gaston Salvayre, Isaac'a arka çıkar ve destekler. Isaac ayrıca, büyük bir ustalıkla romantik müzik bestelemeye devam eden, "melodik zerafetin ve harmonik cazibenin üstadı"[33] Léo Delibes'in de dikkatli bir izleyicisidir. Wagner'in kendisinde yarattığı bu altüst oluştan sonra, genç kont afallamış, sersemlemiş bir halde şimdiye kadar yaptığı basit, "müzikhollerde ve salonlarda basit cazibeleriyle başarılı olan hafif"[34] müzikten utanç duyar. Kendini mükemmeliyetten ayıran uçurumun farkına varır ve ilerlemek, başarının anahtarı olan zor tekniklere hakim olmak ister. Birden karşımıza hırslı, ünlü ol-

---

30 *Musica*, 1904, s. 366.

31 *age.*

32 P. B. Gheusi, *age.*, c. I, s. 75.

33 T. Baket, N. Slonimsky, *Dictionnaire biographique des musiciens* "Léo Delibes".

34 *Le Théâtre*, No: 296, Nisan 1911.

mak ve kabul görmek endişesine kapılmış bir adam çıkar. Wagner darbesinden sonra beste yapma şevki artar. Artık tek istediği şey empresyonist ressamların ona verdikleri ilhamı müzik diline çevirmektir. Yayıncısı Mösyö Enoch'a çalışma yöntemini şöyle anlatmaktadır: "Biliyor musunuz azizim, tutkulu bir kontrapuntacı ve, tabiî söylemeye gerek yok, harmonik özellikle de *anharmonik* formüllerin aşığı birisi olarak, kanımca bazı notaları, kulağa hoş gelecek şekilde sekteye uğratmak *göze* de hoş gelebilir ve bestecinin de niyetini açıkça ortaya koyar; bütün mesele bunu yerinde ve gerekçeli olarak ifade edebilmektedir. Mesela, ikinci bölümün başında (kendi eserinin), düşüncemin yükselişi izlenimini kuvvetlendirmek için, *si bekar* yerine *ut bemol* kullandım.

Bugün bestemde özellikle ılımlı olmaya ve karmaşık şeylere yatkın mizacıma uymamaya gayret gösterdim, ki, hayranlık verici bir eklektizmle, bana yayınlamak şerefini verdiğiniz eserlerimde müsaade ettiğiniz şeylerdir."[35] Isaac böylece "resim sanatındaki bir eserin müzikteki eşdeğerini"[36] vermeye çalışmaktadır. Wagner empresyonistlerin tercih ettiği bestecidir. Zaten genellikle de eserleri birlikte anılmakta ve dışlanmaktadır. "Bunlar Wagner'in bazı hülyalarında müzik olanın renk halidir. Empresyonistlerin bıraktığı izlenim, bir piyanonun tuşları üzerinde dolaşan bir kedi ya da eline boya tüplerini alan bir maymununkiyle aynıdır."[37] Kulak ile göz arasında duyumsal ilişkinin arayışı sadece Isaac'a mahsus değildir: Emmanuel Chabrier, Lalo, Vincent d'Indy ve özellikle Gabriel Fauré de aynı arayışın içerisindedir.

Isaac'ın bu kendi kendine verdiği göreve kapıldığını tahmin etmek güç değil. Karaciğer krizlerinin, bronşit ve kış hastalıklarının tedavisi için sık sık gittiği Karlsbad'da, Grand Hotel Krupp'taki süitine bir piyano yerleştirilmiştir. Buradaki temiz

35 NCMA, Isaac'ın mektupları, 1 Aralık 1902.

36 NCMA, Isaac'ın mektupları, 1 Aralık 1902.

37 *Le Figaro*, 1875, bkz. S. Monneret, *L'Impressionnisme et son époque. Dictionnaire international*, c. II, s. 97.

havada, boğazına düşkün olan Isaac bir ötobura dönüşür, kendisini gençleştiren ve yaratma gücü veren gayet sıkı bir rejime girer. Isaac'ın deneyimi ve araştırmaları neticesinde ortaya yirmi kadar orkestra, vokal ya da enstrüman için yazılmış eser çıkar ve hepsi de, empresyonist gruba bağlı iki yazar, Maurice Bouchor ve Armand Sylvestre'in şiirleri üzerine bestelenmiştir. 10 Mart 1904'de Erard salonunda bir odisyon verme kararı alır. Seçkin davetliler, *Le Figaro*'dan Charles Joly, *Le Gaulois*'dan Arthur Meyer gibi gazeteciler, yakınları, Moïse de Camondo, Erlangerler, Gabriel Astruc, Claude Debussy ve Gaston Salvayre özel provaya katılırlar. Orkestrayı, sert dışgörünümün altında narin bir duygusallık saklamasıyla ün salmış, şef Camille Chevrillard yönetmektedir. Lucy Berthet, arasına "çoksesli izlenimlerle" ve Şark'tan bir ezgi, *Bosphorescence*' ı serpiştirdiği -ki bu da bestecinin doğduğu ülkeye çok ihtiyatlı bir göndermesidir- *Musette, Rajeunissement, Au Bord du Ruisseau*'yu söyler. Isaac haklı bir başarı kazanır, dinleyicileri müziğinin karmaşıklığı ve seçiciliğinden etkilenirler. Isaac'la çok yakın olduğu için tarafsızlığı şüpheli olan Arthur Meyer, onu "neredeyse profesyonellerle aynı mertebe"ye koyar ve bu davetten "amatörler için gerçek bir olay"[38] diye bahseder. Eleştirmenler Isaac'ın sanatının içtenliği ve modernliğinden etkilenmişlerdir. Hepsi, eserlerinden bazılarının gözkamaştırıcı "rengine" dikkat çekmekte ve "müzikte empresyonizm"den dem vurmaktadırlar, bu da Isaac'ı kendinden geçirir. Buna rağmen hâlâ amatör bir müzisyen olarak addedilmektedir, ama yeteneğiyle devrin en büyük orkestra şeflerinden biri Edouard Colonne'un takdirini kazanan bir amatör:

"Aziz Mösyö Camondo,

3 kez (altı üç defa çizilmiş) odisyonda bulunmaktan zevk aldığım ve okudukça takdir ettiğim güzel partisyonunuzu okumayı bitirmiş bulunuyorum.

---

38 *Le Gaulois*, 25 Şubat 1904.

Bu da bende bu sezon konserlerimizde sizden bir şeyler çalma arzusu uyandırdı. Hazır bir şeyiniz var mı? Neredesiniz? Sizi görebilir miyim?

Benim ve eşimin en sıcak sevgilerimizle."[39]

Başarısının yankıları, tebriklerini yollayan Konstantiniye'ye kadar ulaşır. Léonce'un kardeşi mimar Gabriel Tedeschi'nin Isaac'a yolladığı mektuptan, bu ailenin fertlerinin Camondolara karşı besledikleri sadakat hislerinin derecesi görülmektedir:

"Kont Hazretleri,

Yeni seyahatten dönmüş bulunuyorum ve vakit geçirmeden size güzel bestelerinizle kazandığınız ve herkesin mutabık kaldığı büyük başarınız için tebriklerimi sunmak istedim. Ne zamandır, yaptığımız özel sohbetlerde, kardeşimin sizin beste yapmaktaki kabiliyetinizle ilgili sitayişli sözlerini duyuyordum ve Paris'e gelip sizin sanat koleksiyonlarınızı görme imkânı bana bahşedildiğinde, sanat alanında bu kadar ince bir zevke sahip olan birisinin, tutkunuz olduğunu bildiğim başka bir sanatta, müzik alanında da kabiliyetini göstereceğine dair sezgimden daha bir emin olmuştum.

Kaydettiğiniz bu güzel başarıdan duyduğum memnuniyetin bir diğer sebebi de, Muhterem Kont hazretleri, ailemiz için de size karşı olan vazifemizi layıkıyla yerine getirmenin dışında, sizin ve müteveffa Kontların uzun senelerdir bize göstermiş olduğunuz ihtimama olan minnetimizi ifade etmek için bulduğum tek imkân olmasıdır. Bu başarınızın devamının gelmesi temmenileriyle, sadık bendeniz selamlarını sunar."[40]

Gerçekten de Isaac bununla yetinmeyecektir. Başarısının verdiği şevkle, çalışmaya koyulur. Niyeti çok daha kapsamlı

39 NCMA, Isaac'ın mektupları, tarihsiz.

40 NCMA, Isaac'ın mektupları, 3 Nisan 1904.

bir müzik eseri bestelemektedir ve çevresinde de bu niyetinden bahseder. Nihayet, sakin ve zarif opera sanatçısı, usanmaz çapkın ve boş zamanlarında *Le Figaro*'ya yazan Victor Capoul, Isaac'a *Le Clown* (Palyaço, -ç.n.) başlıklı bir opera senaryosu yazar. Aslında, Auguste adlı bir palyaçonun başka birini seven istikrarsız Zéphirine'le olan umutsuz aşkını anlatan senaryonun konusu yeni değildir. Eserin kuluçka dönemi uzun sürer ve yazdığı versiyonlar sürekli düzeltilir hatta bazen iş işten geçtikten sonra bile! Victor Capoul, konserden sonra Isaac'a "Ah, nasıl oldu da Zéphirine'i Auguste fondayken çıkarmak gibi bu kadar basit bir şeyi düşünemedim. Sahne böylece çok daha trajik bir yoğunluk kazanacaktı. Sadece Zéphirine'in rolü öne çıkamakla kalmayacak, Palyaço'nun kısalan ölüm sahnesi, hem kendisi için hem de etrafındakiler için çok daha kolay oynanır hale gelecekti Lütfen bu yeni versiyon sizi sinirlendirmesin..."[41] diye dert yanar. Büyük kararsızlıklardan ve bitmez tükenmez müzakerelerden sonra eserin, 1906 Nisan sonunda veya Mayıs başında sahneye konmasına karar verilir. İş bir gösteri salonu bulmaya kalmıştır, bu da zorluklara, endişelere ve hayal kırıklıklarına sebebiyet verecektir:

"Mösyö

> Madam Saralı Bernhardt tarafımıza gönderdiği bir telgrafla, Nisan ayının ikinci yarısının, Mösyö Catulle Mendès'in Sainte Thérèse adlı eserinin provaları ve ilk temsilleriyle geçeceğinden, başlattığımız görüşmelere devam etmenin mümkün olamayacağını bildirmektedir. Madam Sarah Bernhardt ve bendeniz, bu kadar güzel bir sanat faaliyetinin Théâtre Sarah'da sahnelenememesinden büyük üzüntü duymaktayız, tabiî eğer sizin tarihlerinizde bir değişikliğe gitmeniz mümkün olamayacaksa."[42]

---

41 NCMA, Isaac'ın mektupları, *Le Clown*, 9 Ekim 1906.

42 *Aynı*, 15 Aralık 1905, Tedeschi'ye.

Bir de oyuncuları bulmak gerekmektedir, mümkünse en iyilerini! Isaac asabî ve yorgundur, yaratıcılığın ve *Le Clown*'un sahnelenmesinin karın ağrılarını çekmektedir. Çevresindekiler de, tabiî Tedeschi, editörü ve eseri sipariş eden Gabriel Astruc ve kuzeni Moïse de bundan etkilenmektedir. Herkes önerilerde bulunur, tartışır, dinler, ikna etmeye çalışır, fikrini beyan eder:

Monte-Carlo'da dinlediği genç opera şarkıcısı Matmazel Farrar'ın cazibesine kapılan Moïse şöyle demektedir: "Matmazel Farrar ses, oyun zarafet açısından tam ideal ve Kont Isaac'ın bu kararından ancak memnuniyet duyabilirim, her açıdan daha iyisini bulmak güç: oyuncu, tragedyacı, genç bir sesi var, taze ve latif bir gençkadın. (...) (kendisiyle tanışma zevkini tatmadan) Matmazel Farrar'a bir çiçek yollamanın yerinde olacağını düşündüm, yanına da üzerinde *ben Le Clown'un bestecisinin kuzeniyim* ibaresi taşıyan bir kart iliştirdim."[43]

Mürşidi Gaston Salvayre ile temas halindeki Isaac, bazen kendisine danışır ve kararlarını açıklar:

> "Yollamış olduğunuz o güzel mektup için teşekkür ederim, muhterem üstadım, size bu satırları hâlâ yatağımdan yazıyorum (...) Le Clown'la ilgili planlarımız sürekli değişiyor ve sonunda en iyi şeklinin şu olacağına karar verdim. Artistes et Amis de l'Opéra'nın[44] (Opera Sanatçıları ve Dostları, -ç.n.) başkanı sıfatımla, eserimin prömiyerinin gelirini onlara bırakacağım, böylece orkestra, vs. gibi kolaylıklarından faydalanabileceğim. Temsillerimi ticarileştirmek istemiyorum, ilk gece Opera sanatçıları için olacak, ikincisi Coquelin'in talebi üzerine La Gaîté tiyatrosunda, Coquelin'in eseri için oynanacak, üçüncü ve sonuncu temsil de artık oynayamayan oyuncular için oluşturulan bir dayanışma kuruluşu

43 *Aynı*, 11 Şubat 1906.

44 Isaac, 1905'te yaşlı ve zor durumdaki sanatçılara yardım gayesiyle Opera Sanatçıları ve Dostları Derneği'ni kurar ve ölümüne kadar derneğin başkanlığını yürütür.

için verilecek. Bu, konserimin planı gibi gayet sarih bir plan, zira, sübvansiyonlu iki tiyatro salonu dışında, masrafları ödemeden temsil verme imkânımız yok, iyisi mi açık olalım. (...) Ümit ederim yeniden sağlığıma kavuşmuş olurum, o kadar ağrı çektim ki ölüyorum sandım. Peki siz nasılsınız? Sizi en yakın zamanda görmek ümidiyle, sadık bendeniz."[45]

* * *

Mösyö Victor Capoul'un yeni müzikali, bestesi Mösyö I. de Camondo'ya ait olan *Le Clown*'un ilk temsili, 24 Nisan (1906)'da Le Nouveau Théâtre'da verilmiştir. Bu yeni lirik eser heyecanla beklenmekteydi; sahnelenmesi eser hakkındaki beklentilerin ne kadar yerinde olduğunu tescil etmiştir.[46]

Le Clown tıklım tıklım bir salonda sahnelenir! Tabiî eser başarılı olmak için ne lazımsa her şeye sahiptir: eseri sahneye koyan, Opéra-Comique'in müdürü, yeteneği hakkında kimsenin kuşku duymadığı Albert Carré'dir. Dekorlar, devrin en büyük sahne dekoratörü Lucien Jusseaume'a aittir. Mösyö Catherine'in yönettiği Opera orkestrası "olağanüstü girift"[47] bu eserin tuzaklarından yüzünün akıyla çıkar. Géraldine Farrar'ın "kadife tınılı, billur berraklığındaki"[48] sesi herkesi hayran bırakır. Tebriklerini sunan seyirciler arasında Isaac'ın birçok dostu bulunmaktadır. Bazıları, mesela Ernesta Stern gibi methiyeler düzerler:

"Muhterem Kont,

Müziğiniz kalbime yerleşti, kanıma girdi.O canlı, insancıl, gençlik saçan eserinizi üç kez alkışlama imkânı buldum; üç seferinde de oyuncularınızla sarsıldım, ağla-

45 NCMA, Isaac'ın mektupları, *Le Clown*, 2 Kasım 1905.

46 *Musica*, Mayıs 1906, G.Pioch imzalı makale.

47 *La Revue Illustrée*, Mayıs 1908.

48 *Musica*, Ocak 1908, Isaac de Camondo imzalı makale.

dım, güldüm, ısdırap çektim, onların heyecanlarını, tedirginliklerini yaşadım."[49]

Kontes Greffulhe gibi kimileri de daha bir ölçülüdür. Kontes temsili, Altesleri Gran Düşes Wladimir'in eşliğinde seyretmiştir:

> "Eseriniz Le Clown'un bende uyandırdığı hazdan dolayı size teşekkürlerimi sunarım. Eserinizde, bazen cüretkâr ama hakiki olduklarından şüphe etmediğim, samimiyet, hayat, canlılık, haraketlilik buldum. İkinci kısımda bazı kesintilere gitmekte fayda olduğu kanısındayım. Bu intibaamın gerekçelerini, sizi bir daha görme zevkine nail olduğumda anlatacağım. (...) Gran Düşes Wladimir daha dün gece yine Le Clown'dan bahsetti ve dinlemekten zevk aldığı eseriniz için sizi tebrik etmeyi arzu ediyor."[50]

Mürşidi Gaston Salvayre'e gelince, "aslında son derece ilginç olan orkestrasyonu basitleştirmeyi"[51] önerecektir.

Genç yeğenleri Nissim ve Béatrice de hocaları Matmazel Willemsens ile birlikte amcalarını alkışlamaya gelmişlerdir:

"Muhterem beyefendi,

> Dün Le Clown gösterisi vesilesiyle sayenizde geçirmiş olduğum harikulâde gece için çok teşekkür ederim. (...)
>
> Nini ve Béatrice pek memnun kaldılar ve bugün de heyecanla bana güzel eserinizden bahsediyorlardı; *müzik* pek hoşlarına gitmiş, Béatrice bugün partisyonunu edinmek istediğini söyledi.
>
> Oğlundan haklı olarak gurur duyan zavallı anneciğinizin şayet yaşasaydı bu başarıya tanık olmaktan ne ka-

49 NCMA, Isaac'ın mektupları, *Le Clown*, tarihsiz.

50 *Aynı*, 1 Mayıs 1906.

51 *Aynı*, 11 Ekim 1909.

dar mutlu olacağını düşündüğümü söylememe herhalde gerek yok. (...)

En samimi selamlarımla."[52]

Ve nihayet tabiî bütün müzik basını da hazır ve nazırdır: "Sevgili Isaac, diye yazmaktadır kuzini Gerina Halfon, gazetecim bugün sayende bana hayatının satışını yaptı. Daha şimdiden, *Le Figaro*'yu, *Le Gaulois*'yı, *Le Matin*'i, *Le Siècle*'i, *Le Petit Journal*'i, *L'Echo de Paris*'yi, *Le Journal* ve daha burada zikretmediğim bir sürü gazete okudum, hepsi de güzel başarını yazıyorlar."[53] Peki gazetelerde neler yazılmaktadır? Hepsi parlak ve sosyetik bir dinleyici kitlesi nezdindeki başarısından dem vurmaktadır. Hepsi yorumcuları alkışlamaktadır. Bazıları librettoyu yerin dibine sokmakta, birçoğu bestecinin orijinal ve cömert kişiliğinin cazibesine kapılırken, müzik yeteneği konusunda şüpheci davranmaktadır. Ama her halükârda tarz nazik ve ölçülüdür. Bu "mürekkep", "ince", "tasannulu" müziğin ilham kaynakları konusunda da fikirler muhteliftir: kimisi "Wagnervari bir doluluk"[54] diye nitelerken *Musica* ve *Le Théâtre*[55] "modern İtalyanvarilik"den bahsetmektedir. Yine *Le Théâtre*'da müziğin estetiğinin Richard Strauss'u andırdığı okunmaktadır. Massenet ve Charpentier'ye gönderme yapan *Le Mercure musical* "Mösyö de Camondo her zaman birilerine benzemeye çalışmaktadır"[56] diye yazmaktadır... Ama müziğinin renkliliği de farkedilmiştir, dolayısıyla Isaac'ın amacına ulaştığı söylenebilir: "Mösyö de Camondo hissettiklerini gerçekten son derece güçlü bir canlılıkta seslerle ifade eden bir empresyonisttir. Titreşen renklerle sarmalamadığı melodisi yok. Çokrenklilik tutkusunun kendinden menkul olduğu hemen farkediliyor; hayal dünyası ışıl ışıl."[57]

---

52 *Aynı*, 25 Nisan 1906.

53 *Aynı*, 27 Nisan 1906.

54 *Le Mercure musical*, No: 10, 15 Mayıs 1906.

55 Haziran 1906.

56 *Le Mercure musical*, No: 10, 15 Mayıs 1906.

57 *Le Théâtre*, Haziran 1906.

Besteci çırağı, başarısı karşısında istediğini yapamama hissinin frenlediği bir gurur duymaktadır. Aklıselimini yitirmemiştir. Bu başarısını müziğinin gerçek kalitesinin takdir edilmesinden ziyade, kişiliğinin insanlarda doğurduğu meraka, hatta dalkavukluğa borçlu olduğunu düşünmektedir. Biraz hayal kırıklığı içinde *Le Gaulois*'nın muhabirine şu satırları yazmaktadır:

"Azizim Mösyö Fourcault,

Yollamış olduğunuz ufak not beni sevince gark etti. Partisyonumu yeniden dinlediğinizi görmekten büyük bir mutluluk duydum, hatta gururum okşandı, bunu öyle bir nezaket, öyle bir zarafetle yaptınız ki. (...)

Bana gelecekten bahsederken çok cesaret veriyorsunuz, ancak bu herhalde çok uzak bir gelecek olacak, zira bu son zamanlarda yerine getirdiğim emprezaryo, yönetmen ve besteci görevi sinirlerimi laçka etti, beni yordu.

İki perdemin çok oynanacağından bahsediyorsunuz...belki bir *Camondo* değil de sıradan birisi olsaydım haklı olabilirdiniz... ama kim bilir."[58]

"Doğuştan Komanditer" Biri

Le Clown ve Isaac'ın diğer besteleri yüzyıla damgasını vurmasa da, Paris'in müzik hayatına yaptıkları önemli katkı inkâr edilemez. Isaac'ın müdahil olduğu kurumsal girişimler, Fransız başkentinin opera fizyonomisini ve altyapısını kökten değiştirecektir.

58 NCMA, Isaac'ın mektupları, *Le Clown*, 10 Mayıs 1906. Bütün endişelerine rağmen, *Le Clown*, 1908 ve 1909'da Opéra-Comique'te yeniden sahnelecektir. 1910'da da Marsilya Operası ve Vichy Kazinosu'nda ufak bir değişiklikle sahneye konulacaktır. G. Astruc'ün Almanca konuşan bütün ülkeler için münhasır temsil hakkını devretmesiyle, *Le Clown* 1910'da Anvers, 1911'de de Köln seyircisiyle buluşacaktır. Bu tarihten sonra bir daha oynanmamıştır.

Doğuştan komanditer[59] biri! Çağdaşları onu böyle görmektedirler, çünkü Isaac Opera ve Opéra-Comique'i idare eden kuruluşlarla çok sıkı maddi ilişkiler içindedir. O sırada Müzik Müzesi'nin başında enerjik biri olan Pedro Gailhard vardır. 1901'de, Isaac, Théâtre National de l'Opéra'yı işletme ayrıcalığına sahip olan Gailhard Komandit Şirketi'nin yirmi hissesinin dördünü alır.[60] Isaac ile Pedro arasında su sızmamaktadır. İkisi de Wagner hayranıdır ve Isaac, mesleğin her türlü inceliklerine vakıf olan bu tenorun hayat dolu canlılığına hayranlık duymaktadır: Gailhard provalara nezaret ederken, bazen yönetmenlik yapmakta ve hatta, suflör deliğinden, gelmeyen bir sanatçının repliklerini bile vermektedir. İnisiyatif sahibi birisidir. Afişlere ilk defa orkestra şefinin ismini yazdıran Gailhard, aynı zamanda opera tarihindeki ilk matineleri de başlatmıştır.[61]

Favart salonunda faaliyet gösteren Opéra-Comique'in çok önemli bir rolü olacaktır. Bu kuruluş da komandit şirket şeklinde işlemektedir. Isaac altmışdört hisseden sekizine sahiptir. Paris'in renkli siması tiyatronun önemli ismi, Opéra-Comique'in müdürü Albert Carré, "müdürlüğümün idari kısmı, mutlu insanların hayatı gibi sorunsuz" diyecektir. "Arkamda, ilk abone çekirdeğimi oluşturan ve kendiliklerinden 1.200.000 franklık yatırım yapan bir komandit vardı."[62] Bu enerjik şahsın meziyetleri sayesinde müzik aleminin önemli bir merkezi haline gelen Opéra-Comique'te halka yeni kreasyonlar, eski, yeni, Fransız, yabancı eserler sunulmaktadır. Albert Carré'yla Isaac'ın dostluğu sayesinde, *Le Clown* 1908 ve 1909'da bu itibarlı kuruluşta yeniden sahneye konulacaktır.

Isaac'ın opera sanatına gösterdiği maddi ilginin sonuçları her şeyden önce siyaset alanında olacaktır. Ciddi bir şekilde yerine getirdiği bu komanditer görevi kendisini sanatsal seçimlerde de

---

59 G. Astruc, *Le Pavillon des fantômes, age.*, s. 139.

60 30 Ocak 1901 tarihli noter akti. Isaac, 1908'de Gailhard şirketinin yerine geçecek olan Messager ve Broussan şirketinde de dört hisseye sahip olacaktır.

61 J. Gourret, *Histoire de l'Opéra de Paris*, s. 77.

62 A. Carré, *Souvenirs de théâtre*, 1950.

söz sahibi yapmıştır. Isaac bundan faydalanarak çağdaş müziğe ve yenilikçi kreasyonlara ağırlık vermiştir. 1909'da, *Le Temps* gazetesine Opera'nın idaresinde karşılaşılan sorunlarla ilgili verdiği bir demeçte, resmen tavır alacaktır: "Hep, Paris'in hiçbir tiyatro salonunda, Opera ya da Opéra-Comique'teki kadar kel kafalıya rastlanmadığını söylemişimdir. Saçlarını hâlâ muhafaza eden tiyatro meraklıları, yani yeni nesiller sübvansiyonlu bu iki tiyatro kurumumuzdan uzaklaşmaktadırlar. Ben burada bütün tiyatro müdürlerinin istifade etmesi gereken bir ders görmekteyim. Bu arada unutmayalım ki hiçbir sanat müzik kadar çabuk inkişaf etmez. (...) Eğer halkın müzik zevkini bir diyagram halinde göstermek mümkün olsaydı (...) çağdaş eserleri yükselen bir hattın temsil ettiğini görürdük. Yani Opera gençleşmeli, kendini yenilemelidir. Komanditerlerin menfaati meselesine gelince, ben şahsen onlar için iyi bir avukat olamayacağımı itiraf etmek zorundayım. Ancak, kanımca, sanatsal bir kuruluşun komanditerlerinin niyetleri ve beklentileri, ticari bir şirketin hissedarlarıyla aynı olamaz. Her zaman söylediğim bir şeyi tekrar edeceğim yine: ben sübvanse ettiğim sanatsal girişimlerden sadece "sanatsal temettüler" bekliyorum. Ve bu temettülerden vazgeçmem de sözkonusu olamaz."[63]

Devir yenilik devridir. Konser salonları kendilerine çeki düzen verirler, konser cemiyetleri her geçen gün artar ve senfonik müziğin gelişmesine katkıda bulunur. Isaac, herkesin memnuniyetle yenilikçi fikirlerine müracaat ettiği bir otorite olmuştur. Bu, örneğin *Le Temps* gazetesinin bir yazarının, tiyatroların büyük bir çoğunluğunda uygulandığı şekliyle müzik aletlerinin yerleri ile ilgili "nihai" fikrini kendisinden "ısrarla" öğrenmek üzere yolladığı mektupta görülebilmektedir. Isaac hemen cevap verir, uygulama yanlıştır, değiştirilmelidir, müzik aletlerinin yerleri "akla uygun" değildir, hatta "seslere uygun" değildir, mesele bir "müzik hijyeni"[64] meselesidir.

Herkesçe itibar gören Isaac, müzikle yakından uzaktan ilgili

---

63 *Le Temps,* 8 Şubat 1909, Cumartesi.

64 NCMA, Isaac mektupları, 5 ve 7 Ekim 1909.

her harekete katılır: Beethoven Komitesi, La Schola'nın dostları, Bach Cemiyeti... Bu arada Ut minör musikişinaslarının akşam yemeklerini de kaçırmaz. Başında gastronomi düşkünü iki Wagnerci, F. Custot ve P.A. Chéramy'nin bulunduğu bu cemiyetin amacı amatörlerle profesyonellerin temasını sağlamaktır. Cemiyetin ana düsturu kadın düşmanlığıdır: hanımlar cemiyete üye olamazlar! Bu beyler her şeye rağmen ilk sene hanımlar şerefine bir özel gece vermeye tenezzül ederler, sonraki senelerde de kurallarını yumuşatırlar. Belki de, Kontes Greffulhe'nin başrahibesi olduğu Büyük Fransa Konserleri Cemiyeti'nin hamileri Düşes Decazes, Prenses Edmond de Polignac'ı ve cemiyetin diğer ağırtop hanımlarını görmezden gelemeyeceklerini anlamışlardır.

Ah o Kontes Greffulhe! Fransız dili bu kadını tasvirde yetersiz kalmaktadır... Marcel Proust bile kelimelerini bulmakta güçlük çekmektedir. "Yargılaması güç bir kadın, zira büyük bir ihtimalle yargılamak mukayese etmek olur ve bu kadında, başka hiçbir kadında, başka hiçbir yerde rastlanabilecek hiçbir unsur mevcut değil" diye yazar kontesi gördükten sonra. "Ama güzelliğinin bütün sırrı, gözlerinin ışığında, esrarında. Hayatımda onun kadar güzel başka bir kadın görmedim."[65] Elisabeth Greffulhe, gençkızlık adıyla Caraman-Chimay, aristokrasinin en zeki, en asil ve de en sanatçı ruhlu üyeleri arasında yer almaktadır. Efsanevî cazibesine rağmen kocasının kendisini açıkça aldatmasına engel olamamaktadır... kuzeni Robert de Montesquiou, kontesin benzersiz cazibesinin çektiği ve bağladığı devrin edebiyat elitini, Greffulhe konağına toplamaktadır: Edmond de Goncourt, José Maria Heredaia, Henri de Régnier, Edmond Rostand bunların arasındadır. Elisabeth Greffulhe'nin saltanatı devrinin çok değişik insanlarını hakimiyeti altına almıştır: Pasteur, Pierre ve Marie Curie, İmparator II.Wilhelm, VII. Edward, Félix Faure, Léon Blum, Lizst bu kadının cazibesine yenik düşecektir.[66]

---

65 G. de Diesbach, *Proust*, s. 151.

66 Bkz. A. de Cossé-Brissac, *La Comtesse Greffulhe, age.*, s. 206, Mayıs 1907.

Kontesin müziğe olan tutkusu, büyük bir zerafetle, yüksek cemiyetten kadınların iktifa etmekle zorunlu oldukları münhasıran kibarlık ve hayırseverlik icabı müzik ilgisinin ötesine geçmesine önayak olur. Genç müzisyenlerin kendilerini tanıtmakta karşılaştıkları güçlüklerin bilincinde olan ve dostu Gabriel Fauré'nin desteğini arkasına alan kontes, bu amaçla, 1890'da Büyük Fransa Konserleri Cemiyeti'ni kurar. Paris'in bütün ekâbiri derhal cemiyete üye olur. Isaac'ı baştan çıkarıp kontese yanaşması için bu yeter de artar bile. Üstelik kontes *Le Clown*'a da büyük bir ilgi göstermiştir. Bu arada tanışırlar. Kontes Isaac'ı ziyaret eder, Astorg sokağındaki Greffulhe konağına davet edilen Isaac, kontesin velinimetler listesine girmiştir. Kontes uzun ve ince yazısıyla Isaac'a şu satırları yazar:

"Mösyö,

> Sèze sokağı 8 numaradaki Georges-Petit Galerisi'nde tertip etmiş olduğumuz Gustave Moreau sergisi vesilesiyle, Fransız sanatçı ve edebiyatçılarının, çalışma faaliyetlerimiz için bağışta bulunduklarını söylememe müsaade ediniz (...) Sizden ricam bu eserlerden satın alarak faaliyetlerimize katkıda bulunmayı arzu edip etmeyeceğinizi bana bildirmeniz. Tablolar, resimler, Rodin'in heykelleri, Monet, Gardet, Lévy-Dhurmer vs. ve Paris'in en tanınmış şahsiyetlerine ait bu eserlere şahsen özel bir itina göstermekteyim. Bu eserler arasından istediğinizi, istediğiniz fiyattan seçebilirsiniz. Bu eserler arasında, varını yoğunu kaybetmiş zavallı hanımların el işleri bile bulunmaktadır."[67]

Kontesin ikna gücüne rağmen, Isaac'ın parasız pulsuz bir markizin eserinden ziyade Monet'nin kabiliyetinin cazibesine kapılacağı aşikârdır. Ancak, Elisabeth Greffulhe için Isaac her şeyden önce tertiplediği konserlerinde kendisine kıymetli yardımları olabilecek bir danışmandır. Bu ilişkinin semereleri

67 NCMA, Isaac mektupları, 27 Mayıs 1906.

özellikle, dinamik kontesin isteği üzerine, 1908'de Versailles tiyatrosundaki lirik gösterinin sahneye koyulması esnasında toplanacaktır.

"Mösyö,

Versailles tiyatrosu meselesinde karar verecek olan şahıslarla tesadüfen geçen pazar günü evimde karşılaşmamız vesilesiyle, konuyu daha etraflı bir şekilde Senato divanına sunmam konusunda bana son derece kıymetli nasihatlarda bulunabileceğinizin farkına vardım. Size pazar günü bahsetmek istemediğim bazı ayrıntıları da aktaracağını. Sanırım bu proje geleceği olan bir projedir ve dolayısıyla, ikimizin de meftunu olduğumuz sanat davasına hizmet edecektir. Eğer müsaitseniz bu konuyu önümüzdeki cuma ayın 28'i akşamı görüşebilir miyiz? (...) Ayrıca, bizim argümanlarımızı, oylama öncesi Senato'da müdafaa edebilecek zeki birisine de ihtiyacımız var. Muhaliflere karşı mücadele edecek vakti kazanmak için Başkan'dan oylamayı ayın 8'i perşembe gününe almasını rica ettim.

O zamana kadar dostlarımı harekete geçirip takviye almayı düşünüyorum. Sizi proje hakkında haberdar edeceğim ve müracaatımı yazdığını şekliyle göstereceğim. En samimi hislerimin kabulünü istirham ederim.

Caraman-Chimay Greffulhe"[68]

Büyük bir ihtimalle o gece rahatsız olan Isaac'ın bulunamamasına rağmen gösteri tam bir başarıyla sonuçlanır. Kontes bilinen zarafetiyle Isaac'a minnetlerini sunar:

"Paris'ten ayrılmadan Versailles'a gitme ihtiyatsızlığında bulundum ve orada, büyük bahçede güzel bir müzik dinlemeyi, Büyük Asır'ın sakinlerinin hülyalarını yaşamayı hayal ettim. XV. Louis'den beri aydınlatılmayan

68 *Aynı*, 24 Mayıs 1908.

sütunları aydınlattırmayı ve beyzi bir şekil oluşturmak üzere yerleşen dinleyicilerin, danslar eski Yunan ritüellerindeki gibi ortadaki heykelleri sardığında, gösteriye katılmalarını istedim. Ve o güzel yaz mehtabında her şey istediğim gibi oldu, gösteriye katılanlar uzun süre unutamayacakları bir intibaa edindiler. Maalesef siz yoktunuz, bulunabilseydiniz muhakkak ki bu kraliyet ortamının tuhaf şekilde geçmişi yad eden şiirini ve hatıralar dışında her şeyin silindiği o melankoliyi içten hissedenlerden biri de siz olurdunuz."[69]

Gabriel Astruc

"Bilhassa kral naibine bir konser tertip etmek için Münih'e gelen Kontes Greffulhe'nin yolladığı önemli bir mesaj sebebiyle önümüzdeki 2-3 gün daha burada kalmak zorundayım. Çok önemli. Bütün iş sezonum buna bağlı. Lütfen hiç kimseye bir şey söylemeyin, gelecek kış sezonunun sırrı bu."[70] Gabriel Astruc heyecanını kadim dostu ve mürşidi Isaac'la paylaşmaktadır. İki adam birbirlerini yıllardır tanımaktadır. Gabriel babasını beklediği çocukluk yıllarını Monceau sokak 61 numaranın avlusunda oynayarak geçirmiştir. Portekiz havrasının hahamı ve Crémieux ile birlikte Alliance Israélite'in kurucusu olan babası Aristide Astruc "genç konta dini vecibelerini öğretmekle"[71] görevlidir. Birkaç sene sonra, yolu Isaac'ın kuzeni Moïse de Camondo'yla, ikisinin de devam ettiği Fontanes lisesinin koridorlarında kesişir. Dostluklarının kökenini bu hatıralar oluşturmakla birlikte, Isaac ile Gabriel'i asıl birbirlerine bağlayan sebep müziğe olan kayıtsız tutkularıdır.

Gabriel Astruc karizmatik bir adamdır. Coşkun, enerji dolu

69 *Aynı*, 26 Ekim 1908.

70 *Aynı*, 1 Eylül 1907.

71 G. Astruc, *Le Pavillon des fantômes*, *age.*, s. 20.

bir kişiliğe sahiptir. Zeki ve ihtiraslıdır. Gazetecilik ardından da editörlük yıllarında kazandığı müzik bilgisi sayesinde hem müzisyenlerin hem de entelektüel ve sosyete ortamın sempatisini toplamıştır. Kontes Greffulhe'e göre Astruc, verdiği sanat gecelerinin "vazgeçilmez düzenleyicisi[72]"dir. Kontes 1905'te Parisli-leri Chaliapine'le tanıştırıldığında yanında o vardır. Ve şimdi de, Astrog sokağındaki konağının salonlarında, Gabriel Astruc'ün sahneye koyduğu ve milletin izdiham yarattığı *Salomé*'nin ilk okuması için musikişinas dostlarını ağırlamaktadır. Aslında konu ve temsil ortalığı bayağı karıştırmıştır. Düşünün bir kere: cehennemlik Oscar Wilde'ın yeniden can verdiği ve Richard Strauss'un tahammülün fevkindeki müziğiyle, İncil'in pek de hayırlı olduğu söylenemeyecek bir siması, Salomé'nin meşum hikâyesi; üstelik de tamamı Almanca ve Alman sanatçılarınca oynanmakta! Faubourg'un iyi aile hanımlarının bu küstahlık karşısında nutku tutulur. Ama, Büyük Fransa Konserleri'nin başkanı oralı bile değildir ve ilk temsili cumhurbaşkanı Fallières'in yanında seyreder.[73] Gabriel Astruc kontesin bu cesaretine hayrandır. İlişkilerini geliştirmek ve projelerine arka çıkmak konusunda ona güvenebileceğini bilmektedir. Astruc, bir yandan yabancı üstad ve yorumcuları Fransa'ya çekmek, diğer yandan da Fransız sanatçılarına Avrupa ve Amerika sahnelerini açmak için bir de Uluslararası Sanat Hamiliği Komitesi kurar. Komitenin bu fani dünyanın büyüklerinin desteğine ihtiyacı vardır. Nitekim, kontes, kendisini o sıralar Bavyera prensesi olan, geleceğin Belçika kraliçesi Elisabeth'e takdim eder, Astruc prensesin tam desteğini alır.[74] Yine güzel kontesin himayesinde, Fransız komitesine, Astrog sokağının müdavimleri, besteci Saint-Saëns, Amssenet, D'Indy, Windor ve Fauré gibi meşhur isimleri toplar. Rus balelerinin Paris'teki zaferini de kontesin himayesinde yine Astruc tertip edecektir.

Gabriel Astruc'ün çevresinde Isaac de Camondo'nun önemli

---

72 *Le Théâtre des Champs-Elysées. 1913,* Orsay Müzesi dosyaları, s. 105.

73 A. de Cossé-Brissac, *La Comtesse Greffulhe, age.,* s. 206, Mayıs 1907.

74 G.Astruc, *Le Pavillon des fantômes, age.,* s. 221.

bir yeri vardır. Isaac, her şeye ve herkese rağmen, bir babanın oğluyla olduğu gibi ısrarsız fakat etkin bir şekilde, Astruc'e arka çıkar, ona tavsiyelerde bulunur. Birliktelikleri yüzyılla birlikte başlayacaktır. O zamanlar Gabriel Astruc, kayınpederi, müzik editörü Enoch'un yanında çalışmaktadır. "Yayın evinin faaliyet alanını tiyatroya, konserlere, basına taşırmak"[75] isteyen Astruc'ün bu işiyle yetinemeyeceği hissedilmektedir. İşe, ilk Fransız dergisi güvenilir *Fémina*'nın denetimi altında *Musica* gazetesini çıkararak başlar. Gazetenin her sayısıyla birlikte ek olarak bir partisyon albümü verilmektedir. Gabriel buraya, devrinin avangard sanatçıları César Franck, Debussy ya da Ravel'in eserlerini sokmaya gayret gösterir. Bundan sonra konser tertiplemeye atılacak bir adım kalmıştır ki o adımı da çok çabuk atar, zevkine uygun büyük bir iş kurmaksa artık sadece maddi imkânları sağlamaya kalmıştır. Isaac da bu imkânları ona sunacaktır: "Kont Isaac de Camondo'ya gidip kendisine planlarımdan bahsettim. Ellibin frank civarında bir sermayem vardı. Camondo bana bunun iki misli tutarında bir çek verdi ve Enoch limanını bu mütevazı savaş ganimetiyle terkederek yelkenler fora denize açıldım (...) tarih Nisan 1904'tü ve *La Société Musicale* (Müzik Cemiyeti, -ç.n.) böylece kurulmuş oldu.[76] Gabriel Astruc'ün Isaac'la kurduğu bu komandit şirket, kurucusunun beklentilerini yansıtan geniş bir faaliyet alanına sahiptir: şirketin amacı "bir edisyon fonu teşkil etmek ve kullanmak, hem Fransa'da hem de yurtdışında her türlü müzikle ilgili ticari faaliyette bulunmak ve müzikle alakalı her türlü operasyonlar yapmak"tır.[77]

"Muhterem Kont hazretleri,

Boulevards des Italiens 33 numarada Hanover paviyonuna yerleştiğimi ilk bilenin siz olmanızı istedim. Yarın

75 G.Astruc, *age.*, s. 211.

76 G.Astruc, *age.*, s. 214.

77 2 Mayıs 1904 tarihli noter akdi. Armand Aron, Paris'te noter, 28, Opera caddesi. "G. Astruc ve Şürekası Adi Komandit Şirketi, Tedeschi Isaac'ı temsil eder."

sabah, bana bahşettiğiniz bu eve, kalbim ümit dolu bir şekilde ilk adımımı atacağım. Şahsınızda bulduğum baba desteği için size yeniden teşekkürlerimi sunarım.

Bendeniz,
Gabriel Astruc"[78]

Astruc hemen işe koyulur ve projeleri hakkında komanditerine gerekli bütün bilgileri verir:

"Mösyö lö Kont,

La Société Musicale'in Concerts Lamoureux ile bir mukavele yaptığını ve bu mukavele uyarınca, Mösyö Chevrillard'ın orkestrasıyla Almanya, Belçika ve taşrada 3 Ekim'den itibaren bir dizi konser vereceğini bildirmekten şeref duymaktayım. Bilaistisna bütün konserlerin programında, eseriniz, yaylı sazlar için ninni *Et l'enfant s'endort* (Ve çocuk uyuya kalır -ç.n.) yer alacaktır (...) Sizin de 10.000 frankla katılma inceliğini gösterdiğiniz bir de küçük teminat kasası oluşturduk. Tabiî eğer Société Musicale Chevrillard'ın turnesinden zarar etmezse bu meblağ size iade edilecektir. Aksi takdirde, zarardaki payınız orantılı olacak ve tabiî hiçbir şekilde teminat payınızı aşmayacaktır. (...)"[79]

Şenşakrak yola koyulan Astruc'ün keyfi çabuk kaçacaktır. Sanatsal açıdan tam bir başarı olan turne, maddi açıdan bir yıkım olmuştur: "Bu bir felaket", diye Tedeschi'ye itirafta bulunur,

"bu Allahın belası iş, sadece kontun teminat sermayesi olarak verdiği onbin frankı değil, bir de şirket sermayesinin otuzbin frankını da yuttu. Şaşırtıcı, anlaşılmaz bir durum. Oysa her şey mutlak bir titizlik ve şuurla hesap-

78 NCMA, Isaac mektupları, Mayıs 1904.

79 *Aynı*, 12 Eylül 1904.

lanmıştı. Şahsen kendimi sorumlu hissettiğim bir hatam yok. Kör talih ve kör talihe karşı da yapacak bir şey yok. En korkuncu bu işin içinden nasıl çıkacağımı bilmemem. Siz sözü dinlenir bir adamsınız, bana bir tavsiyede bulunun. *Katiyen kont nezdinde onu rahatsız edecek herhangi bir teşebbüste bulunmak istemiyorum.* Bana karşı iki senedir bir *baba gibi* davranıyor, ona rahatsızlık vermekten imtina etmem için bu bile yeter(...)"

Allahtan hamişte iyi bir haber de vardır: "Joly[80] konta, bu akşamki konserdeki ninniden bahsetmek üzere yazacak. Şimdiye kadar her yerde başarımız -sanatsal açıdan- tam oldu."[81]

Her şeye rağmen bir hamle yapılmıştır. Bu şirket birçok başarıya imza atacaktır. Takip eden senelerde, Astruc'ün yönetiminde, değişik gösteri mekânlarında binden fazla konser verilecektir. Gabriel Astruc her ilkbahar *La Grande Saison de Paris* (Paris'in Büyük Sezonu, -ç.n.) organizasyonunu yapar. Arthur Rubinstein ilk burada sahneye çıkar; Caruso, Toscanini, New York Metropolitan Opera Orkestra ve Korosu, Diaghilev burada halkla buluşur... Ama bazen rizikolu tarafları da vardır bu işin, zira Gabriel Astruc iyimser, inisiyatif sahibi, önsezisi kuvvetli biri olmakla birlikte, idareci olarak pek parlak değildir. İktisat gerçekten hakim olmadığı bir alandır ve nitekim para işlerini hor görmektedir. Maddi kayıplara rağmen, iyimserliği ve cesaretiyle, uzun zamandır kafasını meşgul eden yeni bir projeye soyunur: "Ah, Paris'ten bir Beyrut nasıl çıkar!..."[82]

"Sevgili Kont hazretleri,

La Société Musicale için yaptıklarınıza yeniden bütün samimiyetimle teşekkür etmeden Karlsbad'a gitmenize gönlüm el vermedi.

---

80 Gazeteci, *Le Figaro*'da müzik eleştirmeni.

81 NCMA, Isaac mektupları, 11 Ekim 1904.

82 *Aynı*, 6 Eylül 1907.

İşte ikinci mali senenin de sonuna geldik. Size parlak bir bilanço sunmak isterdim -şirketimin gelişeceğine olan inancım kadar parlak bir bilanço sunmak isterdim, ama biliyorsunuz iyi işler yaptığını gibi, rizikolu ve hatta sonu felaketle biten işlerle de karşılaştım. Ancak bunlar sadece maddi yaralar açtılar. Açılan bu yaraları kendi imkânlarımla iyileştireceğim ve bunu başaracağımdan da eminim.

Size aklımı çok kurcaladığını bildiğiniz büyük projemden bahsetmek istiyorum. Baron Henri de Rothschild'den aldığını destekten size bahsetmiştim; artık hedefime yani Champs-Elysées'deki arazinin imtiyaz hakkının alınmasına yaklaştığımı hissediyorum. Ancak sizin yardımınız olmadan hiçbir şey yapmam mümkün değil. Maddi yardımdan bahsetmiyorum: tabiî maddi desteğiniz de benim için çok kıymetlidir, ama asıl şiddetle ihtiyacını duyduğum sizin manevi desteğinizdir. Ailelerimizi her zaman birleştiren ilişkilerin hatırasına, sizin de bildiğiniz gibi bütün enerjimi, bütün gücümü seferber ettiğim Le Clown'un hatırasına, sizden ricam Baron de Rothschild'e benim hakkımdaki düşüncelerinizi, benim çalışkanlığıma ve işbilirliğinıe olan inacınızı iletmeniz.

Bunun için size ilelebet minettar kalacağını. O zaman bir konser salonu sahibi olabileceğim ve bunun da Fransa'daki müzik hayatı ve hatta bestecilerin geleceği üzerinde büyük bir etkisi olacaktır.

Siz de en azından benim kadar bu eserin yerinde ve faydalı olacağını biliyorsunuz ve beni en iyi şekilde savunacağınızdan da en ufak bir şüphem yok.

Muhterem Kont hazretleri, müsaadenizle geçmişte yaptıklarınız ve gelecekte yapacaklarınız için size yeniden teşekkürlerimi sunmak ve sadakatim konusunda sizi temin etmek isterim,

Gabriel Astruc"[83]

---

83 Aynı, 14 Haziran 1906.

"Konserler, lirik sanat, koregrafisiyle, her türlü müziğin bağımsızca yer alabileceği"[84] bir filarmoni sarayı: işte Gabriel Astruc'ün yapmak istediği budur. Bu işe atılmasının sebepleri muhteliftir. Paris'teki tiyatro salonlarının yetersizliği herkesçe malumdur, lirik temsillere uygun şartlar sunabilecek ise sadece dört sahne mevcuttur. Öte yandan, Gabriel Astruc, salon müdürlerinin ataletinden ya da eserlerini çalmaya cesaret edemeyip kemikleşmiş bir repertuvarın arkasına sığınan müzik topluluklarından çağdaş müzisyenlerin çok şikâyetçi olduğuna birçok kez şahit olmuştur. Değişik gösteriler sunarak rizikoyu bölmek amacıyla üç salondan oluşacak olan bu saray şimdiye kadar görülmemiş bir konfora ve güvenliğe sahip olacaktır. Dinleyiciler nerede olurlarsa olsunlar, gösteriyi duyup seyredebileceklerdir, koltuk araları rahat, sıra araları ferahtır. Opéra-Comique'inden daha geniş olan sahnede en son teknik yenilikler kullanılacaktır.[85]

Astruc ideal yerleşimi bile bulmuştur: Champs-Elysées caddesinde, 1901'de yıkılan Yaz Sirki'nin yeri. Théâtre des Champs-Elysées'nin ancak binbir badireden sonra -karmaşık planlar, sürekli değişen mimarlar, alınamayan imtiyazlar- 1913'te Montaigne caddesinde açılması Gabriel Astruc'ün inanılmaz azminden bir şey kaybettirmez. Projesine tam destek veren Isaac'ın kayıtsız şartsız yardımı bu kararlılığının teminatı olacaktır.

> "Neredeyse her sabah, yazıhaneye gitmeden önce, büyük dostum Isaac de Camondo'yu selamlamaya giderdim. Camondo'yu, sırtında bej pelüşten bir kaftan, elinde bir kalem, piyanosunun başında orkestra partisyonlarına kargacık burgacık notalar yazarken bulurdum. (...) Bu büyük finans adamının tavsiyeleri benim için çok kıymetliydi. Ama olayların gelişimi, tavsiyelerini her zaman uygulamama müsaade etmedi: 'Théâtre de Champs-Elysées', diyordu bana, 'sizin için geçmiş, gelecek ve şimdiki

84 *Le Théâtre des Champs-Elysées. 1913*, Orsay Müzesi dosyaları, s. 104.

85 *age.*, s. 24.

zaman olmalı. Nakdi getirileri harcamalarınızı karşılayarak geçmişinizi; kadrolu müdür mukavelesiyle şimdiki zamanınızı ve bundan sonraki bütün müzik faaliyetlerine katılımıyla da geleceği temsil etmeli.'"[86]

Isaac, Gabriel Astruc'ün bütün isteklerine cevap verir: sadece kuzeni Moïse ile birlikte Société des Champs-Elysées'ye, kurucu hissedar sıfatıyla 50.000 franklık bir katılımda bulunmakla kalmaz, müzikten zerre kadar hazzetmeyen Henri de Rothschild'i de ikna etmeyi başarır! Bu yapılı, sade ve saf kalpli adam, çılgın bir sosyetik, yorulmaz bir seyyah ve büyük bir nadir kitap koleksiyoncusudur. Aynı zamanda da yazardır. Hekim olduğu için bilimsel eserler vermekte, ama aynı zamanda, Paris sahnelerinde sergilediği ve belli bir başarı kazanan eğlenceli komedilere de imzasını atmaktadır. Isaac'ın müdahalesi sayesinde, Henri de Rothschild, Théâtre des Champs-Elysées'nin en büyük hissedarlarından biri haline gelir![87] 175.000 franklık hisse alır.

"Muhterem Kont hazretleri,

Bu sabah, siz de farkettiniz, size ne diyeceğimi bilemiyordum... ve niye böyle olduğunu da anlamışsınızdır. Bu bana gösterdiğiniz son alaka, bana verdiğiniz destek bir kere daha beni çok mütehassis etti.

Beş senedir, sayenizde kurduğum şirketimde çok çalışıyorum ve bu şirket bugün bütün dünyada genç ve güçlü bir kuruluş olarak tanınmakta. Faaliyet alanımı daha da genişleterek devam edeceğim ve ümit ederim senelerdir sarfettiğim muazzam çabaların semerelerini toplayacağım.

Size yeniden yürekten teşekkür ederim, sevgili kont hazretleri, sizi temin ederim, bana verdiğiniz bu bitmez tükenmez destek dolayısıyla pişman olmayacaksınız!"[88]

86 G. Astruc, *Le Pavillon des fantômes, age.*, s. 215.

87 H. Lottman, *La Dynastie Rothschild,* s.203.

88 NCMA, Isaac mektupları, 17 Temmuz 1908.

Isaac 1911'de, tiyatronun inşası tamamlanmadan ölecektir.

1913 sezonunun açılışı sanatsal açıdan son derece parlak olur: konserler, dans gösterileri, lirik geceler birbirini takip eder. Sezon bir "ses kasırgası" olan *Bahar Ayini*'nin ıslıklı, ulumalı, gürültülü patırtılı müziği ile kapanır. Bu büyük klasik Asrtuc'ün "ölüm fermanı" olur.[89] Şirketin hesaplarının durumu fecidir ve Société Immobilière'in dayattığı astronomik kira ve Diaghilev'in akıl almaz ücret taleplerinin sebep olduğu açıkları kapatacak herhangi bir devlet sübvansiyonu da bulunamaz. Bunlara bir de siyasi ortamın karışıklığı eklenir. Bu gürültülü iflas, yeni bir kin ve yahudi düşmanlığı dalgasına yol açar. Arthur Meyer, dinini değiştirenlere mahsus bir hırçınlık ve inanılmaz bir acımasızlıkla bu akıma çanak tutar. Astruc'e şöyle diyecektir:

"Siz Museviler çok hızlı ilerlemek istiyorsunuz, merdivenleri dörder dörder tırmanarak hata yapıyorsunuz. İnişiniz de aynen öyle olacak."[90]

Isaac'ın desteğini devam ettiren ve kendine sonuna kadar arka çıkan Moïse de Camondo'ya, "Tamamıyla battım", diye yazacaktır, altüst olan Astruc her şeye rağmen metanetini korumaktadır:

> "Yirmi senelik bir gayretin meyvası helak oldu. *Benim kurduğum* Société Immobilière du Théâtre des Champs-Elysées hissedarlarına bile danışmadan beni *attı*. İdari şirket adli tasfiyede. İlk işte kaybım 4.000.000 frank sermaye ve 200.000 frank nakdi para. İkinci işte ise 100.000 frank kaybettim, üstelik bütün alacaklılara karşı kendi mal varlığımla mesulüm; netice: Kont Isaac'la kurduğumuz, Hanover Paviyonu Müzik Şirketi de diğerleri gibi battı. Oturduğum eve bile icra memurları el koydu. (...) Ne ben ne Madam Astruc sizden aldığımız paranın ödenmemesini bir an bile aklımıza getirmedik. Ancak zama-

89 G. Astruc, *Le Pavillon des fantômes*, *age.*, s. 230.

90 G. Astruc, *age.*, s. 235.

na, bol zamana ihtiyacımız var. (...) Sizin gibi bize tiyatroda kullanılmak üzere para veren diğer alacaklılarımın neredeyse tamamı, Mösyö Deutsch, Mösyö de Rothschild, Mösyö Menier, Mösyö Halphen, alacaklarından vazgeçtiler. Kont Isaac'tan da bunu yapmasını talep edebilirdim, ama sizden böyle bir şey talep etmeye hakkım yok. Ancak, size borcumu ödeyebilmek için, durumumu düzeltmem, toparlanmam zaman vermenize bağlı.

Bu izahatları size bilhassa vermek istedim, ancak bunları yazılı olarak size belirtmekten rahatsızlık duymuyorum. Gerçek olabileceğine inandığım bu sanat rüyasının gerçekleşmesi için çok fedakârlıklarda bulundum. Bu acı deneyimde her şeyi kaybettim ama şerefimi kurtardım. Sizin de aralarında olduğunuza inandığım dostlarım bugün bana yardımcı olurlarsa, yeniden ayağa kalkabileceğime inanıyorum."[91]

Bu hareketli ve sallantılı başlangıcına rağmen Théâtre des Champs-Elysées, bilinen kültürel rolünü oynayacak ve başarı kazanacaktır. Bu kurumun kapısından içeri atılan her adımda her ne kadar akla Gabriel Astruc'ün yeteneği ve hayal gücü gelse de, ismi uzun bağış sahipleri listesinde boğulup giden Isaac'ın zarif ama bir o kadar da etkili rolü hatırlanmaz...

Koleksiyoncu

Isaac müzik için yanıp tutuşuyordu, ama bu tutkusu hiçbir zaman onun koleksiyon merakına köstek olmayacak, aksine onu teşvik edecek, merakının tamamlayıcısı olacaktır. 1893 yılında Monceau sokağından ayrılarak yeni bir hayata başlar. Yeni hayat yeni bir dekor gerektirmektedir. Kendine seçtiği dekor daha iyi olamaz: Opera'nın "abone örneği"[92], Gluck sokağında,

91 NCMA, Moïse mektupları, 6 Ocak 1914.

92 G. Astruc, *Le Pavillon des fantômes, age.*, s. 139.

Garnier sarayının kulis girişinin tam karşısına yerleşir. Bu yeni evi koleksiyonları için bir mahfaza olacaktır. Banka'dan ve İstanbul'un yükünden kurtulan Isaac kendini satın alma çılgınlığına kaptırır. Çılgınlığı öyle boyutlara ulaşır ki önce ikinci sonra da üçüncü bir daire kiralamak zorunda kalır. Bu yeni konutların, sanatçıların, müze müdürlerinin, siyasetçilerin düzenli olarak ziyaret ettikleri bir sergi mekânına dönüşmesi uzun sürmez. Misafirleri, Double müzayedesinde satın aldığı nadir ve kıymetli mobilyanın arasında taht kuran *Üç Güzeller Saati*'nin süslediği bu evi hayranlıkla gezmeye gelirler. Harikaları arasında, dostu Michel Manzi'nin kendisine tedarik ettiği dörtyüz Japon baskısı da bulunmaktadır. Isaac baskıları büyük bir sevgiyle yerleştirmiştir, "(...) bu kıymetli ve nazik eserlere en uygun mahfazanın ne olacağını uzun süre düşünmüş ve neticede, Japon evlerinde, narin kumaştan terlikleri okşayan ve etrafa tatlı bir bal kokusu yayan, son derece ince bir hasır bulmuştu. Bu güzel uyum, Harunobu, Kiyonaga ve Outamaro'nun nazik çiçeklerinin, nadide orkidelerinin, menşeilerini hatırlatan bir ortamda serpilmesi için biçilmiş kaftandı."[93] Herkes, ek bir cazibe öğesi olarak kullandığı, doğduğu Türkiye'nin hatıralarının tamamıyla kaybolmadığı evini görmek için can atmaktadır. Georges Clémenceau ve Louis Barthou'yu getiren dostu Gabriel Astruc, Isaac'ın şaşaalı davetlerini tumturaklı bir üslupla anlatmaktadır: "Camondo'nun evinde yemek odası da, salonları gibi adeta bir resim galerisiydi. Bir bardak tatlı Sisam şarabının ardından, kırksekiz saat kızgın yağda kızartılıp servis edilen, Şark usulü yumurta, üstüne de pişmekten âdeta şekerlenmiş Türk usulü kalkan yedik. Otuz senedir Camondo ailesine hizmet veren Konstantiniyeli bir aşçıbaşının elinden çıkan bu yemekler, duvarlardaki tablolara layık birer sanat şahaseriydi."[94]

Isaac artık değerlerini pek umursamadan önüne gelen empresyonist tabloyu koleksiyonuna katmaktadır. 1892'de, hare-

93 G. Migeon, Louvre'un Dostları Derneği Genel Kurulu, 13 Ocak 1907, s. 7.

94 G. Astruc, *Le Pavillon des fantômes*, *age.*, s. 139.

kete geçer: aldığı ilk pastel *Buket Tutan Dansöz*[95] konulu hoş bir tablodur, bir sonraki sene dansözüne sekiz tablo daha ekler! *Banyodaki Kadın, Ütücüler, Yarış Alanı*[96]... Hayatının sonuna geldiğinde, en çok sevdiği, ama çelişkili bir şekilde pek az ilişkide olduğu bu ressamın otuz kadar eserinin sahibi olacaktır. Degas'nın yanaşılması zor bir adam olduğu doğrudur. Bir kere yahudi düşmanıdır. Sanatçının buruk ve sert mizaçlı olduğu rivayet edilir, tabiî gitgide vahimleşen körlüğü de durumunu hafifletmez. Isaac aklı başından gitmiş bir vaziyette, sarhoş gibi galerileri dolaşmakta ve yavaş yavaş empresyonizmin diğer müridlerini keşfetmektedir. Oysa bu akıma hâlâ şüpheyle bakılmaktadır ve alenen alay edilen, şiddetle eleştirilen bu resimleri almak için rizikodan haz almak lazımdır. Ancak bu tepki Isaac'ı etkilememektedir. Dürtülerine kulak verirken, senelerdir "hayranlık verici bir güvenle Monet'leri, Sisley'leri, Pisarro'ları, Guillaumin'leri, Renoir'ları toplayan"[97] ferasetli sanat tüccarı Durand-Ruel'in görüşlerini de göz önünde bulundurur. Isaac, Manet'nin *Düdükçü*'sü[98], Monet'nin *Parlamento*'su[99], Sisley'in *Sel Zamanı Kayık*[100] gibi koleksiyonunun en değerli birkaç parçasını, empresyonistlerin yılmaz savunucusu olan bu tüccardan alacaktır. Boudin'i ve muhteşem sergisi sayesinde büyük bir ticari başarı sağlayan Jongkind'i[101] de burada keşfeder. Isaac kendini öylesine kaptırmıştır ki Jongkind'in suluboyalarını düzineyle alır![102] 1895'de Cézanne'ı eserlerini sergilediği tüccar Ambroise Vollard'ın galerisinde keşfeder. "Bu

95 Paris, Orsay Müzesi, RF 4.039.

96 Paris, Orsay Müzesi, RF 4.043, RF 1.985, RF 1.900.

97 E.Blot, *Histoire d'une collection de tableaux modernes. Cinquante ans de peinture*, s.15.

98 Paris, Orsay Müzesi, RF 1.992.

99 Paris, Orsay Müzesi, RF 2.007.

100 Paris, Orsay Müzesi, RF 2.021.

101 S. Monneret, *L'Impressionnisme et son époque. Dictionnaire international*, c. I, s. 392.

102 J. B. Jongkind'in kırkbeş suluboya resminin satışı, 17 Aralık 1902. Isaac 247, 251, 253, 254, 257, 258, 259, 265, 266, 268, 273 ve 274 numaraları satın alır.

kâbusvari vizyon" kendilerinde fikir beyan etme hakkını görenleri dehşete düşürüken, Isaac'ı cezbeder. Aynı sene, ressamın beş suluboya resmini alır.[103]

Renoir ve genç nesil postempresyonistler, Van Gogh, Toulouse-Lautrec, Matisse veya Cross'un, Isaac'ın dikkatini çekmeleri için yüzyılın değişmesi icap edecektir.

* * *

> "Mösyö lö Kont, hâlâ sizin ilginç koleksiyonunuzu görmeyi arzu etmekteyim, hatırlayacaksınız bana epeyi bir zaman önce müsaade etmiştiniz. Mart ayında koleksiyonunuzu görebileceğimi düşünmüştüm ama zamanı değilmiş. Acaba bana ne zaman sizi rahatsız edebileceğimi bildirebilir misiniz? Sizi evinizde selamlamak benim için büyük bir şeref olacaktır. Saygılarımla...
>
> Auvers-sur-Oise
> L. Van Ryssel (Paul Gachet)"[104]

Ziyaret talebinde bulunan sadece Van Gogh'un hayırhah hamisi değildir. Paris'te amatör profesyonel kim varsa Isaac'ın koleksiyonunu görmek için sıraya girmektedir. Isaac'ın bir "günü" vardır: tapınağının kapıları pazar günleri açılır. Isaac burada davetlilerini samimiyet ve sadelik içinde, bazen üzerinde, Félix Fénéon'un dediğine göre rengi Diderot'nunkinden daha da atmış bir sabahlıkla, kabul eder.[105] Koleksiyonu görme ateşiyle yanıp tutuşan Fénéon geçerli bir bahane bulur: "Mösyö, bir süreden beri özel bir şahısta çok güzel bir Cézanne tablosu olduğunu ve bu şahsın tablosunu satmayı kabul ettiğini öğrendik. Söz konusu tablo, sizin elden çıkarmış olduğunuz bir Cézanne tablosuyla kompozisyonu açısından benzerlik gösteren (ön planda iki ağaç, arka planda evler ve yeşil-

103 NCMA, Isaac, sanat eserleri faturaları, 1895.

104 NCMA Isaac'ın mektupları, 3 Mayıs 1908.

105 *Le bulletin de la vie artistique*, 1 Nisan 1920.

lik), gayet özel ve hatta istisnai bir güce, cazibeye sahip olan Bouffan Ağılı'dır; fiyatı 30.000 frank."

Artık yeni resmin amatörleri arasında yer alan Isaac, bu akımın destekçileri olan tüccarların sürekli aradığı adam olur. Başarılı ve ince bir kişiliğe sahip olan Félix Fénéon postempresyonist tabloların sergilendiği Bernheim galerisinin müdürüdür. Isaac'ın ilgisini yeni yeteneklere çekmeye çalışır. İnandırıcılığı ve zarif ticari kafasıyla Fénéon bazen Isaac'ı ikna etmeye muvaffak olmaktadır. "Mösyö, günümüz şartlarında pek ticari bir yaklaşım olmasa da, Mösyö Henri Matisse'in (...) Sardunya tablosu için 2.250 franklık teklifinizi kabul etmekten şeref duyacağım. (...)"[106]

Buna rağmen Isaac avangard bir alıcı değildir. Başarısını kanıtlamamış ressamlar söz konusu olduğunda, Isaac başkalarının fikirlerine başvurmakta, seçimini yapmadan uzun uzun düşünmektedir. Kendisini pek sevmeyen tüccar Ambroise Vollard, ilgilendiği tabloların geçen pazar günü "ev sahibinin ressimlerini almadığı ve dolayısıyla kanaatince tarafsız bir şekilde yargıda bulunan ressamların katıldığı bir öğle yemeği esnasında"[107] çok sıkı bir incelemeye tâbi tutulduklarını ileri sürüyordu.

Isaac yeni kabiliyetleri ortaya çıkaran birisi değilse de, herhangi bir sergiye katılması, serginin başarısının teminatıdır. Meşhur vodvilci Feydeau da bunu bilmektedir:

"Aziz Dostum

> Bu sene tiyatrodan pek fazla gelir elde edemediğimden, eldekileri çıkarmak zorunda kaldım. İşte bu sebeple, bu cumartesi, müzayede salonunda birkaç tane tablomu, ismimi belirtmeden, satışa sunacağım. Oysa satış mevsiminin ilerlemiş olması sebebiyle iyi alıcı bulamamaktan korkmaktayım. (...) Dolayısıyla bu zor şartlarda dostla-

106 NCMA Isaac'ın mektupları, 11 Haziran 1910. Isaac bu tabloyu Jean ve Paul Bertrand'a bırakacaktır.

107 A.Vollard, *Souvenirs d'un marchand de tableaux*, s.120.

rıma güveniyorum. Sanat konusunda sözün Allah kelamı gibidir. Bu sebeple lütfen etrafınızda satışın bahsini edin, insanları ikna edin ve sürükleyin. 'Bak bu güzel! Bunu alın' deyin!

Allah'tan beklediğim tek lütuf bu. Ümit ederim gerçekleşir.

Size şimdiden minnetlerimi sunarım."[108]

Double müzayedesinden sonra, Isaac'ın bu konudaki otoritesi artık kabul görmüştür. Bu müzayedede aldığı möble kendisine koleksiyon yapma zevkini aşılamıştır. Yirmi sene sonra, sonsuza değin yayılan ses dalgaları gibi, meşhur saat sadece herkesin hayranlığını kazanmamış, onun da ötesinde, müze müdürleri için, bu kültürlü insanlar için Isaac'ı bir cazibe merkezi kılmıştır. Koleksiyonunun klasik bölümü sürekli çeşitlenmekte, Emile Molinier, Carle Dreyfus ve özellikle de Louvre Müzesi'nden Gaston Migeon'la olan ilişikileri sayesinde zenginleşmektedir.

"Muhterem Mösyö ve aziz dostum,

5 gün önce Larcade'ta Bardac'ın küçük sehpasını gördüm.

Gerçekten ufak bir şaheser ve son derece de sade.

Kendisinden bu parça için size en makul fiyatı vermesini bilhassa rica ettim.

Mutabık kaldığınızı öğrenebilmekten çok mutlu olacağım!

Saygılarımla,

Gaston Migeon"[109]

Isaac'ın bu tüccarla bu alışverişi yapmak konusundaki aceleciliğinin ve ısrarının sebebi nedir acaba? Gayet basit, Isaac'ın

---

108 NCMA Isaac'ın mektupları, tarihsiz. (muhtemelen Şubat 1901)

109 NCMA Isaac'ın mektupları, 10 Haziran 1908.

Gluck sokağındaki dairesi Louvre Müzesi'nin vestiyeri haline gelmiştir de ondan! Tabir caizdir. Isaac daha elli yaşındayken, 1897'de, intifa hakkını saklı tutmak kaydıyla, -hibe tarihinde bir ilk olmak üzere- koleksiyonun, heykellerden, Ortadoğu ve Rönesans sanat eserlerinden ve Sharaku'ya ait muhteşem bir Japon baskısı dizisinden oluşan bir kısmını Müze'ye bırakmıştır. Devam etmeye de söz verir! 1903'te ve 1906'da yeniden hibede bulunur. Bu tarihten sonra artık koleksiyonunun tamamını Müze'ye vereceğini hiç kimseden saklamaz olmuştur. Louvre Müzesi'ne Japon sanatını sokmak konusunda öncülük eden Gaston Migeon, Isaac'ın bir numaralı muhatabıdır. İleride bölümünü girmesini istediği parçaları o belirlemektedir. Arzu ettiği bir eser Louvre'un satın alma bütçesini aştığında Isaac'a müracaat etmektedir.

"Muhterem Mösyö ve aziz dostum,

> Çin'den üzerinde gayet güzel yazıların bulunduğu bir mezar taşı yollandı. (...) Eğer hoşunuza giderse bu küçük taş işinin koleksiyonunuza katılmasından çok memnun olacağım. 850 frank istenmektedir, ancak fiyatı düşürebileceğimizi sanıyorum."[110]

Isaac bu teşviklere sıksık karşılık vermektedir, ama her zaman da değil! Danışmanın etkisi ile koleksiyoncunun zevki arasında açık bir sınır vardır. Isaac bazen bir müze müdürünün "teklifini" kabul etmekte, söz konusu parçayı satın almakta, birkaç gün evinde tuttuktan sonra fikrini değiştirip iade etmektedir. Emile Molinier'nin[111] Isaac'ın bu huyunu öğrenmesi pahalıya mal olacaktır. Kırılmasına rağmen, nezaketi elden bırakmayarak, Isaac'a şu satırları yazar: "Sizin zevkinize hitap etmeyen bir parçayı koleksiyonunuza dahil ettirmiş olmaktan üzüntü duyardım. (...) Siz böyle karar verdiyseniz, si-

110 *Aynı*, 16 Kasım 1909.

111 Louvre Müzesi müdürü.

zin akordsuz olarak telakki ettiğiniz bir enstrümanı almanız için katiyen ısrar etmem."[112]

1897 yılı Isaac için son derece önemli olacaktır. Son adımını da atar ve kendisini mesen mertebesine çıkaran girişimde bulunur. Sadece koleksiyonunun bir kısmını Louvre'a hibe etmekle kalmamış, Müze'ye kıymetli desteklerini hâlâ bugün de vermeye devam eden bir kurumun kurucuları arasında yer almıştır. Fransa'yı ikiye bölen Dreyfus davasının en şiddetli zamanında, Prens Roland Bonaparte, Kont Greffulhe gibi asilzadeler, Camille Groult gibi sanayiciler ve Edmond de Rothschild, Isaac gibi Yahudi bankacılar toplanarak Société des Amis du Louvre'u (Louvre Dostları Cemiyeti, -ç.n.) kuracaklardır. "Dava sadece bir sanat davası değil, aynı zamanda bir vatanperverlik davasıdır."[113] Derneğin amacı, müzenin koleksiyonlarını zenginleştirmeye kâfi gelmeyen imkânlarını geliştirmek ve National Gallery ya da Berlin Müzesi gibi, nispeten genç müzelere karşı, bu asil kurumun artılarını güçlendirmektir. Dernek, Isaac'ın nakdi cömertliğinden sıksık faydalanacaktır.

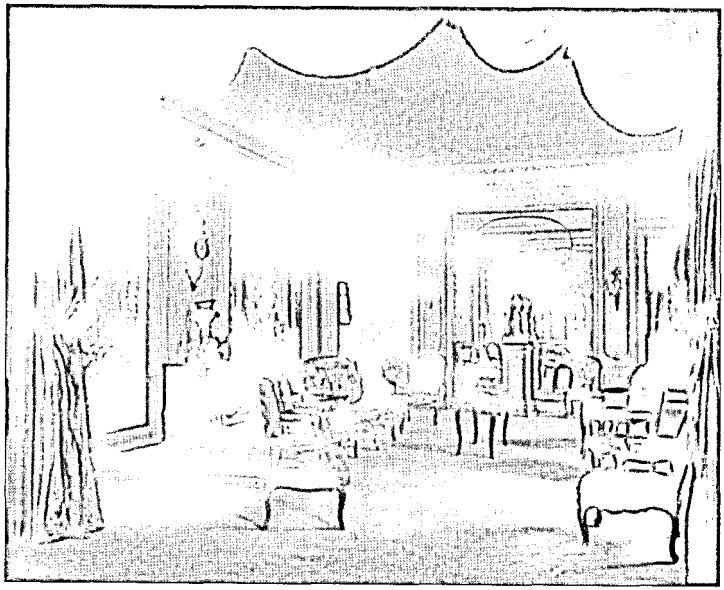
Bu olgunluk çağı Isaac'ın hayatındaki en mutlu dönemlerinden biri olacaktır. Zaten zayıf olan sıhhatinin gitgide kötüleşmesine -özellikle, lezzetli davetlerin ve zengin sofraların diyeti olarak ellisinde ödenen gut nöbetleri- ve Fransız kamuoyunu sarsan yahudi düşmanlığının, Dreyfus davasıyla şahikasına ulaşmasına rağmen, mesen mutludur. Yahudi üstelik de yabancı olmak hasebiyle Isaac belli başlı hedeflerden birini oluşturur. Ancak, Isaac, bu konuda, "Garp'a delicesine aşık bir Şarklı"[114] olarak, aynen Cemaat Kurulu'nun en yüksek makamlarını işgal edenler ve, en azından görünürde, Paris sosyetesince kabul gören, zengin Yahudiler gibi, açıkça tavır almaz.

---

112 NCMA Isaac'ın mektupları, Louvre Müzesi müdürü Emile Molinier'nin mektubu, Haziran 1902.

113 *Les Donateurs du* Louvre, s.98.

114 G. Astruc, *Le Pavillon..., age.*, s.77.

Isaac de Camondo'nun Champs-Elysées Caddesi 82 numaradaki evi. (Nissim-de-Camondo Müzesi).

"Baget ekmek kadar Fransızlara has"[115] bu olgu karşısında, tevekkülle, sineye çekmeyi seçer. Mesela Isaac, nesillerdir Camondo ailesinin dostu sıfatını taşıyan Arthur Meyer için, bu din değiştirmiş yahudi düşmanı için ne düşünmektedir acaba. İkbal avcısı, gündelik ekmeğini kazandığı sosyeteye meftun bir adam olan Meyer, bir düelloda Drumont'u tereddüt etmeden yaraladıktan sonra, çoğunluğu Dreyfusçu olan aristokrasinin kendisini tasvip etmediğini hisseder hissetmez, büyük bir ustalıkla rüzgârın geldiği yöne dönmüştür. Anılarında hiçbir yanlış anlamaya meydan bırakmadan açıkça şunları yazar: "O olaydan beri ortak çalışmalarımız beni Edouard Drumont'a yaklaştırdı. Onu tanımayı öğrendim, onun şahsında, çağımızın en büyük yazarlarından birini, alçak gönüllü bir öncüyü keşfettim ve onu yaraladığım için daha bir vicdan azabı çeker ol-

115 E. Weber, *Fin de siècle*, s.163.

dum."[116] Sosyetenin peşine takılan Meyer'i hiçbir şey durduramayacaktır. Katolik dinine geçmekte beis görmez, yakın dostlarından Düşes d'Uzès'in de teşvikiyle vaftiz olur. Ardından, gülünç olmak pahasına, altmış yaşındayken, güzel isminden başka hiçbir şeyi olmayan ve dengesizliği çabuk su yüzüne çıkacak olan Matmazel de Turenne'le evlenir. Hannah Arendt'in de dediği gibi "asimile olmuş Yahudilerin en bariz özelliği, dostlarını düşmanlarından ayırd edemez olmaları ya da hakaretle iltifatı birbirinden ayıramaz hale gelip, bir yahudi düşmanı kendilerini hedeflemediğini, kendilerinin istisnai Yahudiler olduğunu söylediğinde gururlanmalarıdır".[117]

Bağışçı

1907 yine her şeyin altüst olduğu bir yıl olacaktır. Isaac, içi sızlayarak Gluck sokağındaki mahfaza yuvasını terketmek zorunda kalır. "Burada huzur içinde yaşama hayalim yerle yeksan oldu, bu durum beni anlatamayacağım kadar çok üzdü."[118] Umutsuzdur. Sulhnameyi "içi kan ağlayarak" imzalar. Ancak acısı işbilirliğini etkilemez. Dostu Gabriel Astruc, "malikânesinden ayrılmak için, Camondo, tazminat olarak, yeni ödeyeceği kiraya mukabil, 33.000 frank rant getirecek bir sermaye talep etti"[119] diye yazacaktır. Vazgeçilmez Tedeschi, Isaac'a ufak bir şaheser bulmuştur bile: "Güzelliği, ihtişamı su götürmez bu daireyi ziyaret ettim, kanımca tam size göre. Champs-Elysées'de, bütün gün güneş gören devasa bir salon ve iki oda. "Avlu"ya bakan odalar, saat 10-11'e kadar güneş alıyor."[120] Ah sevgili Tedeschi! Isaac bu koruyucu meleği olmadan ne yapardı? Tedeschi her zaman, işbitirici, dakik, uya-

116 A. Meyer, *Ce que mes yeux ont vu, age.*,s.254.

117 H. Arendt, *La Tradition cachée, age.*, s.124.

118 NCMA, Isaac'ın mektupları, 19 Temmuz 1907.

119 G. Astruc, *Le Pavillon..., age.*, s.216.

120 NCMA, Tedeschi'nin mektupları, 22 Haziran 1907.

nık ve sadık bir *"ikinci ben"*[121]i olacaktır Isaac'ın. Zevk düşkünü Isaac'ı boğan cansıkıcı ayrıntıların başarıyla üstesinden gelen bir vekilharç olacaktır Tedeschi. Şefkat dolu dikkatini Isaac'ın üzerinden eksik etmeyen başka birisi daha vardır. "Paris'in güzel dairelerinden biri, koleksiyonuna layık bu evde karar kılmasına çok memnun oldum. Böylece temiz havada yaşayacak ve her sabah evinin önünde ufak bir gezinti yaparsa, sıhhatine de iyi gelecek."[122]

Bu sıcak satırları Tedeschi'ye yazan Moïse, çılgın kuzeni için çok endişe duymaktadır. Aralarında on yaş fark vardır, kişilikleri birbirine terstir, birinin içi dışı bir, diğeri ise daha çekingen bir tabiata sahiptir, biri hayatını özgürce yaşarken diğeri kurallara bağlı bir yaşam sürmektedir. Buna rağmen birbirlerine son derece bağlıdırlar. Moïse kendinde yaşça büyük kuzenine karşı hayranlıkla karışık bir şefkat hissi beslemektedir. Ancak büyük bir ihtimalle Isaac'ın sabah gezintileri ve geçici istekleri konusunda yanılmaktadır. Zira, Isaac'ın, kendisini Villeneuve-sur-Yonne'a davet eden Thadée Nathanson'a cevabı, "katiyen zevk almadığım bir şey varsa o da köy hayatıdır" olacaktır.[123]

Sabahlarını, Degas'larının ortasında, piyanosunun başında geçirmeyi tercih eder Isaac. Ya da dostu Henri Lebasque'la hasbıhal ederek. Bu son zamanlarda ressam, zamanının büyük bir kısmını Isaac'ın evinde, oğulları Jean ve Paul'ün portrelerini yapmakla geçirmektedir. Uzun süre poz vermeye gönüllü olmayan ufak oğlanın iki çırpıda bir eskizini yapar. Çocuk, altın varaklı bir koltukta, kahvaltısını etmektedir. Önünde, XVIII. yüzyılın büyük mobilya ustalarından birinin imzasını taşıyan marköteri bir masanın üzerinde, bir kâse ve dumanı tüten bir çaydanlık bulunmaktadır. Herhalde daha sabırlı olan büyük oğlanı resmederken, ressam, modeli bahanesiyle, en ince nok-

---

121 Deyim Isaac'a aittir. Bkz. NCMA, Isaac'ın mektupları, *Le Clown,* 11 Haziran 1906, Réjane'a gönderilmiş.

122 NCMA, Moïse'in mektupları, 16 Ağustos 1907.

123 NCMA, Isaac'ın mektupları, 22 Temmuz 1897.

talarına kadar bulunduğu evin ihtişamını tasvir etmiştir.[124] Sarı lüle lüle saçlı bu uslu çocuk, Isaac hakkında ne düşünmektedir? Acaba bu yorgun yaşlı adamın babası olduğunu bilmekte midir? İçinde yaşadığı bu hoş ve sıcak ortamın çok yakında yitip gideceğini, etrafındaki eserlerin tarihin en büyük sanat eseri hibesinin parçaları olduğunun bilincinde midir?

> "Tüm koleksiyonumu, 100.000 frank nakil masrafıyla birlikte, Louvre Müzesi'ne bırakıyorum. Louvre bütün eserleri almak ve sergilemekle mükelleftir: bu şart kabul edilmediği takdirde, koleksiyonumu Petit Palais'ye bırakıyorum. (...) Louvre, koleksiyonumu, elli sene müddetle benim ismimi taşıyan özel bir salonda sergileyecektir."[125]

Bu elli senelik müddet hükmü pek bir tuhaftır. Şimdiye kadar öne sürülmemiş bu şart, hibenin yapılış sebebini bile ortadan kaldırmaktadır. Hibede bulunmanın amacı unutulmama arzusu değil midir? Oysa Isaac şunu der gibi gözükmektedir: "Benim hatırlanmam o kadar önemli değil. Aslında, ismimin gelecek nesillere kalacak bir mermer parçası üzerine kazınması umurumda bile değil." Bu zaman kısıtlaması, acaba koleksiyonunda yer alan altmış kadar empresyonist tablonun niteliği hakkında şüpheleri olmasından mı kaynaklanmaktadır? Aksine, daha ziyade ileriyi gören bir insanın tepkisidir bu. Skandal yaratan bu tabloların, daha ressamların bir çoğu hayattayken, Louvre'a sokulmasının imkânsız olduğunu bilmektedir: bu konuda son derece katı kuralları vardır müzenin. Ressamı en az on sene önce ölmemiş bir eserin müzeye girmesi yasaktır. Bazı ressamlara karşı olan tereddütü de bilmektedir: örneğin

---

124 Bu iki tablo özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. İkisi de imzalı olan tablolardan biri, Ader Picard Tajan müzayedesi, Drouot Montaigne, Paris, 24 Mart 1990 ibaresini taşımaktadır; diğeri ise 1910 tarihli olup, XII. Antikacılar bienali, Paris, 20 Eylül-27 Ekim 1984, *De Jonckheerre, maitres impressionnistes*'de yer almaktadır.

125 NCMA, Isaac, elyazısı vasiyetname, 22 Temmuz 1897.

Cézanne, resmî zevk havarilerinin çoğunun midesini bulandırmaktadır. Kararlılıkla ve maharetle işi zamana bırakarak, gelecek nesillerin bu eserleri huzur içinde, baskısız değerlendirmelerini arzu etmektedir. Bu arada Beaux-Arts'ın yönetimini de karşısına almaktan kaçınmaktadır.

Isaac bu hibesinin kendisine vereceği şan şereften ziyade, yaptığı işin niteliğini ve faydasını düşünmektedir. Bunun en iyi kanıtlarından biri, kendisine, kurucularından birisi tarafından, başından beri kurucu üyesi, başkan yardımcısı ve cömert bağışçısı olduğu Société des Amis du Louvre'un başkanlığı teklif edildiğinde gösterdiği tepkidir. Oysa derneğin başkanlığına getirilmesiyle otomatik olarak Müzeler Komisyonu'nun üyesi vasfını kazanacaktadır. Ancak, bu görevi de bir yabancının ifa etmesi mümkün değildir. Isaac, zarafet ve belagatla bu teklifi, "eserlerin umumi menfaati"ni bahane ederek geri çevirir.[126]

"Muhterem dostlar,

> Mösyö Koechlin ve Mösyö Metmann bana Société des Amis du Louvre'un başkanlığını teklif etmiş bulunuyorlar. Bu tekliflerinden son derece mütehassis oldum ve eğer bu konuda bir pürüz olmasaydı, bu görevi büyük bir memnuniyetle kabul ederdim. Bugüne kadar, Les Amis du Louvre'un başkanı, fiilen, Louvre'da, (mantıklı olarak) Müzeler Komsiyonu'nun da üyesi oluyordu. Oysa bana teklif edilen güdük bir başkanlık. Les Amis du Louvre'un başkanlığına evet, ama Müzeler Komisyonu üyeliğine hayır. Yabancı tabiyetinde olmam buna imkân tanımıyor; hayatı boyunca ve ölümünden sonra bile müzemizin eserlerini zenginleştirmeyi hedef edinen biri için bu yabancı kelimesi kulağa pek bir tuhaf geliyor.
>
> Daha önce Louvre'a şartlarımı kabul ettirmekte güçlük çekmiştim, zira özel bir şahsın intifa hakkıyla, daha hayattayken müzeye hibede bulunması alışılmış bir uy-

126 NCMA, Isaac mektupları, 25 Mart 1911.

gulama değildi. Bu tuhaflığa karşı üç sene mücadele verdim: eserlerimi kabul ediyorlardı, ancak noter masraflarını benim karşılamam gerekiyordu. Reddettim.

Şimdi bugün de yeni bir tuhaflıkla karşı karşıyayız ve 'Les Amis du Louvre'un başkanının Müzeler Komisyonu'ndan dışlanması' gibi yeni bir uygulamanın altına imza atmaktansa bana bahşedilen bu şerefi, şahsım için değil, gelecekte bu görevi deruhte edeceklerin itibarı için reddediyorum, eğer bu şekilde, gelecekte başkalarına böyle bir şart ileri sürülmesinin önüne geçebilirsem mutlu olacağım.

Bu sanatsal, insani ve felsefi, nasıl diyeyim... manasızlığı değiştirmeniz mümkün olabilir mi bilmiyorum, ama her halükârda benim için değişmeyen bir şey var, o da, büyük faydamın dokunabileceğini düşündükleri bir eserin başkanı olarak arkadaşlarımın bana bahşettikleri mutluluk ve şereftir, ve gelecekte de, yabancı olduğum halde, zenginleşmesine yabancı olmadığım müzenizin koleksiyonuna katkılarımı sürdürmekte bir değişikliğe gitmeyeceğim (aksi yakışık almaz).

Saygılarımla."[127]

Yabancı! Bu kelime, kısa bir süre sonraki ölümünden sonra da, hibesi vesilesiyle, ona karşı kullanılacaktır, eleştirmen Paul Jamot, *La Gazette des Beaux-Arts*'da, hınçla şunları yazacaktır: "Yabancı olması, herhangi bir eserin Louvre'a kabulü için eser sahibinin ölümünün üzerinden en az on yıl geçmesini gerektiren bu geleneği bizim kadar iyi algılamamasına bir özür teşkil etmektedir".[128] Zira, Isaac'ın da tahmin ettiği gibi, empresyonizm zevki, kimilerinin sert tepkisine yol açacaktır. *L'Illustration*'un yazarı da tepkisini gösterir: "Her şeye rağmen, bir amatörün, ne kadar aydın olursa olsun, kendi zevki için, davetleri-

127 NCMA, Isaac mektupları, 15 Şubat 1911. Bu "anormalliğin" farkına varan hükümet sonunda kendisine Millî Müzeler Komisyonu üyeliği verecektir.

128 P. Jamot, GBA, 1914, s.388.

ni şenlendirmek için oluşturduğu koleksiyonu, böyle hemen, olduğu gibi, otoritesini kullanarak Louvre gibi meşhur bir altara taşıyıp yerleştirmek istemesi ihtiyatsızlıktan; bu vesileyle, geçmiş yüzyılların hayranlığına mazhar olmuş sayfalarla dolu büyük bir müzede kendi ufak müzesini kurmaya yeltenmek cüretten başka bir şey değildir".[129] Oysa bu makaleler 1914 yılına aittir... ve kübizmin estetik ve teknik devrimi bitmiştir, Picasso'nun *Avignonlu Gençkızlar*'ı[130] olgun birer kadın olmuşlardır... ama iyi zevkli bekçileri hâlâ empresyonistlerin yetenekleri konusundaki kararsızlıklarından ya da açıkça mahkum edemediklerinden, sinsi bir tebessümle "kuralları" öne sürmektedirler.

Oysa karar vermek gerekecektir. Allahtan "hibe edilen eserlerin yüksek değeri, idarenin, böyle bir evveliyatın hasıl olmasına rağmen, muhafaza edilmesi gereken bir kuralı bir kereye mahsus olarak ihlal etmesini affetirici niteliktedir!"[131] 8 Mayıs 1911'de, millî Müzeler Kurulu, Isaac'ın hibesini onaylar. Hibenin değeri sekiz milyon olarak takdir edilmiştir. Onayın derhal, tereddütsüz verildiği sanılmaktadır. Hibeyi yapan şahsın kişiliği, bazı parçaların kalitesi ve güzelliği konusunda herkes hemfikirdir, şartlara uyulmaması da zaten söz konusu olamaz. Koleksiyonun Louvre'a yerleştirilmesinde bazı sorunlar yaşanır: önce binanın Tuileries'nin ve Flore Paviyonu'nun sağ kanadının birinci katı düşünülür, ancak sonra vazgeçilir. Ardından, sarayın Lefuel tarafından inşa edilen kısmının, Mollien merdiveni ile su kenarındaki büyük galeri arasında kalan ve hem Lefuel kulesi hem de Carrousel Meydanı'ndan ışık alan ikinci katı önerilir. Isaac'ın vasiyetini tenfize memur Moïse önceleri pek taraftar olmaz, ancak Gaston Migeon Moïse'i ikna eder: "Bu salonların hem boyutları koleksiyona çok uygundur, hem de çok güzel ışık alırlar."[132] Planlar, Louvre'un mimarı

129 G.Babin, *L'Illustration*, Haziran 1914.

130 P. Picasso, 1907.

131 P. Jamot, GBA, 1914, s.388.

132 NCMA, Moïse'in mektupları, Nisan 1911.

Mösyö Blavette tarafından çizilir, bulunan çözüm uygulamaya konulur. Çalışmalar yaklaşık iki sene sürecektir. Mollien merdiveni bitirilir, bu iş için bir asansör yerleştirilir. Birbirlerine açılan sekiz salon koleksiyona ayrılır. Sergide Isaac'ın koleksiyonunu düzenlediği şekle sadık kalınmaya çalışılacaktır. Bu amaçla, Isaac'ın evindeki birkaç eski ahşap işi kullanılır. İlk salon Ortaçağ ve Rönesans heykellerine ayrılmıştır. Ardından Uzakdoğu eserleri ve Japon baskıları gelir. XVIII. yüzyıl mobilyası, Vendôme Meydanı'ndaki eski Paris Askerî Hükümeti binasından gelen ahşap işleriyle bezenmiş bir salonda ve ona açılan iki kabinede sergilenmektedir. Geriye kalan üç salonda da empresyonist ressamların eserleri yer almaktadır. Apollinaire, Louvre'un böylece "Paris'in gerçek anlamda modern sanat müzesi" haline gelmesini sevinçle karşılayacaktır.[133] Savaştan iki ay önce açılan bu bölümün resmî açılışı için 1920 yılını beklemek gerekecektir. Yazar Sylvain Bonmariag'ın yazdığına göre, bu tarihten önce bu yeni bölümü gezmek bile zor olacaktır.[134]

Keyfî bir şekilde yanyana konan bu sanat şaheserlerinin eski düzenlemesinden, günümüzde pek bir şey kalmamıştır. Bugün bu parçaların büyük bir kısmı Orsay Müzesi'nde, Guimet müzesinde ve Louvre'un sanat eşyaları bölümünde bulunmaktadır. Isaac'a müze müdürlerinin minnetini ifade eden, loş bir atmosferin hakim olduğu bir "Camondo" salonu, koleksiyoncunun XVIII. yüzyıl merakına şahitlik eder. Halk, empresyonizmin gerçek ustalarının eserlerini görebilmek için Orsay Müzesi'nin ikinci katına akın etmektedir. Monet'nin *Katedraller*'i,[135] Cézanne'ın *Asılan Adamın Evi*,[136] Van Gogh'un *Laleler*'i,[137] sanat tarihinin, nitelikleri saya saya bitirilemeyen an-

133 G. Apollinaire, *Chroniques d'art, 1902-1918,* 19 Temmuz 1914, s.516.

134 S. Bonmariage, *Mémoires fermés,* s.270-272.

135 Paris, Orsay Müzesi, RF 1.999, 2000, 2001, 2002.

136 Paris, Orsay Müzesi, RF 1.790.

137 Paris, Louvre Müzesi, *Catalogue de la collection du comte Isaac de Camondo,* No: 208.

cak menşeileri hakkında çok az bilgi sahibi olunan, hatta bazen hiç bilinmeyen abideleridir. Isaac'ın dayattığı elli sene hükmü uygulanmıştır. Ardından yavaş yavaş eserlerin etiketlerinden silinen Isaac'ın ismi, hatıralarımızdan da silinip gitmiştir. Isaac kendisine kara çalan bir iftiracıya şu satırları yazacaktı: "Mösyö, babamın ölümüne sebebiyet vermek, kızkardeşimi iğfal etmek, ailenin tasarruflarını çarçur etmek, partisyonlarımı umutsuz müzisyen bozuntularına yazdırmakla itham edildim. Daha duyulmamış herhangi bir iftira bulabilirseniz size kasamın kapılarını açacağım. Sakın benim resimden hiçbir şey anlamadığımı söyleyerek üste çıkacağınızı sanmayın, bu iftirayı çok duydum..."[138] Ressam dostlarının yeteneğine duyduğu sarsılmaz güven, kararlarını verirken Isaac için ebedi bir şöhret merakından daha çok yönlendirici bir his olmuştur. Ancak, acaba bu emsalsiz zarafetin arkasında ne vardı? Vasiyetnamesindeki "elli sene hükmü"yle aradan çekilip çıkma kararlılığı nereden kaynaklanıyordu? Isaac'ın sanatçı ruhu, isyankâr ve ferdiyetçi yönü, onu, Rothschildlerin, cömertliklerinin izlerini bırakma eğilimlerini aşmaya yöneltmiştir. Isaac, sanatçıların hamisi ve bağışçı rolünü, şöhret ve entegrasyonun bir diyeti olarak kullanmayı reddetmiştir.

Isaac'ı hayatı boyunca yönlendiren ne olmuştur?

Babası Abraham-Béhor'un hayırseverliği Yahudi cemaatine vatandaşlık yolunu açmayı hedefliyordu. Isaac'ın cömertliğinin hedefi farklıydı. Bu cömertliğin amacı, "genel insanlığa" sanatsal yaratıcılık aşkını aşılamaktı. Baba oğul Don Kişotlar herkese rağmen kendilerine iş edindikleri davanın peşinde koşmuşlardır. Bu hayırseverlik ve sanat hamiliği, modernliğe doğru tekamül eden bir gidişatın iki aşaması olmuştur.

Şüphesiz Isaac'ın, sanat ve sanatçılarla dayanışma içinde ifade ettiği evrensellik, cemaatçi tutumlarından kopan Yahudi elitlerin modernist eğilimlerinin, bu XX. yüzyıl başındaki en mütekamil şeklidir.

---

138 F. Fénéon, *Bulletin de la vie artistique*, s.249.

Isaac, tekilliğini dışa vurmaya ve kendisi için çizilmiş kaderden sıyrılmaya ihtiyaç duyuyordu. Onu tek ilgilendiren, kişiliğinin gelişmesiydi. Böylece kendini kasten mensup olduğu grubun dışına itmiş, korumasız bırakmıştır. Hatırası ve ailesinin yazgısı her türlü himayeden yoksun kalacaktır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
MOÏSE

Irene

8 Ekim 1891. Bassano sokağında, Cahen d'Anverslerin debdebeyle döşenmiş malikânelerinin salonlarında bugün ciddi, bir o kadar da törensel ve dolayısıyla da alışık olunmayan bir hava hakimdir. Mayenne konağından sökülen ince ahşap işleriyle bezeli bu salonlar, normalde sosyetenin katıldığı gürültülü davetlere sahne olmaktadır. Ev sahibesi Louis Cahen d'Anvers, ya da gençkızlık ismiyle Morpurgo, burada bazen Goncourtları ağırlar. İki kardeş, ailenin ismini taşıyan bankanın sahiplerinden, son derece saygılı ve ketum bir adamın karısı olan, Trieste kökenli bu kadının "kendine has rehavetine", "tembel bir kedi gibi süzülmesine", "altın sarısı saçlarına"[1] hayranlık duymaktadırlar. Ancak, Goncourtlar sinsice eklemekten de geri kalmazlar "Yahudi kadınları sosyete âdetlerinden bihaberdirler ve salon sahipliği yapma sanatından anlamazlar (...) davet verdiklerinde, erkek misafirlerden yakışıklı ya da esprili veya meşhur iki üçünü salonun bir köşesine çekerler ve davetlilerin geri kalanını yakışıklı erkeklerden,

1 E. ve J. de Goncourt, *Journal*, 28 Şubat 1880.

neşe kaynaklarından mahrum bırakırlar", örnekleri de "Louise Cahen"dir.[2] Devre hakim sinsi yahudi düşmanlığı burada da sık kullanmayı sevdiği bir temayı işlemektedir: zevksizlik teması. Yahudi bir kadının yeteneklerini kabul etmek zorunda kalan Goncourtlar, duydukları küçümseme hissini görgüsüzlük, ve kendilerine ilgi gösterilmemesi suçlamalarıyla dile getirmektedirler. Yine de bu ithamlar, davetlerin başarısını engellemez: bu düzenli davetlerin müdavimi sanatçıların başında yazar François Coppée gelmektedir. Küstah Paul Bourget'yle ya da Guy de Maupassant'la bu davetlerde karşılaşmak mümkündür.... Koleksiyoncu, bankacı ve *La Gazette des Beaux-Arts*'ın müstakbel sahibi Charles Ephrussi ise bu davetlere gözdesi olan ressamları getirmektedir. Renoir da bunlardan biridir. Cahen d'Anversler sanatçıya kızlarının iki portresini sipariş verirler, ancak tabloları korkunç bularak tavanarasında kaldırırlar.... Büyük kızları Irène'in resmi 1880'de iki seansta biter.[3] Kız o tarihte sekiz yaşındadır, kızıl sarı uzun saçları ve gri-yeşil gözleri vardır.

İşte bugün de bütün gözler onun üzerindedir. Renoir'ın bu cazibeli modeli ondokuz yaşına basmıştır. Canlı ve zeki bakışlı gençkızın saçları ağır ve girift bir topuz altına gizlenmiştir. Pek güzel olmamakla beraber, zarif, çekici, orta boylu, güzel vücutlu, ateşli ve içten bir kızdır. Yanıbaşında, uzun boylu zarif bir adam vardır, evleneceği daha doğrusu "evlendirildiği" adam... Sahneyi bir hayal edelim: Irène müstakbel kocasını gözünün ucuyla sessiz ve karmaşık hisler içinde sorgularken, noter Labite'in davudî sesi evlilik sözleşmesinin hükümlerini sıralamaktadır.

> "... haziran, Mösyö lö Kont Moïse de Camondo, banker, İtalyan tebâsı, 15 Mart 1860 Konstantiniye, Türkiye doğumlu[4]..."

---

2 *Aynı*, 12 Eylül 1887.

3 Bührle Vakfı, Zürih, tuval üzerine yağlı boya, yükseklik: 0,64m. ; en : 0,54m., Renoir 1880 imzalı ve tarihli.

Otuzbir yaşında... seyrekleşmeye başlayan saçları ve siyah monoklu ile ciddi görünümlü bir adam. Evet maalesef Moïse'in tek gözü kördür!... Zarif görünümlü müstakbel kocasının Yunan tanrısı Apollon' a benzer bir tarafı yoktur... Irène kendisine karşı son derece ihtimamlı gösterdiğini yadsımaz. Ama kocasının gözünün dışarıda olduğunu da bilmektedir...

Sportmen, tekne meraklısı Moïse'in, Cannes'da limana bağlı, Rover adlı bir yatı vardır. Bol bol ava gider, mükemmel at biner ve seyahat etmeyi sever. Nezaketini ince zevkleri tamamlamaktadır. İnce damak zevki ve iyi şaraplara olan merakı herkesçe bilinmektedir... Aslında, ciddi görünüşlü ama zevkine düşkün bir adamdır. İtidalli, biraz sert bir mizaca sahiptir. Ancak omuzlarında ailenin geleceğinin, ismini devam ettirmenin yükünü taşıdığı da bir gerçektir. Bu mesuliyet altında ezilmiştir. Bu izdivaç yeni bir temel taşıdır, dolayısıyla uzun uzadıya düşünülerek alınmış bir karar, önemli, belirleyici ve umut dolu bir hadisedir.

> "...müstakbel zevce nikâhla ve drahoma olarak elbiselerini, çamaşırlarını, mücevheratını, şahsi mobilyasını getirmekte olup ceman değeri 10.000 franktır.
>
> Nikâh sebebiyle Mösyö ve Madam Cahen (d'Anvers) kızları Matmazel Cahen'e (d'Anvers) drahoma olarak, birinci olarak.... ikinci olarak.... vermektedirler."

Noter drahomayı oluşturan rakamları, değerli evrak, hisse ve tahvilleri yavaş yavaş birbiri ardına sıralarken, bir ihtimal, heyecan ve endişe dolu gençkız, yeni ailesinin birkaç ferdini inceleme imkânını bulur. Tabiî bunların arasında bilhassa müstakbel kayınvalidesi, gençkızlık adıyla Elise Fernandez'i. Elise iyi ve yumuşaklı tabiatlı bir kadındır ama olaylara bulaşmaz. Yirmi senedir Paris'te olmasına rağmen Yahudi İspanyolcası konuşmaya devam etmektedir. İki sene önce vefat eden

4 Mösyö lö Kont Moïse de Camondo ve Matmazel Irène Cahen (d'Anvers) arasındaki nikâh mukavelesi, 8 Ekim 1891, Labitte, Paris'te noter, 85, Malesherbes bulvarı.

kocası Nissim'in hâlâ yasını tutan Elise acaba, kocasının kendisine cömertçe sunduğu elmaslarını, incilerini takmış mıdır? Yanlarında, ailenin reisi Isaac durmaktadır. Moïse'in kuzeni olma hasebiyle nikâh şahitidir. Canlı bakışı kıvrak zekâsının göstergesidir. Görkemli bıyığı, fiyakalı kravatı, açık ve neşeli karakterini, sanatçı ve müzisyen züppe ruhunu simgelemektedir. Irène Isaac'la çok iyi anlaşacaktır. "...üçüncü olarak", diye devam eder aynı tekdüzelikte Noter Labite,

> "...nakdi yirmialtıbindokuzyüzyirmibir frank otuzbeş santim ile drahoma ceman: birmilyonelli franka tekabül etmektedir..."

Çok güzel bir izdivaçtır! Bu evlilikle, Moïse de Camondo, babası ve amcasının sık sık iş ilişkisinde bulunduğu bir Yahudi bankacı aileyle hısım olmaktadır. Aile, Fransa'ya, Camondolardan yirmi sene önce, 1849'da gelmiştir. Aile hanedanının kurucusunun adı Tevrat'tan alınmıştır: Mardochée. Bischoffsheim Bankası'nın simsarlığını yapmıştır. Aile Paris'e gelir gelmez Rothschildlerin desteğini bulur ve Tuileries'ye davet edilir. Yazıhaneleri, Lafite sokağında aynı adı taşıyan bir esnafın dükkânına yakındır, Auguste Chirac, isimleri Cahen'e -geldikleri yer olan- d'Anvers'i eklediklerinden dolayı aileyi tenkid eder.[5] Papa kendilerine bir Roma kontluk[6] ünvanı verir ve kendi armalarını kendileri tasarlarlar. Ailenin ismini taşıyan dört kardeşten en büyüğü, ve yine Auguste Chirac'ın deyimiyle, "Malta nişanı şövalyesi giysisi içinde taş kesmiş"[7] Edouard iş hayatından elini eteğini çekmiştir; bir diğeri, Albert, müzisyendir. Borsada nam salmış olan Raphaël ve Louis bankayı idare etmektedir. İkisinin de ihtisas konusu uluslara-

5 Kendilerine "de Cahen" ismini uygun gördükten sonra, yarım asırdır hakları olmadığı halde taşıdıkları d'Anvers ismini soyadlarına ekleme iznini 1923'te alacaklardır. Bkz. H.Coston, *Dictionnaire des dynasties bourgeoises et du monde des affaires, age.*

6 D. Labarre de Raillicourt, *Titres pontificaux en France du XVIème au XXème siècle.*

7 A. Chirac, *Les Rois de la république, a.g.e,* s.246.

rası tahkim işleridir. Ayrıca Raphaël, önce Isaac de Camondo, ardından da Moïse'in murahhas azası olacakları, Crédit Foncier Canadien'in de kurucusudur. "Sıska görünüşlü, kısa boylu ve sürekli hareket halindeki bu kardeşler, Levanten bir ailenin, Morpurgoların iki kızıyla evlenirler."[12] Hem Yahudi hem Levanten. İnsanlar, göçebeliklerinden ve kolaylıkla bir tabiyetten diğerine geçtiklerinden dolayı bu iki gruptan da nefret etmektedir. Ama her şeye rağmen, Auguste Chirac, müzik, edebiyat ve sanata olan meraklarını teslim etmekten de geri kalmaz. Zevkli olduklarını kabul eder ve tahmin etmekten bile çekindiği servetleri sayesinde sahip oldukları lüks hayata gıpta etmektedir...

> "... bu drahoma hakkında müstakbel zevceye malumat verilmiş, kendisi drahomayı kabullenmiş ve nikâhın akdedilmesiyle kendi uhdesine geçmesine rıza göstermiştir."

Nikâh töreni birkaç gün sonra, 15 Ekim'de, Victoire sokağındaki havrada yapılacaktır. Medeni nikâh önceki gün XVI. Belediye Dairesi'nde kıyılır. Irène'in şahitliğini Baron Alphonse de Rothschild ve amcası Mösyö Albert Cahen yapar. Moïse'in şahitleri ise İtalya büyükelçisi Mösyö Ressmann ve kuzeni Isaac de Camondo'dur. *Le Gaulois* ve *Le Figaro*'nun sadık okuyucuları, gazetelerinin sütunlarında genç çiftin serveti ve drahomayla mütenasip ihtişamdaki bu olayın bütün heyecanlı ayrıntılarını bulacaklardır:

> "... Yeni Paris Hahambaşısı Mösyö Dreyfus nikâhı kıydıktan sonra, nişanlıların ailelerini öven ve müteveffa Kont Nissim de Camondo'nun hatırasına atıfta bulunduğu bir konuşma yapmıştır. Tören esnasında, orkestranın eşliğindeki koro unutulmaz müzik parçaları icra etmiştir: Mösyö Lambert ve Matmazel de Rothschild'in nikâh törenleri münasebetiyle koro yöneticisi Mösyö Samuel David'in bestelediği müzikli şiirler; Mösyö Albert de Cahen'in en güzel senfonik bestelerinden bir ilahî, Jonas'ın sololu Elim'i... Erlanger'in Alleluia'sı. Törenden sonra, düğün alayı ve davetliler, tebriklerin bir

---

8 Aynı.

saat sürdüğü yan salona geçerken, Lohengrin'in düğün marşı çalınmıştır."[9]

Nişanlarıyla elçiler, paşalar ve sakallı nazırlar, taçlı taçsız hükümdarlar, politikacılar, bankacılar, sanatçılar, köklü ve yeni asillerden oluşan bir kalabalık yeni çifti tebrik etmek için birbirini çiğneyecektir.

"Havra dönüşü, Madam Louis Cahen d'Anvers, yakın dostlara mahsus bir davet ve ardından bir öğle yemeği vermek üzere, Bassano sokağındaki muhteşem salonlarını açmıştır. Çiçekli tabir edilen salonda sırf orkidelerden oluşan bir ağaç dikkat çekmekteydi. Bu harikaya, Sırbistan Kralı Milan'ın tanınmamak için kullandığı Takovo Kontu isimli bir kart iliştirildiği rivayet edilmektedir. Genç çifti havradan Bassano sokağına getiren muhteşem atların çektiği araba hayranlığa sebebiyet vermiştir. Kont ve Kontes de Camondo Cannes'a gideceklerdir."[10]

* * *

"Cannes'da gurup vakti muhteşemdir. Biten günün kızıl serinliği, çiçeklerin kokusu ve bu varoşsuz, fabrikasız şehrin yapaylığı, çok az sayıdaki ayrıcalıklının faydalandığı nadir ve karmaşık bir bütün oluşturmaktadır. Geniş bahçelere dağılmış villalardan kayıtsızlık süzülmektedir. Cannes'da her şey, kışlığa gelen güzellerin rehavetlerinin ritmiyle hareket eder, koşulu atların ahenkli rahvanları bile avareliği çağrıştırmaktadır".[11] Her şey bir rüya aleminde gibidir. Evliliklerinin birinci senesi lüks bir bohem hayatı içinde geçer: önce Elisabeth de Gramont'un sihrini anlata anlata bitiremediği, her köşesinde lordlar, Rus prensleri ve sürgündeki kralların dolaştığı bu şehre yerleşirler. Burada Villa Saint-Hubert'i Ocak ayına kadar kiralarlar. Ardından Paris'e dönerler ve Constantine sokağında bir konakta yaşamaya başlarlar. Irène, büyükbabanın hatırasına Nissim adı

9 *Le Gaulois*, 16 Ekim 1891.

10 *Aynı.*

11 E. de Gramont, *Mémoires. Au temps des équipages*, s.101.

verilen oğlunu burada dünyaya getirir, daha sonra sonbaharı geçirmek üzere başkenti terkederek köye giderler.

Bir varisin doğması hem aileyi hem dostları sevince boğar. Hayırlı haber dalga dalga yayılarak Konstantiniye'ye kadar ulaşır. Roma'da iş seyahatinde olan Tedeschi sevincini dile getirir:

"Mösyö lö Kont,

Bu sabah aldığım bir mektupla Madam la Kontes Irène'in hayırlısıyla doğurmuş olduğunu öğrendim.

Bir varis ümidinizin Allah'ın izniyle gerçekleşmiş olmasından dolayı, bu haber beni ziyadesiyle mutlu etti.

Allah size ve yakınlarınıza her zaman böyle saadetler, neşeler ihsan etsin. Sizi temin ederim, Kont hazretleri, bunu bütün kalbimle ve bütün samimiyetimle temenni ediyorum."[12]

Ocak 1883'te Iéna sokağı 11 numarada yeni bir daireye taşınırlar. Rahat, tasasız, zarif ve sosyetik hayatları mevsimlerin ritmini takip etmektedir. Yazları ya Deauville'de sayfiyede geçirirler, ya da kayınpederle damadın birlikte satın aldıkları Géraldine yatıyla -üçyüzbir tonilatoluk uskurlu bir yelkenli- denizde geçirirler. Yemekler, balolar, konserlerin girdabında, pazartesileri Opera'ya, salıları Français'ye, her an bir yere davetlidirler. Auteuil'de, Longchamp'da at yarışlarında, Chantilly'de Diane kupasında yine onlar vardır. Moïse, Isaac ile birlikte bankacılık işlerini yürtür, Sırbistan konsolosluğu görevini deruhte ederken, Irène, kat kat jüponların üzerinden yeni bir elbiseyi veya haleti ruhiyesini saklayan tüllü bir şapkayı deneyerek geçirdiği sabah faslından sonra, çaya misafirlerini kabul etmektedir... Irène ile, ormanda, düşüncelere dalmış yüzünü bir mücevher montürü gibi çevreleyen beyaz yakasının altında, boynuna kadar düğmeli, ciddi, siyah bir elbiseyle amazon usulü at binerken karşılaşmak mümkündür. Ormanda dolaşanlar da bu vesileyle bu güzel süvariyi ve Camondoların ahırını

12 NCMA, Tedeschi'nin mektupları, 28 Ağustos 1892.

G. Boldini. Béatrice de Camondo (1900).

oluşturan atlardan birini görebilme saadetini yaşarlar. 1894'te ikinci bir çocuğu olur, küçük kıza Béatrice adı konulur.

Sonra birden etrafındakiler Irène'in değiştiğini farkederler, dalgınlaşmış, sıkıntılı olmuştur. Moïse bir süre önce ahırlarıyla uğraşmak üzere yanına yakışıklı bir genç adam alma gafletinde bulunmuştur. Adam İtalyan'dır ve söylenenlere bakılırsa bir ilah gibi yakışıklıdır. Adı Kont Sampieri olan bu adam daha önce bir borsa şirketinde komisyoncudur. Atlara olan tutkunluğu onu yarışların müdavimi yapmıştır. Bir ihtimal Camondolarla tanışması da bu vesileyle olmuştur. Irène Kont Sampieri'ye vurulur. Ucuz tiyatro piyeslerinde olduğu gibi aşklarına bir hizmetçi ihanet eder. "Seyis" lakabıyla aşağılanan Sampieri derhal evden uzaklaştırılır. Ama uzağa gitmez: bu sefer yeteneklerini Boni de Castellanelarda sergiler[13]... Irène kocasının evini terk eder. Acısından çılgına dönen kocası, başına gelenlerin yayılmasını istemez... şüphesiz karısının geri dönmesini beklemektedir... Ama nafile. 1897 Ağustos ayında resmen ayrı yaşamaya başlarlar. Bir çözüm bulunur, çocuklar senenin dört ayını anneleriyle geçirecekler ve ayrıca her gün de görüşeceklerdir. Charles Ephrussi'nin tavsiyesi üzerine tutulan Hamelin sokağındaki devasa konakta bir hizmetkâr ordusunun etrafında pervane olduğu çocukların eğitimlerini sağlamak ve kaprisleriyle baş etmek üzere bir de dadı bulunur. Çocuklar solfej, İngilizce dersleri alırlar, at binmeyi öğrenirler. Her cuma günü eve gelen hahamdan da din dersleri alırlar.

Evliliklerin menfaat ilişkileri üzerine kurulduğu bu devirde, erkeklerin sadakatsizliği hoş görülürken, kadınlar şiddetle kınanmaktadır. Irène toplum tarafından dışlanır. Tavizsiz bir kişiliğe, özgür olma iradesine sahip, kuralları hor gören Irène ikiyüzlülüğe tenezzül etmez. Başlıbaşına bir skandal olan boşanma resmen 8 Ocak 1902'de sonuçlanır. Topluma karşı mahçup düşmemek için alttan alan Moïse boşanmaya karar vermek zorunda kalır. Irène'in dayatması karşısında boyun

13 B. de Castellane, *Mémoires*, s.156.

eğer. Boşanabilmek için Fransız tabiyetine geçer, zira İtalyan kanunları bu alanda daha tutucudur.

Bir sene sonra, Irène tatlılık ve sadelikle çocuklarına niçin bu yeni hayatı seçtiğini anlatmaya çalışmaktadır. Yalnızlık korkusunun sezildiği bu satırları okurken, Irène'in kırılganlığı hissedilmektedir. Boşanarak kazandığı özgürlüğünden hemen bir başkasının aşkı için vazgeçmiştir. Yalnız ve bağımsız kadın statüsü ona uygun değildir.

"Yavrularım,

Size geçen gün de söylediğim gibi birkaç haftalığına İtalya'ya gideceğim.

Size, zaten beklediğiniz için şaşırmayacağınız bir haber vereceğim.

Geçenlerde Mösyö Sampieri ile evlendim.

Yalnız olmaktan ve hayatımda bana yardımcı olacak, ve bilhassa da ihtiyarladığımda, Béatrice evlenip de Nini kocaman bir adam olduğunda ve kendi hayatını yaşadığında, bana refakat edecek hiçkimsemin olmamasından ne kadar korktuğumu ikiniz de biliyorsunuz ve büyüdükçe daha da iyi anlayacaksınız. Neyse yavrularım, sizi ne kadar çok sevdiğimi, eğer sizi arada sırada azarlıyorsam bunu sizin iyiliğiniz için, sizin uslu, diğer çocuklardan çok daha iyi olmanızı istediğim için yaptığımı biliyorsunuz !

Benim sevgili yavrularım olduğunuzu, her zaman da böyle kalacağınızı ve Mösyö Sampieri'nin de sizin büyük ve iyi dostunuz olmaktan başka bir arzusu olmadığını biliyorsunuz. Mektubumu, daha dün gece benim tarafımdan sizi öpmesini rica ettiğim o harikulade Matmazel'inizle okuyun. Söz dinleyin, uslu ve itaatkâr olun. Bilhassa da sizi çok hatta çok fazla seven babanıza saygılı olun, onu üzmeyin. Bana Eden Otel, Cenova'ya yazın.

İtalya'da 3 hafta kalmayı düşünüyorum. (...)

Allahaısmarladık sevgili yavrularım, bana yazmakta gecikmeyin.

Anneniz"[14]

Bu haberden çok müteessir olan, yaralanan Moïse ani bir hiddet hissine kapılır. Çocuklarının annelerinin yeni kocasıyla görüşmesine tahammül edemez. Bir dava daha açar. Bahane hazırdır: Irène dinini terk etmiş, Katolik olmuştur. Bu bahaneyi Nissim ve Béatrice'in annelerini ziyaretini asgariye indirmek için kullanacaktır. Bu karar, annelerine çok bağlı olan çocukları yaralayacaktır.

Ama zındığa aman yoktur... Başlangıcı hadiseli geçen bu evlilikten bir kız çocuğu doğacaktır. Ama bu da başka bir hikâye...

Şüphesiz başından geçen olayların evlilikten soğuttuğu Moïse ikinci bir izdivaç yapmayacaktır. Buna lüzum görmez. Bir oğlu olmuştur, zürriyeti teminat altındadır. Nissim, ince, narin bir zincirin tek halkası olacaktır... Gayet tabiî, bu zoraki bekâr hayatını hafifleten maceraları olsa da hiçbiri evlilikle noktalanmayacaktır...

Bir XVIII. Yüzyıl Tutkusu

"31 Mayıs 1901

Biarritz, Hôtel du Palais müdürünün dikkatine

Beyefendi,

Eylül ayını otelinizde geçirmek niyetindeyim. Şahsım için salonlu güzel bir süite ve iki çocuğum ile dadıları için de her biri 2 yataklı iki ya da aynı büyüklükte 3 odaya ihtiyacım olacak. Bu odaların dairemin sırasında ya da karşısında olmasını rica edeceğim. (...)

Bu iki süitin bana maliyetini ve kiralamak için en son

14 NCMA, Moïse, 4 Mart 1903.

hangi tarihte başvurmam gerektiğini de bildirmenizi rica ederim.

Saygılarımı sunarım efendim.

Kont de Camondo"

Moïse, karısından ayrıldıktan sonra Bagatelle Polosu'ndan, Deuville, Omnium ve Puteaux Kulüpleri'nden ayağını keser. Bu şekilde hertürlü sosyal hayattan da elini ayağını çeker, hâlâ püritanizmin geçer akçe olduğu ve boşanmaların hoş karşılanmadığı bir devirde bunu yapmakta güçlük çekmez. Bu züppe kulüplerin, zarif yarış sahalarının yerini, bütün sevgisini yoğunlaştırdığı çocuklarıyla sakin ve münzevi bir aile hayatı alır.

Aynı zamanda zaten tutku seviyesinde olan seyahat merakı da tam bir çılgınlığa dönüşür. Artık Moïse yerinde duramamaktadır. Bunda, parçası olmaktan bir zamanlar keyif duyduğu sosyetenin müstehzi, hatta hor görücü bakışlarından kaçma arzusunun da payı vardır. Hiçbir hatıranın kirletmediği yeni ufukların, evlilik hayatının sebep olduğu hayal kırıklıklarını, uğradığı hakareti unutturmasını beklemektedir. Kendini bu turistik gezilere ve artık iyiden iyiye bir tutku haline gelen spora verir. Yine ince ve bilgili bir koleksiyonculuğa soyunması da bu döneme rastlar. O ana kadar yüzeysel ve amatör bir meşgale olan koleksiyonculuk yaşam sebebi haline gelir.

Her mümkün olduğunda Paris'ten kaçar. Kaplıcalardan sayfiyeye, bir palastan diğerine dolaşarak, sosyal hayatın sıkıntılarından kurtulmaya çalışır. Aralık'ta Saint-Moritz'e, Ocak'ta Monte Carlo'ya gider, Haziran'dan Ağustos sonuna çocuklarıyla "gezilere" çıkar ve Biarritz'de, Dinard'da, La Bourboule ya da Dieppe yöresindeki Pourville'de kalır. Evian'a, Aix-les-Bains'e, Contrexéville'e içmelere gider, "yat-gemiler"de gezilere çıkar, ama artık kendi teknesi yoktur; ümidi oğlunun "su sporlarıyla uğraşmasıdır (...) ancak o boş zamanlarını avda ve Chantilly golfunda geçirmeyi tercih"[15] etmektedir.

15 NCMA, Moïse'in mektupları, 26 Kasım 1912.

Başka bir meşgalesi daha vardır, o zamanki tabirle "otomobilizm". 1901'de, tamircisi Robin'in adıyla Paris-Berlin yarışına katılır.[16] Panhard&Levassor şirketine sipariş ettiği yarış karoseri zamanında teslim edilmediği için Paris-Viyana yarışına katılamadığına çok üzülür: "Verdiğiniz karara çok üzüldüm", diye yazar, "zira bu sebeple bu yarışa katılma zevkinden mahrum olacağım. Bu arada, yarış için gayet uygun olan, ama binek olarak biraz fazla kaçacak gayet mükemmel bir araba görme fırsatını buldum. Ayrıca, Paris-Viyana tipi hafif arabanızı (30 beygir) da gördüm ve kanaatimce bu kullanıma daha uygun. Sizden ricam siparişimi bu modele çevirmeniz olacak."[17]

Muhtelif otomobil üreticileriyle yazışmalarının hacmi, mekaniğe ve tekniğe olan merakını göstermektedir: bozuk bir karterin değiştirilmesi ya da yan milin, bujilerin, pedallı frenin yenilenmesini isterken kendi işiymiş gibi rahattır. Hıza düşkün, modernliğe vurgun Moïse, kendini yeniliğin cazibesine kaptırmıştır. "Hatırlarsanız, size, nihayet, Canstadt fabrikalarınızın ürettiği o harikalardan birine sahip olmak istediğimi söylemiştim. Frankfurt'ta kaldıktan sonra fabrikayı ziyaret etmeyi ve o vesileyle de sipariş vermeyi düşünmüştük. Oysa burada daha şimdiden 1905 yılı için öngördüğünüz büyük yeniliklerden bahsediliyor; bilhassa 100 beygirlik, son derece hafif, az yer kaplayan, çelik bir motordan çok söz ediliyor. Siparişimi almak üzere gelmek için Haziran ayını beklersem çok gecikmekten korkuyorum. Beni şimdiden, tabiî kaparo karşılığı, motor gücünü ve arabanın modelini, yeni modelleri tespit edip bana fiyatlarını bildirebileceğiniz zaman, ya da Canstadt'a geldiğimde seçmem şartıyla kaydedebilir misiniz? Asıl istediğim, 1905 yılının ilk aylarında son modelin bütün hususiyetlerini haiz hızlı ve mümkün olduğuna hafif bir Mercedes sahibi olmak, zaten topu topu üç kişi binecek."[18]

---

16 *Aynı*, 24 Nisan 1901.

17 *Aynı*, 16 Haziran 1902.

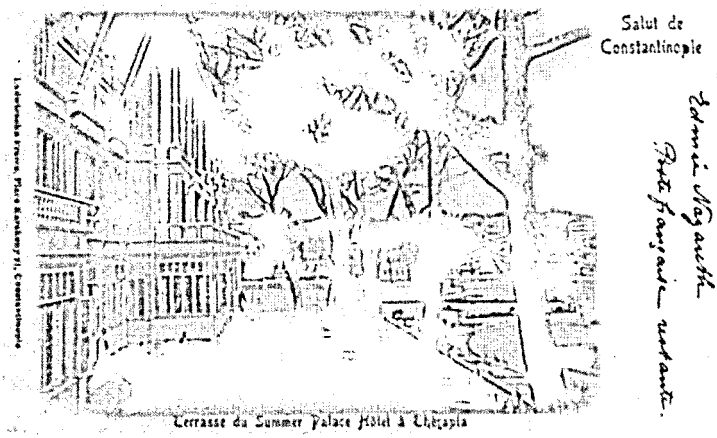
18 *Aynı*, 13 Ocak 1904.

Ama, şımarık bir çocuk gibi reddedilmeye, gecikmelere ve tersliklere tahammülü yoktur. İstediği gibi yaşamaya, istediğini yapmaya ve arzularını rahatça tatmin edebileceği servetinden faydalanmaya azmeden Moïse, hiçbir tersliği kabul etmez. Ayrıca bu servet de onu artık pek alakadar etmemektedir, zaten bu servetini büyütmek için daha etkin ve dinamik bir idare taraftarı da değildir; 1906'da bir dostuna şunları yazmaktadır: "Artık hiçbir iş yapmadığımı ve yakından takip edebileceğim güvenli devlet fonlarında ve değerlerde kullandığım servetimi idare etmekle iktifa ettiğimi itiraf etmeliyim."[19] Bankasına yeni bir hamle yaptırması ve oğluna müreffeh ve modern bir iş bırakması mümkünken, işe alakası kalmamıştır. İhtirassızlığı geçmiş nesillerin çabalarını eritmekte ve gitgide Rothschild örneğinden uzaklaştırmaktadır. Bankacılık kariyeri hiçbir zaman Moïse için bir tutku olmamıştır ve şimdi artık tamamıyla ikinci plana düşmüştür. Bankasının yönetimi de aynı dertten muzdariptir, kendisine kârlı bir iş teklif eden bir dostuna şu satırları yazar: "Eğer yeni ve kârlı büyük işlerin cazip geldiği bir yaşta olsaydım, muhakkak şahsen ilgilenirdim. Ama maalesef artık o yaşı geçtim, artık kendi huzurum için günlük rutin hayattan uzaklaşmamam lazım."[20] Bir müddet sonra Seine valisine bankasının "uzun senelerden beri, 'gelir gider kasası tutan' bir şirket olarak vergi" verdiğini beyan eder (...) ve "bankam 'I. Camondo ve Şürekası'nın işi sadece servet idaresiyle sınırlıdır" "ortağım (Isaac) hayattayken, yönetim kurulunda yer aldığı bazı şirketler tarafından kendisine bazı fon plasmanları teklif edilmiştir. Bu yönetim kurullarının birçoğunda kendisinin yerini almamam sebebiyle, bu durum, şirketimizin faaliyetlerinde bir azalma şeklinde tecelli etmiştir (...)".[21] Türkiye'deki gayrimenkullerin idaresine gelince -bitmez tükenmez dert!-, ülkenin en büyük Fransız gayrimenkul sahiplerinden biri olmasına rağmen, bu konu Moïse'in umu-

19 *Aynı*, 6 Haziran 1906.

20 *Aynı*, 11 Mart 1911.

21 *Aynı*, 12 Nisan 1912.

Tarabya'da Summer Palace (Yaz Köşkü), (P. de Gigord koleksiyonu).

runda bile değildir.[22] 1908'de, egzotik bir ülkeyi ziyarete giden zengin bir turist gibi, Nissim'i ilk defa Türkiye'ye götürür, ancak artık bu uzak ülkeye onu bağlayan manevi bir bağ yoktur. Tedeschi derhal Léon Piperno'yu haberdar ederek, ziyarete hazırlanılması için gerekli talimatları verir:

"Azizim Léon,

Sana güzel bir haberim var: Kont Moïse, 16 yaşındaki oğluyla birlikte Konstantiniye'ye gelmeye karar vermiş. Oğluna hem ailenin beşiği olan ülkeyi gezdirmek, hem de onu Türkiye'deki gayrimenkul işlerine alıştırmak ve ona yerinde gelecekteki gayrimenkul varlığının nelerden oluştuğunu göstermek niyetinde.

Nissim, hepinizin tanımaktan büyük zevk alacağınız, iyi bir delikanlı.

Kont Moïse Tarabya'da Summer Palace'a inecek: kendisine banyo ve tuvaletli büyük bir yatak odası-salon ve salonun yanında da oğlu için, ikinci bir oda ve nihayet uşağı içinde bir hizmetçi odası lazım.

22 *Aynı*, 26 Ağustos 1911.

Eğer asansör varsa, Kont Moïse kat seçimini sana bırakıyor, eğer yoksa ikinci kattan daha yukarısını istemiyor. (...)"

Hamişte ekler: "Konstantiniye'de artık deniz motorları bulunduğunu ve günlük, haftalık ya da aylık olarak kiraya verildiğini duydum (...) Bu konuda bilgi al, bu motorlar iyi mi, şehre vapurla olduğundan daha çabuk mu iniliyor bana bildir."[23]

Maalesef bu "tekris" ziyaretin yankıları hakkında bilgiye sahip değiliz. Janson-de-Sailly öğrencisi, av ve binicilik meraklısı, düzenli ve lüks içinde yaşamaya alışık genç ve tamamıyla Fransız Nissim, büyükbabalarının şehrinin bu renkli ve gürültülü görünümü karşısında ne hissetmiştir acaba?

* * *

Bu Nissim'in tek Türkiye ziyareti olacaktır. Döner dönmez, kızkardeşiyle çocukluğundan beri yaşadığı Fransız ortamına ve âdetlerine dalar. Saat gibi düzenli hayatları Monceau sokağı, Champs-sur-Marne'da annelerinin veya büyükbabalarının evinde geçirdikleri birkaç gün ve kırda geçen hafta sonlarından ibarettir. Moïse, 1896'da Senlis belediye sınırlarında Villemétrie'de bir çiftlik kiralamıştır. Bu bölgeyi sevdiğini herkes bilmektedir. 1904'te, Chantilly'de noterlik yapan Henri Balézieux kendisine bir teklifte bulunur: "Muhterem Mösyö, sanırım Aumont şatosunu ziyarete gideceksiniz. Eğer gezme müsaadesi alamazsınız diye size ben yolluyorum, Mösyö de Quincey 20.000 frank talep ediyor. Bir de satışa sunulan Decauville malikânesi var, istenilen fiyat 500.000 frank! Ama biz de bir teklif verebiliriz. Başka güzel bir malikâne de Baillon manastır binası, möbleli, hem de güzel mobilyalarla döşenmiş, yapacak bir şey yok her şey hazır, 22.500 frank isteniyor."[24]

23 *Aynı*, 6 Temmuz 1908.

24 *Aynı*, 4 Mart 1904.

Moïse Aumale'de karar kılmakta gecikmez ve 1904 Haziranı'nda şatoyu satın alır. Senlis yakınlarında, Halatte ormanının kıyısında yer alan tuğla ve taştan yapılma, sivri çatılı bu yapı, XIX. yüzyıl eski bir derebeyi malikânesinin harabesi üzerine inşa edilmiştir. Bina üç kanat ve iki kattan oluşur.[25] Davet salonları ferah, odaları boldur. Malikânenin yeni sahibi ismini derhal Villa Béatrice'e çevirir: "Sizi Le Bourget ve Louvre'dan Senlis'e çıkaracak olan büyük yola girin, buraya geldiğinizde, sola Creil yoluna doğru dönün. Bu yolun üzerinde, yaklaşık 3 km sonra, ormanın ortasında, beyaz korkuluklu yarım ay şeklinde girişi olan bir paviyon göreceksiniz. İşte orası"[26] diye tarif etmektedir yolu davetlilerine.

Sosyal görevinin bilincinde olan ve saygı görmek isteyen Moïse'in ilk işi belediye başkanı Mösyö Blanchet'ye yazmak olur:

> "Villa d'Aumont'u satın aldığım Mösyö de Quincey'nin tapuyu yollaması vesilesiyle, aşağıdaki şekilde kullanılmak üzere tarafınıza beşyüz frank yollamaktan mutluluk duymaktayım:
>
> 200 okul sandığı için
>
> 200 hayır cemiyeti için
>
> 100 beldenizin avcı cemiyetinin, dört sene boyunca tertip edeceği yarışmada 25 franklık yıllık bir ödül olmak üzere.
>
> Hemşehrilerimin bana gösterecekleri yakınlığın, bilhassa seçmiş bulunduğun beldenize daha da bağlanmam için ek bir sebep olacağına kani olarak, bu vesileyle bir kere daha size saygılarımı sunarım muhterem reis bey."[27]

İnsanlar, samimiyetten pek hazzetmeyen Moïse'den çekinmektedirler. Sık sık gösterdiği cömertliği, değişmez terbiyesi, kibarlığı bu adamın en belirleyici özellikleridir. Ancak bu

---

25 F. Agostini, *La Longue Histoire D'Aumont en Halatte*, s.109.

26 NCMA, Moïse'in mektupları, 28 Eylül 1931.

27 *Aynı*, 24 Mayıs 1904.

özellikleri etrafına karşı takındığı mesafeli, hatta haşin tavırlarını yumuşatmaya yetmez.[28]

Her zamanki mükemmeliyetçiliği ile Moïse hemen evi modern ve konforlu bir hale sokmaya soyunur. Evi tamamıyla elden geçirmenin ötesinde, banyo, kalorifer yerleştirir, telefon hattı çektirir, elektrik için bir dinamo sistemi kurar. Kaynak suyu için daha derin bir kuyu açılır, su depoları büyütülür. Eve bir de bilardo salonu yaptırır. Mefruşatçı Decour, Paris'ten gelerek pencereler için emprimeden perdeler yapar ve salon için "XVI. Louis tarzı, bej ve kırmızı kendinden kabarık motifli saten kaplı cilalı ceviz" mobilyaları tedarik eder.[29] İçlerine palmiyelerin dikili olduğu büyük Çin vazoları dekorasyonu tamamlamaktadır.[30]

Malikânenin, koşumluk, arabalık ve bugilerle İngiliz at arabalarının yanyana park edildiği garajdan oluşan bir de müştemilatı vardır. Ahırda, Paşa, Jack ve Potto adlı atlar, Mayqueen adlı bir kısrak, Sambo ve Charley adlı iki midilli ve iki de eşek bulunmaktadır.[31] Büyük bostanda bir de limonluk yaptırılır. Bunu da bir tenis kortu takip edecektir. Malikânenin bahçesine gelince, Moïse'in başına dert olmuştur. Bu konuda ne kadar titiz olduğunu tahmin etmek güç değildir. Fidancısına sık sık uzun mektuplar yollar:

> "(...) Geçenlerde Aumont'a gittim ve geçen sene teslim ettiğiniz sekiz kestane ağacının çok kötü durumda olduğunu gördüm: bir tanesi kurumuş ve geriye kalan yedisinin de pek uzun müddet ayakta kalacağını sanmıyorum. Bu ağaçlar için ödediğim fiyat düşünülürse (tanesi 15 frank), pek kaliteli olmamalılar ve dolayısıyla da ödediğim paraya değmedi. Ayrıca bir 'alaca saplı negundo akçaağaç'ın da kuruduğunu gördüm. Bu kuruyan iki

28 F. Agostini, *La Longue Histoire D'Aumont en Halatte,* s.109.

29 NCMA, Mösyö lö Kont Moïse de Camondo için yapılan işlerin dökümü, E. Decour ve mahdumu, mefruşatçı, Ekim 1904.

30 NCMA, Moïse'in mektupları, 27 Haziran1918.

31 NCMA, 4 Aralık 1908 tarihli not.

ağacın yerine dikilmek üzere, daha önceki siparişime aşağıdakilerini eklemenizi bilhassa rica ederim:

1 adet alaca saplı negundo akağaç fidanı
1 adet kestane fidanı
ayrıca bunlarla birlikte
1 adet pembe gül fidanı
1 adet kırmızı gül fidanı
10 çeşitten 100 fidan (leylak, mürver, ayva ağacı, yabani kiraz) gönderiniz.

Kısacası, bana lazım olan toprak konusunda müşkülpesent olmayacak, iyi serpilecek bitkiler. Fidanlara ve çamlara gelince, lütfen bana sadece saksılanmış bitkiler yollayın."[32]

Mösyö Béry, Moïse'in itimadını kazanmış ve zor işleri havale ettiği sadık kahyasıdır! "Kont hazretleri benden size, bahçevanın gittiğine kızmadığını, zira hiçbir zaman iyi bir çiçek, lezzetli bir sebze yetiştiremediğini söylememi rica ediyor. Dolayısıyla, eğer uygun olduğuna kanaat getirirseniz kendisine bahsetmiş olduğunuz adamı alın."[33]

Malikâneyle uğraşmak ve Moïse'in mükemmel olarak addedebileceği misafirperverlik kuralları içinde ev sahibini, ailesini ve davetlilerini ağırlamak üzere, bir kapıcı çifti, bir kahya, bir aşçı, bir çamaşırcı, bir arabacı, bir seyis ve gündelikçi işçiler çalıştırılmaktadır. Sürek avı ve genellikle av Camondolarda pek revaçta olan bir meşgaledir: Moïse, ufak ufak malikânenin etrafındaki koruları satın alır ve 1912'den itibaren, komşusu Baron Robert de Rothschild'den "Creil, Apremont, Aumont, Verneuil ve Fleurines belediye sınırlarında kalan 1.131 hektar 24 ar ve 86 santiarlık arazi ve koruluğun av hakkını" kiralar. Aynı şekilde "mültezime ait olan küçük Malassie şatosu ve müştemilatının"[34] da kullanım hakkını elde eder.

---

32 NCMA, Moïse'in mektupları, 3 Ekim 1906.

33 NCMA, Moïse'in mektupları, 30 Nisan 1926.

34 NCMA, Aumont avlığı, kira kontratosu 20 Mart 1912. Malassise Şatosu Apremont belediye sınırları içindedir.

1913 - Moïse de Camondo (1860-1935), (Nissim-De-Camondo Müzesi).

Moïse, Eylül'den bahar sonuna kadar, hemen hemen her haftasonu on kadar dostunu, nadiren daha fazlasını, ava davet eder. Jacques ve Louis Helbronner, Pierre ve Robert de Gunzbourg, Oscar Roditi, Menierler, Baron de La Giraudière müdavimler arasındadır. Komşuları ve yakın dostları Kulplar ve Kont de Valon davetlerin temel direğidir. Moïse, Nissim ve Béatrice dostlarıyla Halatte ormanının bol avlı korularında sürek avına çıkarlar. "Dağ bayır" giden ekibin başını Kont de Valon çekmektedir. Erkekler üstlerinde mavi redingotlar, kafalarında siyah av şapkaları, kadınlar koyu elbiseli ve başlarında üç köşeli şapkalarıyla, bütün gün zevkle at binerler ve avcı borularının öttürülmesiyle son bulan bu değişmez ayine katılırlar. 1885'ten beri kadınlar da bu ekibe kabul edilmektedir. Tutkulu bir binici olan Béatrice bu spora delicesine merak sarar. En yakın dostlarını da, gençliğinden beri içinde bulunduğu bu ekipte edinmiştir. Fotograf makinesiyle Saint-Hubert törenlerinin zenginliğini, "bouton"ları[35], köpeklerin sabırsızca itişmelerini, bir geyiğin can cekişmesini ölümsüzleştirmiştir.

Av başbekçisi Paul Bonnal ve sülün bekçisi François Michelon, arazideki av hayvanlarını kollamak, beslemek, dört ve özellikle de iki ayaklı zararlıların önüne geçmek üzere tam gün istihdam edilmişlerdir. Kaçak avcılarla mücadele, büyük bir ciddiyet ve kendilerine verilen tüm yetkiyle ifa ettikleri bir görevdir. Paul Bonnal, işlek bir el yazısıyla araziyi kontrol devriyelerini; tuzak kuranların, ikaz ettiklerinin, tartıştıklarının sayısını, tuttuğu zabıtları en ince ayrıntılarıyla rapor etmektedir.[36] Zabıtları takip eden mahkeme oturumları yerel basın tarafından yansıtılmakta ve bu haberlerin her biri, av ganimeti gibi kesilerek raporların sonuna iliştirilmektedir!

> "*Apremont. Tuzak Kuruyordu.* Wasse André, (34), Mösyö de Camondo'nun tavşanlarını yakalamak üzere pirinç-

35 Av alayı mensuplarına verilen isim, Fransızca "düğme" anlamına gelir.

36 NCMA, Aumont avlığı.

ten yular tuzakları kurmaktaydı. Bu aşırı ilgi başbekçi Bonnal'ın hoşuna gitmemiş olacak ki adamı dava etti. Netice: altı gün hapis ve 50 frank para cezası."

Ancak cezalar bu işi meslek edinenleri pek ikna etmemiş olacak ki...

> "*Daha önce de onyedi kere mahkum olan Tempete Louis* Mösyö Camondo'ya ait sülünleri çalmış ve bu arazi sahibinin topraklarında avlanmıştır. Ancak, başbekçi Bonnal'in oğlu tarafından yakalanma bahtsızlığına uğrayan kaçak avcı Tempête ceza koleksiyonuna üç ay bir gün hapis ve 200 frank para cezası katmış oldu."

Bu sürekli ihtimam ve denetlemelerin semeresi çabuk alınır, Kont de Kersaint'in de yazdığı gibi misafirler gözlerine inanamamaktadırlar:

> "Dün geçirdiğimiz muhteşem gün için size nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum. Kuşların sayısı ve *kalitesi* bakımından, şu anda Fransa'da mevcut en güzel ava sahipsiniz. Hayatımda bu kadar güzel sülünler görmedim, beni düşündüğünüz için size çok teşekkür ederim."[37]

* * *

Sürprizlere yer olmayan bu tekdüze hayatı sürerken, Moïse XVII. yüzyıl mobilya ve kıymetli eşyaların koleksiyonuna da devam etmektedir. Her zaman en nadide parçalara sahip olma iddiasının, sanatsal yaratıcılığın onda uyandırdığı ilginin evlilik hayatında yaşadığı hezimeti telafi ettiği, bir boşluğu doldurduğu düşünülebilir. Ancak bu, Moïse'in mensup olduğu çevrede ve ailesinde, sanat eserlerini biriktirmenin, eserleri en uygun yerlerde sergilemenin bir gelenek haline geldiğini de unutturma-

37 NCMA, Moïse'in mektupları, 10 Kasım 1924.

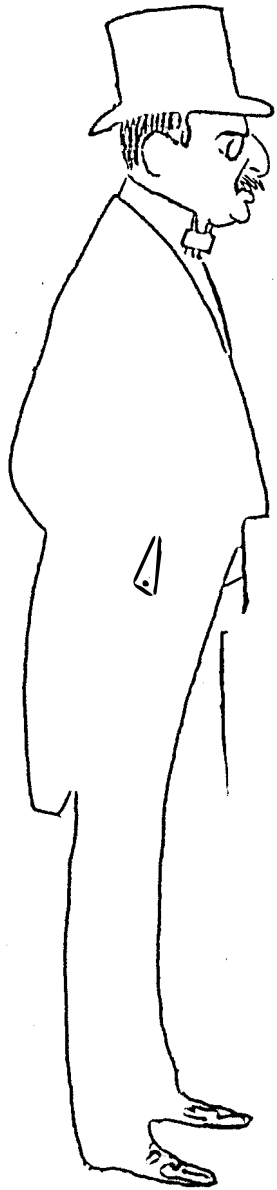
malıdır. Ama, bir nesillik bir sürede, içinde bulunulan toplumla bütünleşme stratejisinin bir parçası olan bu merak, önce kişisel bir zevkin ifadesi, ardından da, Moïse'le birlikte münhasıran bir tutku haline gelmiştir. XVIII. yüzyıl ise Goncourt kardeşler ve İmparatoriçe Eugénie'nin ilgisini çekmesiyle birlikte moda haline gelmiştir. Bu devre ait eşyalar servet sahibi yüksek sosyetenin simgesi haline gelerek, sosyetik bir sosyal hayatın debdebeli ortamını oluşturan, zarif ve ince bir yaşam tarzına tekabül eder olmuştur. Değişik zevklere sahip amatörler olmakla birlikte, Rothschildler de bu devre özel bir ilgi göstermektedirler. Elisabeth de Gramont, Barones Adolphe'un evinde tamamen XVI. Louis tarzında döşenmiş bir salon görünce hayretlere düşmekte ve muzip bir gözlemle "tarza gösterilen aşırı sadakat, salonun o devrin otantik bir salonu olmasını engelleyen tek unsur"[38] demektedir. Maurice de Rothschild ise aynı ilgiyi klasik devre göstermektedir.[39] Monceau sokağındaki konağında, "kaideler Houdon, Falconnet, Clodion'un eserlerini taşımakta, duvarları Bouche, Nattier, Greuze ve Hubert Robert'in tabloları süslemektedir".[40] Moïse'in yakından takip etme imkânı bulduğu bir diğer örnek de kayınpederinin ailesidir. Büyük sanat meraklısı olan Cahen d'Anversler, 1895'de Champs-sur-Marne şatosunu satın almışlar ve binayı Aydınlanma Çağı zevkine uygun bir şekilde onarmak için bir servet harcamışlardır. Şatoyu zevkle döşerler: imzalı mobilyalar, duvar halıları ve sanat eserleri, salon ve yatak odalarını süsleyen ahşap oymaların ortasında tabiî ortamlarında yaşamaya devam etmektedirler.

XIX. yüzyılın son demlerinin yaşandığı bu dönemde, Paris, Avrupa'nın bir numaralı sanat eserleri ticareti merkezi olmuştur. Büyük müzayedeler birbirini takip etmekte, koleksiyoncular birbirleriyle amansızca yarışmakta, antikacı dükkânları nadide eşyalarla dolup taşmaktadır. Moïse, 1890 yıllarından itibaren Seligmannların en sadık müşterileri arasına girer. Selig-

38 E. de Gramont, *Mémoires, Au temps des équipages, age.*, s.219.

39 P. Prévost Marcilhacy, *Les Rothschild, bâtisseurs et mécènes*, s.258.

40 E. de Grainont, *Mémoires..., age.*, s.217.

Sem - Moïse de Camondo (1860-1935), (Millî Kütüphane).

mannlar bu konuda öncüdürler. Alman asıllı bu antikacılar Paris piyasasının en iyileri arasında yer almaktadır. Onaltı yaşında Fransa'ya gelen Jacques Seligmann, Paul Chevalier ve Charles Manheim gibi uzmanların yanında çalıştıktan sonra, Mathurins sokağında bir dükkân açar. İnceliği ve kıvrak zekâsıyla şehrin bütün büyük koleksiyoncularının takdir ettiği bir uzman haline gelmesi uzun sürmez. İş dünyasına yatkınlığı sayesinde başarıya ulaşır: 1900'da, zerafet simgesi Vendôme meydanına yerleşir. 1905'de New York'ta bir galeri açar. 1909'da, Faugourg Saint-Germain'in eski malikânelerinden Sagan Konağı'na yerleşerek[41] sattığı eserleri devirleriyle uyumlu bir ortamda sergileyen ilk antikacılardan biri olur. Jacques ve Vendôme meydanı 23 numaranın idaresini alan kardeşi Arnold, Moïse'e, -Martin Carlin imzalı bir şifonyer,[42] Jean François Oeben'in atölyesinden çıkma silindirli bir yazı masası,[43] Jean-Baptiste Oudry'nin elinden çıkma *XV. Louis'nin Avı*'nın eskizleri,[44] Niderviller porselenindeıı tuvalet takımı[45] gibi- koleksiyonunun en nadide parçalarını temin edeceklerdir. Ayrıcalıklı müşteri konumundaki Moïse'in bu antikacılar nezdinde açık hesabı vardır. Parçaları alır, dener, değiştirir, ödemeleri taksite bağlar, vadelerin tarihini arzusuna göre değiştirir. İki adam arasında, bazen nazik ve gergin olabilen iş ilişkilerine rağmen latifelerin eksik olmadığı sıkı bir dostluk da oluşmuştur: Versailles Sarayı'nda verilen bir gala gecesinde, Sem'in kalemiyle ebedileştirdiği smokin ve monokluyla Moïse, Jacques Seligmann'a yaklaşır ve laf atar: "Bravo Jacques! Bakıyorum Versailles Sarayı'nı da satın almışsınız!". Antikacı hemen cevabı yapıştırır: "Teşekkür ederim aziz dostum ama hikâyenin sadece yarısını biliyorsunuz, bilmediğiniz de onu satmış oldu-

41 1774-1777 yılları arasında mimar Brogniart tarafından Monaco prensesi için yapılmıştır.

42 Paris, Nissim-de-Camondo Müzesi, env. No: 126.

43 *Aynı*, env. No: 191.

44 *Aynı*, env. No: 440.

45 *Aynı*, env. No: 100.

ğum!"[46] Mizah yüklü bu anekdot antikacının şöhretinin göstergesidir. Seligmann Versilles'ı almasa bile, sarayı baştan başa döşeyecek kadar mobilyaya sahiptir: Vendôme meydanındaki dükkânı en meşhur koleksiyonlardan gelme o muhteşem parçalarla dolup taşmaktadır. Sagan konağı ise Jacques'ın görmeden tamamını aldığı Sackville koleksiyonunun sergilenmesine ayrılmıştır![47] Marki d'Hertford ve Richard Wallace'ın oluşturduğu ve Bagatelle'i süsleyen bu koleksiyonu görmek için dünyanın dört köşesinden meraklılar akın etmektedir. Bu koleksiyondan Moïse 1914'te, 900.000 franka, "iki kanape, bir markiz, on koltuk ve bir adet siperlikten oluşan bir takım"[48] alacaktır. Ödemeyi dört senede yirmisekiz taksitte yapmak üzere anlaşır. 1916 yılında, savaş devam ederken, Jacques, Moïse'den ya en kısa zamanda borcunun tamamını ödemesi ya da faiz vermesi talebinde bulunur. Moïse küplere biner. Antikacı kendini teskin eder ve "sizi rencide etmek niyetinde değildim"[49] diyerek ödemenin ilk karar verildiği şekilde yapılmasını kabul eder. Bu sürtüşmelerden dostluklarına halel gelmez. Ancak asıl yakın dostluk ilişkileri Arnold'ladır. Arnold müşterisinin simetri merakını iyi bilmektedir. İngiltere'de Garnier imzalı lake bir tırnak bulur, parça Moïse'in kendilerinden otuz sene önce satın aldığı bir mobilyanın eşidir![50] Moïse, Arnold'u "kendi antikacısı" olarak addetmektedir, adamı sahiplenmiştir ve çok takdir etmektedir.

"Azizim Arnold,

> Nihayet size uygun bir hekim ve tedavi bulduğunuza çok sevindim ve ümid ederim artık bu sefer tamamen iyileşmiş olarak aramıza dönersiniz.

---

46 G. Seligmann, *Merchants of Art, 1880-1960*, s.15.

47 1912'de.

48 Paris, Nissim-de-Camondo Müzesi, env. No: 135.

49 NCMA, Moïse'in mektupları, 3 Haziran 1916.

50 Paris, Nissim-de-Camondo Müzesi, env. No: 189. Biri 1898'de diğeri ise 1928'de alınmıştır.

Mösyö Georges *Blumenthal*'ın koleksiyonunu bu sonbaharda elden çıkarma niyetinden haberdardım. Satışın büyük kataloğunu aldım, yeniden tetkik edeceğim ve döndüğünüzde sizinle bu mevzuuyu konuşalım.

Sevgilerle"[51]

* * *

Moïse'in Hamelin sokağı 19 numarada kiraladığı konak, muhteşem koleksiyonunun parçalarının geçici mahfazası olacaktır. Irène evi terk ettiğinden beri Nissim ve Béatrice'le burada oturmaktadır. Çocukların koşuşturmaları ve oyunlarından uzaktaki salon ve galerilerde XVI. Louis'nin Versailles'daki oyun odasını süsleyen paravan,[52] Marie-Antoinette'in Saint-Cloud şatosundaki odası için Jean Henri Riesner'in, Bastille'in alınmasından bir sene önce yaptığı nakış masası[53] yer almaktadır. Muhakkak üsüne basmaya bile kıyamadıkları kraliyet menşeli başka bir parça da La Savonnerie'nin, Louvre'un büyük galerisi için yaptığı, şişik avurtlarıyla trompet çalan saçları uçuşan dört kafanın temsil ettiği *Hava* konulu halısıdır.[54] Buffon'un *Tabiat Tarihi*'nden esinlenerek yapılan Sèvres porselen takımı süsleyen egzotik kuşların alacalı tüyleri yemek odasını renklendirmektedir.[55] Jean-Baptiste Huet'nin bir çoban kızıyla delikanlısının pastoral aşklarını resmettiği panolarsa[56] XV. Louis'nin Versailles'daki yazı masasını hatırlatan Jean François Oeben'in harikası silindirli sekreteri çevrelemektedir.[57]

Bütün bu şaheserleri Moïse'in annesinden miras kalan III.

---

51 NCMA, Moïse'in mektupları, Temmuz 1932.

52 Paris, Nissim-de-Camondo Müzesi, env. No: 202.

53 *Aynı*, env. No: 347.

54 *Aynı*, env. No: 176.

55 *Aynı*, env. No: 292-293.

56 *Aynı*, env. No: 186.

57 *Aynı*, env. No: 191.

Napoléon tarzı karanlık malikânede sergilenmesi bir an bile düşünülemezdi. O da düşünmez zaten. Bu eserlere uygun, onlara layık bir mekân lazımdır ve Hamelin sokağındaki konak bunun ilk adımı olacaktır. Moïse bunun için gerekli paraya ve zevke sahiptir. 1910 yılı Aralık ayında gençliğini geçirdiği Monceau sokağı 63 numaranın yıkımına başlanır.

Bu yıkım bugün bize tuhaf gelebilir. Oysa o devirde hiç de şaşılacak bir yanı yoktur. Zira koleksiyonuculuk furyası genellikle inşaat tutkusuyla beraber kendini göstermektedir. Bu tutku, sanat eserleri için muhteşem mekânlar yaptıran Rothschildlerde süreklilik gösterir ve yavaş yavaş kültür ve servet sahibi elitlere sirayet eder. Pereireler, Fouldlar, ama sadece onlar değil, Boni de Castellane ya da Jacques Doucet gibi renkli şahsiyetler de geri kalmazlar. "Destailleurs, Sanson, Mewes, Grand Pierre ya da Sergent hem aristokrasi mensuplarının hem de finans burjuvazisinin takdirini kazanmış, klasik dönem meraklısı mimarlardır."[58] İnsan bir kere daha Cahen d'Anverslerin Paris'teki evlerinin Moïse'in kafasına takıldığını düşünmekten kendini alamamaktadır. Irène'in ebeveynleri, 1882'de H. Destailleurs'den, Paris'in XVI. Belediye Dairesi'nde Beauvais konağının bir kopyasını yapmasını ister. Meşhur Mayenne konağından gelen ahşap işlerinin tamamını satın alıp, salonlarını bunlarla süsletir. Köhne binalardan çıkma parçalara bu özel ilgi de yeni bir şeydir.

Yeni konakların hâlâ çiçek gibi açmaya devam ettiği Monceau ovasında, XVIII. yüzyıl artık iyiden iyiye alışkanlıkların bir parçası olmuştur. Maurice de Rothschild 1910'da René Sergent'dan Monceau sokağı 45-49 numaradaki konaklarını yeniden inşa etmek üzere bir proje yapmasını talep eder, ancak projeyi uygulamaya koymaz. Aynı sene, Moïse de bu mimara müracaat ederek, topladığı mobilyalara uygun bir konak projesi ister. Komşusunun aksine, Moïse mimarın kendisine teklif ettiği projenin cazibesine kapılır: proje Petit Trianon'dan bir uyarlamadır. Moïse'le mimar arasında hemen sıcak bir ilişki başlar. Sergent kendisinden koleksiyonundaki

58 Pauline Prévost Marcilhacy, *Les Rothschild... age.*, s.258.

eserlere uygun ama her türlü konforu haiz bir mekân isteyen müşterisinin dilinden anlamaktadır. Moïse'in çok somut fikirleri vardır ve mimar bunlara saygı gösterir, sadece uyarlamalar yapar. Tedeschi projenin başından itibaren işin içindedir. İşin değişik merhalelerini titizlikle takip etmektedir:

"Mösyö lö Kont,

> Bugün Mösyö Sergent'a uğrayacak zaman bulabildim.
> Anlaşılan planlarından mükemmel bir şey çıkarabilmiş, sizin onayınıza sunmak için dönmenizi bekliyor. Ebadı sizin talebiniz doğrultusunda değiştirmiş, cephenin avluya bakan iki taraftaki yarım ayları düzenlemiş ve Huet salonu için daha uygun bir çözüm bulmuş. Yeni haliyle altıgen olmak yerine beyzi, net bir şekli olacak ve bu haliyle de binanın bütününe daha estetik, daha mimari bir görünüm kazandıracak.[59] (...)"

Moïse bütün titizliği ve mükemmeliyetçiliğini, hayatının eserini yapacağı bu araziye teksif etmiştir. Her bir ayrıntıya şahsen nezaret etmekte, bütün şantiye toplantılarına sektirmeksizin katılmaktadır. Projenin her bir planını zevkle tartışmakta, kılı kırk yarmaktadır... kısacası hiçbir şeyi tesadüfe, keyfiliğe bırakmaz.

"Aziz Mösyö Sergent,

> Biraz evvelki randevumuzdan sonra Bourdier ile uzun uzun merdiven trabzanı konusunda görüştüm.
> Bourdier'ye göre, kullanılmış olunan altınla istediğimiz neticenin alınması katiyen mümkün değil; onun kanaatince *limon rengi altın* kullanmak ve cilasını da işin ehli birine yaptırmak lazım.
> Bana kalırsa bu durumda, Baguès firmasına memnuniyetsizliğimi ifade ettikten sonra, bu iş için Bourdier'ye

59 NCMA, Tedeschi'nin mektupları, 16 Eylül 1910.

müracaat etmelerini telkin edebilirsiniz, tabiî giderleri onlara ait olmak üzere, zira bana iyi yapılmış ve hem sizi hem de beni tatmin edecek bir iş sözü var. (...)

Bu meseleyi en kısa zamanda halletmenizi rica ederim..."[60]

Moïse birçok kez Sergent'dan, odaların oranlarını daha iyi kavrayabilmek, döşemesine karar verebilmek için maketler yapmasını ister:

"Aziz Mösyö Sergent,

Bu sabahki konuşmamız muvacehesinde, Mösyö Fabre'ın Rennes sokağındaki dükânında bulunan iki feneri görmeye gitmenizi rica ederim. Ölçülerini alıp, merdiven boşluğu maketimize asılmak üzere birer maketlerini çıkartırsanız çok memnun olurum."[61]

Üç yıl süren inşaatta, kırk kadar ayrı meslekten usta birbirini izleyecek, bu zarif ve ince dekoru en ufak ayrıntılarına kadar kurmak için iki milyon frankın üstünde para harcanacaktır. Oranların, renklerin seçilmesinde, mobilyaların ve yerlerinin belirlenmesinde uyum, anahtar kelimedir.

Netice göz kamaştırıcı olur: her odada, projelendirme safhasında bol mikarda satın alınan eski ahşap parçalar mobilyalara, halılara, duvar halılarına, tablolara, heykellere ve porselenlere mekân olur. Saatler, şamdanlar ve bronz eşyalar etrafa pırıltılarını saçarlar. Evin, içi değil sadece etrafı da Moïse'in mükemmellik kıstaslarına uygun olarak titizlikle düzenlenir. Hali hazırda var olan İngiliz tarzı bahçeyi yeniden düzenleyen peyzaj mimarı Duchêne, taraçada şimşir ve çiçeklerden oluşan bir de tarh yapar. Çin kurtbağırları, akağaç, ceviz ağaçları, akasya ve erik ağaçlarından bir yeşillik seti konağın Moncaeu parkıyla sınırlarını çizer ve evi meraklıların ilgisinden korur. Açelya,

60 NCMA, Moïse'in mektupları, 28 Ekim 1913.

61 NCMA, Moïse'in mektupları, 19 Temmuz 1911.

Ağustos 1917 - Teğmen Nissim de Camondo (1892-1917) (Nissim-de-Camondo Müzesi).

katmerli zakkum ve şakayık tarhları bahçeye renk ve rayiha katmaktadır.

Amaca nail olunmuştur: aslına uygun bir XVIII. yüzyıl tarzı aristokrat malikânesi inşa etmek ve zahiri mükemmeliyete ulaşmak.

Moïse bu başarıya imza atan kişinin yeteneğini takdir etmektedir:

> "Mösyö Sergent, XVII. ve XVIII. yüzyıl mimarlarına taş çıkaran bir sanatçı olmuştur, beni memnuniyete gark ederek yaptığı konak tam bir başarı örneğidir."[62]

62 NCMA, Moïse'in Madam René Sergent'a mektupları, 13 Mayıs 1932.

Şimdi geriye, parlak ve canlı davetler için biçilmiş kaftan olan bu malikâneye bir ruh kazandırmak kalmıştır. Ancak, inşaat daha yeni bitmiştir ki, herkesi belirsizliğe ve beklemeye sevk eden savaş patlar.

Savaş

"3 Ağustos 1914

Sevgili babacığım,

Uzun bir yolculuktan sonra nihayet vasıl olduk. Sabah saat dörde doğru gemiden indik ve bir saat sonra da birliğimize iltihak ettik. (...) Savaşta olduğuma inanamıyorum. Her şey sanki askerî manevradaymışız gibi ve moralimiz çok iyi. Buraya yakın bir yerde bir casusun idam edilmesiyle gerçeğin farkına vardım. (...)

Bana iki şekilde yazabilirsin, Senlis ya da 6. Ordu vasıtasıyla, böylece ikisinden birinin elime geçmesi kesinleşir.

Seni ve Béatrice'i sıkı sıkı kucaklarım.

Nini"[63]

Bu, 6. Ordu 3. Alay 3. Süvari birliğinde başçavuş yardımcısı, yirmialtı yaşındaki genç Nissim de Camondo'nun babası ve kızkardeşine yolladığı sayısız mektupların ilkidir. Savaşın ilginç bir güncesi şeklindeki bu mektuplar, Nissim'in yaşadığı olayları günü gününe tasvir etmektedir. Anlatım, canlı ve çevik, tasvirler ayrıntılı ve teşbihli, üslup sade ve dolaysızdır. Duygu yüklü mektuplardır bunlar. İçtenlikleri okuyanı mütehasis etmekte, Nissim'in cesaretine hayran bırakmakta, anbean yaptığı fedakârlıklar, neşe dolu vatanperverliği, etkilemektedir. Bu mektubuyla, ailesine beslediği sevgi ve bağlılığı dile getirmektedir. Babasına olan güçlü duygularını açığa çıkarmaktadır: Nissim babasına fütursuzca sen diye hitap etmekte

63 NCMA, Nissim II, savaş. Takip eden bütün diğer mektupları.

ve ona sevgi dolu lakaplar takmaktadır. İlişkilerinin yakınlığı ve sıcaklığı, ebeveyn ile çocukları arasına mesafe koyan devrin Fransız aristokratik ailelerinde geçerli olan aşırı saygı gösterilerinden çok uzaktır. Savaşın bu ilk yıllarında, Nissim'in vatana hizmet aşkı, tehlikede yaşamanın yarattığı sarhoşluk ve geride, endişe içinde bıraktığı yakınları için hissettiği duygular arasında kaldığı anlaşılmaktadır. Bu his onu sonuna kadar takip edecektir.

O meşum 28 Haziran perşembe gününden sonra olaylar hızla birbirini takip eder. Parisliler, mevsimin son olayı Longchamp Grand Prix'sine akın ederlerken, Arşidük François-Ferdinand ve karısı Hohenberg Düşesi kimsenin bilmediği bir bölgenin, Bosna'nın, kimsenin adını bile duymadığı bir şehrine, Saraybosna'ya yaptıkları resmî bir ziyaret esnasında bir suikaste kurban giderler... Bir kıvılcımdan büyüyen yangın gibi bu çifte katliam, yüzyılın başından beri birbirine meydan okuyan, bir tarafta Almanya, Avusturya ve İtalya, diğer tarafta da Rusya, Fransa ve Büyük Britanya olmak üzere iki bloğu savaşa sürükler. Gerisi çorap söküğü gibi gelir. 26 Temmuz günü Avusturya Sırbistan'a savaş ilan eder. 30'unda Rusya genel seferberlik ilan eder. 1 Ağustos'ta savaşa girme sırası Fransa ve Almanya'nındır. Almanya önce Rusya'ya ardından da 3 Ağustos'ta Fransa'ya savaş açar. Ve nihayet ertesi gün, kendini tehdit altında hisseden endişe içindeki İngiltere savaşa girer. Avrupa, şuursuzca ve heyecanla uzun sürecek bir felakete doğru yelken açar. Bu Stefein Zweig'ın deyimiyle "dünün dünyası"nın sonudur...

"10 Ağustos 1914

Sevgili babacığım,

Sana haber yollamayalı üç gün oldu. Muhteşem merhaleler katettik, kuzeye doğru zorlu yürüyüşler yaptık ve kendime ayıracak bir dakikam bile olmadı. Otuzaltı saat boyunca aç bilaç, uykusuz, ordugâhta atların arkasında çimenlerin üzerinde iki saat uykuyla yüzseksen kilometre, işte son marifetimiz de bu! (...)

Dinant yakınlarında Bourrang'dayız ve buradan nereye gideceğimiz hakkında hiçbir fikrim yok. Belçika'yı her yönde kat ettik ama Almanların asıl ağır kuvvetlerini bulamadık. (...) Karşılaştığımız Alman süvari alaylarının moralleri çok bozuk. Dün üç süvariyle tek başımayken devriye gezen mızraklı askerle karşılaştık. İkisini öldürdük, üçünü esir aldık, elimize dört de at geçirdik, geriye kalanlar kaçtı. Akıllarındaki tek şey teslim olmak. Bizim birliklerin morali mükemmel ve Almanların üstüne koyun sürüsüymüş gibi atılıyorlar. Şimdilik pek bir eğlenceli. (...) Benim için endişe ettiğinizi bilmesem ve apandisitimin vahim bir hale dönüşmeyeceğinden emin olsam keyfime diyecek olmayacak.

Seni sevgiyle öperim.

Nini"

"12 Ağustos 1914

Sevgili babacığım,

Dün elime Béatrice'in, son sayfasını senin yazdığın mektubu geçti ve çok mutlu oldum. (...) Sanırım bir hafta kadar Namur taraflarında istirahat edeceğiz. Zaten böyle devam etmemiz mümkün değil, askerler de atlar da tükenmiş vaziyetteler. Düşman karşısındaki kayıplarımıza gelince, kayda değer bir şey yok. Düşmanın morali (süvari sınıfından bahsediyorum) tamamen sıfıra inmiş durumda, bizi görür görmez ya teslim oluyorlar ya da kaçıyorlar. Her gün esir alıyoruz. (...) Hayatımda Belçika'ya Sedan'dan Sloing üzerinden Bouillon'a girişimizden daha güzel bir şey görmedim. Periler aleminde gibiydik. (...)

İşte babacığım şimdilik haberler bundan ibaret; hep sizi düşünüyorum ve size günü gününe haber veremediğim için çok üzülüyorum, ama inanın tek tasam bu, yoksa burada şu anda sürdüğümüz hayattan büyük keyif alıyorum."

Moïse'in aşırı endişeli hali, tasasız bir görüntü sergileyen Nissim'e çok ağır gelmektedir. Nissim babasına savaş heyecanını aktarmaya, savaşın başlarında hakim olan keyif ve dinamizm veren iyimserliği ona aşılamaya muvaffak olur. Fransızların büyük bir çoğunluğu için bu enerji 1871'den beri beklenen rövanş beklentisinden kaynaklanıyorsa da, genç askerler için tarih burada başlamaktadır.

Ancak General Joffre'un taarruz kararı hezimetle neticelenir. Alman mitralyözleri ve top bataryaları taarruzu geri püskürtmekte gecikmez. Sonuç bozgundur. Vuruşarak ricat eden Fransız ve İngiliz ordularının bütün hayalleri yıkılır. Sarsılan Nissim her şeye rağmen cesaretini muhafaza eder.

"21 Ağustos 1914

Sevgili babacığım,

Tahliye edilen ufak bir grup askerden istifade sana haberlerimi yolluyorum. Savaş şartları daha şimdiden çok zor olmakla birlikte ben iyiyim. (...)"

"26 Ağustos 1914

(...) Moralimiz çok iyi ama güneye doğru kaçanların (binlerce kişi) görüntüsü askerleri etkiliyor, ilerleyememekten nefret ediyorlar. İlk ileri hareketimizde bu his kaybolacak. Sıhhatime gelince, apandisitimden artık bir şikâyetim yok, genel olarak da iyiyim.

Hoşçakal sevgili Piche, seni çok öperim, güvenim tam."

Gerçekten de 20 Ağustos'tan beri zafer sarhoşluğuna kapılan Alman orduları, Fransız ve İngiliz birliklerini önlerinde sürüklemektedir. Tek direnen Maubeuge kalesi kalmıştır.

"1 Eylül 1914, Noailles

Sevgili babacığım,

Sana yazmayalı epeyi oldu. Fosse'tan beri ilk defa bir

yerde rahat bir gün geçiriyoruz.

Fosse'tan beri yürüdük, geriledik, araziyi adım adım terk ettik. Her akşam kendimize, "Artık bitti! Yarın taarruza geçiyoruz!" diyerek bütün Kuzey Fransa'yı boydan boya katettik. Ama her seferinde ertesi gün yoğun top atışları altında kaçmak zorunda kaldık. Düşmanı yenmek için bizim, süvarilerin yapacağı bir şey yok, (...) piyadeye ihtiyaç var, oysa Maubeuge tahkimli ordugâhından beri bir tane bile piyade görmedim. Maneviyatımız açısından acı bir durum, yoksa nihai netice konusunda bir şüphem yok, Paris'e öyle kolay kolay giremezler. (...) Hoşçakal babacığını.

Seni bütün kalbimle kucaklarım.

Artık Paris'e bu kadar yakınlaştığımıza göre bir serbest geçiş vesikası alıp arabayla beni görmeye gelebilirsin. Pek uzakta olmayacağım.

Bugün Beauvais'nin güneyinde Noailles'dayım.

Öpücükler.

Nini"

Paris çok yakındır, hatta o kadar ki, başkent için endişe duyan hükümet Bordeaux'ya taşınır; başkentin yakında talan edilip ateşe verileceği korkusuyla, imkân bulan herkes hükümetin örneğini izler ve kaçar. Moïse ve Béatrice genel panik havasına kapılıp Arcachon'a sığınırlar.

"4 Eylül 1914
Auberenville, 40 para yolunda

Sevgili babacığım,

Dün Julien Reinach'tan Paris'ten ayrılarak Arcachon'a gittiğini öğrendim; oradaki adresini bilmediğimden bu mektubu Paris'e yolluyorum, oradan sana yollarlar, adressiz bir mektup da Arcachon'a gönderiyorum.

Genel durum hakkında herhalde senden daha az bilgiye sahibim. (...) Sen nehrinin bulunduğumuz bu sol

yakasında bir tehlike olamaz, zira bütün köprüler (Meulan, Oissy, vs.) mayınlandı. Bir kibrit çakmak yeterli. Ben iyiyim, bir ihtimal bu kovboy hayatı tamamen iyileşmeme vesile olacak. (...) Size yazdım mı bilmiyorum, ama dün alay karargâhına çağrıldım ve albay tarafından bütün süvari alayının önünde tebrik edildim. Oysa hiçbir şey yapmamıştım: düşman ateşi altında atımdan inerek, iki adamımla birlikte yere düşüp atının altında kalan süvarilerimden birini kurtarmıştım. Benim yerimde herkes aynı şeyi yapardı. Beni en çok memnun eden, kılıca karşı mızrakla teketek dövüşte devirdiğim ölüm süvarisi oldu. Almanya'ya dönemeyecek bir asker daha."

Hava kuvvetlerinden düşman hareketleri üzerine bilgi alan General Gallieni 5 Eylül'de yeniden taarruza geçer. Böylece La Marne muharebesi başlar ve 10 Eylül'e kadar bütün cephe boyunca bütün şiddetiyle devam eder. Babasını teskin etme endişesiyle Nissim Nanteuil-le-Haudouin'den ona şu satırları yazar:

"Sevgili babacığım,

Ben gayet iyiyim. Çarpışmalar beş gündür devam ediyor. Muazzam bir cephe boyunca vuruşuyoruz; top sesleri Meaux'dan Crépy'ye kadar ortalığı çınlatıyor; Evvelki gün Crépy'de konakladık. Boche'lar (Almanlara takılan lakap, -ç.n.) her şeyi yerle bir etmişler. Savaşın harap ettiği bir ülkenin nasıl olabileceğini asla tahayyül bile edemezsin, kırk kilometrelik bir alanda tek bir köy ayakta kalmamış. Her şey yakılmış. Adeta bir çöldeyiz. Ne bir tavuk ne bir yumurta bulmak mümkün. Ne bir canlı ne ayakta bir yapı."

Fransız orduları kaçan düşmanı takip etmektedir ama zayiat çok yüksektir. Askerler perişan, top bataryaları mühimmatsızdır.

"17 Eylül 1914

Sevgili babacığım,

Son derece iyiyim; sol kanattayız ve sürekli ilerliyoruz.

Her şey yolunda yalnız artık üstümüz başımız perişan ve geceleri gitgide soğuk olmaya başladı."

Ve Nissim kalın yün çorap, yine kalın kırmızı (!) don, soğuktan korunmak için kapitone ceket ve "simsiyah üstelik de kıvır kıvır (evet efendim!) sakalını[64]" traş etmek için ustura ister.

Bir ay daha süren çarpışmalar orduları telef eder. Hâlâ aynı şevki muhafaza eden Nissim, nefes nefese bir savaş muhabiri gibi, olayları saati saatine aktarmaktadır.

"25 Eylül 1914

Fouquescourt'da durmak dinlenmeksizin bütün gece çarpıştık, şu anda sabahın dördü, hepimiz pancar tarlalarında, piyadeler gibi dolaşıyoruz (...) ondördüncü ve yirminci alaylar gelinceye kadar son adamımıza kadar dayanmak zorundayız, bakalım ne olacak.

Saat 6. Tam bir saattir top ateşi altındayız; hepimiz yerde mevzilenmiş vaziyette sürekli ateşe mukabele ediyoruz; galiba ondördüncü alay yetişiyormuş.

Saat 7. Ondördüncü alayın öncüleri geldi, yirminci alayınkiler de. Piyadeler bizi koruyor; geçtiler bile. Hayatımda böyle bir top yağmuru görmedim. (...) İlerliyoruz, muhteşem bir şey. (...)

Mektubuma burda son veriyorum, ikinizi de çok öperim."

Bu satırları okuyan Moïse'in endişeye gark olduğunu tahmin etmek zor değildir. Az çok düzenli bir şekilde eline ulaşan bu mektuplardaki şevk endişelerini gidermeye yetme-

64 NCMA, Nissim II, savaş, 1 Ekim 1914.

mektedir. Oğlu gittiğinden beri, kutsal birer emanet gibi sakladığı her mektubu, herkesin okuyabilmesi için daktiloya çekmektedir. Her ayrıntı hummalı bir şekilde tasvir edilir, yorumlanır, abartılır. Nissim, serüvenleri Konstantiniye'ye kadar anlatılan bir kahramandır artık. Tedeschi, Léon Piperno'ya şöyle yazmaktadır:

> "Kont oğlundan düzenli olarak haber almakta. Bütün mektuplar da iyi haberlerini vermekte. (...) Son mektup 27 Eylül tarihli. Şu anda da mektubu yazdığındaki gibi afiyette olmasını dileriz, ama bu habersiz geçen uzun süre de bizi endişelendirmiyor değil ve dehşetli kaygı duymaktayız. Kont sevgili oğluyla gurur duyabilir. Savaşın başından beri durmadan savaşan, cesur bir oğlan, alayın huzurunda tebrik de almış, çok gurur verici bir durum, muhakkak askerî nişan da verilir.
>
> Allah onu korusun ve bize sağ salim geri yollasın."[65]

Ve muharebe devam etmektedir... Nissim karşılaştığı güçlükleri metanetle göğüslemektedir.

"8 Ekim 1914

"Sevgili babacığım,

> Hiç dünkü muharebe gibi bir çarpışma yaşamadık. Piyadeler yetişemeyince onların yerine biz, yayan olarak Almanların çok iyi korudukları bir mevziye karşı taarruza geçmek zorunda kaldık. Bizim yaklaşmamızı beklediler ardından ateş açtılar; büyük zayiat verdik. Jacques Truelle yanımda yürürken bir top mermisi gelip tam ayaklarımızın dibinde patladı. Zavallının sol bacağı paramparça oldu, bu gece de kesmek zorunda kaldılar; korkunç bir şey. Ama muhteşem cesaretli, o haliyle bile latife yapmaktan geri kalmadı. Cesur bir çocuk. Madalya almaya namzet gösterildi. Aynı mermi altı da atı telef

65 NCMA, Moïse'in mektupları, 19 Ekim 1914.

etti. Bense sıyrık bile almadan kurtuldum. Gerek görürsen ailesine haber ver.

Seni sevgiyle kucaklarım.

Nini"

Çarpışmaların şiddeti, mermi yağmurları, beklenmeyen alarmlar ve buz gibi hava Nissim'in güvenini sarsmaya yetmez. Bütün sakinliği ve saflığıyla babasını teskin edeceğini düşünerek ölüleri ve yaralıları saymaktadır:

"15 Ekim 1914, Fosse

(...) Piyadelere nazaran bizim aldığımız riziko nedir ki? Hiç, yüz kere hiç.

Şu anki piyade alaylarında bulunan elli subaydan ve on erden biri bile 1 Ağustos tarihinde bu alayda yoktular. Gerisi hep yavaş yavaş safları dolduran muazzaflar. Hatta muharebenin başında yaralanıp cepheye geri dönenler bile var. (...)"

"16 Ekim 1914

(Mektubuma) ara vermek zorunda kaldım, zira atların arasına bir mermi düştü ve bayağı bir ziyan verdi. Yeniden devam ediyorum. Dün sabahtan beri, üç gün önce Almanları kaçırmak için yakıp bombaladığımız köydeyim.

İngilizlerle omuz omuza çalışıyoruz, birçok kez tercüman olarak hizmet verdim. Sana sadece beykın, corned-beef, marmelat, jam ve cheese ile beslendiğimi söylememe herhalde gerek yok, üstelik bol miktarda ve en iyisinden. İngilizler bana harika bir muşamba parçası verdiler, yağmurdan korunmak için her işimde kullanıyorum. Bana yolladığın giysiler daha yeni elime geçti; çok memnun oldum; bütün bunlar bu rutubetli, çamurlu, sisli memlekette çok işime yarayacak."

Allahtan Moïse'in endişelerinin azaldığı anlar da vardır. Yeniden kendine geldiğinde, 9 Kasım'da Emmanuel Hillel'e şunları yazar:

> "Oğlumdan bugüne kadar iyi haberler aldığımdan duyduğum memnuniyeti seninle paylaşmaktan mutluyum, çetin muharebelerden sonra artık cephe arkasında! Bu sayede biraz dinlenebilecek, buna çok ihtiyacı vardı. (...)"[66]

Moïse sevinirken, Nissim, beklenmeyen bir tepkiyle, çarpışmaların bitmesiyle şaşkına döner, kızkardeşi Béatrice'e açılır:

"29 Ekim 1914

Sevgili Bella'cığım,

> (...) Artık İngilizlerle beraber değilim. Laventie tarafına bir dolu Hintli geldi ve bizim Fransız birliğinin yerine yerleştirildiler. Bizim birlik de hava tebdiline yollandı. (...) Hayatım karman çorman oldu, bütün gün *hiçbir şey* yapamamanın sıkıntısıyla, eller cepte volta atıyorum, yakındaki bir çayırda serbest dolaşan atlarıma nezaret ediyorum ve bilhassa da uyuyorum. (... Gazeteleri okudum, haberler çok iyiye benziyor; ama sakın Almanların tamamen vazgeçtiklerini sanmayın; bu son günlerde birçok esir Almanı sorguladım: savaşın kendileri için kaybedildiğinin farkındalar, ama muhteşem bir şekilde dövüşüyorlar ve sanıldığı kadar da yorgun değiller. Bizimkilerine nazaran çok daha ağır zayiatlarına rağmen, son derece disiplinliler ve hiç de bozgun halindeki bir ordunun askerlerine benzemiyorlar."

Günler geçmektedir ve Nissim yeniden kardeşine sıkıldığını itiraf eder: Ne tuhaf bir savaştır ki bu beklemek, savaşın ateşinden daha beterdir.

---

66 NCMA, Moïse'in mektupları, 9 Kasım 1914.

"Sana asker hikâyeleri anlatmak istemiyorum, bu hikâyeleri Piche'e saklıyorum."[67] Kardeşine ortak dostlarından haberler verir, kimilerini tehlikelerden uzakta "arazi" olmalarından dolayı ayıplar. Biniciliğe olan merakını bildiğinden, ona uzun uzun bu en sevdiği konudan bahseder: dostları Kulpların atı "Pickwick ayağı tutuk diye, sahiplerinin Valgence-use'deki arazilerinde kalabildiği için şanslıymış. Madam de Casteja'nın güzel doru kısrağı Charleroi'da başından vuruldu. Seyisin atı Louvet de burada, Baudrierlerin gri atı Rayon d'or da burada. Gabarrot ondört at eskitti, bense onbirincideyim... (...)

Hoşçakal sevgili Bella'cığım; aklım hep sende; fotoğrafın hep üstümde, seni bütün kalbimle kucaklarım."[68]

1 Kasım'da Nissim yeniden, artık sabitleşen ve Kuzey Denizi'nden Vosges'lara kadar uzanan, cepheye yollanır. İki ordu siperlerin içinde hareket etmeden, birbirlerinin karşısında beklemededir; binlerce asker kışı, öylece, siperlerin yanına kazılan çukurlarda geçireceklerdir. Yağmura, kara karşı, teneke ve tahta parçalarından yaptıkları damların altında, eğer biraz şansları varsa, viran bir evde buldukları sobayla ısınmaya çalışarak korunacaklardır. 7 Kasım tarihli mektubunda Nissim bu ilk deneyimini anlatır:

> "Geceyi siperleri düzeltmek ve derinleştirmekle geçirdik. Gün ağardığında karşımızda Bocheların siperlerini bulduk. En uçtaki manga bizden dörtyüz metre mesafedeydi. Bu mesafede o kadar burun burunaydık ki, karşı tarafın yaylım ateşine yol açmadan herhangi bir hareket yapmak mümkün değildi. Gündüz ancak karın üzerinde pür dikkat sürünerek hareket edebiliyorduk. İaşe ikmali ancak gece vakti, o da büyük bir sesssizlik içinde gerçekleşebiliyordu. Burada tam üç gün dört ge-

67 "Piche" Nissim'in babasına hitap şekillerinden biri.

68 NCMA, Nissim II, savaş, 16 Kasım 1914.

ce kaldık, inan bana hiç hoş bir yanı yoktu. (...) Ümit ederim siper nöbetimizin sırası birkaç günlüğüne geçmiştir. Çünkü gerçekten, özellikle geceleri, dizlere kadar su içinde, içine işleyen siste kalmak korkunç birşey. (...) Beslenmemiz gayet sağlıklı, ama hep aynı şey, dana, piliç ve tavşan eti. Geçen gün iaşe siperlere ulaşamayınca, bir domuz kestik. Yaban domuzuymuş gibi üzerinde bir süngüyle servis yaptım, Kasımın 4'üydü, Saint-Hubert'in arifesi. Bunu söylemek beni mutlu etmiyor ama çok eğlendim; hayatımda bu kadar güzel pirzola yemedim, harikaydı. Bu arada mutfaktan ben sorumluyum ve daha şimdiden birinci sınıf bir aşçı olmaya başladım."

Moïse bu mektuba uzun uzun cevap verir. Bu mektup oğluna yolladıklarından tek geriye kalanı. Oğlunu seven, dikkatli, oğluna bilgi vermeye onu eğlendirmeye gayret gösteren bir babanın satırlarıdır bunlar. Ve vatanperverliğini, savaşı kazanmak için yararlı olma tutkusunu da ortaya koyar.

"Salı, 17 Kasım 1914

Nini'ciğim,

Bu sabah hem 7'si ve 8'i tarihli uzun ve güzel mektuplarını, hem de 9'u tarihli matbu kartını aldım. Bu tür kartları daha önce İngiliz askerlerinin kullandığını görmüştüm. Çok kullanışlı, bana bunlardan her gün bir tane yollarsan, hem fazla zamanını almaz, hem de beni rahatlatmış olursun.

Mektupların hepimizi bahtiyar etti. Bütün yakınlarımıza dostlarımıza okutuyoruz; hatta herkesin okuyup ilgiyle yorumladığı mektupların Paillard'da bile başköşedeler.[69] Buraya döndüğünde seni büyük tezahürat bekliyor.

69 Lokantanın adı.

3'ü tarihli mektubunu aldım, benden istediğin her şeyi yolladım, bir fotoğraf makinesi eksik, onunla da meşgul oluyorum. Yiyeceğe gelince, gazetelerle birlikte düzenli olarak yollayacağım.

Bahsini duyduğun Rus zaferi doğru. Varşova'ya 12 km yaklaşan Almanlar eski sınırlarına geri püskürtülmüş (...) ve Rusların büyük bir orduyla Silezya'yı işgal edeceği söyleniyor. Kısacası bu açıdan işler iyi gidiyor ve burada herkes Almanların Moskovalı istilacıları geri püskürtmek için bizim cepheden asker çekmesini bekliyor. İşte o zaman uzun zamandır beklediğimiz zaferi nihayet elde edeceğiz.

Buradan haberlere gelince, 1914 tertibi hazırmış, gayet iyi talim görmüşler, iyi donatılmışlar ve yakında yardımınıza koşacaklar.

Genellikle havaların kötü gittiği bir ülkede havanın iyi olması gerçekten beklenmez bir şans. Saint-Hubert gününü bu azize layık olmayan bir hayvanla da olsa kutlamış olmanıza sevindim. Bu arada, cephedeki dostun yüzbaşı Marolles, Kulp'a Saint-Hubert gününü unutmadığını ve bir çavuşla gidip düşman siperlerine el bombası atarak kutladığını yazmış.

Söz avdan açılmışken, av hayvanlarının, birkaç kaçak avcının sebep olduğu kaçınılmaz zaiyat dışında, aynen bıraktığın gibi olduğunu; beslemesi ve bakımı serbest olduklarındakinden daha kolay olduğundan binikiyüz kadar horoz ve tavuğu kümeslere aldığımızı söyleyeyim. Dört ayaklı av hayvanlarında da önemli bir artış var.

Seni alakadar edebilecek başka bir haber de, Güney'de bıraktığım tabakçı Eugène'in Bayonne'da 1. yabancı alayına katılması. Yüzbaşının emir eri olmuş ve bir ihtimal bir gün karşılaşabilirsiniz.

Sana Robert Aboucaya'dan bahsetmek istemiyordum, ama senin duyduğun gibi yaralanmış değil, tek kurşunla öldürülmüş zavallı. Ebeveyni ve birkaç hafta önce kocasını da kaybetmiş olan büyükannesi Madam Dreyfus için çok acı bir durum.

Başka bir üzücü haber de, Robert ve Jean'ın küçük kardeşi Alexis de Gunzberg'in ölümü. Biliyorsun İngiliz tabiyetindeydi, orduya katılmış ve kıtaya yapılan ilk çıkartmada ölmüş.

Verdiğin bütün teknik ayrıntılar benim için çok ilginç, mektuplarını okuttuğum insanlar için belki daha da ilginç.

Telefon konusuna gelince, benim ortağı olduğum bir şirket, gece gündüz çalışarak senin bana bahsini ettiğin sakıncaları bertaraf etmeye yarayacak cihazları üretiyor.

Büyük topları tedarik etmek için de elimizden geleni yapıyoruz. Hatta Japon hükümetinin elinde olup da bize yolladığı Fransız imalatı mükemmel topları aldık bile.

Yaralıların toplanması konusunda imkânlarımızın yetersiz olması çok üzücü, maalesef birçok şirket bu işle uğraşıyor ve aralarında iyi bir koordinasyon yok. (...)

Mösyö Edgard Stern mektuplarınla çok ilgileniyor ve sanırım bunun esas sebebi kendisine yeterince sık yazmayan oğlundan haber alma arzusu. Lütfen oğlanı her gördüğünde mektuplarında ondan da bahset; babasını memnun edersin. (...)

Monoach, Tedeschi ve Chavanne selamlarına teşekkür ediyorlar ve onlar da sana en samimi selamlarını yolluyorlar. (...)

Dikkatini bugün sana yolladığım Le Gaulois'nın sayısına çekerim, içinde senin yolladığın ve benim bir dostuma ilettiğim 7 ve 8 Kasım tarihli mektuplarını göreceksin, ben de çok şaşırdım."

Moïse el yazısıyla şunları eklemektedir:

"Evet evladım, seni görmeyeli üç buçuk ay oldu, sana zaman geçmek bilmez gibi geliyorsa, Béatrice ve benim için daha da uzun geliyor. Savaşın başında sen yeniliğin ve heyecanın cazibesini, çarpışmaların yoğunluğunu yaşadın, biz ise sadece üzüntü ve endişe yaşadık!

Seni bütün sevgimle kucaklarım. Baban.

Kodak'ı sana bu hafta sonu geri dönen Jean Stern'le yollayacağım. Çok iyi bir makine, her türlü havada ve flaşsız kullanabilirsin. Kaybolmasın diye Stern'le yolluyorum zira pahalı bir makine."

Siperlerden uzak olduğunda Nissim, durmak tükenmek bilmeden yazmaktadır. Muhteşem çarpışmaların şaşırtıcı hikâyeleri, "kazan"ların (Almanların atış mesafesinin dışında kalarak vurmasını sağlayan yüksek güçlü toplar) sebep oldukları tahribatın ayrıntılı tasvirlerinin yanısıra, "yersiz"[70] olarak niteleDiği, sivillerin yeniden eğlence hayatına dalmaları karşısındaki tepkileri de mektuplarında yer almaktadır.

İlk defa Nissim'de bir bıkkınlık ve sevdiklerinden uzak olmanın bir kat daha artırdığı, tasasız günlerin özlemi hissedilmektedir.

Siperlerin rutubetli ve basık havası, zayiatlarla sonuçlanan taarruzlar, hareketsiz günlerin mecburi istirahatinin, Nissim'in maneviyatını bozduğu söylenemez. Her zamanki cevvaliğiyle babasına mutfak (!) maceralarını anlatarak eğlendirmeye çalışmaktadır.

"Bugün *tek başıma*, herkesin bayıldığı bir fırında makarna ile patates püresi yapmayı başardım. Ateş altında olmadığımız zaman tek eğlencem, yemek yapmakla mektup ve gazeteleri okumak. Ufak bir yemek kitabı bizi *ziyadesiyle memnun edecek.*

Sanırım senden istediğim ayakkabıları sipariş etmişsindir. *Koskoca* ve *çok kalın* tabanlı olmaları lazım, boyları enlerinden büyük ve iri çivili olsunlar. Rahatça iki çift çorapla giyebilmeliyim."[71]

Elbiseler, ilaçlar, fotoğraf makinası, lambalar, piller bunların

70 NCMA, Nissim II, savaş, 8 Kasım 1914.

71 *Aynı*, 19 Kasım 1914.

yanısıra pipo ve tütün de ayrıntılarıyla tasvir edilen siparişlerin arasında yer almaktadır. Nissim siparişleri adamlarıyla paylaşmaktadır. Monceau sokağı hummalı bir çabayla kahramanın isteklerini yerine getirmeye gayret göstermektedir: "Bana gelen koliler yüzünden alayda bir efsane haline geldim, ne zaman gelen kolileri açsam ufak grubum hemen etrafıma çörekleniyor."[72]

Cephede geçirilen iç kapayıcı bir Noel yortusundan sonra, 1 Ocak 1915'de, Nissim'in mektuplarının tonu değişir. Ne eski heyecandan, ne neşeden, ne de iyimserlikten eser kalmamıştır. Askerin enerjisi tükenmektedir.

> "Ne hüzünlü bir yılbaşı! Bol miktarda dağıtılan şampanya, şarap, portakal, ceviz, elma, tütün bile bir bayram havası yaratmaya yetmiyor. (...) Hayat çok yeknesak. Bu sabah, albay, subayları ve astsubayları yanına çağırdı ve kendilerine 2 Ağustos'tan bu yana yaptıkları için teşekkür etti.
>
> Paris'te ziyaret modası hâlâ devam ediyor mu? Pek ihtimal yok galiba.
>
> Hepinize iyi seneler diler, yürekten kucaklarım.
>
> Nini."

1915 yılında biraz olsun rahat edecektir Nissim. Geçirdiği apandisit ameliyatı haftalarca cepheden uzaklaşmasına vesile olur. Bu zaman zarfında savaş yayılmıştır. Türkiye, Bulgaristan, İtalya savaşa girerler.

Çanakkale ve Selanik önlerinde bozguna uğrayan müttefikler, Fransız-İngiliz taaruzlarını püskürten, Galiçya'yı kurtaran ve Polonya'yla Litvanya'yı işgal eden Mihver devletleri karşısında zor duruma düşerler. Ölüler ve yaralılar yüzbinlerle ifade edilmektedir. Fransa'da düşmana karşı taarruza geçen birliklerin başında General Pétain vardır. Düşman hatlarında açılan bir iki gedikten sonra muharebe bozgunla neticelenir: yeni bir kış

72 *Aynı*, 28 Kasım 1914.

daha yaklaşmaktadır.... Nissim cepheye doğru hareket eder.

Çarpışmalar modernleşmiştir. Kamuflaj kavramı gündeme gelir, üniformalardaki şatafatlı renklerin yerini daha nötr renkler alır. Askerlerin kasketlerinin altına giydikleri demir takkelerin yerini miğferler ve gaz maskeleri almıştır... Asteğmenliğe terfi ederek 21. Süvari birliğine atanan Nissim, "korkunç bir çamur deryasında" cereyan eden şiddetli çarpışmalara katılır. "Tuhaf" diye nitelediği "tabiî renklere boyanmış" toplar arasında çarpışır.[73] İlk başlarda hiçbir varlık göstermeyen hava kuvvetleri artık savaşta faal bir şekilde yer almaktadır. Nissim pilotlarla ilk karşılaşmasından sonra çok etkilenir: "Özellikle fotoğraflar sayesinde çok yararlı bir iş yapıyorlar" diyecektir babasına.[74] Bu karşılaşma aslında Nissim'in yazgısında bir dönüm noktası olacaktır. Genç Nissim'e yeni ufuklar açacak, siperlerinde mevzilenmiş piyade görevine nazaran çok daha heyecanlı perspektifler sunacaktır... O an için ulaşılmaz bir hayaldir hava kuvvetleri. Yerde çarpışmalar kurbanlar vererek bütün şiddetiyle devam etmektedir... Nissim'in içini bu cehennemden kurtulma arzusu kaplar ve çözüm önceden bellidir: "Eğer bu siperlerde yaşamaya devam etmek zorunda kalırsam, bir an bile hava kuvvetlerine katılmakta tereddüt etmem."[75] "Bir dehşet gününde"[76], "iki ay içinde manganın verdiği altıncı kurban"[77] olarak, en sevdiği arkadaşlarından birinin yanı başındaki siperlerde ölümü ve iki gün sonra kendisinden bahsedilmemesi, "savaş zamanı çabuk unutuluyor ve hayattan istifade edilebildiği sürece istifade ediliyor"[78] diyerek izah etmektedir bu zoraki unutkanlığı; yorgunluk ve sürekli daha ileri bir tarihe atılan izinler, Nissim'i ister istemez "eğer"li konuşmalara sürüklemektedir.

---

73 *Aynı*, 26 Eylül 1915.

74 *Aynı*, 29 Eylül 1915.

75 *Aynı*, 27 Ekim 1915.

76 *Aynı*, 17 Kasım 1915.

77 *Aynı*, 18 Kasım 1915.

78 Not 14 ile aynı.

"2 Aralık 1915

Sevgili babacığım,

Uzun uzadıya düşündükten sonra, gözlemci sıfatıyla hava kuvvetlerine girmek üzere başvurmaya karar verdim.

Her şeyi öngördüm, her şeyi ayarladım; şahsen tanıdığını bir tayyare filo komutanı beni doğrudan ve şahsen olarak isteyecek ve dolayısıyla neresini istersem oraya düşeceğime eminim. Ancak bunun için bir müracaatta bulunmam ve bilhassa da bu müracaatı en yüksek makamlara ulaştırabilmeni lazım. Oysa şu andaki komutanım benden çok memnun olduğunu ve beni muhafaza etmek için elinden geleni yapacağını, hatta dilekçemi bile yırtacağını, vs. söyledi. Beni bırakmak istememesindeki bu ısrardan büyük şeref duyuyorum, çok mütehassis oluyorum ama işime de gelmiyor doğrusu. Şimdilik ona hissettirmeden çalışıyorum ama eğer müracaatımı havale etmeyi reddederse, dişlerimi göstermeye mecbur kalacağım o zaman da müracaatımı havale ederken, kabul edilmemem için sicilime her şeyi yazabilir.

Sana yazıp, burada ayın 15 günü yaşadıklarımızı saman altı ederek, havacı hayatının tehlikelerinden dem vurup, seni kendi safına çekmeye çalışabilir. Böyle bir şey olursa ona benimle aynı fikirde olduğunu söyleyeceğin konusunda sana güveniyorum. *Çünkü böyle bir şeyi senin muvaffakatın olmadan yapmayacağım kesin.* Ama çok düşündüm ve seni temin ederim ki burada *sürekli* ve şereften yoksun olarak karşı karşıya olduğum *tehlike* en az hava kuvvetlerinde karşılaşacağım tehlike kadar büyük ve üstelik hiç de *tatmin edici* bir tarafı yok.

Allahaısmarladık babacığım. (...) Seni ve Béatrice'i pek çok öperim.

Nini."

Moïse oğlunun bu "yön değişimine" muhalefet eder gözükmemektedir. Muhtemelen Nissim'in bu siper cehenneminden

kurtulma azmini ve bu konudaki inadını anlamıştır. İşin tehlikesinin daha fazla bilincinde olmakla birlikte, hava kuvvetlerinin bu kâbustan kurtulmanın tek yolu olduğunu anlamıştır. En sonunda Nissim babasını ikna etmeyi başarır, hayat şartları hava kuvvetlerinde daha elverişlidir, askerler yatakta yatabilmektedir ve ölüm tehlikesi siperlerde olduğundan daha fazla değildir!

1915 yılı barış ümidi olmaksızın biter. "Bir Noel günü olması gereken her şey var: yağmur, sel, çamur, vs. yakında kayıklarla çıkmak zorunda kalacağız herhalde. Cephenin ilk hattında zavallı adamlarımız sürekli yağmur ve çamurla boğuşuyor; artık ne bir barınak kaldı ne başka bir şey, sürekli korunaksız halde kalmak durumundalar. (...) Bu sabah çizmelerimi giyip, ön hatlardaki adamlarımı görmek istedim ama çamura batıp kalınca vazgeçtim. (...) Bu arada ağır toplar yaylım ateşe devam ediyor (...) gökyüzü sanki delinmiş gibi, kuru bir tarafımız kalmadı. (...)" Bu son çarpışma ayları en sonunda Nissim'in maneviyatını sarsar, ayrılığın da etkisiyle babasına dert yanmaktadır.

"29 Aralık 1915

Sevgili babacığım,

Sanırım bu kısa mektubum 1 Ocak'ta eline geçer; bu vesileyle sana ve Béatrice'e, 1916'nın mümkün olabilecek en mutlu sene olması için en iyi dileklerimi sunarım. Temennim onyedi aydır yaşadığınız endişelerin en kısa zamanda son bulması ve hepimizin sıcak yuvamızda sağ salim buluşmamız.

Sizin için benim için olduğundan daha zor bir durum, zira ben şahsen tehlikelere göğüs gererken, sizin gibi, tehlikede olan sevdiğim bir yakınımı düşünmüyorum. Eğer seni müsterih edebilecekse, inan bana kendimi lüzumsuz tehlikeye atmıyorum. Yapmam lazım gelen ne ise onu yapıyorum ve eğer iki seçeneğim varsa, en tehlikelisini seçip cengâverlik yapmıyorum. Tabiî bu yol eğer gerekli ya da yararlıysa iş başka.

Maalesef bazen birbiriyle sürtüşen karakterlere sahibiz, ama asıl böyle anlarda, tehlikelerle ve birbirimizden uzak geçen 17 aydan sonra, insanın ailesiyle geçirdiği bir doğum günü ya da bir kutlamada gerçek mutluluğun ne olduğu kavranabiliyor, bizi birbirimize bağlayan bağların ne kadar kuvvetli olduğunu hissediyorum. Bu anlarda sana sarılabilmek için, seni öpebilmek için neler vermezdim.

Şu anda işte böyle bir haleti ruhiye içindeyim babacığım ve senden isteğim Béatrice'imizi benim yerime kollarına alıp bütün gücünle kucaklaman.

Seni çok öperim.

Nini."

Hava Pilotu Nissim

"15 Ocak 1916

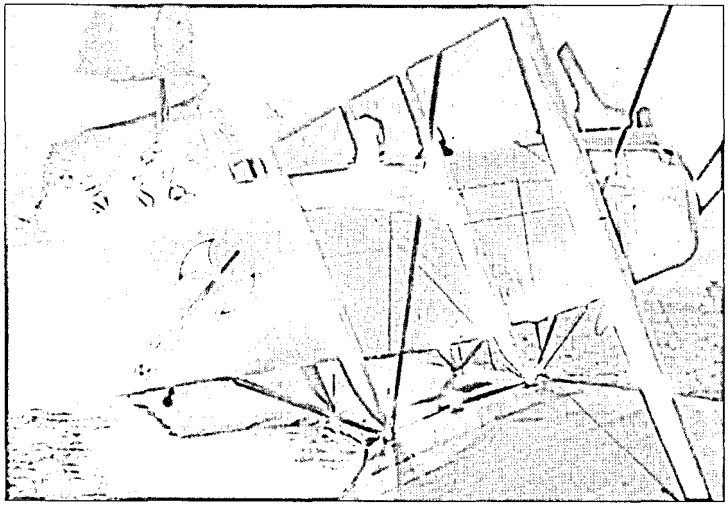
Sevgili babacığım,

Generalin emriyle, 11 Ocak itibarıyla ve gözlemci sıfatıyla MF 33 hava filosuna atandığımı şimdi öğrendim. Tam istediğim oldu, eminim sen de memnun olmuşsundur.

Yüzbaşı Bondage beni yarın sabah arabayla aldıracak ve sanırım senin bu satırları okuduğun sırada ben Bruay'a yerleşmiş olacağım.

Çok memnunum."

Nissim, iki gün sonra, zafer kazanmış komutan edasıyla, yanında emir eri, köpeği ve kolileriyle menziline varır. Yeni bir hayata ilk adımını atmaktadır. Hava filosundaki yaşamın o ana kadar yaşadıklarıyla alakası yoktur: ne siper, ne çamur, ne haşerat. Cephenin yakınlarında yer alan yeni karargâhı, uçak hangarları ile yatakhane, bürolar ve mutfağı barındıran baraka ve çadırlarla çevrili geniş bir arazidir. Burada zamanın akışı bile bir başkadır. Ne saatler süren bombardımanlar, ne uykusuz geçen geceler; burada hayat akışını tanzim eden tek şey, uçak-

Haziran 1917 · Nissim de Camondo, uçak pilotu. (Nissim-De-Camondo Müzesi).

lar sadece açık ve az rüzgârlı havalarda uçabildiklerinden, hava durumudur... "Uçamadığımız zamanlar, ki sıklıkla başımıza gelen de bu zaten, günümüz rahat geçiyor: sabahları geç kalkıyoruz, biraz yürüyüş yapıyoruz, mektup yazıyor, kitap okuyor ya da iskambil oynuyoruz (ötekiler oynuyor); yöredeki şehirlerden birine gitmeden geçirdiğimiz gün yok gibi."[79]

Filo, yirmi civarında pilot ve onların vazgeçilmez yardımcıları, elli kadar becerikli, hepsi babacan makinistten oluşmaktadır. Elleri her şeye yatkındır.

Nissim MF 33 filosundadır. Bu filoların her biri, kullanılan uçağı belirten harfler ve rakamlarla anılmaktadır. Bir de uçakların yanına boyanan simgeler vardır. Bir arma gibi uçağın ruhunu temsil etmektedir bu simgeler: aslan, horoz, kartal, sivrisinek veya -uçağın yavaşlığına izafeten- salyangoz, -Guynemer'in meşhur ettiği- leylek, hepsinin bir anlamı vardır.

MF 33'ün simgesinin çıkış noktası bir kelime oyunu olmuştur. Filo komutanı Alfred Bordage imzasını A. Bordage ("abordage" Fransızca bordadan saldırı anlamına gelir, -ç.n.) olarak

79 NCMA, Nissim II, savaş, 23 Ocak 1916.

atmaktadır ve borda baltası da filosunun sembolü olmuştur.

Kalın bir bıyığın güleç yüzünü ikiye ayırdığı bu adamla Nissim'in ilişkileri daha ilk günden mükemmel başlamıştır.

"Sanırım çok iyi bir filoya düştüm; komutan çok cesur bir adam ve çok meşhur bir pilot."[80] İki adamın ortak zevkleri, onları sık sık -uzak olmakla birlikte bol av hayvanı bulunan- Aumont'da buluşturur. "Aklı fikri av olan komutan zamanını sürekli omzunda tüfek, dağda bayırda dolaşmakla geçiriyor, aslında yasak ama zekâsı sayesinde daha hiç yakalanmadı."[81]

Babasına şunları yazar: "Eminim ki tayyaraye bir binsen çok hoşuna gider. Muhteşem bir his ve işin garip tarafı insanın kendini tamamen emniyette hissetmesi. Havacılık cepheden uzakta olduğunda oyun gibi bir şey olmuş artık. Tek tehlike mermiler ve Alman hava kuvvetleri."[82] Uçmak Nissim için başlı başına bir mutluluk kaynağıdır. Ancak, hava şartlarına tâbi olduğundan uçma imkânı pek sık çıkmamaktadır karşısına. Günlerin yeknesaklığı yeniden canını sıkmaya başlamıştır. İşsizlikten ve onun doğurduğu boşluktan şikâyetçidir.

> "Soğuk konusunda merak etme, baştan aşağı tayyare kıyafetleri var üstümde, yepyeni ve harikulade elbiseler, özellikle de içi kürklü muşambalı İngiliz malı bir tulum var ki harika. (...) Yaptığım işi hakketmek için çok çalışıyorum; topçu bir arkadaşım beni yönlendiriyor ve muhtemelen komutanım beni bir topçu bataryasında eğitime yollayacak.[83]

Nissim'in görev aldığı filo gözlemcilik yapmakta, topçu birliklerini yönlendirmekte ve hava fotğrafları almaktadır. Savaşın ilk zamanlarında, genelkurmay, Fransız ordusunuda bulunan

80 *Aynı*, 20 Ocak 1916.

81 *Aynı*, 24 Ocak 1916.

82 *Aynı*, 25 Ocak 1916.

83 *Aynı*, 27 Ocak 1916.

elli kadar uçağa gözlem ve keşif görevini uygun görmüştür. "Avcı" uçaklarının devreye girmesi için 1915 Mart ayını beklemek gerekecektir. Bu andan itibaren savaş sanayii gitgide daha verimli değişik model uçaklar üretmek için olağanüstü bir çabaya girmiştir. Nissim 130 HP'lik bir Forman'la uçmaktadır.

"Yeni bir model, hem 80'ler kadar iyi hem de onlardan daha hızlı uçuyor. Temkinlilikte üstüne olmayan pilotumun adı Gressard."[84] Ve babasının ne kadar meraklı olduğunu bildiği teknik tasvirlerle devam eder: "130'um, 12 silindirli muhteşem bir Renault motoruyla mücehhez. Tabiî aynı bir araba motoru gibi, sabit motor. Rotatif motorlar sadece avcı tayyarelerine takılıyor, çünkü nazik olduklarından ancak birkaç saat çalışabiliyorlar."[85]

1916 Verdun yılıdır... Almanlar taarruzlarını şiddetlendirirler, Fransız ordusunu "tüketmek" istemektedirler. Douaumont kalesini ele geçirirler. Mart'ta, Falkenhayn Meuse nehrinin sol yakasına saldırı emri verir. Mart'tan beri Nissim filonun fotoğraf servisine atanmıştır. Sorumlu oldukları sektör meşhur 304 sayılı yamaçtır.

> "Çok iyi fotoğraflar çekiyorum, çok memnunum çünkü tahmin edemeyeceğiniz kadar faydalı oluyor bu fotoğraflar.
>
> Boche'lar evvelsi gün 304. yamaçta dehşetli bir saldırı gerçekleştirdiler. O günden beri bombardıman devam ediyor ve ordumuz, bütün kahramanlığına rağmen, birkaç ileri hattan çekilmek zorunda kaldı. Ama 304'ün zirve noktası hâlâ bizim elimizde. (...) Sektörün çok güzel resimlerini çektim ve ordunun hareket hattı benim sayemde tespit edilebildi. Ufak ufak takdir toplamaya başladım."[86]

84 *Aynı*, 30 Ocak 1916.

85 *Aynı*, 2 Şubat 1916.

86 *Aynı*, 16 Nisan 1916.

Nissim uçmayı da öğrenir. Yaptıklarından gurur duyan bir çocuk gibi, tevazuyu bir kenara bırakarak, başarılarını bir bir anlatır: "Çok kabiliyetli olduğum söyleniyor.[87]" "Dün, ilk defa, tamamen tek başıma ilk uçuşumu yaptım. Çok iyi geçti o kadar az ders alıp bu kadar başarılı olduğum için herkes beni tebrik etti."[88] Çok yakında uçuş brövesini alacağını ümit etmektedir, "zira fotoğrafçılık mesleği en sonunda sıkıcı geliyor, uçan diğer personelden daha az takdir toplayıp, hayatını onlardan daha fazla tehlikeye atıyorsun."[89]

Bu zaman zarfında, Fransız zaferinin geleceğinin simgesi Verdun düşmana direnmektedir. Nissim, uzun çarpışmalarda gösterdiği başarı ve fedakârlığı sebebiyle teğmenliğe terfi ettirilir.

"24 Ağustos 1916

Sevgili babacığım (...) Fontainebleau'da iyi vakit geçirmiş olmana ve biraz olsun endişelerini unuttuğuna pek sevindim; çok iyi oldu, çünkü iki senedir hayatın pek içaçıcı değildi zavallı Piche'im benim.

Burada sektörde hâlâ asayiş berkemal; dün öğleden sonra Bordage'la keklik avına çıktık (...) bütün gün tarlalarda dolaşmaktan akşam döndüğümde yorgunluktan her tarafım tutulmuştu.

Dün gece filo karargâhında benim şerefime büyük bir yemek tertip edildi, şampanya, şerefime kalkan kadehler, yüzbaşının sıcak sözleri, vs. her şey çok hoştu.

Bu sabah hava kapalı ve uçabileceğimizi sanmıyorum."

Savaş med cezirde yükselen deniz gibi yayılmaktadır...

87 *Aynı*, 13 Mart 1916.

88 *Aynı*, 30 Haziran 1916.

89 *Aynı*, 7 Temmuz 1916.

"Romanya'nın müdahalesinden bahsettiğin mektubun elime çok geç geçti, mektup geldiğinde güvenilir kaynaklardan haberi alalı üç dört gün olmuştu bile."[90]

Belirsizlik, tehlike ve korku dolu günler birbirini takip etmektedir. "Evvelsi gün, bir arkadaş karargâha, harita çantasında üç kurşunla döndü, dün de bir tayyare bütün mürettebatıyla kayboldu."[91] Herkes yenilik bekleyişi içindedir. Yeniliklerin ilgi uyandırması ve bu yeknesaklığı kırması beklenmektedir: "Dün bir 'tank' gördüm, hatta içine bile bindim. Tuhaf bir vasıta, sanıldığından çok daha küçük, ama mermileri geçirmediğinden çok büyük etkisi var."[92]

Genel bıkkınlık ve ümitsizlik içinde savaşın üçüncü kışına girilmektedir. Savaşa araf ülkelerin dahili durumları içaçıcı değildir. Cephede düşenlerin ardından tutulan matemler, hayat pahalılığı, hükümet buhranları sivil halkta takat bırakmamıştır... Rusya'da ise devrim rüzgârları esmektedir... Bu karışık ortamda Nissim, her zamanki cesaretinden ve enerjisinden bir şey kaybetmez. Usanmadan babasına moral vermeye devam eder.

"27 Aralık 1916

Sevgili babacığım,

Mektuplardaki düzensizlikten dolayı sana iyi ve mutlu bir sene temenni etmek için daha fazla beklememeyi tercih ederim: sana savaş meydanından yolladığım üçüncü tebrik, ümid ederim dördüncüsü olmaz. Farkında mısın askerî durumumdaki değişiklikler hep Ocak aylarında oluyor. 1915'te geri döndüm, 1916'da hava kuvvetlerine girdim.

Bu sene, yeniyıl hediyesi olarak, sana ekte aldığım takdirnameyi yolluyorum. Bir an yeni yıla sizin yanınız-

90 *Aynı*, 29 Ağustos 1916.

91 *Aynı*, 27 Ekim 1916.

92 *Aynı*, 16 Eylül 1916.

da girebileceğimi düşünmüştüm, ama mümkün olmayacak: artık sürekli yamaçtayız ve burada bana çok ihtiyaç var. Bugün çok puslu olmakla beraber hava güzeldi, onbeş gündür ilk defa çalıştık.

Benim tarafımdan Béatrice'i bol bol öp, söyle ona bana pek sık yazmıyor. Seni de bütün kalbimle, bütün sevgimle kucaklarım babacığım, yakında hep beraber olmak ümidiyle.

Nini."

Kahraman

"5 Eylül 1917

Teğmen Nissim de Camondo ve Asteğmen Dessessart, 5 Eylül çarşamba sabahı saat 11:15'de MF 33 filo karargâhından (Embermenil'in kuzeyi/Meurthe-et-Moselle vilayeti) havalanmış olup üsse geri dönmemişlerdir.

Takribi yedi kilometre mesafede bulunan filodan, "bıçak sırtı" tabir edilen ormanın arkasına doğru alçaldıkları görülmüş ancak indikleri gözlemlenememiştir."

Bu kısa ve kuru nota, ümitlendiren, şüphe uyandıran tanıklıklar, ayrıntılar eklenir. Bu bilgilerin karşılaştırılması, pilotların tecrübelerine dayanarak anlattıkları nihai çarpışmanın ne şekilde cereyan ettiği hakkında bir fikir vermektedir.

MF 33 bir süreden beri bir kırlık arazide, Lunéville yakınlarında bir orman kenarına konumlanmıştır. Düşman hatlarının çok yakında bulunmalarına rağmen, ortalık sakindir. Sabah hava açıktır, uçaklar havalanabilecektir. Son demlerini yaşayan yazın yumuşak ılık ışığı net resimler almaya müsaittir.

Besonneau civarındaki, haki bir brandayla örtülü taşınır hangarda hummalı bir gün yaşanmaktadır. İçeride Farman ve Dorand uçaklarının balta simgesi taşıyan çatıları sıralanmıştır. Motorları yağlamakta kullanılan kesif bir sıcak hintyağı kokusu

havayı sarmıştır. Makinistler somunları sıkmakta, kirli bujileri temizlemekte, lastikleri şişirmekte, ardından da yakıt doldurmak üzere uçakları dışarıya çıkarmaktadırlar. Şakalaşmalara rağmen dikkatler son derece yoğundur. Birkaç arabanın göze çarptığı arazinin etrafını barakalar, çadırlar, biri fotoğraf laboratuvarı diğeri silah atölyesi olarak kullanılan iki kamyon çevrelemektedir. Bir köşedeki rüzgâr balonu yarıya indirilmiştir.

Vichy'de bir su küründen, Deauville'de "muhteşem" bir tatilden sonra Nissim formdadır. Süvari üniformasının içinde, uzun boyu, inceliği, zerafeti, özenle kesilmiş bıyığı ve yanık teniyle, arkasında belli belirsiz o çok sevdiği Rusya Kolonyası'nın rayihasını bırakarak yüzbaşı Vidal'in odasına girer. Kendisine otuzbir yaşındaki, yapılı, sert sakallı ve bıyıklı asteğmen Dessessart eşlik etmektedir. Fotoğraf malzemeleriyle birlikte görevlerini konuşmak ve faaliyet alanlarını tespit etmek için Nissim'in yanındadır.

Son ayrıntılar, son tavsiyeler, nizami selamlaşma ve ardından gelen: "Beyler, bize getireceğiniz malumatlar Genelkurmay için son derece kıymetlidir, iyi şanslar, temkini elden bırakmayın."

Pistin ucunda donanımları hazır, silahları yüklenmiş, fotoğraf makinaları yerine yerleştirilmiş olan uçak havalanmaya hazırdır. Nissim ve Lucien kürklü tulumlarını, eldivenlerini giymişler, deri başlıklarını, gözlüklerini takmışlardır. Bu halleriyle sıcaktan patladıklarına şüphe yoktur. Ancak, gökyüzünde, ikibin metre irtifada bu elbiseler soğuktan zar zor koruyacaktır Nissim ve Lucien'i.

İkisi için de sıradan bir görevdir. Uçak saat onbiri çeyrek geçe kalkar. Birkaç dakika sonra istenilen irtifaya ulaşılmıştır. Uçağın kanatlarının altında boydan boya Lorraine bölgesinin manzaraları uzanmaktadır. Uzaklarda Vosges dağları seçilmektedir.

Birden ufukta dört küçük siyah nokta görülür. Hızlanmakta yarar vardır. Oysa Dessessart tınmadan işine devam etmektedir. Nissim hissettiği tuzaktan sıyrılmak için rotayı Fransız hatlarına doğru çevirir. Uçaklardan biri diğerlerinden ayrılarak

büyük bir hızla üzerlerine doğru gelmeye başlar. Nissim sonuna kadar gaza basar, motor gürüldemeye, dümen titremeye başladığında, kendilerini takibe alan uçakta beyaz fon üzerine çizilmiş siyah haç bütün netliğiyle görülmektedirler artık. Lucien nihayet fotoğraf makinasını bırakarak sükunetle makineli tüfeğe mermi yüklemeye başlar. Alman artık peşlerindedir. Nissim kurtulmaya çalışır. Uçağa önce bir pike yaptırır ardından da aniden yön değiştirir. Bir mitralyöz salvosu gökyüzünü şimşek gibi yarar. Tecrübeli Lucien tam hedeften vurmuştur. Tekkişilik düşman uçağı yara almıştır ve arkasında koyu bir duman bırakarak kendi hatlarının gerisine dönmeye çalışmaktadır... Ancak o anda, delikdeşik olan yakıt depolarından ateşler yükselir ve Nissim'in bütün gayretlerine rağmen uçakları meşum bir helezon çizerek irtifa kaybetmeye başlar.

Sonlarının geldiğini bilmektedirler. Çarpışma topu topu birkaç dakika sürmüştür...

"F 33 filosu, 64. sektör

5 Eylül 1917

Mösyö,

Oğlunuz, bu sabah, bir fotoğraf keşfine çıkmıştır. Yanına, kendisiyle birçok defalar uçmuş olan ve aynı zamanda mükemmel bir mitralyözcü olan teğmen Dessesart'ı almıştır. Tayyarelerinin irtifa kazandığı ve düşman hatlarına doğru seyrettiği görülmüştür. Ancak, kalkışlarının üzerinden iki saat geçmesine rağmen geri dönmemişlerdir. Her yere telefon edildiği halde, hiçbir çarpışma haberi alınmamıştır; öte yandan uçağın bizim hatlarımızda olmadığı da kesindir. Dolayısıyla şu anda düşmanın eline düşmüş oldukları tahmin edilmektedir. Oğlunuz filomuzun en iyi pilotlarından biridir; mutad cesareti ve soğukkanlılığıyla bu zor durumdan en iyi şekilde sıyrılacağı şüphe götürmez; motordaki bir arıza nedeniyle düşman hatlarının gerisine iniş yapmak mecburiyetinde kalmış olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Size bu satırları yazmaktan büyük bir elem duymaktayım ve kendi endişemi düşündükçe sizin ne halde olabileceğinizi çok iyi tahayyül edebiliyorum.

Beklemek gerek... bu durumun sizin için ne kadar acı olduğunu biliyoruz. Biz arkadaşları da, bekliyor ve ümid ediyoruz.

Sizi hürmetle selamlarım Mösyö.

Teğmen Rotival, F33 filosu kumandan vekili."[93]

Yer gök birbirine katılır. Sefaretler, Cenevre'deki Uluslararası savaş esirleri ajansı, Alman yetkililer, Kızıl Haç, herkes seferber edilir. Hummalı bir şekilde sağa sola mektuplar, dilekçeler yazarak operasyonları ustaca yönlendiren Tedeschi'dir. Yeniden, nazik meseleleri halletmekle ünlü, enerjik Victor Mizrahi devreye sokulur. Victor, Moïse'in dostu, "Sevgili Kont Nissim'den" haber almaya çabalayan Marki de Biron'la görüşmek üzere Bern'e yollanır.

Bu meşum haberi aldığından beri, rüyalarında bile kendini rahat bırakmayan, bir an bile aklından çıkaramadığı üzüntüsüyle kıvranan Moïse kütüphanesine kapanmış, günlerini, sığındığı koltuğunda geçirmektedir. Kitapları, sükunet telkin eden açık renk lambri kaplı bu mekân onu biraz da olsa rahatlatmaktadır. "Bu dehşet verici savaş", diye yazmaktadır bir dostuna, "maalesef hiçbirimizi unutmuyor! Hepimiz için üzüntü, endişe ve elem kaynağı. Tayyare pilotu oğlumun bu ayın 5'inde bir hava çarpışmasını müteakiben düşman hatlarının gerisinde kaybolmasından beri ben de müthiş bir üzüntüye garkoldum. O tarihten bu yana kendisinden hiçbir haber alamadık ve ne kadar ümidvar olsak da endişelerimizi dağıtmaya kafi gelmiyor, bu bekleyiş insanın aklına binbir türlü şey getiriyor, ruhunu sıktıkça sıkıyor".[94]

Aradan on gün geçmesine rağmen hâlâ bir haber yoktur. Her taraftan dayanışma mesajları yağmaktadır. Mesajlar çoğal-

---

93 *Aynı.*

94 NCMA, Moïse'in mektupları, 19 Eylül 1917.

dıkça Moïse'in kafasındaki o korkunç belirsizlik daha acı verici olur. Nissim'in arkadaşları, iş ilişkisinde bulunduğu kişiler, aile fertleri Moïse'e sürekli yazmaktalar, ona destek olmaya gayret etmekteler ve hayırlı haberler almak için sabırsızlanmaktadırlar. Her açılan mektup, cesartelendiren, az da olsa rahatlatan yeni bir dosluk ifadesidir. Bu mektuplar arasında Carle Dreyfus'unkiler özellikle sıcaktır.

"Sevgili Momo'cuğum,

Nini'nin Alman hatlarının gerisine iniş yaptığını eve döndüğümde öğrendim, endişenizi çok iyi tahmin edebiliyorum. Ama şahsen son derece ümidvarım, inancımdan birşey kaybetmedim, sizin de benim gibi düşünebilmenizi arzu ederdim. Nini'nin ne kadar aklıselim sahibi ve soğukkanlı olduğunu bilen birisi olarak, inancımı muhafaza ediyorum ve ümid ederim yakında esir düştüğüne ve sıhhatinin yerinde olduğuna dair müjdeyi alırsınız. Ama ne feci günler geçireceksiniz bu arada. *Acınızı kalpten paylaşıyorum!*

Beni habersiz bırakmayacağınıza ve haber alır almaz bana bildireceğinize söz istiyorum sizden. Béatrice'e sürekli aklımda olduğunu söyleyin lütfen, siz de aklımdan çıkmıyorsunuz (...)

İyi olacağından şüphe etmediğim haberler gelmekte gecikmeyecektir eminim!"[95]

Her bir mektup, ümitleri pekiştirecek bir ayrıntı beklentisi içinde heyecanla açılmaktadır. Bu sayısız mektupların arasında bir tanesi vardır ki, Moïse bu ince yatık yazının kime ait olduğunu kestirememiştir:

95 *Aynı*, Moïse, tarihsiz.

"Mösyö,

Oğlunuzun mukadderatı hakkında endişeli olduğunuzu öğrenmekten büyük bir elem duydum. Bilmem ismimi hatırlayacak mısınız, ancak bir zamanlar Madam Cahen'in yemeklerinde karşılaşmıştık, nispeten daha yakın bir tarihte ise, beni çok sevdiğim Charles Ephrussi'ye yemeğe götürmüştünüz. Bunlar çok geride kalan hatıralar. Buna rağmen, oğlunuzdan haber alamadığınızı öğrenmek yüreğimin üzüntüyle burkulmasına kâfi geldi, sizi ne kadar iyi anladığımı ifade etmekte güçlük çekiyorum (okunamıyor) çok üzgünüm ve bütün kalbimle hayırlı bir haber almanızı temenni ediyorum. Oğlunuzu tanımadım, ancak yaralandığında oğlunuzun ilgisini esirgemediği genç dostum Jacques Truelle kendisinden bana sitayişle bahsederdi. Truelle oğlunuzun kahramanlığını ve alçakgönüllülüğünü anlata anlata bitiremiyor. Maalesef yorgun gözlerim daha uzun yazmama müsaade etmediğinden (aksi takdirde muhakkak ki acı içinde kıvranan annesine de yazardım), hepinizin acısını paylaşarak, en samimi hislerimi, nasıl benzersiz, ne kadar sevecen bir baba olduğunu bildiğim size ifade etmeyi münasip gördüm.

Marcel Proust"[96]

Moïse'in bu mutlu geçmişin hatırlatılmasına tepkisi ne olmuştur? Delici bakışı, sürükleyici sohbetinin arkasında kuru, hastalıklı bir siluete sahip bu yazarı hatırlamış mıdır acaba? Onu bu mektubun, sevgi dolu ifadelerle Nissim'in akıbeti için endişelenen ama aynı zamanda şahsi şöhretini sorgulayan sahibiyle bağdaştırabilmiş midir?...

Habersiz günler birbirini takip etmekte, Moïse'in endişesi gitgide artmaktadır.

İtalya'ya dönmek zorunda kalan sadık dostu Carle Dreyfus, Moïse'e neredeyse her gün yazmaktadır.

---

96 Aynı, tarihsiz.

"Cernobbio, 23 Eylül 1917

Sevgili Momo'cuğum,

Her gün hepimizin o kadar sabırsızlıkla beklediği haberin gelmesini ümid ediyorum!

Ama haberin hâlâ gelmemesinden daha normal bir şey olamaz. Ayrıca eminim ki ümidinizden bir şey kaybetmediniz. Siz de benim gibi, endişe içinde geçen bu uzun haftalara ümidiniz sayesinde tahammül ediyorsunuzdur eminim. Mütemadiyen sizi düşündüğümü ve şu anda sizden bu kadar uzakta olduğumdam duyduğum üzüntüyü anlatmama gerek yok sanırım..."

Ümit: hiçkimsenin dudaklarından düşürmediği kelime. Ancak kimsenin şahidi olmadığı o meşum inişten beri hâlâ hiçbir haber yoktur... Herkes kendini Nini'nin ve arkadaşının esir alındığına, sıhhatlerinin yerinde olduğuna inandırmaya çalışmaktadır. Tahmin üzerine tahmin yürütülmektedir...

Kötü haberi alan ve birkaç aydan beri Galiçya cephesinde gözden düşmekte olan komutan Bordage da ümidvardır ve durumu izah etmeye çabalamaktadır:

"Sanırım bütün bunlar aşırı cesaretten kaynaklanmakta. Onların hepsini o kadar iyi tanıyorum ki yanılmam mümkün değil, özellikle de de Camondo için (...), çok ateşli bir genç, yerinde tutmak mümkün değil. (...) Bu felaketler beni perişan etti, zira 33. Filonun bu genç kahramanları, bir aile gibi beraber geçirdiğimiz onca aydan sonra neredeyse benim çocuklarım, kardeşlerim gibiydiler. Kardeşlerimi kaybetsem ancak bu kadar üzülebilirdim. De Camondo da en çok sevdiğim adamlarımdan birisiydi. Onu sıfırdan havacı yapan bendim desem gam yemem. (...) Benim emektar 33. Filomda en çok gurur duyduğum adamımdı."[97]

97 NCMA, Nissim II, savaş, 1 Kasım 1917.

Teselli teşebbüslerine kulağını tıkayan Moïse'in içi içini yemektedir: "Ne kadar mantıksız gelse de geçen her an daha bir ümidimi kaybediyorum..."[98]

Gizliden gizliye belirsizliğin yerini kötümser bir önsezi almaktadır.

"Cernobbio, 1 Ekim 1917

Zavallı Momo'cuğum,

Ne kadar büyük bir elem duyduğumu size anlatamam. Ardı arkası gelmeyen günlere, haftalara rağmen hâlâ ümidvardım. Ümidimi kaybetmemek istiyordum!

Biron'dan aldığım telgraf beni tarif edilmez bir acıya gark etti. Zavallı Ninni! Bu muhteşem, şanlı sonu kendi istedi. Çok aradı. Bir insanın, bir babanın tahammül edebileceği en büyük acıyı çekmek zorunda olan da sizsiniz.

Sizden uzak olmak, sizi kucaklayamamak, korkunç gerçeği öğrendiğim anın teessürüyle çalakalem yazdığım bu mektubun ifadede yetersiz kaldığı hissettiklerimi size şifaen söyleyememek üzüntümü bir misli daha artırıyor.

Oradan ayrıldığımdam beri aklım her gün sizde, kaybetmememiz gereken ümidimizde. Bugün her zamankinden daha fazla kalben yanınızdayım. Acınızı paylaşıyorum. Üç senedir yaşadıklarınız ve bir ay önce aldığımız korkunç haber karşısında gösterdiğiniz metanet, bu feci haberin altından kalkabilecek gücü bulabileceğiniz ümidini veriyor.

Sevgili Momo, üzüntünüzü ve eleminizi yürekten paylaşıyorum.

Carle'ınız"[99]

Uçağın yere inişi esnasında Nissim'in kafatası parçalanmıştır. O devirlerde birbirlerine karşı savaşanlar arasındaki ilişkile-

98 NCMA, Nissim II, savaş, Tedeschi'ye not, 22 Eylül 1917.

99 NCMA, Moïse mektupları.

re karşılıklı saygı ve takdir hakimdir. Nissim, düşmanları tarafından Lorraine'de toprağa verilmiştir.

9 Eylül 1917 pazar günü, akşam duasından sonra, havacı üniforması ve madalyalarıyla yerleştirildiği tabut eller üzerinde Efringen-Avricourt'daki ufak mezarlığa götürülmüştür. Cenaze konvoyunu bir Alman subayı ve otuz kadar er oluşturur. Toprağa verilmeden önce subay bir konuşma yapar ve Nissim askerî bir törenle gömülür.[10]

Meşum bir kehanetin gerçekleşmesi gibi, hayat Camondoları kaçınılmaz bir şekilde yokolmaya doğru sürüklemektedir.

Müze

"Paris, 4 Nisan 1919

Azizim Piperno,

10 Mart tarihli mektubunuzu aldım ve yazdıklarınız beni son derece mütehassis etti. Duygularınızın içtenliği, beni mahveden bu felaketin kapsamını anlamış olmanızdan belli.

Savaşın başından beri içimde tuhaf bir önsezi, hatta emin olduğumu söyleyebileceğim kötü bir duygu vardı, ama zaman aktıkça, seneler geçtikçe biraz ümitlenmiştim; lakin maalesef ümitlerim fos çıktı.

Cesareti sayesinde bir değil tam beş takdirname almıştı, her seferinde gurur ve memnuniyet duymak şöyle dursun içim bir kat daha daralıyordu.

Sizin de tahmin edebileceğiniz gibi bu felaket hayatımı mahv, bütün yaşam projelerimi altüst etti:

Yurtdışındaki banka ve menfaatlerimin, özellikle de gayrimenkullerimin tasfiyesi. (...)

Sevgilerimle.

Moïse de Camondo"[101]

100 NCMA, Nissim II, savaş. Bkz. Victor Mizrahi'nin tanıklığı, 19 Kasım 1918 tarihli rapor ve Jeanne Bastien'in 26 Ocak 1919 tarihli mektubu.

101 NCMA, Moïse'in mektupları.

Bu felaket hayatımı mahvetti... Moïse'in yaşadığı "korkunç kâbus",[102] oğlunun ölümüyle bütün anlamını yitiren hayatına hakim olan şaşkınlık, bu kelimelerin ardında gizli.

Savaş kurban almaya devam etmektedir. Moïse, tereddüt etmeksizin, sosyal yaşantısında sebep olacağı gerilemeye aldırmaksızın, savaş boyunca kullanılmak üzere, Aumont'daki malikânesini bilabedel devletin kullanımına verir. Barones de Rothschild, malikâneye "Ambrine misyonu" adını vereceği bir askerî cankurtaran yerleştirir. Moïse misyonun yerleştirilme ve eşyalarının taşınma işini Tedeschi'ye havale ederek şehir dışına çekilir. Zaten Moïse, Nissim'in hatıralarıyla dolu Aumont'a gitmemeye karar vermiştir. Ekim 1918'de beldenin belediye başkanına yolladığı bir mektubunda bu malikânenin akıbetini sorgulamaktadır:

"Muhterem Mösyö Blanchet,

(...) Sizi bir seneden ziyade bir zamandan beri görmediğimden, bu mektup vesilesiyle size savaştan sonra Belediye Meclisi azalığına yeniden aday olmayacağımı bildirmek istedim. Aumont'a uzun müddet gelmemem sebebiyle, bu görevimde size herhangi bir faydam dokunamadı.

Oysa, ailevi sebeplerden, bundan böyle beldenizde hangi şartlarda ikamet edebileceğimi, hatta bir daha gelip gelmeyeceğimi bile bilmiyorum. Eğer bu görev için yerimi alacak birisini bulursanız, şimdiden istifamı size sunmaya hazırım."[103]

İçinde bulunduğu ümitsiz durumda biraz olsun teselli bulabilmek için Moïse'in geçmişi tasfiye etmeye, hatıralarını silmeye hazır olduğu hissedilmektedir. Kendini toparlar. Koleksiyonuna sahip çıkma, onu muhafaza etme gayreti, Moïse'i daldığı acılı rehavetten çıkarır. "Grosse Bertha" (1918'de Paris'i 100

102 *Aynı*, 4 Ocak 1918.

103 *Aynı*, 31 Ekim 1918.

km'den vuran ağır Alman topları. -ç.n.) Paris'i tehdit etmektedir: tepki göstermenin, konağı ve kıymetli içeriğini düşünmenin zamanı gelmiştir. Maurice Barrès'in, devlete veya özel şahıslara ait olsun, bütün sanat eserlerinin koruma altına alınmasının gerekliliğini vurguladığı beyanatından sonra 1918 Haziranı'nda bir komisyon kurulur. Komisyon, sanat koleksiyonculara eserlerini tahliye etmek için her türlü kolaylığı göstermektedir. Moïse, davasını, Güzel Sanatlar Bakanlığı'nda daire başkanı Mösyö d'Estournelles de Constant'a hararetle savunur:

> "Müteveffa kuzenim Kont Isaac de Camondo gibi, XVIII. yüzyıl tabloları, duvar halıları, sanat eserleri ve mobilyalarından müteşekkil zengin bir koleksiyona sahip olmam hasebiyle, bu koleksiyonun Tours şehrine nakledilebilmesi için tarafıma bir vagon tahsis edilmesini talep etmekteyim. Koleksiyonumun önemi ve tahliye önceliği bulunan eserler arasında birinci sırada yer almaya layık olduğu konusunda gerekli bilgiyi, Louvre Dostları Derneği'nde Dekoratif Sanatlar Müzesi Komitesi'nden dostlarım Koechlin ve Metman'dan alabilirsiniz.
>
> Eserlerin paketlenme işlemi on gün içinde bitirilecektir, dolayısıyla sözkonusu vagona Temmuz ayının ilk günlerinde ihtiyacım olacaktır."[104]

Yakın arkadaşı Carle Dreyfus, Moïse'e, Tours'da yerleşebileceği ve mobilyaları için de uygun olabilecek bir ev bulmuştur. Evi tutmak, eşyaların paketlenmesi, nakliyesi için yapılan yazışmalardan, Moïse'in yeniden canlandığı hissedilmektedir. Nakliyenin en iyi şartlarda gerçekleşmesi konusunda büyük tedirginlik duymaktadır ve yine buna Tedeschi'nin kalemi tanıklık etmektedir: "Kont, Evian'dan bana şunları yazdı: 'Burada Paris'in büyük müzelerinden birinin müdürüyle karşılaştım. Bana tahta sandıklarla nakledilen sanat eserleri konusundaki endişelerinden bahsederek birkaç tavsiyede bulundu. İşte

104 *Aynı*, 21 Haziran 1918.

şu anda başvurmamız mümkün olan en önemli tedbirler: 1° hava dolaşımını engellememek için eşyaları kasalara çok sıkıştırmadan yerleştirmek. (...) 2° ambalajlarda küflenme veya çürüme olup olmadığını kontrol etmek için sandıkları arada sırada koklamak... (...)'"

Ve kendisine has telaşıyla, kendi tavsiyelerini de eklemektedir mektubuna: "Paketlerin ne gibi tehlikelere maruz kalabileceğini daha iyi anlamanız ve dolayısıyla da günbegün ve titizlikle gerekli tedbirleri alabilmeniz için, bana tavsiye edilenleri size olduğu gibi yazıyorum. Böylece bir şeyin yolunda gitmediğini farkeder farketmez beni haberdar edebilirsiniz."[105]

Ancak koleksiyon zarar görmeden tehlike uzaklaşır.

İçi rahatlayan Moïse dostlarına yazar. Acısının üstesinden gelmiştir. Sanat eserlerini kurtarmak için verdiği çabalar biraz da olsa acısını unutturmuştur:

> "(...) Benden konağımın bombardımana karşı korumalı haliyle fotoğraflarını istemiştiniz. Birkaç fotoğrafı büyüttüm size ekte yolluyorum. (...) paketlerimi kontrol ettirdim ve sevinçle hepsinin iyi durumda olduğunu, hiçbir eserin, özellikle de tablolarımın herhangi bir zarar görmediğini müşahede ettim."[106]

Sevinçle... Acaba Moïse hayattan yeniden zevk almaya mı başlamıştır?

11 Kasım 1918'de mütareke imzalanır ve birkaç gün sonra da âdet olduğu veçhile "Béatrice ve Léon Reinach'ın nişanlarını ilan etmekten saadet duyar."[107]

Léon'un ailesi birçok bakımdan tanınmış bir ailedir. Ailenin birçok ferdi siyaset ve sanat dallarında yeteneklerini göstermişlerdir: Amcası Joseph Reinach Gambetta'nın özel kalem müdü-

105 *Aynı*, 20 Ağustos 1918.

106 *Aynı*, 18 Ekim 1918.

107 *Aynı*, 19 Kasım 1918.

rü, Basses-Alpes milletvekili olmuş ve özellikle de ilk dalga Dreyfusçular arasında yer almıştır. Yüksek burjuvaziye mensup, din karşıtı bu adam sosyal sınıfının kalıplarından çıkmakta tereddüt etmez. Daha 1894'te, bütün gücüyle verdiği mücadele neticesinde özgürlükçü Bernard Lazare ve Hahambaşı Zadoc Kahn'ın girişimlerinin destekçisi olur. Reinachlar, Camondoların başka bir dostunun, yahudi düşmanı ve Dreyfus karşıtı Arthur Meyer'in tam zıttıdır. "Dava" (Dreyfus davası, -ç.n.) esnasında Camondoların tavrının ne olduğu hakkında bir bilgiye sahip değiliz. En azından tavırlarıyla bir iz bırakmadıklarını söyleyebiliriz. Açıkça tavır almayıp, alenen fikirlerini beyan etmediklerine kanaat getirmek için çelişkili dostluk ilişkilerini takip etmek yeterlidir. Nissim ve Abraham-Béhor'un Konstantiniye'de sergiledikleri hayırseverlikleri cemaatiçi dayanışmanın ötesindedir. Esin kaynakları, yüklendikleri sorumluluklar siyasidir. İkisi de Paris'e gelince bu taahhütlerini kulak ardı ederler. Çocukları, yaptıklarından, verdikleri mücadeleden bihaber yetişirler. Camondo kimliğinin terkettikleri unsurlardan biri de budur.

Acaba Béatrice'in Léon Reinach ile evlenmesiyle ailenin alenen tavır alma geleneği yeniden mi canlandırılmaktadır? Bunu iddia etmek güç. Léon, edebiyat doktoru, Enstitü üyesi, Beaulieu'de, Helenistik kültür ile muhayelesinin karışımı bir Yunan villası yaptıran Théodore Reinach'ın oğludur. Genç damat "ticaret ve iş dünyasına tamamen yabancı bir müzisyendir. Zaten daha 25 yaşında ve bu genç ömrünün 3 senesini, Şark hakkında ufak bir fikir edinme imkânını bulduğu Selanik ordusunda geçirmiş", diye anlatmaktadır Moïse Piperno'ya. Damadının iş hayatına bu ilgisizliği Moïse'i rahatsız etmişe benzememektedir: "kızımın izdivacı benim için hem büyük bir memnuniyet kaynağı, hem de üzerimden kalkan büyük bir yük oldu."[108]

Hayat eskisi gibi akmaya devam eder... Genç evliler, savaş öncesi görünümüne ve mobilyalarına kavuşan konağa yerleşeceklerdir.

Moïse ise, daha da bir içine kapanır. Fransa-Amerika komite-

108 *Aynı*, 4 Nisan 1919.

si başkanına şunları yazmaktadır: "Artık her türlü sosyal faaliyetin dışında kalma kararım doğrultusunda, muhterem cemiyetinizle ilişiğimi kesmek arzusundayım, dolayısıyla istifamı kabul etmenizi istirham ederim."[109] Görüştüğü dost çevresi artık sadece sanat meraklıları ve gurmelerden oluşmaktadır. Başka bir teselli kaynağı olan ve sık sık Paris'ten uzaklaşmasını sağlayan seyahatlere olan tutkusu yeniden canlanır. Bu seyahatlerin bir amacı da gözlemlerini Club des Cents'ın özel rehberinin kullanımına sunabilmektir. Alışık olduğumuz titizliği ve tavizsiz ciddiyetiyle seyahatlerini uzun uzun tasvir eder.

> "(...) Mademki benden gelecek sene yayınlanacak rehbere faydalı olabilecek ek bilgiler talep ediyorsunuz, İtalya'ya yaptığım uzun bir seyahat esnasında edindiğim intibalarımı size aktarıyorum. Öncelikle İtalyan yol şebekesinin kötü olduğu şeklindeki değerlendirmenizi çok abartılı bulduğumu ifade etmek zorundayım. (...) Yolların tozlu olduğunu söylüyorsunuz; bu doğru, çünkü yollar asfaltlanmamış, ama buna rağmen hiçbir güçlükle karşılaşmadan Torpedo'mla dolaşıp onbin kilometreden ziyade yol katettim.
>
> *Milano* ve *Torino* şehirlerinde trafik akışı artık soldan değil: Torino'da 1 Nisan'dan, Milano'da da önümüzdeki 1 Temmuz'dan itibaren trafik sağdan akacak. Birçok yere halkı ikaz eden "*Vasıtalar sağdan, yayalar soldan* yazılı afişler asılmış, bunun sebebi de birçok sokakta yaya kaldırımı bulunmaması ve vasıtaların duvarları sağdan yalayarak seyretmesi. (...) Hali hazırda İtalya'da asayişin hüküm sürmesi sayesinde bu ikazlara riayet ediliyor. At arabalarının üstünde uyuyan sürücüler tabiî ki var ama, bu her ülkede olan bir şey."

Ve yolculuğunun her bir merhalesindeki otel ve lokantaları anlatmaktadır:

---

109 *Aynı*, 16 Mart 1921.

> "*Roma*'da: Bundan takrıbi bir ay önce, şehrin merkezinde, Corso Umberto'da yeni açılan bir oteli size haber vermem lazım. Adı *Hotel Plaza*, söylendiğine göre 33 milyon lirete mal olmuş. Odalar açısından her türlü konforu haiz muhteşem bir palas, ama yemekleri çok kötü". (...)

Seyahatinin son durağı Vichy olur... ve, talihin cilvesi, şehrin harikulade diye nitelediği, en iyi ve çok geçmeden de meşum bir şöhret sahibi olacak olan otelinde konaklar:

> "*Grand Hotel Du Parc*, Paris'te Antin caddesindeki Cheval-Pie benzeri, Norman tarzı muhteşem bir *Grill-Room* açmış. *Gazla* çalışan bir ızgarası olan harikulade bir tesis."[110]

* * *

Moïse artık resmî sanat dünyasının önde gelen isimlerindendir: 1911'den itibaren Louvre Dostları Cemiyeti'nde ve Dekoratif Sanatlar Merkez Kurulu'nda Isaac'ın yerini alır; 1922'de Millî Müzeler Kurulu'na atanır. Gitgide ilgi gören Moïse, zamanının büyük bir kısmını "sanatı korumaya" ve koleksiyonunu zenginleştirmeye vakfeder. Nissim'in ölümünden sonra, bütün acısına rağmen, koleksiyonuna yeni parçalar ilave etmeye aynı hızla devam eder. Bu faaliyet Moïse için bir can simidi olmuştur. Bunun kanıtı da 1907'den beri tuttuğu ve aldığı parçaların tarih, menşei, tasvir ve fiyatlarını not ettiği deri kaplı iki kara defterdir:[111] 1917'de alımlarında 900.000 frank harcar, 1919'da ise harcamaları milyon frangı aşar... Kural hep aynıdır: her parça muhakkak Moïse'in estetik anlayışına tekabül etmelidir; parçalar teker teker ciddi ve titiz bir incelemeye tâbi tutulur ve ancak, büyük bir uzmanlıkla oluşturulmuş koleksiyonla mükemmel bir uyum sağlıyorsa muhafaza edilir.

Acaba Moïse atlattığı bütün badirelerden, yaşadığı acılardan sonra bu dünyanın sadece güzellikleriyle mi haşır neşir olmak

---

110 *Aynı*, 23 Haziran 1926.

111 NCMA.

istemiştir? Bu koleksiyonu sayesinde herkes tarafından kabul gören bir antika meraklısı kimliği kazanmıştır. Koleksiyonunu oğlu için başlatmıştır. Ancak oğlunun kaybı Moïse'i ölümle yüzleşmeye itmiş, Nissim'in yokluğuna alışmak ve bu yokluğu unutmak zorunda kalmıştır... Houdon'un[112] yonttuğu ve Moïse'in hayranlığını kazanan genç kadın büstü *L'Eté* (Yaz) hasret dolu bakışlarını acaba kime çevirmiştir? Sanat eserlerinin akıbeti ne olacaktır acaba? Moïse'in, büyük bir şefkat ve ihtimamla sevdiği iki torunu vardır: Fanny ve Bertrand, ama kızı Béatrice kendisiyle aynı tutkuyu paylaşmamaktadır. Kafasında bir takıntı haline gelen Nissim'in hatırasını nasıl yaşatacaktır? En sonunda unutulacağını bilmektedir. Zaman geçecek ve gün gelecek her tarafa resmini yerleştirdiği o yakışıklı subayın tebessümünü hatırlayacak kimse kalmayacaktır. Yakında, tozlanan aile albümlerinde solup gideceklerdir.

Ünlü çağdaşı gibi Moïse de, "yiten zamanın peşine" koyulur. O da bu arayışı hayatının eseri haline getirecektir.

1924'te, konağını oğlunun adına vakfedilmiş bir müzeye dönüştürme fikri olgunlaşmış, netleşmiştir. Noteri, Naret, müstakbel "Nissim-de-Camondo Müzesi"nin kuruluş evrağını en ufak ayrıntılarına kadar tanzim eder:[113]

> Babam Kont Nissim de Camondo ve 5 Eylül 1917'de bir hava muharebesi neticesinde kaybettiğim zavallı oğlum Teğmen Nissim de Camondo'nun hatıralarını ebedîleştirmek amacıyla ve yine Paris'te Monceau sokağı 63'teki konağımı, ölümümdeki halleriyle, yani mobilya ve sanat eserleri muhteviyatlarıyla, Dekoratif Sanatlar Müzesi Masvan Paviyonu'na (Paris) bırakma kararı almış bulunuyorum. (...) Konağım ve muhteviyatı oğluma adandığından, Nissim-de-Camondo Müzesi adı ile anılacaktır. Dekoratif Sanatlar Müzesi'ne yapmış olduğum hibe aslında, müzenin gerçek sahibi Fransız devletine yapılmış-

112 Paris, Nissim-de-Camondo Müzesi, env. No: 165.

113 Noter Naret nezdindeki 11 Ocak 1924 tarihli vasiyetname.

tır, zira devletle Dekoratif Sanatlar Birliği arasında yakın tarihte yapılan bir anlaşma mucibince, Birlik sadece müzenin idaresinden mesuldür. (...) Konağımı ve muhteviyatını devlete bırakırken yürekten bağlı olduğum eserin, bir XVIII. yüzyıl konağının canlandırılması projemin bütünlüğünü muhafaza etmeyi amaçlıyorum. Bu canlandırma, sanatçı ve zanaatkârların eğitimi hedefine hizmet edeceği gibi, her devirden daha fazla sevdiğim ve Fransa'nın şanlı dönemlerinden biri olan Dekoratif Sanatlar devrine ait bu en güzel parçaların, kendilerine en uygun ortamda ve Fransa'da muhafazasını sağlayacaktır. Gayet tabiî bu hibe bana göre, konağımın da bir ek teşkil edeceği Dekoratif Sanatlar Müzesi'ne yapıldığından, yukarıda da belirttiğim gibi devlete yapılmış bir hibedir. (...)"

Arzularını en kısa ayrıntılarına kadar ifade ettiği bu vasiyetnamede, hibesini son derece katı şartlara bağlamakta (miras vergisinden muafiyet, hibenin bölünmezliği) ve müstakbel müzenin işleyişini de düzenlemektedir (ziyaret günleri ve saatleri, bakım, eserlerin dışarı çıkarılma yasağı). Kalorifer, bakım, vs. gibi giderler için 120.000 franklık bir de gelir öngörmüştür.[114] Vasiyetnameye "Nissim-de-Camondo Müzesi müdürlerine talimat ve tavsiyeler"[115] başlıklı bir de mektup iliştirir, bu mektubunda alınması gereken tedbirleri sıralamakta, koleksiyonun bakımı, konağın ısıtılması, genel emniyetiyle ilgili pratik bilgiler vermektedir.

* * *

XX. yüzyılın başında bu hibeler yaygınlaşacaktır. Sanatın bu altın çağında, büyük bir ihtimalle zenginliklerine meşruiyet kazandırmak isteyen antika meraklıları, paha biçilmez koleksiyonlarını müzelere vermekte ve millî bir sanat varlığının

114 1926, 1929 ve 1932 zeyilleri.

115 NCMA, Moïse'in vasiyetnamesi, Nissim-de-Camondo Müzesi müdürlerine talimat ve tavsiyeler, 20 Ocak 1924.

oluşmasına katkıda bulunmaktadırlar. Genellikle zengin ve iyi eğitimli olan bu titiz koleksiyoncular toplumun çok değişik kesimlerinden gelmektedirler: Kimisi Camille Groult gibi sanayici, kimisi Jacques Doucet gibi terzi, ya da Georges Petit gibi tüccar veya Gaston Migeon gibi müze müdürüdür, ama daha ziyade bankacılar çoğunluktadır.

Resmen ilan etmediği bu karar Moïse'in içini rahatlatmıştır. Hayatının son yıllarını tamamen, zamanın dışında bir mabet haline getirdiği bu yeri istediği hale getirmeye vakfedecektir.

Bu meşgalesine gösterdiği ilgi, müstakbel Nissim-de-Camondo Müzesi'nin düzenlenmesi, koleksiyonlarını sürekli geliştirme azmi, azalan görme kabiliyetine, istemese de kendini dünyadan soyutlayan ve gitgide vahimleşen sağırlığına bir meydan okuma gibidir adeta. Kendisi gibi kulağı ağır işiten eski bir hanım dostuna şu satırları yazar:

> "Yeni yıl münasebetiyle yollamış olduğunuz iyi temennileriniz için size çok teşekkür ederim muhterem Madam, ama maalesef hayatımızdan bir sene daha geçti gitti.
>
> Ben de size sıhhatli ve mutlu bir yeni yıl dilerim. Siz de benim gibi süse düşkünlüğünüzden vazgeçtiğinizde Haussmann bulvarı 16 numarada Melkovitch'e gidin ve sağırlık için geliştirdikleri o aletlerden bir tane alın, benim gibi çok büyük faydasını göreceksiniz. (...)
>
> Tabiî yine de yüksek sesle ve anlaşılır bir şekilde konuşan insanlarla sohbet etmeye özen göstermek lazım. Bu alet dalgın insanlar için yapılmamış, şahsen ben de alışmakta güçlük çektim."[116]

Büyük bir zerafetle karışık bir melankoli içinde, Moïse geçen zamanın enerjisini tükettiğini kabullenmektedir. Bu bıkkınlıktan mı yoksa sanat projesinin artık sonuna yaklaştığının ve son gücünü de projesini mükemmelleştirmeye adaması gerektiğinin farkına varmasından mı kaynaklanmaktadır bilin-

116 NCMA, Moïse mektupları, 10 Ocak 1934.

mez, şöyle bitirir mektubunu: "Ben de sizin gibiyim, artık seyahat etmiyorum, insan yaşlandıkça kendini sadece evinde iyi hisseder oluyor."[117]

Louis Charnet

"Ben aşağıda imzası bulunan, 1914 yılında uşak olarak hizmetimde bulunan Louis Charnet'nin, ülkenin 1915'te düşmandan kurtulmasından sonra, savaşta aldığı yaralar sebebiyle yürüyemediğinden işinin başına dönemediğini ve halihazırdaki durumunda düzelme olmadığından bu görevini ifa edemeyeceğini beyan ederim.

Kendisine muvakkaten yardımcı olabilmek amacıyla, yorulmayacağı ve fazla çaba harcamasını gerektirmeyecek bir işte kullanmak zorunda kalmış bulunuyorum.

Paris, 14 Haziran 1919

Moïse de Camondo"[118]

Moïse 1935'te öldüğünde Louis Charnet hâlâ hizmetindedir. Louis'nin sadakati kitabın bu bölümüne esin kaynağı olmuştur. Hizmetkâr, bu bölümde, hayal mahsulü bir anda hayalî bir rol oynamaktadır. Bununla beraber içinde bulunduğu ortam, verilen ayrıntılar, hatıraları gerçeğe uygun olup, Moïse de Camondo'nun gündelik hayatını, bu esrarengiz adamın vasiyetnamesinde bıraktığı XVIII. yüzyıl tutkusunun semeresi bu dekorun kulislerini daha iyi kavrama imkânı vermektedir.

Kasım, 1936

...Louis Charnet anahtar panosunu kontrol eder. Her bir anahtarın ucunda ait olduğu yerin ismi yazılı bakır bir etiket sallanmaktadır. Cilalı meşeden yapılma panoda özenle sıralanmış yetmiş anahtardan birkaçını seçer ve hızla servis mer-

117 NCMA, Moïse mektupları, 22 Aralık 1933.

118 NCMA, Moïse mektupları.

diveninin basamaklarını tırmanır. Madam Reinach'ın kendisinden istediği gibi en üst kata, her şeyin kaldırılıp kaldırılmadığını kontrol etmeye çıkar. Burası ev hizmetlilerinin mekânıdır. Burada yer alan büyük, aydınlık ve iyi ısıtılmış beş odada metrdotel, çamaşırcı, uşak, ayak hizmetlerine bakan genç oğlan ve dadı kalmaktadır. Kendisi de uzun yıllarını burada geçirmiştir. Odalar sade mobilyalarla döşenmiştir. Pencereleri kreton perdeler örtmekte, çam döşemeyi ayak seslerini boğan bir halı kaplamaktadır. Ayrıca, bu büyük konağın ihtiyaçlarına cevap verecek iki gardrop, bir çamaşırhane ve sandık odaları da mevcuttur.

Louis Charnet çamaşırhaneye açılan uzun aydınlık koridora girer. Duvarları cilalı meşe kaplı, üç büyük penceresinden mavi gökyüzünün ve bahçeyi süsleyen kestane ağaçlarının tepelerinin göründüğü bu sıcak mekânı özellikle sevmektedir. Çamaşırcı Félicie Fillette senelerce bu mekânın tek hükümranı olmuştur. Buraya oturur, elbiselerin kenarlarını bastırır, ufak tefek dikiş işleri yapar, kolalar, her zaman pırıl pırıl olan çamaşırları ütüler ve itinayla devasa camlı dolaplara yerleştirirdi. Ama bugün, nakliyecilerin paketlediği çarşaf yığınlarının, kareli masa örtülerinin, petek veya keklik gözü desenli peçetelerin, havluların, pamuklu keten mutfak bezlerinin yerlerinde yeller esmektedir. Ortalığa sadece Félicie'nin nazik kumaşlarda kullandığı Panama ağacı kokusu ve güveleri kaçırmak için bol miktarda kullandığı Sumatra kafurunun kalıcı kokusu hakimdir.

Louis içi boşaltılmış dolapların kapılarını iter, demir panjurları özenle kapatır ve teftişine devam eder. Kontun gardrobu uçsuz bucaksızmış gibi gözükmektedir. Kapıları ardına kadar açık, artık hiçbir işlevi kalmamış meşe dolaplardaki, oda hizmetkârı André Gagné'nin itinayla fırçaladıktan sonra yerleştirdiği paltolar, kostümler, pardesüler, gece takımları, gömlekler, gömlek göğüslükleri, kravatlar, şapkalar yerlerinden edilmiştir.

Soğuk ve çıplak odaların tüm panjurlarını kapattıktan sonra, ıssızlaşan katta ayak seslerinin alışılmamış, tuhaf yankısını duyan Louis ürperir. Servis merdiveninden yeniden birinci kata iner. Bu katta ise her şey yerli yerindedir. Bu manzara karşı-

sında rahatlayan Louis birden hayatın yeniden eski akışına döndüğü yanılgısına kapılır. Kontun, gri sedefli lambrilerle süslü odasında, gün ışığı her zaman olduğu gibi, mobilyaların nazik marköterisini korumak için itinayla çekilmiş krem rengi tafta perdelerin arasından kendine yol aramaktadır. Her bir eşya yerli yerindedir, miyadı dolmuş bir devrin şahitleri, tablolardaki figürler, Louis'yi kendilerini seyretmeye davet etmektedir. Broderili kırmızı ipek örtünün kapladığı oyma ahşap yatak bütün haşmetiyle nişin içindeki yerindedir. Evin efendisi Kont Moïse'in bu köşede, 15 Kasım'da hayata veda etmesinin üzerinden bir sene geçmiştir... Kontun durumunun vahimleşmesinin haberini alan Madam Reinach, ona bakmak üzere babasının yanına yerleşmiştir. En ufak arzularına kadar bir dediğini iki etmemiş, sevgiyle koşturmuştur. Mösyö Tedeschi de üzüntülü ve bitkindir, ancak tuhaf bir şekilde sükunetini muhafaza etmektedir. Titizliğinden taviz vermeyen kişiliğine rağmen, evin efendisine son derece bağlı olan hizmetkârların bu acı andaki kederi samimidir. Moïse de Camondo'nun yaşlı olduğu bir gerçektir ancak hâlâ gayet faaldir. Mesela, Haziran ayında, Dünya Sergisi için Brüksel'e bile gider. Şoförü makinist Jules Guzzi Moïse'i Brüksel'e kupe Renault'suyla götürmüştür. Yanında uşağı André de vardır. Ama, bir dostu vasıtasıyla -Mösyö David Weill- bir paviyondan ötekine arabasıyla gitmek için aldıkları özel izne rağmen, Louis, kontun seyahat dönüşü çok yorgun olduğunu gözlemler. Buna mukabil, görünüşe bakılırsa, Deauville'de sayfiyeye gitmek Moïse'e çok iyi gelmiştir, hatta Ekim ayında, Club des Cents'ın tertip ettiği bir geziyle Bordeaux'ya gitmeye karar vermiş, ancak hastalığı sebebiyle gidememiştir. Bir ay sonra da ölecektir. Onunla birlikte konak da ruhunu teslim eder, zira Mösyö lö Kont evini müze yapmaya karar vermiştir.

Evin içinde gezisine devam eden Louis, her köşede, her eşyada bir hatıranın, müteveffa efendisinin kişiliğinden bir veçhenin kendisine göz kırptığını hisseder. Kütüphane, Moïse'in sık sık sığındığı samimi ve sıcak yuvasıdır. Ya bir müzayede kataloğunu tetkik eder, ya da derin bilgisini daha da zengin-

leştirmek için, kırmızı maroken ciltlerinin tüm bir duvarı kapladığı *La Gazette des Beaux-Arts*'a dalar giderdi.

1923'te, Mösyö ve Madam Reinach'ın, ikinci çocukları Bertrand'ın dünyaya gelmesini müteakiben konaktan taşınmalarından sonra, Kont Moïse, Béatricelerin işgal ettiği odaları tek bir salon haline getirmişti: Mavi salonun, altın renkli gurguran perdelerin süslediği beş pencere Monceau Parkı'na açılmaktadır. Aynı tonda ipek kumaşlarla kaplı duvarlarda XVIII. yüzyıl Paris ve sürek avı tasvirleri, portreler asılıdır... Empresyonist bir sanatçının fırçasından çıkma, Louis'nin yersiz bulduğu sekiz suluboya tablo, salondaki tek modern işarettir. Ama, kuzeni Isaac'ın kendisine hediye ettiği bu tabloların Mösyö lö Kont için manevi bir değeri vardır. Kont bütün titizliğine rağmen bu salonda kontrollü bir kargaşaya müsaade etmiştir. Geniş berjerler, kontun abone olduğu sayısız gazeteyi okumaya davet eder gibidir. *Revue des Deux-Mondes* dergileri alçak kitaplığın üzerine yığılmıştır. Yazı masasının üzerinde yer alan Çin büyük porseleni iyi bir ışık saçmaktadır. Louis'nin gözünün önünde masasına oturmuş mektup yazan kont canlanır. Tabiî ne gazete kalmıştır, ne de dalgın mizaçlı Moïse'in sürekli kaybedip bulduğu açık renk bağdan gözlükleri. Ama her şeye rağmen, salon kontun aşırı ince zevkinin damgasını aynen muhafaza etmektedir.

Louis, yüksek giriş katına inmek üzere galeriyi kateder. Beyaz taş basamaklar merdivenin ortasında, davet katının ihtişamının gözler önüne serildiği bir eşik oluşturmaktadır. Burada da mobilya ve sanat eserleri eski uyumunu muhafaza etmektedir. Yemek salonu, açıldığı bahçeyle uyum içindedir: ahşapların cam göbeği cilası, duvar halılarını süsleyen bitki motifleri, altın varaklı oyma bronzdan çiçek sepetleri... Rus Çariçesi II. Katarina'nın Prens Orlof'a aşkının kanıtı birkaç ağır gümüş parça pırıl pırıl parlamaktadır; ihtimam gösterilen evlerde âdet olduğu veçhiyle, sadece gümüşlerin bakımına tahsis edilmiş bir hizmetkâr vardır. Louis, siyah frakı, beyaz göğüslüğü ve dore tokalı iskarpinleriyle yaşlı metrdotel Pierre Godelin'in dik ve mağrur siluetini görür gibi olur. Kendine verilen tali-

matları sükunet ve beceriyle yerine getiren metrdotel, ölüm tarihi olan 1933'e kadar çok sayıda hizmetkâra otoriter bir şekilde hükmetmiştir... Yirmili yıllarda, emirleri altında ikinci bir metrdotel, beş orta hizmetkârı ve dört uşak vardır. İki mutfak yamağı da aşçıbaşına yardım etmektedir. Çamaşırların akıbetinden ise Félicie sorumludur. Bahçevan, arabacı ve iki makinistin mekânı müştemilattır. Joseph Richer ise konağın emektar kapıcısıdır.

Konak müsait olduğu halde Mösyö lö Kont pek davet vermezdi. Şatafatlı yemek salonu senede en fazla üç dört kere, genellikle de ilkbaharda açılır ve her seferinde otuza yakın davetli olurdu. Mayıs sonu Haziran başında geleneksel "Louvre" yemeği verilirdi. Bu yemekte Millî Müzeler Kurulu üyeleri ve müze müdürleri hazır bulunurdu. "Marsan" yemeğine ise Dekoratif Sanatlar Merkezi Birliği'nin tüm yönetim kurulu üyeleri davet edilirdi. Bu ciddi ve nazik beyler bazen insanı şaşkınlığa düşüren bir tutkuyla, sanattan, güncel konulardan bahsederlerdi. Her sene değişen ve uzun uzadıya düşünüldükten sonra üzerinde karar kılınan sofra yerleşim planında, biri Malmaison Müzesi müdürü diğeri Versailles Müzesi müdürü Mösyö Bourguignon, Mösyö Brière ve Mösyö Bricard ile Mösyö Puiforcart yan yana otururdu. Mösyö Carlos de Besteigui, Paul Valéry'yi sağına alan ev sahibinin karşısında yer alırdı. David Weill, François Carnot ve Carle Dreyfus iki yemeğe de davet edilme ayrıcalığına sahip dostlardı.

Yine bu mevsimde, Mösyö lö Kont, Club des Cents üyesi gastronomları da yemeğe davet ederdi. Aşçıbaşı bu damak ehlinin takdirine sunulacak olan mönüyü özel bir ihtimamla hazırlardı. Louis, giriş yemeği olarak, gösterilen ilgi karşısında birçok kez mönüye alınan dondurulmuş kavunları, tarhun otlu tavukların takip ettiği Murat usulü dil balığı filetosunu, marul ve Fransız usulü bezelye garnitürlü jöleli sığırı ve nihayet parmezanlı payeti, ihtimamla seçilmiş peynirleri, ardından servis edilen vişneli gratineyi hatırlar, ne şölen olmuştur! Kontun bizzat seçtiği şaraplar davetlileri kendinden geçirmişti: Montrachet-comte-lafon 1929, Château Margaux 1878, Eche-

zas 1911 ve tabiî şampanya, Mesnil Nature 1926. Bir keresinde bu muhteşem yemeği noktalamak üzere, meşhur 1858 mahsulü konyağın son şişesi açılmıştı! Damakları tatmin olan davetliler ev sahibinin sofra zevkine iltifatta yarışıyorlardı. Tabiî, kulübün kurucusu Mösyö Louis Forest ve eşi her davete icabet ediyorlardı. Gabriel Astruc, Ernest May, Mösyö ve Madam André Pereire bu şölenlerin müdavimleri arasındaydı.

Ama yine de böyle hareketli günler nadiren yaşanırdı. Genellikle Pierre Godefin kontun yemek servisini Porselenler Salonu'nda yapardı. Bu ufak salonun münzevi yemeklere gayet münasip olduğuna şüphe yoktu. Odanın mobilyasını, ayaklı bir buz kovası, maundan yuvarlak bir masa ve tek bir koltuk oluşturuyordu. Vitrinleri dolduran porselenleri süsleyen - en egzotik tukanlardan bölgenin vatanperverlik sembolü horoza- envai çeşit kuş, salonu sessiz bir salmahaneye çeviriyordu. Yemek genellikle Mösyö lö Kont'un özellikle sevdiği balık yumurtası kanapeleriyle başlardı. Düzenli olarak Marsilya'dan getirilen, kurutulmuş ve tütsülenmiş bu ağır balık yumurtası, doğduğu topraklarda, Türkiye'de pek revaçtaydı... Bu belki de kontun menşeini ele veren tek ayrıntıdır. Kont de Camondo'nun Fransa'yı ve Fransız tarihini çok sevdiği kesindir diye düşünür Louis Charnet, XVIII. yüzyıl mobilya ve bronz ustalarının, ressamlarının kabiliyetlerini gözler önüne seren salonları seyrederken. Emektar uşak, kontun her aldığı parça karşısında duyduğu şaşkınlığı hatırlar. Kontun verdiği bilgiler karşısında kendini cahil hisseder, ödediği fiyatlara inanamaz, parçayı koyacak mükemmel yeri buluncaya kadar yaşadığı tereddütlere hayret ederdi. Gözlerinin önüne, sanat eseri nihai olarak kabul gördüğünde, Pierre Godefin'in, kontun kendisine yeni misafirin bakımıyla ilgili verdiği bitmez tükenmez talimatları saygı ve tevekkülle dinleyişi gelir... Moïse de Camondo bu konuda son derece titizdi. Konak en iyi şekilde tutulmalı, temizliği kusursuz olmalıydı; bu istisnası olmayan bir düsturdu. Hizmetkârların işini kolaylaştırmak için ev son derece modern vakumlu bir temizlik sistemiyle donatılmıştı. Ancak bu temizlik sisteminin hoyratlığı, ipek işlemelerde, halılarda ve duvar halılarında kullanılma-

sına imkân tanımamaktadır. Mösyö lö Kont, ihtimam gösterdiği bu parçaların itinayla temizlenmesini isterdi. İşe yeni alınan her uşak bu meşekkatli ve titizlik isteyen iş için eğitilirdi. Uşağı hazırlamak için, Pierre Godefin, efendisinin koleksiyon parçalarının nazikliği konusunda ne kadar hassas olduğunu anlatan şu yaşanmış hikâyeyi anlatırdı: "Konağın inşasının daha yeni tamamlandığı 1914 baharında, birçok davet verilmişti. O zamanlar bugüne nazaran daha az mobilya bulunan büyük salon davetlerin ilgi odağıydı. Davetliler hayranlık içinde buraya doluşup Mösyö lö Kont'u tebrik ediyorlardı. Kont ise endişe ve gerginlik içinde, bütün gece bir itişme ya da bir sakarlık neticesinde zarar görür diye porselen karolarla bezenmiş küçük yazı masasının yanından ayrılmamıştı..."

Avlunun çakıl taşları üzerinde ilerleyen adımların çıkardığı sesler Louis'yi hayal aleminden koparır. Ayak sesleri, konağın müzeye çevrilmesiyle ilgili son ayrıntıları halletmek için gelen konağın yeni sahibi müze müdürü Mösyö Messelet ve Carle Dreyfus'a aittir. Narin vazoların yerini değiştirmek, birkaç koltuğu duvara doğru itmek, bazı halıları kaldırmak lazımdır... Artık hiçbir şey eskisi gibi olamayacaktır...

Soğuk ve çiğ kış güneşinin aydınlattığı büyük giriş holünde, bir fotoğrafçı, konağın son değişiklikler yapılmadan önceki halini ölümsüzleştirmek için ağır objektiflerini yerleştirmektedir.

Vestiyer ve galeriden geçen Louis oyalanmaz. Hizmet odalarındaki teftişine devam etmelidir. Madam Reinach'ın talimatı, buralarda aile hayatından hiçbir iz bırakılmaması doğrultusundadır.

Dün son defa beraber yenilen bir yemekte, konağın bütün personeli mutfak masasının etrafında toplanmıştı. Yemek daha ziyade hüzünlü geçmişti. Oysa, hizmetkârlarının akıbeti konusunda endişe duyan Moïse de Camondo, personelinden isteyenlerin müzenin bekçisi olarak alınması talebinde bulunmuş, özellikle de, binanın bakımı konusunda bilgi sahibi olan kapıcı Joseph Richer'i tavsiye etmişti. Bazıları alışık oldukları bu mekânda kalabilmekten mutluluk duymuşlar, müsterih olmuşlar, kimisi ise teklife ilgi duymamıştı. Bunlardan biri de

makinist Jules Guzzi'dir. Guzzi, 1917'den beri -Kont'un ölümünden birkaç ay önce ayrılan- Camille Clermont ile otomobillerin bakımı ve şoförlüğünden sorumludur. An gelmiştir, gençliğinden beri mekaniğe tutkun olan Moïse'in aynı anda beş arabası olduğu bile vakîdir! Limuzinler, Renault kupe veya lando, Panhard torpedo, Citroën kupe, Talbot kabriyole veya Voisin torpedo ve son çılgınlığı Bugatti kabriyole. Becerikli ve temkinli araba sürüyüşüyle kontun takdirini toplayan Jules hepsine aynı dikkat ve ihtimamla bakacaktır.

Aşçıbaşı da ayrılanlar arasındadır. Yetenekleri sayesinde iyi bir evde yer bulacağına şüphe yoktur. Zaten konağın o muhteşem mutfağının terkedilmiş haline yüreği de dayanamazdı herhalde. Duvarları ve tavanı beyaz fayanslarla kaplı mutfak yeni elden geçirilmişti ve çağdaş konfor anlayışını yansıtmaktaydı. Büfelerin kaldırıldığını, rafların söküldüğünü, kaçarolaların, tencerelerin, güveçlerin, buğulama tavaların kaybolduğunu gören Louis'nin içi burkulur... Sayısız kepçenin, kevgirin asılı bulunduğu kaşıklıklar, yemek kitaplarının dizildiği meşe mutfak vitrinlerinin yerlerinde de yeller esmektedir... Geriye kala kala bütün bir duvarı kaplayan ocak kalmıştır; büyük bir ihtimalle devasa boyutları nakliyecilerin cesaretini kırmıştır. Aynı şekilde devasa, yekpare fırın da mutfağın ortasındaki yerini, bir daha hiç yakılmamak üzere, muhafaza etmektedir. Sürekli bir ihtimam gerektiren fırın, mutfağın ruhu olmuştur. Bir zamanlar bu fırını yakmak için saatler, ateşini tutturmak için tonlarca kömür, pişirme, demleme, ısıtma derecelerini yakalamak için büyük bir beceri gerekirdi oysa. Dünden beri içine kömür atılmamıştı ve ateşi yavaş yavaş ölüyordu... Louis ellerini, ılıklığını hâlâ muhafaza eden plakaların üzerine koydu, sonra sesizce arkasını dönüp mutfaktan çıktı.

DOKUZUNCU BÖLÜM

BEATRICE

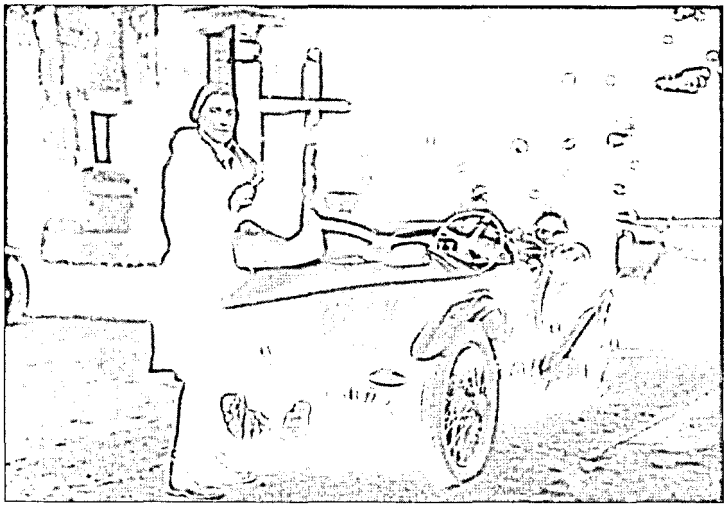
Nissim-de-Camondo Müzesi 21 Aralık 1936 günü açılır. Açılıştan kısa bir süre sonra Cumhurbaşkanı Albert Lebrun müzeyi ziyaret eder. Şeref avlusuna giden kubbenin altına, Nissim'in hatırasını yad eden ve müzeyi ona itaf eden bir de plaket çakılır.

Ziyaretçiler nadir mobilyaların güzelliği karşısında hayranlıklarını gizleyemezler, cazibesine kapıldıkları bu mekânda yaşamış olanların bıraktığı izlerden etkilenerek ayrılırlar.

Yüzmilyonun üzerinde olduğu tahmin edilen bu hibe, mirasın mirasçılara kalan kısmını katbekat aşmaktadır. Moïse'in kızı Béatrice de bunun farkındadır. Ama babasının vasiyetinin uygulanmasına muhalefet etmez. Aksine, babasının son arzusuna saygı gösterilmesi konusunda taviz kabul etmez. Konağın ve koleksiyonların Fransa'ya verilmiş olmasından gurur duymaktadır. Cömertlik Camondoların nesilden nesile aktardıkları bir özelliktir.

Béatrice... Boldini'nin[1] yüz hatlarını ölümsüzleştirdiği o küçük süslü, zarif kız şimdi vakur, ciddi hatta asık yüzlü bir ka-

1 G. Boldin, (1842-1931), Zervudachi Vevey koleksiyonu, *Mademoiselle Béatrice de Camondo,* kağıt üzerine pastel boya, sağ alt köşe imzalı ve 1900 tarihli.

Nisan 1923 Béatrice Reinach (1894-1945). (Nissim-De-Camondo Müzesi).

dındır artık. Çekingen karakterini babasından almıştır. Derin ve sadık dostluğunu keşfedebilmek için önce, bazen sert ve itici olabilen ilk karşılaşmayı atlatmak gerekmektedir. Léon Reinach'la evliliğinden iki çocuğu olacaktır. Kızı Fanny, onaltı yaşında cıvıl cıvıl bir gençkızdır. Bertrand ise onüç yaşında, muzip, afacan bir çocuk.

Béatrice'in hayatı sade, sosyeteden uzakta, Pyla'daki Patara villasıyla, Neuilly ve Aumont'daki evi arasında geçmektedir. Yaşamına hakim bir de tutkusu vardır: binicilik. Kendini bildi bileli çok iyi bir binici olmuştur. Bir sürek avı esnasında çekilen fotoğraflarında, amazon tarzı bindiği at üstünde, bütün zerafetiyle dimdiktir. En zor barikatları başarıyla aştığı önemli at yarışlarında da ilk sıralardadır. Disiplin isteyen bu tutku bütün zamanını almakta, ruhunu beslemektedir.

1936 senesi hareketli geçer. Hitler ordularını Raynland'a sokmuş, İspanya'da iç savaş başlamış, Fransa'da Halk Cephesi iktidara gelmiştir. Léon Blum ilk sosyalist hükümeti kurar. Yahudi İşleri müstakbel komiseri, Xavier Vallat, "İktidara gelişi-

nizin, tarihi bir an olduğu şüphe götürmez, muhterem başbakan, Galyalılar'dan ve Romalılar'dan miras kalan bu ülkeyi ilk defa bir Yahudi idare edecek." diye yazacaktır.[2]

Acaba Béatrice'in kulağına gelmiş midir bu sözler ? Her halükârda, uzaktan da olsa daha anlamlı başka işaretler aldığına şüphe yoktur. Almanya'da, Yahudiler'i sosyal hayattan dışlayan, arî ırktan birisiyle evlenmelerini yasaklayan ve sorumluluk taşıyan mevkiilere gelmekten men eden Nurenberg kanunlarının çıkmasının üzerinden bir sene geçmiştir bile. Bu kanunların sebep olduğu saldırıların, eziyetlerin yankıları kulağına ulaşmaktadır. Birçok Yahudi'nin Nazi zulmünden kurtulduklarını sanarak Fransa'ya sığındığını da bilmektedir.

Cendere gittikçe daralır. Savaş, bozgun, ardından işgal. Artık Hitler Almanyası'nın çizmelerine bulaşan Nazizm'e engel yoktur.

Vichy hükümeti istilacıların arzularını daha talep gelmeden yerine getirir: "Üç büyük ebeveyni Yahudi ırkından olanlar ya da eğer eşi Yahudi ise, iki büyük ebeveyni bu ırktan olanlar işbu kanunun uygulama kapsamına girerler."

Söylenecek bir şey kalmamıştır. Tabiî muafiyetler vardır ama yetersizdir. Béatrice'in tepkisine şaşmak mı lazım? Koruma altında olduğunu sanmaktadır: Kardeşi vatan için ölmemiş midir, ölümünden sonra kendisine Légion d'honneur nişanı verilmemiş midir? Amcası Isaac ve babası Fransa'yı cömertliğe gark etmemişler midir? Bir kere her şeyden önce Béatrice Fransız vatandaşıdır. Bu aymazlığı, ona Camondo trajedisinin son perdesinde başrol oynatacaktır.

Béatrice artık kendini Yahudi hissetmemektedir. 1942'nin başında Katoliklik'e geçer ve Vanves'da Benediktin manastırında vaftiz olur. Ferasetten tümüyle yoksun olması bu kararın bir hesap neticesinde alındığı ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Yakınları yeni imanına samimi bağlılığını teyid etmektedir. Bu kararla Camondoların kimliklerinin son zerresi de yitirilmiş olur. Bu trajik hikâyede, Soykırım, zaten gelmiş olan bir

2 E. Gille, *Le Mirador,* s.241.

sonun somutlaşması görevini görecektir.

Yakınları endişelidir. Ayrıldığı eşi Léon Reinach, Hür Fransa'ya, Pau'ya gitmiştir.[3] Tehlikenin farkına varmıştır, İspanya'ya kaçmak niyetindedir. Yahudiler toplanmaktadır, ikamet değiştirmeleri, geceleri dışarı çıkmaları yasaklanmıştır.[4] Gerçek hayattan bihaber, inatçı Béatrice hâlâ Neuilly'de, Maurice-Barrès bulvarındaki dubleksinde kalmaktadır. Boulogne Ormanı'nda at binmekten vazgeçmez, üstelik de bir Alman subayın eşliğinde.... Ölümcül bir ihtiyatsızlıktır bu.

Haziran 1942. Onsekiz numaralı talimatnameyle Naziler sarı yıldız taşıma mecburiyetini getirir. Béatrice alenen yıldızı takmakta beis görmez. Takip eden yaz, çocuklarıyla birlikte evinden alınır.[5] Kuzini Irène Anspach'ın elinden, acz ve korku içinde olaylara tanık olmaktan başka bir şey gelmez. Irène oradan bağrına bastığı birkaç fotoğraf albümü ve kendisini Alman subayın ihbar ettiğine inanan Béatrice'in vedalaşmaları esnasında eline sıkıştırdığı bir künyeyle ayrılır.

Drancy, "cehennemden önceki son durak[6]"tır. Dört katlı, U şeklinde bir yapı, ortasında büyük bir avlu, her bir köşede gözetleme kuleleri ve tamamını çevreleyen dikenli teller. İnşası daha bitmemiş olan binanın sıvası bile yapılmamıştır. 1941'den beri faaliyette olan kamp direk olarak Almanlar'ın yetki alanında olmakla birlikte, Fransızlar tarafından korunmakta ve idare edilmektedir. 1942 Yazı'nda Béatrice ve çocukları getirildiklerinde kamp hıncahınç doludur. Toplanan Yahudiler -ezici çoğunluğunu yabancılar oluşturmaktadır- binlerle ifade edilmekte, kadın, erkek, ihtiyar, ailelerinden ayrılan çocuk ayrımı yapılmamaktadır. Kurbanlar önce istif edilirler ardından kısa bir tasniften sonra yeniden yola koyulurlar. Fransız Yahudileri sürgünden muaf tutulurlar. "Sürülen Yahudi sa-

3 Resmen 26 Ekim 1942'de boşanmışlardır.

4 7 Şubat 1942.

5 Béatrice, Bertrand ve Fanny'nin Drancy'ye giriş numaraları sırasıyla 413, 414 ve 415'tir.

6 A. Rayski, *Le Choix des juifs sous Vichy, entre soumission et résistance.*

yısı kadar Yahudi toplanıyordu. 16 Temmuz'dan 1 Ekim'e her hafta üçbin kişi sürüldü ve yine her hafta Drancy'ye üçbin kişi getirildi. Bir tarife bile oluşturulmuştu: uzun süre, pazar, salı ve perşembe günleri sürgüne yollama günleri, pazartesi, çarşamba ve cumartesi günleri toplanan Yahudileri kampa getirme günleri idi."[7]

Kalabalık, şaşkınlık, bastırılan hıçkırıklar, korkudan ağlayan, yalvaran çocuklar, yaşanan intiharların dehşeti. Léon Reinach da tutuklanmıştır. Bütün aile Drancy'de buluşur. Her odada, sedirler üzerine serilmiş pis yataklar üzerinde elli kişilik yerde yetmişbeş kişi tıkış tıkış sığışmaya çalışmaktadır. Tahtakuruları, bitler, ne en ufak bir sağlık önlemi, ne bir sabun parçası. Verilen yemek ne idüğü belirsiz, her zaman yetersizdir. Revir insan taşmaktadır. İdare ufak bir şehrin nüfusuna sahip bu kampı yönetmekten acizdir.

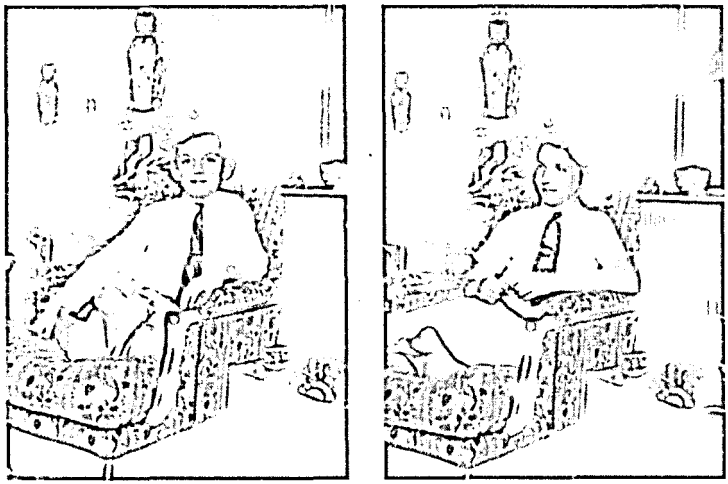
Bununla birlikte dışarıyla temas mümkündür, yeter ki fiyatı ödenebilsin. Béatrice ve ailesinin bu kaçak temaslar için imkânları vardır. Şüphesiz para verilir. Béatrice, Irène'le yazışır. Aracılık yapan bir adam vardır.

Önce yanlışlıkla tutuklandıklarını sanarken, yavaş yavaş şüpheye düşmeye başlarlar. Günler geçtikçe, yeniden hürriyete kavuşma ümitleri sönmektedir. Bu ümidin yerini hayatta kalma azmi, mümkün mertebe uzun müddet yaşama iradesi alır. Şimdi, öncelik "Piçipoi"ya sürülmekten kurtulmaktır. "Piçipoi lafını 1942 Eylülü'nde çocuklar revirde buldular. (...) Çocuk dilinde bu kelimenin anlamı sürgünün son durağı, bilinmeyen, esrarengiz ve korkunç yerdir: "Piçipoi"ya gidilir, "Piçipoi"ya sürülmekten kurtulmaya çalışılır, "Piçipoi" için yiyecek depolanır."[8] Kampta hiç kimse sürgünlerin başına gelenler hakkında somut bir fikir sahibi değildir. Herkes kendilerini zor bir hayatın beklediğini düşünmekte, katliam akıllarına bile gelmemektedir. Kimileri bir katliam projesinin varlığından bahsedildiğini duymuş olsalar bile, inanmayı reddetmektedirler.

---

7 G.Wellers, *L'Etoile jaune à l'heure de Vichy*, s. 116.

8 G.Wellers, *age.*, s.129.

Bertrand (1923-1943) ve Fanny (1920-1943) Reinach. (Nissim-De-Camondo Müzesi).

Sürgüne yollanmamayı ümit edebilmek için yararlı olmak, çalışmak gerekmektedir. Kampın Yahudi idaresine katılmak bu fırsatı vermektedir. Temmuz 1943'te kamp idaresi değişir. Başa SS yüzbaşı Brunner geçer. Fransız jandarmalarını ve memurlarını kamptan kovarak, onların yerine toplananların idareyle işbirliği yapmalarını talep eder. Béatrice resmen bebeklerin bakımından sorumludur. C1 sınıfında, yönetici olarak tasnif edilir ve nispeten daha rahat olan III. Blok'ta kalmaya başlar. Geçici bir rahatlık, çabuk kaybolan bir ümittir bu. Bu görevi onu sürülmekten korumaktadır, ama buna mukabil Fransız vatandaşlığının korumasını kaybeder. Zaten Brunner geldiğinden beri kamptakilerin maneviyatı biraz daha iyidir, nakiller ve eski vahşet azalmıştır. Almanlar aileleri birleştirmek istediklerini, Yahudiler'i Nazi eğitimi vermek için topladıklarını, güçlerinden, mesleki bilgilerinden faydalanmak istediklerini öne sürerler. Sinsilik ve riyanın şahikasındadırlar.

20 Kasım 1943'te Béatrice kocasının ve çocuklarının 62 no'lu konvoy ile götürüldüğüne şahit olur.[9] Alman yetkililer

9 Bu kafile 1200 kişiden oluşmaktaydı, aralarından 914'ü gelir gelmez gaz odala-

nezdinde Léon'un sıhhati kötüye gittiği için yapılan girişimler neticesiz kaldı.

7 Mart 1944: sıra ondadır. Konvoy 69. 4 Mart'ta, diğer 1.501 kişiyle kampın sürgünlere ayrılan bölümünde toplanırlar. Aralarında 178 de çocuk vardır. Yanlarında üç günlük yiyecek, birkaç çantayla yola çıkarlar. Altmış kişilik gruplar halinde hayvan vagonlarının içinde kaybolurlar. 10 Mart sabaha karşı Auschwitz'e vasıl olurlar. Peronda kendilerini birkaç SS subayı, üzerlerinde çizgili üniformalar taşıyan insan gölgeleri beklemektedir. Kendilerini iki yol beklemektedir. Ayaküstü yapılan bir tasnifle ikiyüz kişi yavaş ölüm için seçilir. Diğerlerinin akıbeti hemen ölüm olacaktır.[10] Béatrice, Léon, Fany ve Bertrand geri dönmezler.

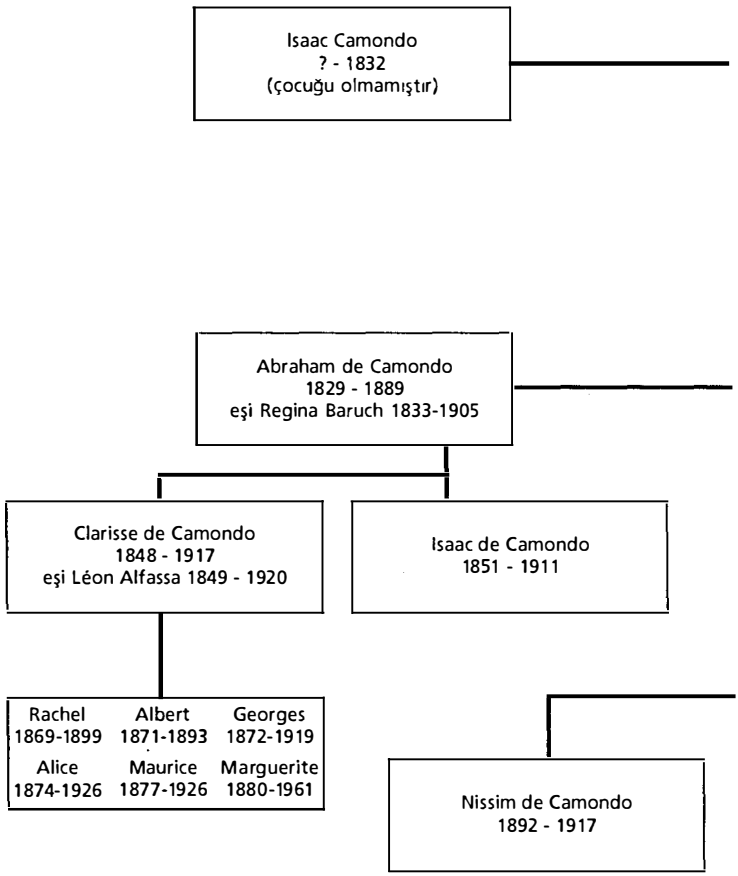
Camondo ailesi sönmüştür.

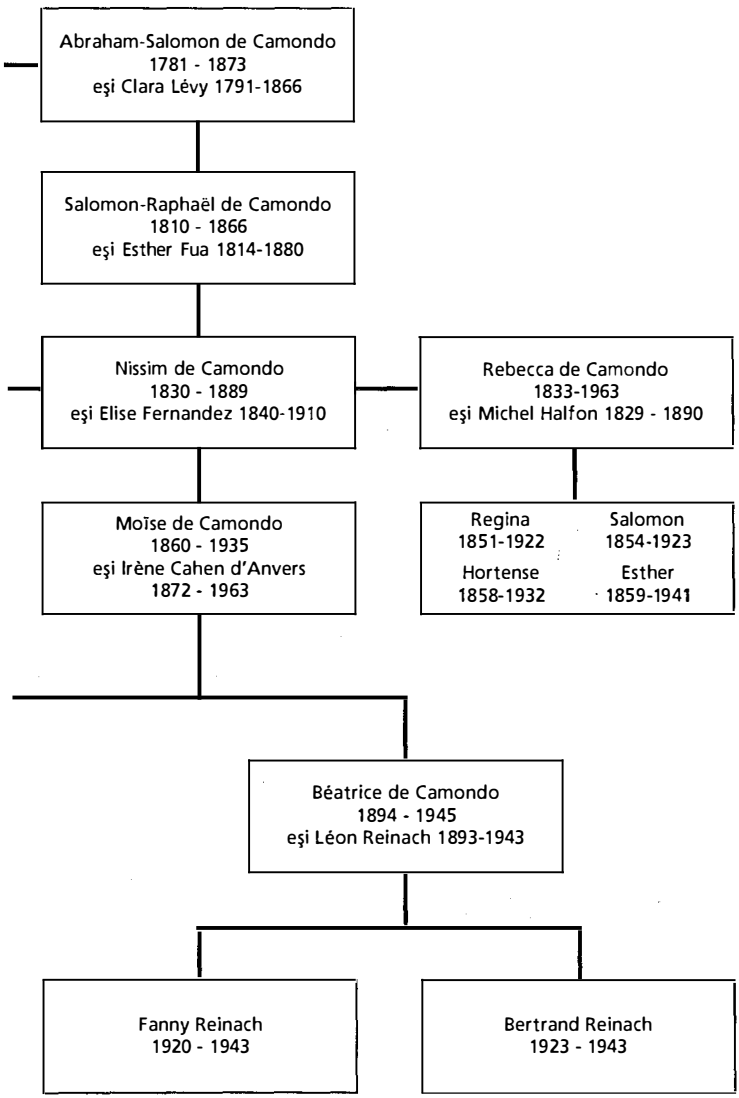
Sadece, yaşanılan bu çağdaş trajedinin müstesna pırıltısı, hatıralar durağı, Nissim-de-Camondo Müzesi, bir tutkunun, zamana direnen bir eserin ışıklarını saçmaya devam etmektedir.

rına yollandı. Kamplar kurtarıldığında 29 kişi sağ kalmıştı. Bkz. S. Klarsfeld, *Le mémorial de la déportation des juifs de France.*

10 Bkz. G. Kohen, *Retour d'Auschwitz : souvenir du déporté 174 949,* s.58. Guy Kohen Béatrice'le aynı kafiledeydi. 1945'te beşi kadın olmak üzere geriye yirmi kişi kalmıştır.

Soy Ağacı

Isaac Camondo
? - 1832
(çocuğu olmamıştır)
Abraham de Camondo
1829 - 1889
eşi Regina Baruch 1833-1905
Clarisse de Camondo
1848 - 1917
eşi Léon Alfassa 1849 - 1920
Isaac de Camondo
1851 - 1911
Rachel 1869-1899
Albert 1871-1893
Georges 1872-1919
Alice 1874-1926
Maurice 1877-1926
Marguerite 1880-1961
Nissim de Camondo
1892 - 1917

Abraham-Salomon de Camondo
1781 - 1873
eşi Clara Lévy 1791-1866
Salomon-Raphaël de Camondo
1810 - 1866
eşi Esther Fua 1814-1880
Nissim de Camondo
1830 - 1889
eşi Elise Fernandez 1840-1910
Rebecca de Camondo
1833-1963
eşi Michel Halfon 1829 - 1890
Moïse de Camondo
1860 - 1935
eşi Irène Cahen d'Anvers
1872 - 1963
Regina
1851-1922
Salomon
1854-1923
Hortense
1858-1932
Esther
1859-1941
Béatrice de Camondo
1894 - 1945
eşi Léon Reinach 1893-1943
Fanny Reinach
1920 - 1943
Bertrand Reinach
1923 - 1943

KAYNAKÇA

BAŞVURULAN ESERLER

A. Adnan-Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim,* İstanbul, 1943.

F. Agostini, *La Longue Histoire d'Aumont en Halatte,* Aumont'un Dostları, s. d.

A. Akyıldız, *Tanzimat dönemi Osmanlı merkez teşkilatında reform, 1836-1856,* Eren yayınevi, İstanbul, 1993.

A. Alexandre, "La collection de M. le comte Isaac de Camondo", *Les Arts,* no. 83, Kasım 1908, s. 1-32.

M. Allem, *La Vie quotidienne sous le Second Empire,* Hachette, Paris, 1948.

G. Apollinaire, *Chroniques d'art, 1902-1918,* Idées/Gallimard, Paris, 1981.

H. Arendt, *La Tradition cachée,* 10/18, Paris, 1987.

R. Arnaud, *La Guerre 1914-1918. Tragédie bouffe,* France-Empire, Paris, 1964.

G. Astruc, *Le Pavillon des fantômes,* Belfond, Paris, 1987.

J. Autin, *Les Pereire,* Perrin, Paris, 1984.

A. Autheman, *La Banque impériale ottomane,* Fransa iktisadî ve malî tarihi komitesi, 1996.

G. Babin, "La collection Camondo", *L'Illustration,* 10 Haziran 1914, s. 473.

G. Babin, "Un petit musée dans un grand", *L'Illustration,* 18 Temmuz 1914, s. 55.

T. Baket ve N. Slonimsky, *Dictionnaire biographique des musiciens,* Bouquins, R. Laffont, Paris, 1995.

Bauchal ve Lance, *Nouveau Dictionnaire des architectes français,* Daly fils & Cie, André, Paris, 1887.

G. Bedarida, *Gli ebrei il Risorgimento italiano,* Roma, 1961.

G. Bedarida, *Ebrei d'Italia,* Società editrice tirrena, Livorno, 1950.

G. Bedarida, *Les Juifs en France, en Italie, en Espagne,* Paris, 1867.

E. Benbassa ve A. Rodrigue, *Juifs des Balkans,* La Découverte, Paris, 1993.

E. Benjamin ve H. Buguet, *Les Coulisses de la Bourse et du théâtre,* P. Ollendorf, Paris, 1882.

J.-C. Berchet, *Le Voyage en Orient,* Laffont, Paris, 1985.

L. Bergeron, *Les Rothschild et les autres, la gloire des banquiers,* Perrin, Paris, 1990.

I. Berlin, *Trois Essais sur la condition juive,* Calmann-Lévy, Paris, 1973.

J. Bertrand, *La Bourse anecdotique et pittoresque,* Franco, Paris, 1933.

R. Bétourné, *René Sergent, architecte,* Horizons de France, Paris, 1931.

A. Biliotti, *La Banque impériale ottomane,* Paris, 1909.

A. Billy, *L'Epoque 1900,* Tallandier, Paris, 1951.

E. Blot, *Histoire d'une collection de tableaux modernes. Cinquante ans de peinture,* Editions d'art, Paris, 1934.

B. Blumenkrantz, *Bibliographie des juifs en France,* Privat, Toulouse, 1974.

S. Bonmariage, *Mémoires fermés,* André Bonne, Paris, 1951.

Bonneval Markisi, *La Vie de château,* France-Empire, Paris, 1978.

J. Boudet, *Le Monde des affaires en France de 1830 à nos jours,* Sözlük ve ansiklopedi, Paris, 1952.

J. Bouvier, *Les Rothschild,* Complexe, Brüksel, 1983.

J. Bouvier, R. Girault, J. Thobie, *L'Impérialisme à la française,* La Découverte, Paris, 1986.

B. Braude ve B. Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire, 1908-1914,* Holmes and Meyers Publishers, New York, 1980.

J.-D. Bredin, *l'Affaire,* Julliard, Paris, 1983.

Y. Brunhammer, *Le Beau dans l'utile, un musée pour les Arts décoratifs,* Découvertes Gallimard, Paris, 1992.

R. Burnand, *La Vie quotidienne en France, 1870-1900,* Hachette, Paris, 1900.

R. Cameron, *La France et le développement économique de l'Europe au XIXe,* Seuil, Paris, 1971.

E. Camesasca et C. L. Ragghianti, *L'opera completa i Boldini,* Rizzoli, Milano, 1970.

J. H. B. R. Capefigue, *Histoire des grandes opérations financières. Compagnies industrielles et commerciales, Canaux, Ponts, Chemins de fer, Crédits foncier et mobilier depuis le Moyen Age jusqu'à nos jours,* Librairie d'Amyot, Paris, 1861.

A. Carré, *Souvenirs de théâtre,* Plon, Paris, 1950.

B. de Castellane, *Mémoires,* Perrin, Paris, 1986.

H. de Castille, *Réchid-pacha,* Paris, 1857.

Z. Çelik, *The Remaking of Istanbul,* University of Washington Press, Seattle, 1986.

[*19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti; Değişen İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996].

F. Chapon, *Jacques Doucet*, Lattès, Paris, 1984.

J. Chastenet, *La République des républicains*, Paris, 1954.

A. Chirac, *Les rois de la république, histoire des juiveries*, t. I, P. Arnoud, Paris, 1883.

A. Chouraqui, *L'Alliance Israélite Universelle et la renaissance juive contemporaine, 1860-1960, Cent ans d'histoire*, PUF, Paris, 1965.

Y. Christ, *Les Hôtels parisiens, Champs-Elysées, faubourg, Saint-Honoré et plaine Monceau*, H. Veyrier, Paris, 1982.

Christinne, général, *L'Aviation française, 1890-1919, Un certain âge d'or*, Atlas, Paris, 1988.

J. Claretie, *La Vie à Paris, 1888*, V. Havard, Paris, 1884.

D. Cohen, *La Promotion des juifs en France à l'époque du Second Empire, 1852-1870*, H. Champion, Provence Üniversitesi, 1980.

A. Colling, *La Prodigieuse Histoire de la Bourse*, SEF, Paris, 1949.

J.-P. Crespelle, *La Vie quotidienne des impressionnistes*, Hachette, Paris, 1981.

A. de Cossé-Brissa, *La Comtesse Greffuthe*, Perrin, Paris, 1991.

H. Coston, *Dictionnaire des dynasties bourgeoises et du monde des affaires*, Alain Moreau, Paris, 1975.

V. Dahan, *La Vie quotidienne dans le camp de Drancy, 1941-1944*, André Gueslin danışmanlığında master tezi, Paris VII Üniversitesi, 1993-1994.

C. Daly, *Architecture privée au XIXe. Nouvelles maisons de Paris et de ses environs*, Ducher, Paris, 1872.

A. Dansette, *Naissance de la France moderne. Le Second Empire*, Hachette, Paris, 1976.

G. de Diesbach, *Proust*, Perrin, Paris, 1991.

A. Distel, *Les Collectionneurs des impressionnistes. Amateurs et marchands*, Trio, Sanat Kütüphanesi, Suisse, 1989.

B. Dorival ve C. F. Yamada, *Japon et Occident - Deux siècles d'échanges artistiques*, Sanat Kütüphanesi, Paris, 1977.

C. Dreyfus, "La collection Camondo. Le mobilier et les objets d'art du XVIIIe siècle", *La Gazette des Beaux-Arts*, Haziran 1914, s. 469-482.

E. Drumont, *La France juive, essai d'histoire contemporaine*, C. Marpon et E. Flammarion, Paris, 1886.

N. Dufoureq, *Petite histoire de la musique*, Larousse, Paris, 1988.

P. Dumont, "La Condition juive en Turquie à la fin ou XIXe siècle", *Les Nouveaux Cahiers*, no. 57.

Durand de Fontmagne, *Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople*, Paris, 1908.

P. Erlanger, *La France sans étoile. Souvenirs de l'avant-guerre et du temps de l'occupation,* Plon, Paris, 1974.

F. Fénéon, *Œuvres plus que complètes,* J. U. Halperin, Paris-Genève, 1970.

C. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte 1789-1922,* Princeton University Press, 1979. [*Kalemiye'den Mülkiye'ye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996].

A. de Fouquières, *Mon Paris et ses Parisiens, le quartier Monceau,* t. II, Pirere Horay, Paris, 1954.

A. de Fouquières, *Cinquante Ans de panache,* Pierre Horay, Paris, 1951.

M. Franco, *Essai sur l'histoire des israélites de l'Empire ottoman,* A. Durlacher, Paris, 1897.

A. Galanté, *Histoire des juifs d'Istanbul,* t. II, İstanbul, 1942.

A. Galanté, *Encore un nouveau recueil de documents inédits concernant l'histoire des juifs de Turquie,* Cituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1955.

A. Galanté, *Sixième Recueil de documents concernant l'histoire des juifs de Turquie,* Cituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1956.

T. Gautier, *Constantinople et autres textes sur la Turquie,* La Boîte à documents, Paris, 1990.

B. Gavoty, *Reynaldo Hahn, le musicien de la Belle Epoque,* Buchet/Chastel, Paris, 1976.

P. B. Gheusi, *Cinquante Ans de Paris. Mémoires d'un témoin, 1889-1939,* Plon, Paris, 1939.

P. B. Gheusi, *Cinquante Ans de Paris. Leurs femmes, 1889-1938,* Plon, Paris, 1940.

P. B. Gheusi, *Cinquante Ans de Paris, La Danse sur le volcan, 1890-1940,* Plon, Paris, 1941.

B. Gille, *La Banque en France au XIXe siècle,* Droz, A. Alexandre, France, 1970.

E. Gille, *Le Mirador,* Presses de la Renaissance, Paris, 1992.

L. Girard, *Nouvelle Histoire de Paris,* Hachette, Paris, 1981.

P. Girard, *Les Juifs de France de 1789 à 1860,* Calmann-Lévy, Paris, 1976.

P. de Gmeline, *Les As de la Grande Guerre,* Presses de la Cité, Paris, 1995.

E. ve J. de Goncourt, *Journal, mémoires de la vie littéraire 1851-1896,* Bouquins, Robert Laffont, Paris, 1989.

J. Gourret, *Histoire de l'Opéra-Comique,* Üniversite Yayınları, Paris, 1978.

J. Gourret, *Histoire de l'Opéra de Paris,* Üniversite Yayınları, Paris, 1977.

M. Graetz, *Les Juifs en France au XIXe siècle. De la Révolution française à l'Alliance israélite universelle,* Le Seuil, Paris, 1989.

E. de Gramont, *Mémoires. Au temps des équipages,* Grasset, Paris, 1928.

G. B. di Grollalanza, *Dizionario storico blasonico delle famiglie nobili e notabili italiane estinte e fiorenti,* Arnaldo Forni, 1886.

Guiral ve Thuillier, *La Vie quotidienne des domestiques en France,* Hachette, Paris, 1978.

L. Houtecoeur, *Histoire de l'architecture classique en France, la fin de l'architecture classique. 1848-1900,* t. VII, A. et J. Picard & Cie, Paris, 1957.

Lady Hornby, *Constantinople during The Crimean War,* Londres, 1863.

F. Hubmann, *Das jüdische famillieren Album,* Molden, Wien-München-Zurich, 1974.

A. de Hübner, *Neuf Ans de souvenirs d'un ambassadeur d'Autriche à Paris sous le Second Empire, 1851-1859,* Paris, 1904.

J.-K. Huysmans, *Œuvres complètes,* Starkine, Genève, 1972.

G. Jamgocyan, *Les Finances de l'Empire ottoman et les financiers de Constantiple, 1732-1853,* Doktora tezi, Paris I Üniversitesi (Panthéon-Sorbonne), 1988.

P. Jamot, "La collection Camondo au musée du Louvre. Les peintures et les dessins":

1. makale, *Les Gazette des Beaux-Arts,* Mayıs 1914, s. 387-404.

2. makale, *La Gazette des Beaux-Arts,* Haziran 1914, s. 441-460.

D. Jarrassé, *L'Age d'or des synagogues,* Herscher, Paris, 1991.

M. Kahane ve N. Wild, *Wagner et la France,* Editions Hercher, Paris, 1983.

I. Karını, *The Jewish Community of Istanbul in the Nineteenth Century,* Isis, İstanbul, 1996.

S. Kaufmann, *Au-delà de l'enfer,* Librairie Séguier, Paris, 1987.

R. Kasaba, *The Ottoman Empire and The World Economy,* New York, 1992. [*Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi 19. Yüzyıl,* Belge Yayınları, İstanbul 1993].

H. Kazgan, *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali,* Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

R. Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,* Ankara, 1954.

V. Klagsbald, *Catalogue raisonné de la collection juive du musèe de Cluny,* RMN, Paris, 1981.

S. Klarsfeld, *Le Mémorial de la déportation des juifs de France,* CDJCP, Paris, 1978, editör ve yayıncı B. ve S. Klarsfeld.

R. Koechlin, *Souvenirs d'un vieil amateur d'art de l'Extrême-Orient,* F. Bertrand, Imprimerie française et orientale, Châlon-sur-Saône, 1930.

R. Koechlin, *Gaston Migeon et le Louvre,* Louvre Müzesi Dostları Cemiyeti genel kurulunda okunan konuşma, 3 Mart 1931.

G. Kohen, *Retour d'Auschwitz: souvenirs du déporté 174 949,* G. Kohen, Paris, 1945.

D. Labarre de Raillicourt, *Titres pontificaux en France de XVIe au XXe siècle,* Paris, 1962.

P. E. Landau, *L'Opinion juive et l'affaire Dreyfus,* Albin Michel, Paris, 1995.

D. Landes, *Banquiers et pachas,* Albin Michel, Paris, 1993.

D. Landes, "Vicille Banque et banque nouvelle", *Revue d'histoire moderne et contemporaine* içinde, 1956.

S. Lane-Pool, *The Life of Stratford Cannings,* Londra, 1988, Longmans and Co.

A. Lavignac, *Le Voyage artistique à Bayreuth,* C. Delgrave, Paris, 1897.

B. Lewis, "The Impact of the French Revolution on Turkey", *Journal of World History,* I: 1 Temmuz 1953.

A. Levy, "The Ottoman Ulema and The Military Reforms of Sultan Mahmud II", *The Ulema in Modern History, Asian and African Studies* içinde, VII.

I. Loëb, *La Situation des israélites en Turquie, Serbie et Roumanie,* Paris, 1877.

P. Loti, *Cette éternelle nostalgie, journal intime, 1878-1914,* La Table ronde, Paris, 1997.

H. Lottman, *La Dynastie Rothschild,* Points, Le Seuil, Paris, 1996.

R. Mantran, *Histoire de la Turquie,* Que sais-je?, PUF, Paris, 1983.

M. R. Marrus, *Les Juifs de France à l'époque de l'affaire Dreyfus,* Calmann-Lévy, Paris, 1972.

A. Martin-Fugier, *La Vie élégante ou la formation du Tout-Paris, 1815-1848,* Points, Fayard, Paris, 1993.

E. Mension-Rigau, *Aristocrates et grands bourgeois,* Hachette/Pluriel, Paris, 1996.

A. Meyer, *Ce que mes yeux ont vu,* Plon Noturrit, Paris, 1914.

A. Meyer, *Ce que je peux dire, La Dame aux violettes. Salons d'hier et d'aujourd'hui, La Comtesse de Loynes, Vers la mort...,* Plon Nourrit, Paris, 1912.

G. Migeon, *Le Comte Isaac de Camondo,* Louvre Müzesi Dostları Cemiyeti genel kurulunda okunan konuşma, 13 Ocak 1913.

G. Migeon, "La collection Camondo, Les oeuvres d'art d'Extrême-Orient", *La Gazette des Beaux-Arts,* Haziran 1914, s. 482-490.

F. Millingen, *La Turquie sous le règne d'Abdul Aziz, 1862-1867,* Paris, 1868.

S. Monneret, *L'Impressionnisme et son époque. Dictionnaire international,* Bouquins, Robert Laffont, Paris, 1987.

A. Muhlstein, *James de Rothschild,* Gallimard, Paris, 1991.

A. de Musset, *La Confession d'un enfant du siècle,* Folio, Gallimard, Paris, 1996.

G. de Nerval, *Voyage en Orient,* Flammarion, Paris, 1988.

İ. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* Hil Yayınları, İstanbul, 1983; İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Ş. Pamuk, *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913,* Cambridge, 1987. [*Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi*, Yurt Yayınları, Ankara 1984, ikinci baskı *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bağımlılık ve Büyüme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994].

A. Pech, *Manuel des sociétés anonymes fonctionnant en Turquie,* Gérard Frères, Galata, Constantinople, 1908.

E. Petit, *La Vie quotidienne dans l'aviation en France au début du XXe siècle,* Hachette, Paris, 1977.

L. Polioakov, *Histoire de l'antisémitisme,* t. II, Calmann-Lévy, Paris, 1976.

E. Possémé, *Epingles de cravate, Bijoux, Musée des arts décoratifs,* RMN, Paris, 1992.

P. Prévost Marcilhacy, *Les Rothschild, bâtisseurs et mécènes,* Flammarion, Paris, 1995.

M. Rajsfus, *Drancy, un camp de concentration très ordinaire, 1941-1944,* Le Cherche-Midi éditeur, Paris, 1994.

A. Rayski, *Le Choix des juifs sous Vichy, entre soumission et résistance,* La Découverte, Paris, 1992.

J. Rewald, *Histoire de l'impressionnisme,* Larousse, Paris, 1976.

J. Rewald, *Les Aquarelles de Cézanne, Catalogue raisonné,* Flammarion, Paris, 1984.

L. Rohozinski, *Cinquante Ans de musique française de 1874 à 1925,* 2 cilt, Les Editions musicales de la librairie de France, Paris, 1925.

S. Rosenthal, "Foreigners and Municipal Reform in Istanbul", *International Journal of Middle East Studies,* II, Cambridge University Press, USA, 1980.

S. Rosenthal, *The Politics of Dependency,* Greenwood Press, 1980.

A. I. Rubens, *History of Jewish Costume,* Peter Owen, Londra, 1981.

N. Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi,* İletişim yayınları, İstanbul, 1991.

G. Seligmann, *Merchants of Art. 1380-1960, Eighty Years of Professional Collecting,* Appleton Century Craft, New York, 1961.

Sem, *Albums VII et IX,* Bibliothèque nationale, Cabinet des estampes.

N. Şeni, *Marie et Marie, une saison à Constantinople, 1856-1858,* Métropolis, Cenevre, 1996. [*Marie ve Marie Konstantiniye'de Bir Mevsim 1856-1858,* İletişim Yayınları, İstanbul 1999].

N. Şeni, "The Camondos and Their Imprint on the 19th Century Istanbul", *International Journal of Middle East Studies,* Cambridge, 26, 1994. ["Camondolar ve 19. Yüzyıl İstanbul'unda Bıraktıkları İzler", *İstanbul,* Yaz 1988, sayı 15, s. 24-30].

N. Şeni, "Diffussion des modèles français de philanthropie au XIXe siècle: la famille Camondo", University Press USA, *Pardès,* Cerf, Kasım 1996.

N. Şeni, "Ville ottomane et représentation du corps féminin", *Les Temps modernes,* Temmuz-Ağustos 1984.

N. Şeni, "Devenir levantin. Stratégies drogmanales, stratégies bancaires", *Istanbul et les langues orientales,* F. Hitzel, L'Harmattan, Paris, 1997.

M. D. Sturdza, *Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople,* Paris, 1983.

N. G. Svoronos, *Le Commerce de Salonique au XVIIIe siècle,* Paris, 1956.

H. Temperley, *England and the Near East, The Crimea,* Londra, 1936.

V. Théodorou, *Les Œuvres de bienfaisance en Grèce de 1870 à 1920*, Paris, EHESS, 1987, yayımlanmamış tez.

J. Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman, 1895-1914*, Yayıncı Sorbonne, Paris, 1977.

P. Thorntorn, *L'Epoquet et son style*, Flammarion, Paris, 1986.

T. Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, İmge yayınları, İstanbul, 1996.

A. Ubicini, *La Turquie actuelle*, Paris, 1855.

P. Vassili, *La Société de Vienne*, Paris, 1885.

A. du Velay, *Essai sur l'histoire financière de la Turquie*, Arthur Rousseau éditieur, Paris, 1903.

P. Vitry, *Henri Lebasque*, Henri Floury, galerie Georges-Petit, Paris, 1928.

P. Vitry, "La collection Camondo. Les sulptures et les objets d'art du Moyen Age et de la Renaissance", *La Gazette des Beaux-Arts*, Haziran 1914, s. 461-468.

A. Vollard, *Souvenirs d'un marchand de tableaux* (1937), Albin Michel, Paris, 1984.

F. Weber, *Fin de siècle. La France à la fin du XIXe siècle*, Fayard, Paris, 1986.

G. Wellers, *L'Etoile jaune à l'heure de Vichy*, Fayard, Paris, 1973.

G. Wellers, *Un juif sous Vichy*, Tirésias, Paris, 1991.

S. Wichmann, *Japonisme*, Chêne-Hachette, Paris, 1982.

G. Widoger, *Art et civilisation du peuple juif*, Office du livre, Paris, 1973.

G. Young, *Corps de droit ottoman*, Oxford, 1906.

S. Zweig, *Le Monde d'hier. Souvenir d'un Européen*, Belfond, Paris, 1993.

ORTAK ESERLER

F. Hitzel, *Istanbul et les Langues Orientales*, Paris 1997, l'Harmattan.

Catalogue de la collection Isaac de Camondo Louvre Milli Müzesi, 2. baskı, Gaston Migeon yönetiminde, P. Vitry, C. Dreyfus, P. Laprileur, L. Demouts ortak çalışması.

Le Théâtre des Champs-Elysées, RMN, Les dossiers du musée d'Orsay, no. 15, Paris, 1987.

[NISSIM-DE-CAMONDO MÜZESİ HAKKINDA]

N. Gasc ve G. Mabille, *Le Musée Nissim-de-Camondo*, Musées et Monuments de France, Paris, 1991.

J. Messelet, *Musée Nissim-de-Camondo*, Union Centrale des Arts Décoratifs, Paris, 1936 (birçok baskısı olmuştur).

M. Steve, *Une imitation en architecture: le pastiche*, Ecole d'arhitecture de Marseille, 1985 (yayımlanmadı).

SERGİ KATALOGLARI

Paris: 1952, *Emile Zola,* Bibliothèque nationale.

Paris: 1963, *Boldini,* musée des Arts décoratifs.

Paris: 1974, *Cézanne,* musée de l'Orangerie.

Paris: 1976-1977, *Le Parisien chez lui au XIXe siècle,* Archives nationales.

Paris: 1979, *L'Art en France sous le Second Empire,* Grand Palais.

Paris: 1981, *Les Heures du parc Monceau,* musée Cernuschi.

Paris: 1980, *Monet,* Grand Palais.

Paris: 1983, *Manet,* Grand Palais.

Paris: 1988, *Degas,* Grand Palais.

Paris: 1988, *Japonisme,* Grand Palais.

Paris: 1989, *Les Donateurs du Louvre,* musée Louvre.

New York: 1982-1983, *Tale of Two Cities,* The Jewish Museum.

MÜZAYEDE KATALOGLARI

Paris, *La Collection Double,* 30-31 Mayıs, 1 Haziran 1881.

Paris, galerie Georges-Petit, *Collection de tableaux anciens et modernes, aquarelles et dessins, objets d'art et d'ameublement....,* 1, 2, 3 Şubat 1893.

Paris, Hôtel Drouot, *Objets d'arts et d'ameublement, collection de netsuke,* 6-7 Şubat 1893.

Paris, Hôtel Drouot, *Objets d'art et d'ameublement, tapisseries... dépendant de la sucession de M. X...,* 17 Şubat 1893.

Paris, Hôtel Drouot, *Objets d'art et d'ameublement, porcelaine et faïences...,* 20 Haziran 1893.

Pais, Hôtel Drouot, *Catalogue des joyaux, colliers de pertes, diamants et pierres de couleur, ancienne porcelaine de Chine, pendules... dépendant de la succession de Mme la comtesse de C***,* 17-20 Nisan 1905.

Paris, Hôtel Drouot, *Objets de curiosité et d'ameublement des XVIe et XVIIe siècles, anciennes tapisseries,* 5 Haziran 1905.

Paris, Hôtel Drouot, *Bijoux, colliers de perles provenant de la sucession de la comtesse de C***, orfèvrerie appartenant, à M. de C***,* 14-15 Kasım 1910.

Paris, Hôtel Drouot, *Objets d'art et d'ameublement, tapisseries appartenant à M. de C***,* 22-23 Kasım 1910.

Paris, Drouot Montaigne, *Tableaux des XIXe et XXe siècles, sculptures,* 24 Mart 1990.

Monaco, Sotheby's, *Tableaux, dessins et bronzes du XIXe siècle,* 6 Aralık 1991.

Monaco, Sotheby's, *Tableaux anciens et du XIXe siècle,* 17-18 Haziran 1988.

New York, Christie's, *19th Century European Painting...,* 24 Mart 1989.

BAŞVURULAN ARŞİVLER

Archives de musée Nissim-de-Camondo (UCAD). (Nissim-de-Camondo Müzesi Arşivleri).

Archives de l'Alliance israélite universelle. (Alliance Israelite Universelle Arşivleri).

Archives du Consistoire israélite de Paris. (Paris Musevi Kurulu Arşivleri).

Archives du Centre de documentation juive contemporaine. (Çağdaş Yahudi Dokümantasyon Merkezi Arşivleri).

Archives départementales de la Seine. DIP4. (Seine Vilayeti Arşivleri).

Archives nationales (fonds Camondo, fonds Thouvenel). (Milli Arşivler [Camondo form, thouvel, fare]).